

OSMIED

Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi

Journal of Ottoman Civilization Studies

Sayı: 13 - Issue: 13

www.ottomancivilization.com

2015 yılında yayın hayatına başlamış Osmanlı Tarihi ve Osmanlı Medeniyeti alanında özgün araştırmalara yer veren hakemli bir dergidir.

OSMED, Nisan ve Ekim aylarında olmak üzere yılda iki defa yayınlanmaktadır. Dergimizde Türkçe ve İngilizce bilimsel makalelere yer verilir. Yıl içerisinde gerekli görüldüğü takdirde özel sayı(lar) da yayımlanmaktadır.

OSMED’de yayımlanan bilimsel makalelerde belirtilen düşünce ve görüşlerden yazar(lar)ı sorumludur. Yayımlanmak üzere gönderilen makaleler, alanlarında uzman en az iki hakeme çift taraflı kör hakemlik yöntemiyle gönderilir. Hakemlerden birini olumsuz olması durumunda yazı üçüncü bir hakeme gönderilir. Son karar dergi danışma ve yayın kurulunda verilir.

Yazılarını dergiye gönderen yazarlar yazılarının telif haklarını dergimize vermeyi kabul etmiş sayılırlar. Kabul edilen yayınların tüm yayın hakları Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi(OSMED)’ne aittir.

OSMED, yurtiçi veya yurtdışında akademik konferans, sempozyum, çalıştay vb. düzenler veya bunlara destek olur. Bu tür çalışmalarda sunulan bildirilerin tam metinlerine başka yerde yayımlanmamış olması kaydıyla yer verir.

Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi'ne gönderilen her makale, editörler tarafından iThenticate, Turnitin ve gibi benzerlik programları ile benzerlik ve intihal kontrolünden geçirilir. % 25'in üzerinde benzerliğe rastlanan makaleler yazarına değerlendirme sürecine alınmadan iade edilir. Makalelerde ve diğeri çalışmalarda intihale ve %25 üzerinde benzerliğe rastlanmazsa çalışmaları alanında uzman iki hakeme gönderilir. İki hakemin olumlu rapor vermesi durumunda makale yayımlanır. Hakemlerden birinin olumsuz rapor vermesi durumunda raporun içeriğine göre editör tarafından gerek görülür ise makale üçüncü bir hakeme gönderilir. Üçüncü hakemin raporu olumluysa makale yayımlanır, değilse yayımlanmaz. Hakeme tanınan süre içerisinde makale değerlendirilmezse makale yeni bir hakeme gönderilir.

İndeksler / Indexes

Academia, Google Scholar, IdealOnline, ISAM (İslam Araştırmaları Merkezi), Research Bible, Research Gate, Scilit, TEI (Türk Eğitim İndeksi)

Editör / Editor

Prof. Dr. Selim Hilmi ÖZKAN

Doç. Dr. Ensar KÖSE

Alan Editörleri / Area Editors

Prof. Dr. Dr. Gürsoy Şahin

Prof. Dr. Fatih Demirel

Yayın Kurulu / Editorial Board

Prof. Dr. Adriatik DERJAJ	Tiran Üniversitesi	Arnavutluk
Prof. Dr. Ahmet Ali GAZEL	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Ahmet KÖÇ	Akdeniz Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Ali YILMAZ	İstanbul Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Hasan BABACAN	Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. İsmail KIVRIM	Necmeddin Erbakan Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Mehmet Ali ÜNAL	Pamukkale Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Nurgül BOZKURT	Dumlupınar Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Remzi KILIÇ	Erciyes Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Recep KARACAKAYA	İstanbul Medeniyet Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Şaban ORTAK	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Trenia WALKER	The University of New Mexico	ABD
Prof. Dr. Yılmaz KARADENİZ	Amasya Üniversitesi	Türkiye
Doç. Dr. Abdülaziz KARDAŞ	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi	Türkiye
Doç. Dr. Ensar KÖSE	İstanbul Üniversitesi - Cerrahpaşa	Türkiye
Doç. Dr. Haydar ÇORUH	Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi	Türkiye
Doç. Dr. Mehmet ÖZMENLİ	Giresun Üniversitesi	Türkiye
Doç. Dr. Mehmet ÖZKAN	Balıkesir Üniversitesi	Türkiye
Dr. Ahmet KELEŞ	Kırşehir Ahi Evren Üniversitesi	Türkiye
Dr. Ayman HARB	University of Jordan	Ürdün
Dr. Hasan ASADI	University of Mohaghegh Ardabili	İran
Dr. Mehmet AYHAN	Kocaeli Üniversitesi	Türkiye
Dr. Mustafa AKKUŞ	Necmeddin Erbakan Üniversitesi	Türkiye
Dr. Osman KARLANGIÇ	Batman Üniversitesi	Türkiye
Dr. Saim YÖRÜK	Karatekin Üniversitesi	Türkiye
Dr. Samir ALABDULLAH	Ortadoğu Araştırma Merkezi	Türkiye

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

Araştırma Makaleleri / Research Articles

Ahmet Sağlam	1-38
Yeşilova Köyü'nün XIX. Yüzyılda Sosyo-Ekonomik Yapısı <i>Socio-Economic Structure of the Yeşilova Village in the XIX. Century</i>	
Sevda Fişne & Canan Yıldırım	39-59
Tanzimat Dönemi Öncesinde Ankara Şehir Yönetimine Dair Bir İnceleme (1815-1820) <i>An Investigation of Ankara City Management before the Tanzimat Period (1815-1820)</i>	
Nermin Genç	60-82
Padişah Çocuklarının Doğumu Üzerine Bir İnceleme: Sultan Abdülaziz'in Velâdeti <i>A Review of the Birth of the Sultan's Children: The Birth of Sultan Abdülaziz</i>	
Uğur Kurtara & Zeynep Karaca	83-100
Osmanlı Devleti'nde Siyasal Bir Ritüel: Kılıç Kuşanma Merasimi (XVIII. Yüzyıl) <i>A Political Ritual in the Ottoman State: Gird Oneself with a Sword Ceremony</i>	
Selahattin Satılmış	101-128
Osmanlı Devleti'nde Afet Yönetimine Bir Örnek: 1889 ve 1890 Malatya Yangınları <i>Malatya, the City of Disasters: The Fires of 1889-1890 and Disaster Management</i>	
Ahmet Ali Gazel	129-142
İkinci Meşrutiyet Dönemi'nde Soru Önergesinin İşleyişi ve Uygulamasında Karşılaşılan Sorunlar <i>Problems Encountered in the Functioning and Implementation of the Questionnaire in the Second Constitutional Period</i>	
Abdullah Doğtekin	143-168
Söke'nin İşgali ve İşgal Döneminde Rum Faaliyetleri <i>The Occupation of Söke and Greek Activities During the Occupation Period</i>	
Osman Cengiz	169-187
XVI. Asır Osmanlı Ulemasında Siyaset - İlim İlişkisi: Birgivi Örneği <i>The Relationship of Politics and Science Among XVIth. Century Ottoman Ulema: The Example of Birgivi</i>	

Yeşilova Köyü'nün XIX. Yüzyılda Sosyo-Ekonomik Yapısı
Socio-Economic Structure of the Yeşilova Village in the XIX. Century

Ahmet Sağlam

Doç. Dr.
Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi
Tarih Bölümü
ahmetsaglam352@gmail.com
ORCID ID : 0000-0002-9002-529X

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type : Araştırma Makalesi
Geliş Tarihi / Received : 6 Nisan 2021
Kabul Tarihi / Accepted : 20 Mayıs 2021
Yayın Tarihi / Published : 15 Ekim 2021
DOI Number : 10.21021/osmed.910483

Kaynak Gösterme / Citation

Sağlam, A. "Yeşilova Köyü'nün XIX. Yüzyılda Sosyo-Ekonomik Yapısı". Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi, 13 (2021): 1-38.

Yeşilova Köyü'nün XIX. Yüzyılda Sosyo-Ekonomik Yapısı

Socio-Economic Structure of the Yeşilova Village in the XIX. Century

Ahmet Sağlam

Öz

Osmanlı nüfus ve temettuat defterleri, yerel tarih çalışmaları yanında birçok bilim dalı için zengin malzeme kaynağıdır. 19. Yüzyılda köy ve kentlerin nüfus bilgileri, etnik ve dini yapıları, sosyo-ekonomik hayatlarına dair istatistiki bilgiler bu defterlerde kayıtlıdır. İmparatorlukların ulusal devletlere dönüşüm sürecinin yaşandığı bir yüzyıl olması, arşiv kayıtlarını daha da değerli kılmaktadır.

Makalemizde, Kütahya sancağı Simav kazası İğdiş karyesi nüfus ve temettuat defterleri ışığında günümüz Kütahya-Gediz-Yeşilova Köyü'nün 1840 yılı nüfus defteri ve 1844/45 yılı temettuat defterine göre köy sakinlerinin sosyo-ekonomik hayatlarını ele alacağız. Önceki adı "İğdiş" olan, 1970-Gediz depremi sonrası yeni yerleşim merkezi ile adı "Yeşilova" olan köy tarihine dair 1500'lere değin Osmanlı arşivlerinde kayıtlara ulaşmak ve köy hakkında bilgi sahibi olmak mümkündür. Nüfus ve temettuat defterlerine göre yaklaşık 200 kişilik bir nüfusa sahip olan köy, kuru tarım ve hayvancılığa elverişli toprakların yanı sıra, zengin orman kaynaklarına sahiptir. Bu noktada temettuat defterine göre tarım, hayvancılık ve arıcılık temel geçim kaynaklarıdır. Sanayi öncesi toplum yapısını dikkate aldığımızda, özellikle orta Anadolu köylerine kıyasla geçim kaynakları bakımından iyi bir konumda olduğunu söylemek mümkündür.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, nüfus, temettuat, vergi, Yeşilova/İğdiş

Abstract

Ottoman population and temettuat registers are a rich source of material for local history studies. It gives detailed information about the population information of villages and cities, ethnic and religious structure, socio-economic life and income records of individuals. These archive records belonging to the 19th century, when the process of transformation of empires into national states began, are also important archive catalogs for many different branches of science.

In our article, we will talk about the population of Gediz Yeşilova Village in 1840 and the socio-economic life of the village residents in 1844/45 in the light of the population. It is possible to reach records in Ottoman archives up to 1500s regarding the history of the village. Formerly known as İğdiş, the new settlement center after the 1970-Gediz earthquake and the village, whose name is Yeşilova. The village has rich forest resources as well as land suitable for dry farming and animal husbandry. According to the Temettuat registers, agriculture, animal husbandry and beekeeping are among the main sources of income. Considering the pre-industrial social structure, the village has a good position in terms of livelihoods, especially compared to the central Anatolian villages.

Keywords: Osmanlı, nüfus, temettuat, population, tax, Yeşilova/İğdiş

Giriş

Osmanlı nüfus ve temettüat defterleri 19. yüzyıl yerel tarih çalışmaları için önemli arşiv kayıtlarıdır. Birçok bilim dalı¹ için kaynak teşkil eden bu kayıtlar, köy ve mahalle bazında, kişiler ve sahip oldukları servetler hakkında detaylı bilgiler verir. Doğrusu Osmanlı arşiv kayıtları, nitelik ve tür açısından oldukça zengindir. Bu kayıtların muhafazası, geçmişe dair malumat vermesinin yanında gelecek nesillere karşı da sorumluluk anlayışının bir göstergesidir. Nitekim bu kayıtlar, geçmişte Osmanlı idaresinde kalan, günümüzün sayısız devleti ve bu devletlerdeki çok farklı etnik grupların ve toplumların tarihine ışık tutacak mahiyettedir.

Sosyal ve iktisat tarihi için önemli olan nüfus ve temettüat kayıtlarının içeriği hangi konularda bizlere bilgi verir? Defterlerin kapakları, ilk son sayfalarında yerleşim yeri ve yöneticilere ait kayıtlar, 19. Yüzyıl yerleşim birimleri ve yöneticileri hakkında bilgiler verir. Nüfus defterlerinde; demografik yapı, etnik ve dini yapı, köy ya da mahalle bazında toplumsal yapı, hanelerin çekirdek ya da kalabalık aile yapıları, kişilerin eşkılleri, fiziki özellikleri, engelli durumları, köyler arasındaki göçler hakkında bilgiler verir. Temettüat defterlerinde, köy ya da mahalle sakinlerinin ekonomik faaliyetleri, gelirleri, servetleri ile ödediği vergiler hakkında açık veriler bulunur. Kişilerin emlak, arazi ve sahibi olduğu hayvanlar tek tek kayıtlıdır. Esnaf ve tüccara dair malumatlar meslekler ve iş kolları hakkında bilgi sahibi olmamızı sağlar. Ziraat yapılan ekili dikili alanlarda yetiştirilen hububat ile bağ, bahçe ve bostan alanlarından elde edilen ürünler kayıtlıdır. Yine vergi yükümlüsüne ait unvan, lakap, meslek, resmi görev, etnik unsur bütün ayrıntılarıyla yer alır. Bu anlamda hane reisinin toplumsal statüsü hakkında bilgi vardır. Kuşkusuz geçim kaynakları yaşam biçimlerini etkileyen önemli bir unsurdur. Özetle, defterler dönemin sosyo-ekonomik tarihine kaynak teşkil eder.

Nüfus defterleri, Sultan II. Mahmut devrinde düzenlenmeye başlamıştır. Sadece erkeklerin kayıt altına alındığı bu sayım ile amaç, zorunlu askerlik hizmetine alınacak asker adaylarının yoklamasıdır. Doğrusu Yeniçeri Ocağı kaldırılmış, yeni bir anlayışla ordu teşkiline gidilmiştir. Yeni orduya asker temini için nüfus defterlerinde müslim ve reaya (gayrimüslim nüfus) ayrı ayrı sayılmış, defterleri de ayrı tutulmuştur. Sancak, kaza ve köyler kaydedilmiştir. Kayıtlarda adı geçen erkeklerin yaşları, eşkılleri, askerlik durumları, lakapları, mensup oldukları aile ve sülale bilgileri yazılmıştır.²

1.Kaynaklar

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivleri'nde Yeşilova Köyü nüfus sayımı ve yoklama kayıtlarının bulunduğu defterler vardır. Köy nüfus sayım bilgileri idari olarak bağlı bulunduğu Kütahya sancağına tâbi Simav kazası ve köyelerine ait üç ayrı mufassal nüfus sayım defterinde kayıtlıdır. Bu üç ana nüfus defteri dışında "Nüfus Ceride Muhasebesi" adı ile kayıtlı KK.d.06447-163 numaralı nüfus yoklama defteri ile 1247-1287/1831-1870 yılları arasında her yıl doğan-ölen/tevellüd-fevt kayıtlarının tutulduğu defterler vardır. Makalemizde nüfus bilgilerini kullandığımız defter NFS.d.1629 künyeli defterdir. Bu defterde 1256/1840 yılına ait erkek nüfus kayıtları yazılıdır. Adı geçen Ceride Muhasebe defteri 1 Recep 1255/10 Eylül 1839 tarihli olup, bu defterde tevellüdü/doğumu kaydedilen çocuklar,1629 no'lu defterde bir yaşında kayıtlıdır. Bu defterden başka Simav kazasına ait diğer mufassal iki defterin daha önce kaydedildiği

¹ Temettüat defterlerinin tarihi coğrafya alanında kullanımına dair örnek bir çalışma için bkz. İlker Yiğit, "XIX. Yüzyıl Tarihi Coğrafya Çalışmaları İçin Önemli Bir Kaynak: Temettüat Defterleri", Türk Coğrafya Kurumunun 70. Kuruluş Yılı Anısına: "UKCK-2011" Bildirileri, 7-10 Eylül 2011 İstanbul. Yine çalışma bölgemize dair Gediz merkez ve köyelerine ait temettüat defterleri dikkate alınarak, farklı disiplinlerce bütüncül bir bakış açısıyla hazırlanmış iki tez çalışması bu anlamda örnek çalışmalardır. Aloda Kaplan, 19. Yüzyılda Gediz Nahiye'sinin Sosyo-Ekonomik Yapısı", İstanbul Üniversitesi, *Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Tarihi Anabilim Dalı*, İstanbul 2005. Fatima Rezzan Gürsoy, "XVI-XIX. Yüzyıllarda Gediz'de Toplumsal Hayat", Uşak Üniversitesi, *Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Anabilim Dalı*, Uşak 2011.

² Enver Ziya Karal, *Osmanlı İmparatorluğunda İlk Nüfus Sayımı 1831*, T.C Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları, Ankara 1943, s. 8-11.

anlaşılır. İlkinin kapağında açık bir biçimde 1247/1831 yılı yazılı olan NFS.d.01627 künyeli defter, ikincisi ise NFS.d.01628 künyeli 21 Şevval 1249/3 Mart 1834 tarihli olan defterdir. Her üç defterde makale konumuz olan İğdiş/Yeşilova Köyü'ne ait nüfus bilgileri mevcuttur.

NFS.d.01629 künyeli 1840 tarihli mufassal nüfus defterinin 201-203. sayfalarında “Karye-i İğdiş” adı ile köy nüfus bilgileri yer alır. Sadece erkek kişilerin adlarının yer aldığı bu deftere göre köyde 31 hane, 78 erkek nüfus kayıtlıdır. Yine 1845 tarihli temettüat defterinde nüfus mevcudu 87 olarak yer alır.³ Kadın nüfus ile beraber toplamda yaklaşık 200 nüfuslu bir köy olduğunu söylemek mümkündür. Nüfus defterinde hanenin en yaşlı erkek üyesi aynı zamanda hane reisi olarak kaydedilmiştir. Aynı evde ikamet eden diğer erkek bireyler hane reisine yakınlığına göre “oğlu”, “torunu”, “karındaşı”, “biraderi” olduğunu belirten ifade ile başlamış, boy, sakal, bıyık türü ile eşkâline atıfta bulunduktan sonra baba adı ile kişi adı birlikte verilmiştir. Son olarak yaşı yazılmıştır. Askerde olanlar için “mansûre’de” ibaresi yer alırken, hanede var ise üvey evlatlar da “rebîbi” ifadesi ile belirtilmiştir. Dikkat çeken bir husus 25 yaş altı olan kişilerin yaşı açıkça yazılırken, 25 yaş üzeri olanlar beş yaş ara ile yazılmışlardır. Yine kayıta, her hane ve her nüfus için ayrı ayrı sıra numarası verilmiş, en başından sonuna değin devam eden bir sıra numarası takip edilmiştir. Böylece, en son kişinin sıra numarası aynı zamanda toplam erkek nüfus sayısını vermektedir. Önceki iki deftere göre daha düzenli olduğu görülen bu defterde, daha önceki iki defterde yer alan “misafir” kaydı ile köye sonradan yerleşenler, yine başka yere göç edenleri belirtmek için yazılan “muhacir” kayıtları yer almamıştır.

Makalemizin diğer önemli kaynağı köy temettüat defteridir. Osmanlı arşiv kayıtları arasında önemli bir yere sahip olan bu defterler, nüfus defterleri ile devrin beşeri ve ekonomik tarihi için önemlidir. Temettüat, sözcük olarak kazanç, kâr etme anlamına gelen “temettü/temettü” sözcüğünün çoğuludur. Günümüzde ticaret malı anlamında sık kullandığımız “meta” sözcüğünden gelir. Temettüat defteri, Tanzimat Fermanı ile yeniden düzenlenen vergi sistemi için yapılan servet yoklama kayıtlarıdır.⁴ Bu hususta 1839 tarihinde çıkarılan bir talimatla, vergi yükümlüsü vatandaşların adı, şöhreti, arazileri, hayvanları ile tüccar ve esnaf grubunun yıllık gelirleri ve diğer hususların kayıt altına alınması emredilmiştir. Tanzimat’a kadar değişik adlarla tahsil edilen vergilerin yerine, tek bir verginin ikamesi için hane reislerinin gelirlerinin tespiti amacıyla yapılan sayımların kaydedildiği defterlere temettüat defteri denilir.⁵

19. Yüzyılın ortasında (1260-1261/1844-1845) vergi sistemi ile ilgili düzenlenmiş kayıtların ilk sayım denemesi 1256/1840 yılında pilot bölgelerde yapılmıştır. Bu kayıtlar forma ve içerik bakımından 1844-1845 yılına ait kayıtlardan daha farklıdır. 1256/1840 yılına ait defterlerde ekili dikili alanların kıymeti yer alırken, diğerinde 1260/1844 yılına ait yıllık geliri yer almıştır. “Kıymet” hanesi çıkartılmış, yerine “hasılatı senevi” ibaresi yer almıştır. Bu defterlerin çoğu taşradan mahalle veya köy adına gönderilen tek bir idari birim adına kayıtlı defterlerdir.⁶ Bu defterler belirli bir üslup ve bir düzen ile tanzim edilmiştir. Defterde 1260/1844 yılı ödenen vergi kayıtları öşür/aşar, ağnam gibi benzer rüsum ile virgü-yü mahsusa olarak ifade edilen eski vergilerin tek tek kaydı yer alır. Yine bu kayıtlarda 1261/1845 yılı vergi tarhı konulacak malvarlığının servet-kazanç noktasında tespit bilgisi vardır. Hane reisinin varlıklarının en sonunda yıllık kazancına dair tahmini toplam gelir kaydı yazılıdır. Ayrıca defterin sonunda mahalle ya da köy adına toplu özet bilgiler yer alır.

Temettüat defterlerinde yer alan bazı bilgilere değinmek gerekir. Bu defterlerde ekili dikili tarım alanları ayrı ayrı kaydedilmiş, mezru ve gayri mezru olarak o yıl ekilen ya da nadasa bırakılan yerler belirtilmiştir. Buğday (hınta), arpa (şair), burçak, duhan (tütün), afyon (haşhaş), darı (erzen), pamuk (penbe), piriç, gül,

³ Ek:8 ‘de yer alan temettüat defterinin son sayfasının üst kısmında köy defter kayıtlarının özet olarak verilen toplam kayıtlar arasında “nüfus mevcudu:87” ibaresi yer almaktadır. BOA.ML.VRD.TMET.d. 9203, s. 22.

⁴ Mübahat S. Kütükoğlu, “Osmanlı Sosyal ve İktisadî Tarihi Kaynaklarından Temettüat Defterleri”, *Belleten*, LIX, (1995), s. 395.

⁵ Osman Gümüştü, *Tarihi Coğrafya*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2010, s. 279.

⁶ Tevfik Güran, “XIX. Yüzyıl Temettüat Tahrirleri”, Osmanlı Devletinde Bilgi İstatistik, (H. İnalçık, Ş. Pamuk Der.), Ankara 2000, s. 76.

harnub (keçi boynuzu), dut, limon, portakal, zeytin, yemiş, sarımsak, soğan, börtülce, susam, koza, elma, badem, ceviz, bostan açık bir şekilde kaydedilmiştir. Yine tarımın yanında önemli bir geçim kaynağı olan hayvancılığa dair de önemli hususları paylaşmak gerekir. Öncelikle bu defterler sayesinde dönemin hayvancılık faaliyetleri hakkında hane sakinlerinin sahip olduğu hayvanların tür ve sayıları noktasında bilgi sahibi oluyoruz. Koyun, keçi türü küçükbaş hayvanlar, deve, sığır, dana, düve, manda (camus) türü büyükbaş hayvanlar, at, eşek, kısrak, katır, tay, beygir türü binek hayvanları, tarımla uğraşın belirtisi olan çift öküz ya da çift camus kayıtları ile arıcılık faaliyetleri defterde ayrıntılı olarak yer alır. Yıllık getirisine göre vergi kaydı düşülen, süt veren-vermeyen hayvanlara dair “sağmal-yoz” kayıtları yazılıdır. Doğrusu temettüat defteri mal varlığının tespitini amaçlayan bir kayıt çalışması olduğundan, vatandaşın demirbaşı niteliğinde olan ancak vergi alınmayan hayvanlar da listelenmiştir. Odunculuk gibi hane sahibinin sadece kendi özel işinde kullandığı müddetçe hayvanlarından vergi düşülmemiştir. Ancak kâr amaçlı başkasına çalışıldığında ya da kiralandığında vergi düşülmüştür.⁷ Neticede vergi alınsın, alınmasın hanede var olan bütün hayvanlar kayıt altına alınmıştır. Kuşkusuz bu kayıtlar, eşsiz tarihi bir kaynak özelliği taşımaktadır.

Makalemize kaynak teşkil eden temettüat defteri, Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivlerinde BOA. ML. VRD. TMD. d. No: 09203 künyesi ile kayıtlıdır. Defterin kapak sayfasında “Kütahya sancağına tâbi Simav kazası kuralarından İğdiş karyesinin tahrir-i temettüat defteri sene:1261 numara: 66” ibaresi vardır. Defter 1261/1845 yılında 11 sayfa olarak tanzim edilmiştir. Köy sakinlerinden 34 kişi vergi yükümlüsü olarak yer alırken, defterde 32 hane kayıtlıdır. Köyde zanaat erbabı olmadığı gibi hizmetkâr, ırgat, çoban gibi diğer meslek dallarına dair de bir kayıt yoktur. Köy cami imamı 31 no’lu hane reisi olarak, cami hatibi de 20 no’lu hane reisi olarak kayıtlıdır. İmam ve hatip dâhil vergi yükümlüsü olan herkes, ziraat erbabı olarak kaydedilmiştir.

Kayıtlara baktığımızda, kazançların toplamından tek bir vergi ikamesini düzenleyen bir amaç taşıdığı anlaşılır. Bu hususta kayıtların nasıl alındığına bakalım. Vergi mükellefi her hane reisi için hane numarası verilmiş, kişinin sülale ya da lakabı belirtildikten sonra baba adı ile beraber kaydedilmiştir. Hane reisini tanımlayan ibarenin üzerinde yatık şekilde 1260/1844 yılı ödenen aşar, ağnam gibi benzer rüsum ile virgü-yü mahsusa olarak ifade edilen eski vergilerin toplamının kaydı yer almıştır. Bu hususta köyde hane reisinin o yıl hasadını yaptığı hububat, baklagiller ile balcılık üzerinden aşar (10/1) vergisi kayıtları yer alır. Köyde hububat olarak buğday, arpa, burçak, yulaf ve darı ile baklagillerden nohut için vergi kaydı kile ve kuruş olarak belirtilmiştir.

Hane reisini tanımlayan ibarenin altında ekili dikili alanlar ile hayvan varlıklarına dair bilgiler sütun sütun ayrı ayrı küme halinde kaydedilmiştir.⁸ Ziraat yapılan tarlaların dönüm bilgisi verildikten sonra hemen altında 1260/1844 ile 1261/1845 yıllarına ait hasattan elde edilen hasılat değeri kuruş olarak yazılmış, aşar vergisi değeri de aynı sütunda “öşrü minhâ” ibaresi ile krş. olarak belirtilmiştir. Bazı hanelerin ortakçılık usulü ziraat yaptığı görülür. Bu noktada ortakçılığın mahiyetine dair çok detaylı bilgi yoktur. Ancak gelir kayıtlarını içeren bir defter olarak, ortak ziraat yapılan tarlaların dönüm bilgisi, ortakçının kim olduğu, gelir kaydı açıkça yazılıdır. Yine kuru tarımın dışında sulu tarımın yapıldığı bağ, bahçe, bostan alanları evlek ya da dönüm olarak kaydedilmiştir. Meyve ve ceviz ağaçları sayı olarak belirtilmiştir. Bunlar için de her iki yıl için ayrı ayrı gelir kaydı düşülmüştür.

Temettüat defterinde hayvan varlıkları, geliri olanlar ve geliri olmayanlar şeklinde iki farklı türde kaydedilmiştir. Ayrıca gelir getiren hayvanlar da kendi içerisinde yoz ve sağmal şeklinde belirtilmiştir. Sağmal hayvanların önce sayısı, sonra yıllık geliri kaydedilmiştir. Bu hususta sağmal hayvanların yıllık

⁷ Nuri Adıyeke, “Temettuat Sayımları ve Bu Sayımları Düzenleyen Nizamname Örnekleri”, Ankara Üniversitesi, Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, OTAM, SAYI 11, 2000, s. 774; Yiğit, İ.-Kocabıyık, M. (2016), “XIX. Yüzyıl Anadolu’sunda Tarımsal Yapı”, 2016 Hoca Ahmet Yesevi Yılı Anısına Uluslararası Türk Dünyası Eğitim Bilimleri ve Sosyal Bilimler Kongresi, s. 229-230.

⁸ Bu hususta makalenin sonunda yer alan ekler kısmında köy temettüat defterinden örnek sayfalara bakılabilir.

hasılatı olarak inek 40 kuruş, koyun 10 kuruş, keçi 6 kuruş; yoz hayvanların hasılatı olarak koyun 3 kuruş, keçi 1 kuruştur. Yoz inek ya da kısır inak için gelir kaydı düşülmemiştir. Yoz hayvanların etinden, yününden ve kılından elde edilen gelir dikkate alınmıştır. Vergi düşmeyen diğer hayvanlar da tek tek adetleri ile ayrıca kaydedilmiştir. Son olarak hanenin arıcılık faaliyetine dair bilgiler yer alır. Kovan başı 11 kuruş gelir kaydı söz konusudur. Hane reisinin servetine dair bu bilgiler kaydedildikten sonra yıllık toplam geliri tahmini olarak krş. olarak yazılmıştır.

Defterde hanelere dair ayrıntılı kayıtlar sona erdikten sonra köyün temettüatı, hane sayısı, mevcut (erkek) nüfusu, koyun sayısı, virgü-yü mahsusa, 1260/1844 ve 1261/1845 yıllarına ait aşar vergilerinin toplam değerleri özetlenerek verilmiştir. Defterin sonunda köy imamı ve muhtarların kayıtların doğruluğuna dair tasdikli mühürleri, hemen altında da yetkili memurların mühürleri ile defter tescil edilmiştir.

2.Yeşilova Köyü

2.1. Coğrafi Durumu

Coğrafi mekân olarak Yeşilova Köyü, Gediz-Hisarcık yolu 17. km.'sinde kurulmuş, 1100 rakımlı, karasal iklime sahip tipik bir Anadolu köyüdür. Köy, Gediz-Hisarcık-Emet güzergâhında güney-kuzeybatı istikametinde uzanan, geniş bir vadiyi gören hafif meyilli, ekili dikili alanların arasında yer alır.

Yerleşim merkezi, Gediz depremi sonrası batıya, daha aşağıda taşlık bir zemin üzerine inşa edilmiştir. Gediz depremi, 28 Mart 1970 tarihinde, gece yarısı 7. 2 şiddetinde büyük bir depremdir. Bölge tarihinde derin izler bırakan bu depremde köy evleri orta ölçekte hasar görmüştür. Devlet, köy sakinleri için prefabrik, betonarme panolu evler inşa ederek köylünün barınma sorununu gidermiştir. Planlı bir şekilde inşa edilen, geniş sokakları ve yolları ile öne çıkan bu yapılanma sonrası, sadece köy yerleşim merkezi değişmemiş, aynı zamanda köyün “İğdiş” olan adı, “Yeşilova” olarak değiştirilmiştir. Böylece köy, Gediz-Hisarcık yolu ile ortadan ayrılmış, köy sakinleri eski yerleşim alanını “yukarı köy”, yeni yerleşim alanını da “aşağı köy” olarak isimlendirmişlerdir. Makalemize konu olan “İğdiş karyesi”, bugün “yukarı köy” olarak adlandırılan yerdir.

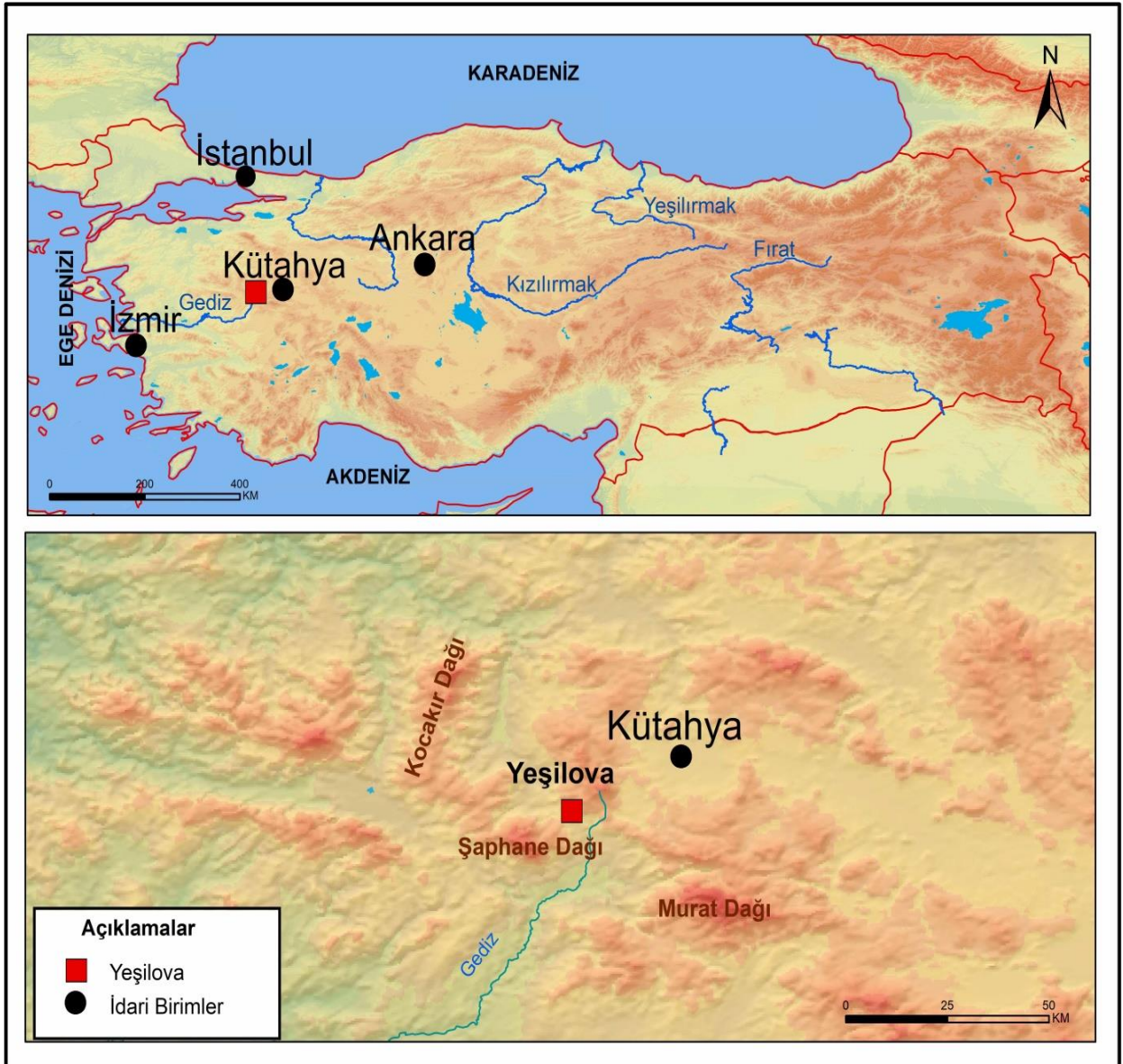
İğdiş, 1100 rakımı ile çevre köylere kıyasla daha yüksek bir noktada olmasının yanında yüksek dağ ve tepelerin arasında bir vadi üzerindedir. Köyün, kuzey ve kuzeydoğusu gittikçe yükselen, 1600 rakımlarına ulaşan, sıralı dağ tepelerinden oluşan ormanlık alanlarla kaplıdır. Batı yönünde 2120 rakımlı Akdağ (Şaphane Dağı)'ı görür. Köy ile Akdağ etekleri arasında güneydoğu-kuzeybatı istikametinde uzanan, komşu Akkaya Köyü'nü de içine alan geniş ovada kuru tarım yapılır. Ayrıca bu alan içerisinde, ekilmeyen, otlak olarak kullanılan mera alanları da vardır. Yine, köy çevresinde son yıllarda dikili alanların yer almaya başladığı görülür. Kuzeyde, 1600 rakımlarına kadar çıkan sıralı dağlarda uzun kış mevsiminde karlar ve yağışlarla depolanan sular, dere yatakları ile köylere inmekte ve köylerin içme suyu ihtiyacı karşılanmaktadır. Yazları, kurak bir iklime sahip olan köyün su ihtiyacının karşılanmasında kış boyu depolanan bu sular önemli bir kaynaktır. Doğrusu güz, kış ve bahar mevsimlerindeki yağışlar ile devam eden bir döngü söz konusudur.

Tarihi “İğdiş” köy yerleşim merkezi, doğudan batıya doğru uzanan, hafif meyilli, ekili dikili alanlar arasında, bir dere kenarına kümelenmiş, yan yana dizilmiş, iki katlı ahşap bağdadi evlerden oluşur. Bugün, bu evlerden çok azı günümüze ulaşmıştır. Bunun yanında, geriye kalan bu yapılardan ve artıklarından nasıl bir yerleşim alanı olduğunu çıkarmak mümkündür. Günümüzde kullanılmaya devam eden az sayıdaki bu evler, yöreye özgü inşa edilen doğal yalıtımlı bağdadi evlerdir. Çok ince taş ve ahşap ustalığı gerektiren, alt katı ahır, üst katı oturma alanı olarak kullanılan, yöresel evlerdir. Osmanlı oluklu kiremitleri ile örtülü ahşap çatısıyla orta Anadolu'nun kerpiçli ev mimarisinden çok farklıdır. Cumbalı evlerin nadir de olsa bulunduğu bu köy evlerinin iç kısımlarında ahşap süslemeler dikkati çeker.

Köy, Türkiye'nin kaderi olan kırsaldan kente işgücü göçünden payını almıştır. Bilindiği üzere kırsaldan kente işgücü göçünü etkileyen iki unsur söz konusudur. İlki, 1950'ler sonrası tarımda makineleşme ile işsizliğin artması ve 1980'ler sonrası şehirlerdeki sanayileşme ile işgücü arzının artmasıdır. Kentlerdeki işgücü arzına işsiz köy sakinleri talip olmuştur. Bu esas iki unsurun yanında bölgede etkili olan unsurlardan birisi de 1970-Gediz depremidir. Bu bakımdan günümüz köy sakinlerinin çevredeki büyük yerleşim merkezleri başta olmak üzere, İzmir ile yurt dışında Almanya ağırlıklı işgücü göçü söz konusudur. Günümüzde tarım, hayvancılık ve küçük ölçekli esnaflık köyün geçim kaynaklarıdır. Köy arazilerinde modern ziraatçılık yapılmakta, köylüde çiftçilik için gerekli son model tarım makinaları, traktörler, biçerdöverler bulunmaktadır. Özellikle köy çevresinde, köy sakinlerinden bazılarına ait küçükbaş hayvan yetiştirme çiftlikleri önemli üretim merkezleridir.

Harita: 1 Kütahya Gediz Yeşilova Köyü'nün ülke ve il genelindeki coğrafi konumu.

2.2. “İğdiş” ve Anlamına Dair

Köy coğrafi yapısına dair bilgileri aktardıktan sonra, köyün önceki adı olan “İğdiş” ile ilgili bilgi vermek yerinde olacaktır. İğdiş, Osmanlı döneminde olduğu gibi Cumhuriyet döneminde 1970’lere değin köy adı olarak kullanılmıştır. Hatta kuruluşundan beri bu adı taşıdığını söylemek mümkündür. Anadolu’yu fetih sonrası iskân eden Oğuz Türkleri yaşam biçimlerine göre yeni köyler kurmuşlar ve bu köylere Türkçe adlar koymuşlardır. Önceki yerleşim yerlerine ya da yakınlarına kurulan köylerin çok azı önceki adı ile anılmıştır. Bugün evren, ören, viran, virancık vb. adları taşıyan köy ya da kasabalar önceki yerleşim yerlerine yakın yerlerde kurulan yerleşim merkezleridir. Günümüzdeki köy adlarının çoğu Osmanlı öncesi dönemde konulmuş, kurulduğu günden beri de aynı adlar kullanılmıştır.

İğdiş, sözcük olarak kadim Türk tarihi kaynaklarında⁹ yer alan en eski Türkçe sözcüklerden birisidir. Anadolu Selçuklu devri vakfiyelerinde,¹⁰ hatta Karahanlı devri bir sikkede¹¹ İğdiş sözcüğüne rastlanır. Köy adına da Osmanlı arşiv kayıtlarında, “İğdiş” adı ile 1500’lerde¹² hatta öncesinde yer aldığı görülür. Bu hususta köy adının, köyün kuruluş evresine dair ışık tuttuğu da söylenebilir. Doğrusu bu ad, Anadolu’daki yaygın köy adlarına nispetle nadir kullanılan adlardandır. Anadolu’ya yerleşen Oğuz Türkmenlerinin yeni yerleşim yerlerine Türkçe adlar koyduklarından söz ettik. Bu hususta Osmanlı 15. yy. arşiv belgeleri dikkate alınarak yapılan çalışmalar,¹³ bu durumu teyit etmektedir. Çevre köy adlarına baktığımızda, genelde coğrafi yapıyı öne çıkaran isimler söz konusudur. Dolayısıyla köye, “İğdiş” adının verilmesi dikkat çekicidir.

İğdiş, sözcüğü ile alakalı tarihçiler ve dilciler çok özel ilmi çalışmalar yapmışlardır. Tarihçilerden Prof. Dr. Faruk Sümer’in Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi’nde yer alan “İğdiş”, maddesi¹⁴ ile “Selçuklu Tarihinde İğdişler”¹⁵ adlı makale çalışması öncü çalışmalardır. Prof. Dr. Tuncer Baykara’nın “Selçuklular Devrinde İğdişlik ve Kurumu”¹⁶ adlı makale çalışması da Ortaçağ tarihi metinleri dikkate alınarak sözcük ve kurumsal bir yapının adı olarak ele alınmıştır. Dilcilerden Prof. Dr. Serkan Şen’in “İğdiş Sözcüğü Nereden Geliyor”¹⁷ başlıklı çalışması sözcüğün anlam ve biçim bilimi noktasında değerlendirilmesidir. Yine dilcilerden Doç. Dr. Erdem Uçar, “Kutadgu Bilig Dizinindeki Bir Kelime Hakkında VIII: İğdiş ve İğdişçi Sözcüğü”¹⁸ başlıklı çalışmasında sözcüğün anlamına odaklı bir çalışma yürütmüştür.

Tarihi kaynakları ve söz konusu çalışmaları dikkate aldığımızda iğdiş, “eğitmek, beslemek, yetiştirmek” anlamında “iğitmek” sözcüğünden türemiştir. Karahanlı Türkçesi’nde “iğdişçi” sözcüğü “besleme, büyütme, yetiştirme” ve “hayvan yetiştiricisi” anlamına gelir. Farsça’da “melez” anlamda “ikdiş” ya da

⁹ Yusuf Hâs Hacib, *Kutadgu Bilig*, (nşr. Reşit Rahmeti Arat), Ankara 1947, s. 172, 299, 446, 555; Kaşgarlı Mahmud, *Dîvânü lügâti’t-Türk*, c. I, s. 183. Kaşgarlı’nın eserinde benzer biçimdeki sözcüğü *Ökdeş* olarak okuyanlar vardır.

¹⁰ Osman Turan, *Türkiye Selçuklulari Hakkında Resmi Vesikalar*, Ankara 1958, s. 178.

¹¹ Karahanlı devri 602/1205-6 tarihli Benakete’te basılmış bir sikkede, “Uluğ İğdiş Çağrı Han” adına rastlanır.

Tuncer Baykara, “Selçuklular Devrinde İğdişlik ve Kurumu”, *Belleten*, LX, 226, s. 689.

¹² İğdiş Köyü’ne dair 1530 tarihli tahrir defterinde Simav kazası Çengi nahiyesine tâbi karye kaydı söz konusudur. Bu konuda bkz. 370 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Rûm-İli Defteri (937/1530), Kütahya, Kara-hisar-i Sâhib, Sultan-önü, Hamîd ve Ankara Livâları, Ankara 1993, c. I, s. 38.

¹³ Cevdet Yakupoğlu, “Aslanapa Yöresinde Türk İskânının Belgeleri: Yer ve Şahıs Adları (XII-XVI. Yüzyıllar)”, *Uluslararası Batı Anadolu Beylikleri Tarih, Kültür ve Medeniyet Sempozyumu-III Germiyançoğulları Beyliği 8-10 Mayıs 2014, Bildiriler Kitabı*, Yayına Hazırlayanlar: Mehmet Ersan-Mehmet Şeker, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2017, s.423-472.

¹⁴ Faruk Sümer, “İğdiş”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. XXI, 2000, s. 524-525.

¹⁵ Faruk Sümer, “Selçuklu Tarihinde İğdişler”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, Sayı:35, 1985, s. 9-23.

¹⁶ Tuncer Baykara, “Selçuklular Devrinde İğdişlik ve Kurumu”, *Belleten*, LX, 226, s. 681-693.

¹⁷ Serkan Şen, “İğdiş Sözcüğü Nereden Geliyor?”, *İlmî Araştırmalar*, Sayı: 23, 2007, s. 123-190.

¹⁸ Erdem Uçar, “Kutadgu Bilig Dizinindeki Bir Kelime Hakkında VIII: İğdiş ve İğdişçi Sözcüğü”, *Korkut Ata Türkiyat, Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Degisi*, Cilt:1, Sayı: 1, Aralık 2019, s. 11-18.

“yikdiş” biçiminde melez atlar için kullanılmıştır. Divânü Lügâtü’t-Türk’de ise sözcük, “ana bir kardeş”¹⁹ anlamında kullanılmıştır. Serkan Şen, sözcüğün biçimine dair tarihi kaynaklardaki kullanımına dair tenkitini yaptıktan sonra sözcüğün “hayvan yetiştirme işi” ile ilgili olduğunu, hatta günümüzde kullanılan “hadım edilmiş at”, tanımından anlaşılacağı üzere bu işlem ile hayvanın enerjisinin vazifeli olduğu işe yoğunlaşacağını yazar. Yani hadım edilen at, besiye çekilmiş ise semizleşir, sabana koşulmuşsa uysal ve dirençli olur, binek ise hızı ve dayanıklılığı artar, şeklinde özetler. Bu hususta sözcüğün kökeninin “melez” anlamında kullanıldığı Farsça “ikdiş” değil, söz ettiğimiz anlamıyla Türkçe “iğdiş” olduğu üzerinde durur. Doğrusu Serkan Şen’in bu görüşüne destek mâhiyetinde Ortaçağ tarihi metinlerinde iğdiş sözcüğü çok yerde geçer. XIII. ve XIV. yüzyıllarda Anadolu’dan Suriye ve Mısır’a devlet adamlarına hediye olarak takdim edilen atlara iğdiş denir. Arapça metinlerde “ikdiş” (çoğulu:ekâdiş) olarak geçer.²⁰ Bu atların babalarının Arap, annelerinin Türk atları olduğu ve çok hızlı koştukları kaydedilir.²¹

Erdem Uçar, “iğdiş” sözcüğünün Kutadgu Bilig’de bugünkü anlamından farklı kullanıldığı tezi üzerinde durarak, insan ve hayvanlar için kullanılan ortak sözlerden olduğuna dikkat çeker. İnsan için besleme, evlatlık, hizmetçi; hayvan için iğdiş edilmiş, burulmuş hayvan, bilhassa at anlamında kullanıldığını yazar. “İğdişçi”, sözcüğünün ise “at iğdiş edip yetiştiren” bir meslek grubu olarak gösterir ve bu tezi üzerinde durur.

Sözcüğün kurumsal bir yapının karşılığı olarak kullanımına gelince, Faruk Sümer ve Tuncer Baykara, iğdiş sözcüğünün Anadolu Selçuklu Devleti’nde şehirlerde ticari hayatta söz sahibi bir mevki olarak şehir esnaf ve eşrafından sayılan bir kesime ad olarak kullanıldığını vurgularlar. Sümer, XII. yüzyıldan itibaren Anadolu’da Selçuklu şehirlerinde iğdiş teşkilatının varlığına değinir. Sarayın, ordunun ve halkın ihtiyaçlarını karşılamak, zenaat erbabının, güçsüz insanların hayatlarını kolaylaştırmak; kısaca şehir ve şehirlerarası ticari hayatın akışından sorumlu bir teşkilat olduğuna dikkat çeker. Kurumun başı olarak “İğdiş-başı” şehir hayatını kontrol eden kişidir. Hatta Anadolu’da Moğol-İlhanlıların hâkimiyeti ile vergi tahsildarlarına verilen isim olur. XIV. Yüzyıldan sonra da devlet ve toplumda giderek önemini kaybeden iğdişlik kurumunun yerini ahîler alır. Tuncer Baykara, Anadolu Selçuklu şehirlerindeki esnaf teşkilatını iğdişlik ve ahîlik olarak iki kısma ayırırken, ahîlik öncesi esnaf teşkilatının adı olduğuna dikkat çeker. Ticari hayatın düzenlenmesinde, üstlendikleri önemli görevlerinden bahseder. Şehirlerin eşrafi olarak halkın temsilciliğini deruhte ettiklerini, şehirlerde iğdiş ve iğdiş-başı olduğunu kaynaklarıyla bahseder. İğdiş-başı, şehir halkını temsil eden, şehrin ticari hayatından sorumlu, üst düzey yetkili birisidir. Üretim ya da küçük ölçekli işlerden ziyade büyük ölçekli işlerle ticari faaliyet yürütür. Koyun ve at besleme, en önemli uğraşlarıdır. XIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren (Moğol istilâlarının da etkisinden olsa gerekir ki) şehirlerde ahîlik teşkilatı önem kazanır. Baykara, son söz olarak iğdiş sözcüğünü; “Anadolu’da XII.-XV. Yüzyıllar arasında ticaretle uğraşan, hayvan besleyip halkı doyurduğu için”, bu adın kullanılmış olmasına temas eder.²² Kurum olarak XIII. Yüzyılda Anadolu’da makam sahibi ve meslekler sıralamasında 1. grup devlet erkânı olarak öne çıkan “İğdişlik emiri” taşrada üst düzey görevlilerden birisidir. Son olarak bu dönem taşrada ekonomik hayatı düzenleyen önemli bir mevkiinin adıdır.²³

Ortaçağ Türk tarihçiliğinin öncülerinden İsmail Hakkı Uzunçarşılı ile Uzunçarşılı’dan etkilenen Osman Turan melez kelimesini dikkate alarak iğdiş sözcüğünü, Anadolu Selçuklu devri şehirlerin güvenliğinden

¹⁹ Burada “ikdiş” olarak değil de, “ökdeş” olarak okuyanlar da vardır.

²⁰ Şemseddin eş-Şücâî, (ö. 745/1344), *Târîhu’-l-Melikî’n-En-Nâsirî Muhammed bin Kalavun es-Sâlihî ve Evlâdihî*, (Thk. Barbara Schafer), Wiesbaden 1977, s. 22; Makrîzî, *Kitâbü’s-Sülûk li-Ma’rifeti Düveli’l-Mülûk*, I-IV, (Thk. Muhammed Mustafa Ziyade-Said Abdülfettah Âşûr), Kahire 1934, 1958, c. II, s. 430-431, 394, 415, 490.

²¹ Sümer, *a.g.m.*, s. 524-525.

²² Tuncer Baykara, “Selçuklular Devrinde İğdişlik ve Kurumu”, *Belleten*, LX, 226, s. 681-693.

²³ Hasan b. Abdülmü’min el-Höyî’nin Kaleminden Selçuklu İnşâ Sanatı (Haz. Cevdet Yakupoğlu-Namiq Musalı), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2018, s. 96-97, 173.

sorumlu, Müslüman olmuş Hıristiyan çocuklardan teşkil edilen askeri bir sınıf adı²⁴ olarak ifade ederler. Ancak yukarıda bahse konu çalışmalarda bu görüş tenkit edilmiş, sonuçta kabul görmemiştir.

Bu bilgilerden sonra köy adı ile alakalı bazı düşüncelerimizi aktaralım. İlhanlı devri vergi tahsildarlarına verilen bir isim olması hasebiyle yakın çevredeki idari yerleşim merkezinde görevli bir “İğdiş başı” ya da “İğdiş emiri” için köyün yıllık geliri bu memura tahsis edilmiş olabilir. Köy adının bununla alakası olabilir. Yine Akkaya olarak isimlendirilen komşu köyün önceki adı Merkepviran/Merkepören ya da Eşek Viranı’dır. Köy tarihine baktığımızda Gediz kazasına tâbi Eşek Viran ismine Osmanlı arşivlerinde 870/1465 tarihli Kütahya Piyade defterinde rastlamak mümkündür.²⁵ Dolayısıyla her iki köyün 1400'lere değin varlığı söz konusudur. Komşu köyün adının “Eşek” ile anılmasına karşılık “İğdiş” adının yukarıda temas ettiğimiz üzere “at” ile alakası olmalıdır. Köyde bugün de varlığını koruyan mera alanları devrin meşhur iğdiş atlarının yetiştirildiği bir yer olabilir. Adını da buradan alabilir. Bu meyanda at yetiştiriciliği aynı zamanda atın beslenmesi ve terbiye işlerini de kapsamaktadır. İhtimal o ki, bugün dahi otlak olarak kullanılan Alan, Küçükköy, Selimkaya mevkileri bu iş için uygun mera alanlarıdır. Bu üç yerin arasında kalan kısımların zamanla tarıma açıldığı, zamanında mera olduğu nesilden nesle aktarılan bilgiler arasındadır. Temettüat defterinde “resmi nebat” adı ile kayıtlı çayır/ot vergisi dikkat çeker. Defterde 18 hane için bir kuruşluk nebat/çayır vergisi kaydı vardır. Bu bilgiler çerçevesinde “iğdiş” adlı at yetiştiriciliği anlamı ağır basmaktadır.

İğdiş anlamına dair son zayıf bir ihtimal de, Farsça, melez anlamı ile alakalı olmasıdır. Köy kuruluşuna dair nesilden nesle aktarılan çevre köy sakinlerinin bir araya gelmesiyle kurulduğuna dair sözlü gelenektir. Toplama, karışık anlamında melez olarak kullanılmış olabilir.

3. Köy Yönetimi

Makalemizde kullandığımız arşiv kayıtlarında İğdiş Köyü Simav Kazası’na tâbidir. Yine bu kayıtlarda birinci muhtar, ikinci muhtar ile köy imamının üçünün birlikte köy yönetiminde sorumlu olduğu defterlerdeki mühürlerden ve nüfus yoklama kayıtlarındaki bilgilerden tespit etmek mümkündür. Nüfus ve temettüat defterlerinde imam ve muhtarların kim olduğuna dair kayıtlar vardır.

Köy yönetiminden sorumlu olan “muhtarlık” kurumu, Osmanlı’da 1830’lardan itibaren ülke genelinde yaygınlaştırılmıştır. Devlet işleri ile alakalı özellikle vergilerin tespiti ve tahsili noktasında önemli görevleri vardır. Yine askere alımlar, özellikle ölen doğan kayıtlarının tutulduğu nüfus yoklama defterlerinin imam ve muhtarlar tarafından verilen bilgilere göre kaydedildiği açıkça yer alır. Bu hususta kayıtlardan ve mühürlerden bu bilgileri takip etmek mümkündür. Bu bakımdan çalışmamızla alakalı köy temettüat defterinin sonunda köylüye ait bilgileri tasdik ettiklerine dair metnin alt kısmında üçüne ait mühürler ile görevli memurların evrakı tescili anlamına gelen mühürler yer alır. Makalenin sonunda ekler kısmında bu sayfayı görmek mümkündür.

İmam ve muhtarlara ait mühürlere dair bilgi vermek yerinde olacaktır. Devlet işlerinin takibi için tahsis edilen mühürler 1250 (1834-35) yılında hazırlandığı üzerindeki tarihten anlaşılmaktadır. Ayrıca mühürlerde kişi adları olmayıp icra ettikleri görevler köy adı ile kazanmıştır. İmam mühründe “İmam-ı der Karye-i İğdiş 1250”, (İğdiş Karyesi İmamı), birinci muhtar mühründe “Muhtar-ı evvel der Karye-i İğdiş 1250”, (İğdiş karyesi birinci muhtarı), ikinci muhtara ait mühründe “Muhtar-ı sâni der karye-i İğdiş” (İğdiş karyesi ikinci muhtarı) ibareleri yazılıdır.

Nüfus ve temettüat defterlerinde imam ve muhtarların kim olduğunu belirten kayıtları defterlerde görmek mümkündür. Bu hususta bilgi verelim. Nüfus defterinde, ilk hane reisi imam olarak kayıtlıdır. Bu kayda göre “Koca Ahmet oğlu” sülalesinden “Süleyman oğlu Mehmet” köy imamıdır. Birinci muhtar 2

²⁴ Osman Turan, *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmi Vesikalar*, Ankara 1958, s. 178.

²⁵ BOA, TT, 3M, s. 136.

no'lu hane reisi "Hacı oğlu" sülalesinden "Hacı Mehmet oğlu Halil", ikinci muhtar 3 no'lu hane reisi "Değirmenci oğlu" sülalesinden "Ahmet oğlu Mehmet"²⁶tir. Nüfus defterinde ilk üç hanede imam ve sırasıyla muhtarlar kayıtlıdır. Temettüat defterine göre bir imam ve bir hatip kayıtlıdır. İmam, 31 no'lu hane reisi "İmam oğlu" sülalesinden "Ahmet oğlu Mehmet"tir. Hatip, ise 20 no'lu hanede kayıtlı "Hamırcı oğlu" sülalesinden "Hüseyin oğlu Hacı Süleyman"dır. Bu kayıttta hatip, aynı zamanda birinci muhtar olarak kayıtlıdır. İkinci muhtar nüfus defterinde olduğu gibi aynı kişidir. Ayrıca Köyde 23 no'lu hanede 60 numara ile kayıtlı 25 yaşındaki " Mehmet oğlu Şerif", "mansûrede" yani orduda olduğu kayıtlıdır. Bu ordu yeniçeri ocağının kaldırılmasıyla alakalı yeni bir anlayışla kurulmuş olan, "Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye" ordusudur.

4. Köy Nüfus Özellikleri

Nüfus defterine göre köyde 31 hane, 78 erkek nüfusu kayıtlıdır. Temettüat defterlerinde ise vergi yükümlüsü 32 hane, 87 (erkek) nüfus mevcudu kayıtlıdır. Kadın nüfus ile beraber toplamda yaklaşık 200 nüfuslu bir köy olduğunu söylemek mümkündür.

Tablo: 1 Nüfus defterlerine göre kişi adları ve oranları

Nüfus Defterinde Geçen Kişi Adları ve Yüzdeler Oranları			
No	Kişi Adları	Sayısı	Yüzdeler % Oranı
1	Mehmet	19	17,27
2	Ali	13	11,81
3	Süleyman	11	10
4	Hüseyin	10	9,09
5	İbrahim	10	9,09
6	Hasan	6	5,45
7	Ahmet	6	5,45
8	Halil	6	5,45
9	Mustafa	5	4,54
10	Veli	4	3,63
11	Yusuf	3	2,72
12	Murat	3	2,72
13	Şerif	3	2,72
14	İsmail	3	2,72
15	Osman	3	2,72
16	Ömer	2	1,81
17	Mahmud	2	1,81
18	Nasuh	1	0,9

Köyde kullanılan kişi adları, köyün dini ve etnik yapısını göstermesi açısından önemlidir. Doğrusu yaklaşık iki yüzyıl sonra günümüzde hâlâ aynı adlar kullanılmaktadır. Müslüman kimliğe işaret eden bu

²⁶ Nüfus defterinde "Mehmet" şeklinde okumak mümkündür. Ancak temettüat defterinde açıkça "Mahmut" yazılıdır.

isimlerin en çok kullanılanı Hz. Muhammed'e atfen Türkler arasında yaygın olarak kullanılan "Mehmet" ismidir. Günümüzde nüfus istatistiklerine göre "Mehmet" adı en çok kullanılan isimler arasında varlığını korumaktadır. Köy nüfus defterinde, "Mehmet" isminin kullanılma oranı % 16'dır. Sırayla Ali, Süleyman, Hüseyin, İbrahim olarak devam etmektedir. Diğer isimlerin kullanım oranı aşağıda tabloda yer alır. Köy sakinleri arasında Türkçe kökenli bir adın yer almaması dikkat çekicidir. Bu durum köyde adlarının dini temelli olduğunu gösterir.

Tablo:2 Nüfus ve temettüat defterlerinde yer alan sülale adları:

No	Sülale Adları (Nüfus Defteri)	Sülale Adları (Temettüat Defteri)
1	Koca ²⁷ Ahmed Oğlu	Koca Ahmet Oğlu
2	Hacı Oğlu	Hacı Oğlu
3	Değirmenci Oğlu	Değirmenci Oğlu
4	İmam Oğlu	İmam Oğlu
5	Murat Oğlu	Murat Oğlu
6	Dana Kazık Oğlu	Dana Kazık Oğlu
7	Beyaz Oğlu	Beyaz Oğlu
8	Uzun Oğlu	Uzun Oğlu
9	Kuruoğlu ²⁸ Oğlu	Kuru Oğlu
10	Dudu Oğlu	Dudu Oğlu
11	Deli Hasan Oğlu	Deli Hasan Oğlu
12	Keçeci Oğlu	Keçeci Oğlu
13	Kır Ali Oğlu	Kır Ali Oğlu
14	Hamırcı Oğlu	Hamırcı Oğlu
15	Çatal Oğlu	Çatal Oğlu
16	Kel Ali Oğlu	Kel Ali Oğlu
17	Hacı Hasan	Hacı Hasan
18	Kara Ahmet Oğlu	Kara Veli Oğlu
19		Kara Deli Oğlu
20		Kel Hasan Oğlu

Nüfus defterinde 18 sülale adı yer alırken, temettüat defterinde 20 sülale adı yer alır. Bazen bir sülaleden tek bir hane yer alırken bazen de aynı sülale adı altında birkaç hane yer almaktadır. Sülale adlarında fiziki özellikler daha çok öne çıkmakta, bunun yanında imamlık, değirmencilik, keçecilik gibi meslek adlarının da sülale adı olarak kullanıldığı görülmektedir. Yine kişinin tavır ve davranışlarından kaynaklı yakıştırılan sülale adları vardır.

²⁷ Nüfus defterinde "Kısa", olarak okumak mümkün ise de, temettüat defterinde açık bir biçimde "Koca" yazmaktadır.

²⁸ Nüfus defterinde "Kuruoğlu Oğlu" olarak geçerken temettüat defterinde sadece "Kuru" ifadesi yer alır. Aynı kişi olduğu her iki defterdeki kayıtlardan anlaşılmaktadır.

Köyde hangi sülaleden kaç hane ve bu hanelerdeki toplam nüfus sayısı liste olarak aşağıda yer almaktadır. Hane sırasına göre düzenlenen bu listeye göre en kalabalık sülaleler Hamırcı Oğlu, Dana Kazık Oğlu olarak sırasıyla yer almaktadır.

Tablo 3: Nüfus defterinde yer alan sülale adları ve nüfusları

Sülalelerin Hane Sayısı ve Erkek Nüfus Adedi		
Sülale Adı	Hane	Nüfusu
Hamırcı Oğlu	5	10
Dana Kazık Oğlu ²⁹	2	12
Murat Oğlu	2	7
İmam Oğlu	2	5
Kel Ali	2	7
Dudu Oğlu	2	4
Kuru Oğlan	2	4
Deli Hasan	2	4
Kır Ali	2	2
Keçeci Oğlu	2	2
Uzun Oğlu	1	6
Koca Ahmet	1	4
Değirmenci Oğlu	1	2
Beyaz Oğlu	1	2
Kara Ahmet	1	2
Çatal Oğlu	1	3
Hacı Hasan	1	1
Hacı Oğlu	1	1
Toplam	31	78

5. Köy Mesleki Yapılanması

Sanayi öncesi toplumların temel geçim kaynağı olan tarım ve hayvancılık, bu dönem Anadolu’da köy hayatını belirleyen önemli iki unsur olarak varlığını sürdürmektedir. Doğrusu aile emeğine ve çift öküz gücüne dayalı tarım işletme biçimi³⁰ geçerliliğini sürdürmektedir. Bu noktada mevsimlere göre işlenen topraktan, temel besin maddeleri hububat ve baklagiller temin edilirken, basit birer işletmecisi olan köylü, ihtiyacı olan süt ve et ürünlerini de kendi beslediği hayvanlar ile tedarik etmeğe çalışmıştır.

Köy sakinlerinin geçim kaynakları tarım ve hayvancılık olmasının yanında yörenin ekonomik faaliyeti ve geçim kaynaklarına değinmek yerinde olacaktır. Köylünün temel ihtiyaç malzemelerini tedarik etme ve günlük işlerinde kullandığı araç gereçleri temini noktasında en yakın pazar yeri Gediz’de³¹ kurulur. Bu Pazar yeri, “Gediz Pazarı” adı ile türkülere konu olmuştur.³² Bu noktada Gediz merkez nüfusun

²⁹ Nüfus defterlerinde 2 hane olarak yer alan Dana Kazık Oğulları sülalesi temettüat defterlerinde yine 2 hane olarak görünmektedir. Dikkat çeken husus bu sülaleden vergi yükümlüsü 4 kişi kaydedilmektedir.

³⁰ Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu: Toplum ve Ekonomi*, Eren Yayıncılık, İstanbul, 1996, s. IX.

³¹ Günümüz Eski Gediz kasabası tarihi Gediz kentinin merkezidir.

³² Gediz ve çevresinde yaygın bir biçimde söylenen ve dizelerinden yakılan bir ağıt olduğu anlaşılan türkünün dizeleri şöyledir:

Gediz pazarıdır benim pazarım
Akdağ Yaylası’nda kaldı mezarım

çoğunluğunun geçim kaynağının çeşitli esnaf kollarından oluşması³³ dikkat çekicidir. Bu durum yöre ve bölge ticareti açısından önemlidir. Dolayısıyla, yakın köy ve mezraların ihtiyaçlarının tedariki konusunda önemli olan Gediz nahiye merkezi, Yeşilova Köyü'ne 11 km. uzaklıktadır. Ulaşım vadi boyunca o dönem şartlarında binek hayvanları üzerinde ya da at arabaları ile sağlanmaktadır.

Yeşilova Köyü'nün yer aldığı Gediz-Hisarçık güzergâhı üzerinde vadi boyunca yer alan komşu köylerin o dönem geçim kaynaklarına değinelim. Gediz nahiye merkezinde değişik esnaf kolları yanında dokumacılık sektörü dikkat çekici bir boyuttadır. Bu noktada 138 hane çulhacılık işi yaparken, toplamda 332 hane dokumacılık işi ile uğraşmaktadır. Bunun yanında Gediz'de toplam 1049 hanenin üçte biri dokumacılık kolunda emek harcamaktadır.³⁴ Yine Gediz'e en yakın köylerinden kalabalık bir nüfusa sahip 221 hane kayıtlı Akçaalan Köyü temettüat defterine³⁵ göre köy sakinlerinin yarısı dokumacılık işi ile uğraşmaktadır. Bu haneler çulha esnafı olarak kayıtlıdır. Küçük ölçekli komşu köylerden 21 haneli Akkaya Köyü,³⁶ 18 haneli Aşıkpaşa Köyü³⁷ ile 18 haneli Soğuksu Köyü³⁸ kuru tarım ve hayvancılık ile geçimini sürdürmekte, Değirmenköy³⁹ su değirmenleri ile çok eski tarihlere giden bir geçmişe sahiptir. Yine aynı güzergâh üzerinde bulunan 75 haneli Kayaköy⁴⁰ ve 68 haneli Yeşilçay⁴¹ köyleri kuru tarımın yanında sulu tarıma müsait arazi şartlarına sahiptir. Diğer köylere kıyasla kalabalık olan bu köylerde bağcılık, meyvecilik, bahçe ve bostan üretimi yapılmaktadır. Yeşilova Köyü'nün yakın çevresinde yer alan bu yerleşim birimlerinin geçim kaynakları yörenin sosyo-ekonomik hayatına dair ipuçları verir. Yeşilova Köyü

Ne diyeyim, Ay Ahmet! Ne diyelim Allah'tan oldu
Bizim (bizim) kavuşmamız mahşere kaldı
Hisarköy'den çıktım başım selamet
Akdağ yaylasında koptu kıyamet
Beni vuran Uzunoğlu De'l Ahmet
Ne diyeyim Ay Ahmet! Ne diyelim Allah'tan oldu
Bizim (bizim) kavuşmamamız mahşere kaldı

³³ Bu dönem Gediz'de birçok meslek kuruluşu vardır. Giyim eşyaları üreten dikimci, haffaf, terzi, yemenici, kunduracı, babuşçu; dokumacılık iş kolunda faaliyet yürüten kirbas esnafı, pamuk tüccarı, çulhacı, boyacı, çıkırıkçı, bezci; gıda iş kolunda faaliyet yürüten değirmenci, duhancı, ekmekçi, helvacı, kasap, kebabçı, leblebici, manav, şerbetçi, yağcı; üretip satan mesleklerle ilgili de attar, debbağ, bardakçı, demirci, eskici, saraç, semerci, oduncu; hancı, kahveci; inşaat iş kolunda faaliyet yürüten dülgere, neccar, tahtacı, taşçı, yapıcı, su yolcusu; taşımacılıkla uğraşan katırcı, kiracı, yolcu; temizlik iş kolunda faaliyet yürüten hamamcı, tellak, berber; hizmet üreten meslekler olarak hekimlik, sünnetçi, nalbant, küfeci, kalaycı, kahveci, hancı, odabaşı; kamu hizmetini deruhte eden, yönetim ve asayişten sorumlu görevliler ile dini hizmetlerde vazifeli kimseler şehirde öne çıkan meslek sahipleridir. Hüseyin Göksal, *19. Yüzyıl Ortalarında Gediz'in Sosyal ve Ekonomik Tarihi*, Gediz Belediyesi Kültür Yayınları, 2013, s. 28-39.

³⁴ Göksal, *a.g.e.*, s. 26.

³⁵ BOA. ML. VRD. TMT. d. 7921. Akçaalan Köyü hakkında Osmanlı Arşiv kayıtlarında en eski kayıt 1 Safer 854/25 Mart 1450 tarihli evkaf suretinde yer alır. Söz konusu belge, Gediz'de Murat Bey Zaviyesi için, İsfendiyar oğlu Yakup Bey oğlu Murat Bey tarafından köy gelirlerinin vakıf olarak tahsisi söz konusudur. BOA. EV. VKF. 17-45.

³⁶ BOA. ML. VRD. TMT. d. 7905. Akkaya Köyü adı Osmanlı arşiv kayıtlarında 870/1465 tarihli Kütahya Piyade defterinde geçer. BOA, TT, 3M, s. 136.

³⁷ BOA. ML. VRD. TMT. D. 09264. 1480'lerde II. Bayezid devri yazıldığını düşünülen Mufassal Evkaf Tahrir Defteri'nde Şeyh Paşa Mezrası olarak geçer. Bu kayıtlar köy tarihinin çok eskilere gittiğini gösterir. MAD. d. 262, s. 209.

³⁸ BOA. ML. VRD. TMT. d. 09251.

³⁹ BOA. ML. VRD. TMT. d. 09255. Değirmen Köyü, Osmanlı arşivlerinde en erken tarihlere rastlamak mümkündür. 1 Safer 854/25 Mart 1450 tarihli evkaf suretinde köy adı geçer. Belgede Simav kazası Çengi nahiyesine tâbi Değirmen Köyü'nde bulunan Pınarbaşı mevkiindeki üç değirmenin gelirleri Gediz Murat Bey Zaviyesi için tahsis edilmiştir. BOA.EV.VKF. 17-45.

⁴⁰ BOA. ML. VRD. TMT. d. 09196. Kayaköy, Karye-i Kaya adı ile 870/1465 tarihli Kütahya Piyade defterinde geçer. BOA. TT. D. 3., s. 122.

⁴¹ BOA. ML. VRD. TMT. d. 09213. Yeşilçay, Çengi nahiyesi olarak bugünkü yerleşim yerinin yer aldığını düşündüğümüzde 854/1250 tarihli evkaf suretinde adı geçer. BOA. EV. VKF. 17-45. Yine Karye-i Çay olarak geçtiğini düşündüğümüzde 870/1465 tarihli Kütahya Piyade Defterinde geçer. BOA. TT. D. 3., s. 124.

adı geçen köyler arasında çiftçilik varlığı bakımından öne çıkmakta, kuru tarım açısından da gelir kaydı en fazladır.

Geçim kaynağı tarım ve hayvancılık olan Yeşilova Köyü'nde kayıtlı 32 haneden 30'u ziraat erbabıdır. Diğer 2 haneden birisi mecnun, diğeri de kiralama usulü tarlası bir başkası tarafından işletilmektedir. Ayrıca iki hanede birden fazla vergi yükümlüsü vardır. Bir no'lu hanede 2 kişi, 10 no'lu hanede 3 kişi arazi ve hayvanatından kazanç sağlamak ve vergi ödemektedir. Çiftçiliğin yanı sıra köylüye ait kayıtlı hayvan türleri ve sayısı, hayvancılığın da önemli bir geçim kaynağı olduğunu gösterir. Üç hane için pulculuktan gelir kaydı düşülmüştür. Yani başkalarına bedel karşılığında çift süren fazla çift öküzleri olan hanelerdir. Köyün tarım ve hayvancılık konusunda ayrıntılı bir biçimde ekonomik faaliyetine değineceğiz.

Köyde tarım ve hayvancılık dışında bir meslek ya da işgücünün olup olmadığına dair kayıtlarda yer almamasına rağmen bazı tespitlerde bulunmak mümkündür. Kayıtlarda olmayan, ancak köy coğrafyası ve yerleşim düzeni dikkate alındığında bazı meslek ve işgücünün var olduğuna temas etmek gerekir. Öncelikle her hanede çift öküz ve merkep bulunmaktadır. Bazı ailelerde de çift manda, katır, kısraç, beygir türü binek hayvanları mevcuttur. Bu hayvanların varlığı dikkate alındığında sadece binek amaçlı değil aynı zamanda taşımacılık için kullanıldığı malumdur. Odunculuk amacıyla hane sahibinin kendi özel işinde kullandığı müddetçe hayvanlarından vergi düşülmediğine dair bilgi vermiştik. Ancak kâr amaçlı başkasına çalışıldığında ya da kiralandığında vergi düşülmüştür.⁴² Dolayısıyla köy çevresindeki zengin orman kaynakları köylünün ihtiyacı olan yakacak temini noktasında önemlidir. Bunun yanında son yüzyılın ortalarına değin odunculuk önemli bir geçim kaynağıdır. Köylü merkep, kısraç, katır, beygir türü hayvanlarıyla en yakın Gediz'e odun götürüp satmaktadır. Gediz halkı az sayıda bağcılıkla uğraşan, nüfusun çoğunluğunun meslek erbabı olduğuna temas etmiş idik. Dolayısıyla tahıl, hububat ve yakacak ihtiyacını köylülerden karşılamaktadırlar.⁴³ Yeşilova sakinlerinin de tahıl, hububat ve yakacak satarak karşılığında evin ihtiyaçlarını karşıladıkları bilinir. Özellikle bu iş için çarşı pazarın kurulduğu gün tercih edilir. Dolayısıyla odun taşımacılığı ve satışı yılın en sakin mevsimlerinde arz ve talebe göre yapıldığından bahisle köylüye gelir getiren kaynaklardan birisidir.

Yeşilova ve çevre köy evleri betonarme yapılar öncesinde, yöreye özgü taş ve ahşap ustalığı gerektiren genelde çift katlı bağdadi evlerdir. Bu evlerin yapımı için gerekli taş, kireç taşı ile kereste köy çevresinde mevcuttur. Taş temel üzerinde birbirine kilitlenmiş, yeçpare ardıç ya da çam direklerle karkası inşa edilen bu yapıların duvarları kireç-saman-toprak karışımı harç ile doldurulur, sonra kuruyan duvar sıvanır, üzeri kireçli su ile badanası yapılır. Genelde iki katlı; alt katı dam, üst katı oturma alanıdır. Dolayısıyla bu evlerin yapımında gerekli malzemeler köy çevresinden temin edilmektedir. Hem bu malzemelerin tedarik edilmesinde, hem de bu evlerin inşa edilmesinde köy sakinlerinden yararlandığı, hatta bu evleri inşa eden ustaların köy sakinlerinden olması yüksek ihtimaldir. Her ne kadar temettüat defterlerinde, usta olanların kaydına rastlanmasa da köy sakinleri arasında usta olanların varlığını kabul etmek gerekir. Günümüzde yüz yaşlarında olan kimselerin çocukluk evrelerinde, köy sakini olan onlarca usta adını sayması, bu tezimizi güçlendirir. Doğrusu inşaat ustalığı temel ihtiyaçlar arasındadır. Ancak ne nüfus defterlerinde, ne de temettüat defterlerinde usta lakaplı kişiler ya da usta olarak kazancından dolayı gelir kaydı düşülen kimselere rastlanılmamaktadır. Her işin nüvesinde olduğu gibi her meslek erbabının daha çocukluk yaşta işe başladığı, sırayla çıraklık, ustalık ve kalfalık ile devam ettiği ya da uzun bir süre bir deneyim sonrası ustalığı söz konusudur. Durum bu olunca hasat zamanı dışında usta olanların köyde ya da çevre köylerde hatta daha uzak yerlerde ustalık yaptıklarını söylemek mümkündür. Yine köylülerden birçoğunun hasat zamanı daha erken gelen kıyıya yakın batı bölgelerine giderek bağ bahçe işleri, hasat işleri ile uğraştıkları, yevmiye usulü para kazandıkları yaşlılardan dinlenen anılarla belirginleşir.

⁴² Adıyeye, *a.g.m.*, s. 774; Yiğit, İ.-Kocabıyık, M. (2016), "XIX. Yüzyıl Anadolu'sunda Tarımsal Yapı", *2016 Hoca Ahmet Yesevi Yılı Anısına Uluslararası Türk Dünyası Eğitim Bilimleri ve Sosyal Bilimler Kongresi*, s. 229-230.

⁴³ Göksal, *a.g.e.*, s. 28-39.

Temettüat defterinde köylünün çiftçilik için en önemli varlığı, demirbaşı olan çift öküz kaydı önemlidir. Köylüye ait 54 çift öküz ile 7 çift camus/manda kayıtlıdır. Dolayısıyla köylünün ziraat için sabanın kurulması, bakım ve onarımı vs. işlerin de ustalık gerektiren önemli ince işler olduğu düşünüldüğünde ve bu alanda ustaların köy sakinlerinden olduğu bir hakikattir. Yine köy sakinleri arasında basit el emeği ile ev araç ve gereçlerinin tamir ve bakımından anlayan kişilerin de varlığını kabul etmek gerekir. Doğrusu yıl boyunca kazançlarını bu meslek ya da el becerileri ile yaptıkları uğraşlar karşılığında temin etmeyip ihtiyaç ve zaruret halinde ya da boş kaldıkça uğraşları olduğundan olsa gerekir ki, bu hususta gelir kaydı yazılı değildir. Doğrusu gelir kaydı olarak toprak gelirleri, ağnam/küçükbaş hayvan geliri, sağmal hayvanların gelirleri ile arıcılık faaliyeti üzerinden 1260/1844 yılı vergi kaydı, 1261/1845 yılı için de gelir kaydı temettüat defterinde ayrıntılı bir biçimde yazılmıştır.

Tablo: 4 Köydeki hane reislerinin meslekleri ve 1261/1845 yılı kazançları

No	Hane Reisi	Meslek	Kazançları (kuruş)
1	Koca Ahmet oğlu Mehmet b. Süleyman	Erbab-ı Ziraat	694
1	Biraderi Halil b. Osman	Erbab-ı Ziraat	284
2	Hacı oğlu Halil b. Mehmet	Erbab-ı Ziraat	1453,5
3	Değirmenci Oğlu Mahmut b. Ahmet	Erbab-ı Ziraat	1815
4	İmam Oğlu Mehmet b. İbrahim	Erbab-ı Ziraat	741,5
5	İmam Oğlu Halil b. İbrahim	Erbab-ı Ziraat	429,5
6	Murat Oğlu Hüseyin b. Murat'	Erbab-ı Ziraat	869,5
7	Murat Oğlu Hasan b. Ali	Mecnun	
8	Hacı Hasan Oğlu Mehmet b. Hasan	Erbab-ı Ziraat	1465
9	Dana Kazık Oğlu Yusuf b. Yusuf	Erbab-ı Ziraat	735
10	Dana Kazık Oğlu Mehmet b. Halil	Erbab-ı Ziraat	1399
10	Mehmet'in kardeşi Ali b. Halil	Erbab-ı Ziraat	858
10	Mehmet'in biraderi Halil b. Süleyman	Erbab-ı Ziraat	339
11	Beyazoğlu Ahmet bin Mehmet	Erbab-ı Ziraat	490
12	Uzun oğlu Mehmet bin İbrahim	Erbab-ı Ziraat	467,5
13	Kuru oğlu İbrahim b. Süleyman	Erbab-ı Ziraat	1145
14	Kuru oğlu Mehmet b. Süleyman	Erbab-ı Ziraat	808
15	Dudu oğlu Ali b. Mustafa	Erbab-ı Ziraat	1260
16	Dudu oğlu Hüseyin b. Hasan	Erbab-ı Ziraat	825,5
17	Deli Hasan oğlu Hacı İbrahim b. Hasan	Erbab-ı Ziraat	1542
18	Keçeci oğlu Veli b. Yusuf	Erbab-ı Ziraat	520
19	Kır Ali oğlu Veli b. Ali	Erbab-ı Ziraat	904,5
20	Hamırcı oğlu Hacı Süleyman bin Huseyin	Erbab-ı Ziraat	2171
21	Hamırcı İbrahim b. Mehmet	Erbab-ı Ziraat	640,5
22	Hamırcı oğlu Hüseyin b. Mehmet	Erbab-ı Ziraat	667,5
23	Hamırcı oğlu Hacı Ahmet b. Ali	Erbab-ı Ziraat	1435
24	Hamırcı oğlu Ahmet b. Hasan	Erbab-ı Ziraat	497,5
25	Çatal oğlu İbrahim b. Hasan	Erbab-ı Ziraat	526,5
26	Kel Ali oğlu İsmail. b. Ali	Erbab-ı Ziraat	658,5
27	Kel Ali oğlu Mehmet b. İbrahim	Erbab-ı Ziraat	779

28	Kara Deli oğlu Ahmet b. Mehmet	Erbab-ı Ziraat	949
29	Kara Veli oğlu Hasan b. Mustafa	Erbab-ı Ziraat	1198,5
30	Keçeci oğlu Nasuh b. Veli	Erbab-ı Ziraat	609,5
31	İmam oğlu Molla Mehmet b. Ahmet	Erbab-ı Ziraat	422,5
32	Kel Hasan oğlu Mustafa b. Ali (zewcesi Raziye)		270
		TOPLAM	29 485 kuruş

Tabloya bakıldığında hane reislerinin meslekleri ve yıllık kazançları kuruş olarak yer almaktadır. Meslek olarak iki hane reisi hariç hepsi ziraat erbabıdır. Listede 7 no'lu hane reisi mecnun olarak kaydedilirken, 32 no'lu hane reisinin kayıp olduğu, eşi Raziye tarlalarını kiraya vererek işlettiği için 270 kuruş gelir kaydı düşülmüştür. Üzerine kayıtlı emlak, arazi ve hayvan yoktur. Ayrıca temettüat defteri kayıtlarına göre 1 no'lu hanede 2 vergi yükümlüsü, 10 no'lu hanede de 3 vergi yükümlüsü kayıtlıdır. Köylünün yıllık toplam gelir kaydı 29 485 kuruştur.

5.1.Ziraat Faaliyetleri

Köy temettüat defterinde hane reisinin işlettiği tarlaların dönüm bilgisi ile yıllık hasılat yer alır. Kayıtlara baktığımızda köyde toprakların, üç çeşit işletildiği görülür. Kendi tarlasını ekip biçenler, şerik yani ortakçılık usulü işletenler ve arazisi kiralama usulü başkası tarafından işletilenlerdir. Bizzat kendisi, ortakçılık ve kiralama usulü toprak işletme biçimi vardır. Aşağıda tabloda yer aldığı üzere işletilen mezru tarla toplamı 841 dönümdür. Köyde ziraat yapılan arazilerden 779 dönüm tarla hane sahibi tarafından işletilirken, 32 dönüm tarla ortakçılık, 30 dönüm tarla icar/kiralama usulü ekilmektedir. Kayıtlarda nadasa bırakılan ya da ekilmeyen tarla kaydına rastlanılmamıştır. Oysa diğer köylere ait temettüat defterlerinde bu hususta “gayri mezru” ibaresi ile kayıtlar vardır. Aşağıda toprak işletme biçimlerine dair tarla dönüm bilgileri hem toplamda hem de hane bazında tablolarda yer almaktadır.

Tablo:5 Köyde işletilen arazilerin dönüm ve işletim şekli tablosu.

Kendisi	Ortakçılık	Kiralama	Toplam
779 dönüm tarla	32 dönüm tarla	30 dönüm tarla	841 dönüm

Tablo: 6 Hane reislerinin tarla işletme tablosu.

Hane No	Hane Reisi	Tarla -Dönüm	
		Kendi mülkü	Ortak
1	Koca Ahmet oğlu Mehmet b. Süleyman	7	8
	Biraderi Halil b. Osman'ın	8	
2	Hacı oğlu Halil b. Mehmed	50	
3	Değirmenci Oğlu Mahmud b. Ahmed	25	
4	İmam Oğlu Mehmet b. İbrahim	33	
5	İmam Oğlu Halil b. İbrahim	10	
6	Murat Oğlu Hüseyin b. Murat'	14	10
7	Murat Oğlu Hasan b. Ali		
8	Hacı Hasan Oğlu Mehmet b. Hasan	61	
9	Dana Kazık Oğlu Yusuf b. Yusuf	25	

10	Dana Kazık Oğlu Mehmet b. Halil	40	
	Mehmet'in karındaşı Ali b. Halil	40	
	Mehmet'in biraderzadesi Halil b. Süleyman	15	
11	Beyazoğlu Ahmet bin Mehmet	15	
12	Uzun oğlu Mehmet bin İbrahim	4	
13	Kuru oğlu İbrahim b. Süleyman	25	
14	Kuru oğlu Mehmet b. Süleyman	25	
15	Dudu oğlu Ali b. Mustafa	35	
16	Dudu oğlu Hüseyin b. Hasan	30	
17	Deli Hasan oğlu Hacı İbrahim b. Hasan	40	
18	Keçecioğlu Veli b. Yusuf		3
19	Kır Ali oğlu Veli b. Ali	18	
20	Hamırcıoğlu Hacı Süleyman bin Huseyin	50	
21	Hamırcı İbrahim b. Mehmet	20	
22	Hamırcı oğlu Hüseyin b. Mehmet	20	
23	Hamırcı oğlu Hacı Ahmet b. Ali	20	
24	Hamırcı oğlu Ahmet b. Hasan	13	
25	Çatal oğlu İbrahim b. Hasan	31	
26	Kel Ali oğlu İsmail. b. Ali	20	
27	Kel Ali oğlu Mehmet b. İbrahim	20	
28	Kara Deli oğlu Ahmet b. Mehmet	20	5
29	Kara Veli oğlu Hasan b. Mustafa	25	
30	Keçeci oğlu Yusuf b. Veli		6
31	İmamoğlu Molla Mehmet b. Ahmet	20	
32	Kel Hasan oğlu Mustafa b. Ali (Hanımı Raziye)'nin icare verdiği tarla dönüm	30	
	Mezru tarla toplamı	779	32

5.1.1. Çiftçilik Varlığı

Ziraat için günümüzün traktörü ne ise, o dönem için de sabana koşulacak çift öküzlerin varlığı aynı şeydir. Bu bakımdan çift öküz ve çift camus varlığı köydeki çiftçilik varlığını gösterir. Köyde sabana koşulacak toplam 61 çift öküz/camus kayıtlıdır. 32 haneden 7 hanede çift öküz kaydı yoktur. Bu 7 haneden 2 hanede çift camus kaydı vardır. Bu hususta 25 hanede 54 çift öküz ile 5 hanede 7 çift camus kayıtlıdır. Çift öküz sahibi olan hanelerden 5 hanede bir çift öküz, bir hanede 3 çift öküz, bir hanede 4 çift öküz, diğerlerinde 2'şer çift öküz kayıtlıdır. Ziraat erbabı olarak kayıtlı çiftçilik yapan toplam 30 haneden sadece 3 hanede sabana koşulacak hayvan yoktur. Toplam bu bilgilere göre hane başına ikişer çift öküz/manda düşmektedir. Köyde üç hane için de pulculuktan gelir kaydı düşülmüştür. Bu bakımdan bu kayıtlar Anadolu'nun diğer köylerine kıyasla, çiftçilik yapmak için toprağı işleme bakımından köyün çok iyi bir durumda olduğunu gösterir. Kısaca çiftçilik açısından varlıklı bir köydür. Bu hususta 1260/1844 yılına ait

18 hane için bir kuruşluk nebat/çayır vergisi kaydı vardır. Sabana koşulan hayvanların tüketimi için çayırılık mera alanlarının varlığına işaretir.

Tablo: 7 Köyde çiftçilik varlığı

Çift öküz sayısı	Çift manda sayısı	Toplam	Hane başına düşen çift öküz-manda oranı
54	7	61	% 2,03

Tablo: 8 Pulculuktan gelir kaydı düşülen hane reisleri ve gelirleri

Hane no	Hane reisi	
6	Murat oğlu Hüseyin	300 krş.
10	Dana Kazık oğlu Mehmet	300 krş.
10	Dana Kazık oğlu Ali	500 krş.

5.1.2. Toprak Mahsulleri Varlığı

Köy sakinlerinin topraktan elde ettiği mahsuller hububat olarak buğday, arpa, burçak ve yulaf ile baklagillerden nohut'tur. Ayrıca iki hanede kök boya üretimi kaydı vardır. Hane bazında üretime dair istatistiki bilgiler aşağıda tabloda yer almaktadır. Tabloda mahsullerin 1260/1844 yılı vergi kayıtları yer alır. Bu veriler, aynı zamanda toplam üretim miktarını da barındırır. Toplamda köy adına ödenen aşar/öşür vergisi sırayla şöyledir. Buğday 162 kile, 1312 kuruş; arpa 127 kile, 790 kuruş; nohut 28 kile, 218 kuruş; burçak 9 kile, 70 kuruş; yulaf 4 kile, 24 kuruş; darı 6,5 kile, 39 kuruş'tur. Buğday ve arpa çiftçilik yapan her hanenin ana gelir kaynakları arasındadır. Aşağıdaki tabloda her hane reisinin ödemekle yükümlü olduğu vergi değeri kile cinsinden hububat miktarı ve kuruş olarak para karşılığı yer almaktadır. Bu listede yer alan kile aşar vergisidir. Dolayısıyla kile cinsinden verilen sayının on katı hane reisinin yıllık üretimini "kile" olarak ortaya çıkarır. Bir kilenin yaklaşık 30 kilo olduğunu varsayarsak, toplam kile değerinin 30 ile çarpımı, üretimi yapılan hububatın toplam miktarını "kilogram" olarak yaklaşık değerini verecektir. Sonuçta, her hanenin üretim miktarı toplamı da köylünün üretmiş olduğu hububatın genel toplamıdır. Aşağıda Tablo:11 köylü için tespit edilen vergi ile yıllık üretim miktarının kile olarak toplam değerini gösterir. Ayrıca bu vergilerden hareketle buğday, arpa ve nohut'un yıllık üretim miktarını kg. olarak tespit etmek mümkündür.

Tablo: 9 Köy 1260/1844 yılı hasadı yapılan buğday, arpa, nohut ve burçak üreten hane reislerinin ödediği verginin kile ve kuruş olarak karşılığı

No	Hane Reisi	Buğday		Arpa		Nohut		Burçak	
		Kile	Krş	Kile	Krş	Kile	Krş	Kile	Krş
1	Koca Ahmet Oğlu Mehmet	6	48	8	48	½	4		
	Biraderi Halil								
2	Hacı Oğlu Halil	8,5	68	5	30	2	16	1	7
3	Değirmenci Oğlu Mahmud	7	52	5,5	58	1	8	½	
4	İmam Oğlu Mehmet	4	32	3	18	1	8	½	7
5	İmam Oğlu Halil	4	32	3	21	1	8		
6	Murat Oğlu Hüseyin	6	48	5	30				3
7	Murat Oğlu Hasan								
8	Hacı Hasan Oğlu Mehmet	14	112	3	18				
9	Dana Kazık Oğlu Yusuf	3	28	4	24	1	8		

10	Dana Kazık Oğlu Mehmet	3,5	48	3	18	½	4		
	Kardeşi Ali	3	24	4	24	1	8		
	Diğer kardeşi Halil	1,5	12	1	6				
11	Beyaz Oğlu Ahmet	3	24	3	18	½	4		
12	Uzun Oğlu Mehmet	6,5	52	3,5	21	1	8		
13	Kuru Oğlu İbrahim	7	56	3	18	1	8	1	8
14	Kuru Oğlu Mehmet	7	56	4	24	½	4		
15	Dudu Oğlu Ali	4	32	6	36	1	8		
16	Dudu Oğlu Hüseyin	5	40	5	30			1	7
17	Deli Hasan Oğlu Hacı İbrahim	5,5	44	7	42	1,5	12		
18	Keçeci Oğlu Veli	4,5	36	3,5	21	½	4	½	7
19	Kır Ali Oğlu Veli	4,5	36	2,5	15	1	4	½	4
20	Hamırcı Oğlu Hacı Süleyman	9	72	7	42	2	16	2	14
21	Hamırcı İbrahim	3,5	28	2,5	15	1	8		
22	Hamırcı Oğlu Hüseyin	4	32	2,5	15	1	8		
23	Hamırcı Oğlu Hacı Ahmet	5	40	6	36				
24	Hamırcı Oğlu Ahmet	3,5	28	2,5	15	1	8		
25	Çatal Oğlu İbrahim	3	24	2,5	15	1	8		
26	Kel Ali Oğlu İsmail	3	24	2,5	15	1	8	1	6
27	Kel Ali Oğlu Mehmet	6	48	3	18	1	8		
28	Kara Deli Oğlu Ahmet	5	40	5	30	1	8		
29	Kara Veli Oğlu Hasan	8	64	5	30	2	16	1	7
30	Keçeci Oğlu Nasuh	3	24	5	30	2	14		
31	İmamoğlu Molla Mehmet	1	8	1,5	9				
32	Kel Hasan Oğlu Mustafa								
	TOPLAM	162	1312	127	790	28	218	9	70

Tablo: 10 Köy 1260/1844 yılı hasadı yapılan yulaf ve darı üreten hane reislerinin ödediği verginin kile ve kuruş olarak karşılığı

Hane Sıra No	Hane Reisi	Yulaf		Erzen/Darı	
		Kile	Krş	Kile	Krş
1	Koca Ahmet Oğlu Mehmet	1	6		
2	Hacı Oğlu Halil	2	12		
3	Değirmenci Oğlu Mahmud			2,5	15
9	Dana Kazık Oğlu Yusuf	1	6		
10	Dana Kazık Oğlu Mehmet			3	18
13	Kuru Oğlu İbrahim			1	6
	TOPLAM	4	24	6,5	39

Tablo:11 Köyde 1260/1844 yılı hububat üretim miktarları

	Kile Olarak	Kile Olarak	Yüzdellik	Kg. Olarak	
	Vergi Miktarı ⁴⁴	Genel Üretim ⁴⁵	Dilimi %	Genel Üretim ⁴⁶	
Buğday	162 kile	1620 kile	48,14	48 600	1 kile buğday: 30 kg
Arpa	127 kile	1270 kile	37,74	33 020	1 kile arpa : 26 kg
Nohut	28 kile	280 kile	8,32	8 960	1 kile nohut: 32 kg
Burçak	9 kile	90 kile	2,67		
Darı	6,5 kile	65 kile	1,93		
Yulaf	4 kile	40 kile	1,18		

Köylünün topraktan elde ettiği toplam üretim 3365 kile olup yaklaşık yüz tondur. Tabloda görüldüğü gibi hububat üretiminin yarısı buğdaydır. Sırasıyla buğday % 48,14, arpa % 37,74, nohut % 8,32, burçak % 2,67, darı % 1,93, yulaf % 1,18'lik üretim payına sahiptir. Ayrıca yaklaşık olarak buğday 48 600 kg, arpa 33 020 kg, nohut 8 960 kg'lık üretim ağırlığına sahiptir. İki hanenin de birer evlekten toplam 2 evlek kök boya ektiğine dair kayıt vardır.

Hububat arasında buğday üretimi birinci sıradadır. Bu durum sanayi toplumu öncesinde kırsal bölgelerin tamamı için geçerli bir durumdur. Kuşkusuz bu dönemde buğday, gündelik hayatta çok özel bir yere sahiptir. Birinci sırada temel besin gıdası olmasının yanında ihtiyaç fazlasının satılarak ticari bir emtiyaya dönüşür. Anadolu'da köylüler yarım yüzyıl öncesine kadar kış günlerinde at, katır, merkep türü bineklerinin heybelerine yükledikleri buğdayı pazarda satarak, karşılığında pazar alış verişi yaptıkları bilinir. Yazın sıcağında ambara doldurulan buğday, hem sofrada hem de pazarda çiftçinin en önemli tüketim ve gelir kalemidir. Velhâsıl en büyük servetidir. Köyün 1260/1844 yılı buğday üretimi 48,6 tondur.

5.2. Hayvancılık Faaliyetleri

Sanayi öncesi toplumlarda, hayvanlar hayatın bir parçasıdır. Köylü işletmesini yaptığı tarımsal faaliyet ile sadece ihtiyacı olan temel besin maddelerini temin etmez. Tarımsal faaliyet ile aynı zamanda hayvan yetiştiriciliği ve üretimi konusunda temel ihtiyaçlarını da tedarik eder. Bu hususta köylü buğday üretimini kendisi için yaparken arpa, yulaf gibi bazı hububat ürünlerini de hayvanları için yetiştirir. Özellikle hasadı yapılan tüm ürünlerin arttığı olan saman, hayvan yetiştiriciliği bakımından önemlidir. Köylü hem kendisi için hem de yetiştirdiği hayvanları için ziraat yapmakta, tarlasını ekip biçmektedir. Doğrusu, köylü için ziraat faaliyetleri ile hayvancılık faaliyetleri birbiri ile iç içe olan işletmelerdir.

Temettüat defterinde 1260/1844 yılına ait 18 hane için bir kuruşluk nebat/çayır vergisi kaydı vardır. Bu kayıt köyde çayırılık mera alanlarının varlığına işaretler. Sabana koşulan hayvanlar başta olmak üzere küçükbaş ve büyükbaş hayvanlar için önemli besin kaynağıdır. Biçilip kurutularak kış mevsiminde tüketildiği gibi mevsimsel yağışlarla yeşeren çayırılık alanlar yaz ve güz mevsiminde açık alanlarda otlayan hayvanlar için önemli besin kaynağıdır.

Temettüat defterlerinde, hane reislerinin sahip olduğu hayvan türlerinin listesi ve bunlardan elde ettiği yıllık gelirler kayıtlıdır. Kayıtlarda köy ve kentlerde meslek gruplarına göre günlük ihtiyaçların karşılanması bakımından çeşitli amaçlar için kullanılan birçok hayvan türünün yetiştirildiği görülür.

⁴⁴ Vergi miktarı, topraktan elde edilen ürünün onda biridir. Bunun için ondalık, aşar ya da öşür kavramları kullanılır.

⁴⁵ Aşar vergisi olarak alınan miktarın "on" ile çarpımı köylünün ürettiği ürünün kile olarak toplam değerini verir.

⁴⁶ Genel üretimin toplam değeri "kile" olarak belirlendikten sonra buğday için 30 kg., arpa için 26 kg., nohut için 32 kg. ile çarpımı toplam üretimin kg. olarak değerini verecektir.

Bunları tür olarak üç sınıfta değerlendirmek mümkündür. Gücünden istifade edilenler, gıda temini olarak beslenenler, deri ve dokumacılık sektörüne ham madde temini için beslenen hayvanlardır. Bu noktada ulaşım, taşımacılık, çiftçilik alanlarında hayvanların gücünden istifade edilenler; et, süt, bal gibi temel gıda temin edilmesi için beslenen hayvanlar; derisi ile özellikle küçükbaş hayvanlardan elde edilen yün, yapağı ve kıl gibi dokumacılık ve giyim sektöründe ham madde olarak kullanmak için beslenen hayvanlardır. Bu hususta köylü, ihtiyaç fazlasını satarak hayvan varlığını nakde çevirir. İhtiyaçlarını bu para ile temin eder. Anadolu'da yarım asır öncesine kadar, nüfusun yarısını oluşturan kırsal kesimde, köylünün ekonomik faaliyeti bu şekildedir. Dolayısıyla hayvancılık ülke ekonomisinde köylü-kentli herkesin günlük yaşamında önemli bir faaliyet alanıdır.

Yeşilova Köyü'nde kayıtlara baktığımızda beygir, kısarak, katır, eşek, öküz, manda cinsi yük hayvanları; inek, dana, düve cinsi büyükbaş hayvanlar ile koyun, keçi türü küçükbaş hayvanların yetiştirildiği görülür. Köylüye ait 1261/1845 yılı kayıtlı çift öküz 54 adet, çift camus 7 adet, binek hayvan sayısı toplamı 56 adet, sığır cinsi büyükbaş hayvan sayısı toplamı 204 adet, küçükbaş hayvan sayısı ise 1001 adettir. Aşağıda tabloda hayvan türüne göre sayısal veriler yer almaktadır.

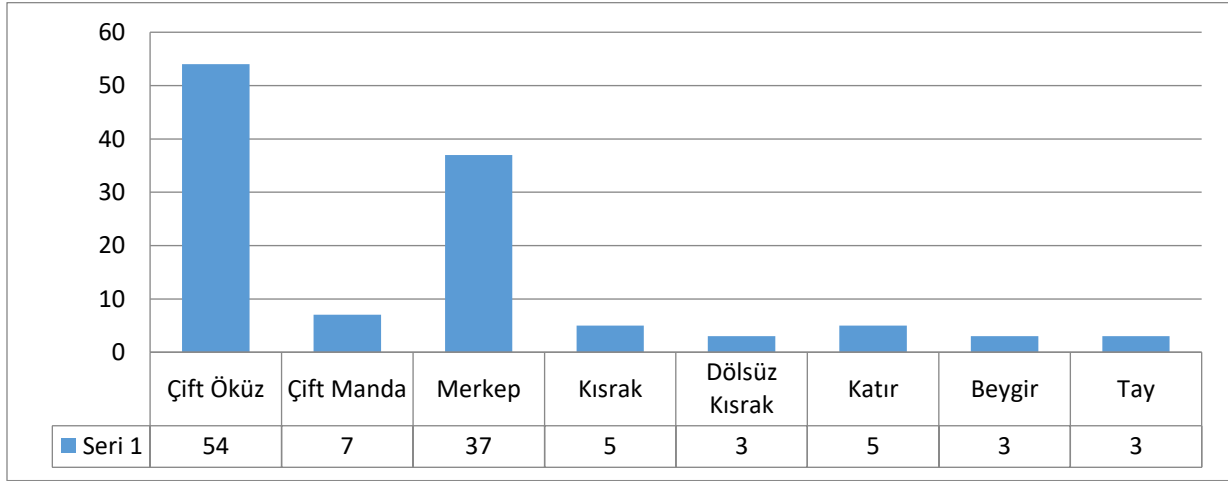
Tablo: 12 Köylüye ait 1261/1845 yılı toplu hayvan varlığı listesi ve bazı hayvanların yıllık hasılat listesi

	Adedi	Bir baş hayvan hasılatı	Toplam hasılatı
Çift Öküz	54		
Çift Camus/Manda	7		
Merkep	37		
Kısarak	5	150 ila 80 arası	640 kuruş
Dölsüz Kısarak	3		
Katır	5		
Beygir	3		
Tay	3		
Sağmal İnek	48	40 kuruş	1920 kuruş
Yoz İnek	3		
Buzağı	48		
Dana	30		
Düve	14		
Sağmal Koyun	90	10 kuruş	900 kuruş
Yoz Koyun	27	3 kuruş	81 kuruş
Kuzu	100		
Sağmal Keçi	254	6 kuruş	1524 kuruş
Yoz Keçi	276	1 kuruş	276 kuruş
Oğlak	254		
Toplam adet	1261	Yıllık Hasılat	5341 kuruş

5.2.1.Yük ve Binek Hayvan Varlığı

Köylünün yıl boyunca ulaşımında, yük taşımada, sabana koşumda gücünden yararlandığı hayvanların sayısal verileri aşağıda grafikte gösterilmiştir. Bu hususta hane reislerinin sahip olduğu hayvanların toplamı yazılmıştır. Toplam çift öküz kaydı 54, çift camus 7'dir. Kaslarından yararlanılan diğer hayvanların toplamı sırasıyla merkep 37 adet, kısarak 5 adet, katır 5 adet olup dölsüz kısarak, beygir ve tay 3'er adet kayıtlıdır.

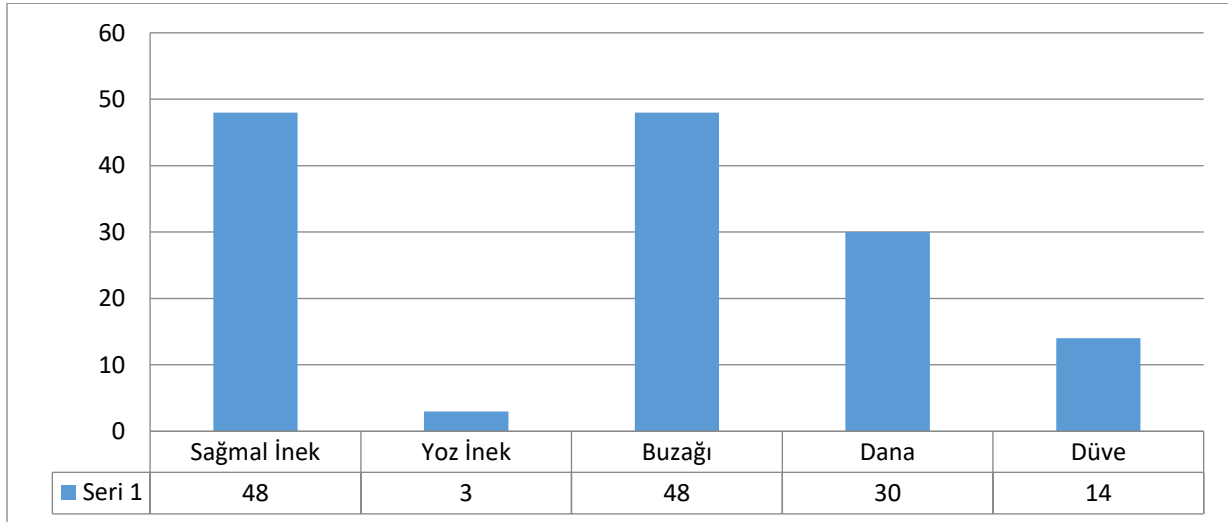
Grafik: 1 Köyde yük ve binek hayvan varlığını gösteren grafik.

5.2.2.Büyükbaş Hayvan Varlığı

Köyde yük ve binek hayvanları dışında büyükbaş hayvanlar inek, yoz inek, dana, düve ve buzağı olarak toplamda 143 adettir. Et ve süt üretiminin yanın alım-satımı yapılarak ticari kazanç sağlayan büyükbaş hayvan köylü için önemli gelir kaynağıdır. Köylünün 1261/1845 yılı büyükbaş hayvan varlığı toplamda sağmal inek 48 adet, buzağı 48 adet, dana 30 adet, düve 14 adet, yoz inek 3 adet olarak kayıtlıdır.

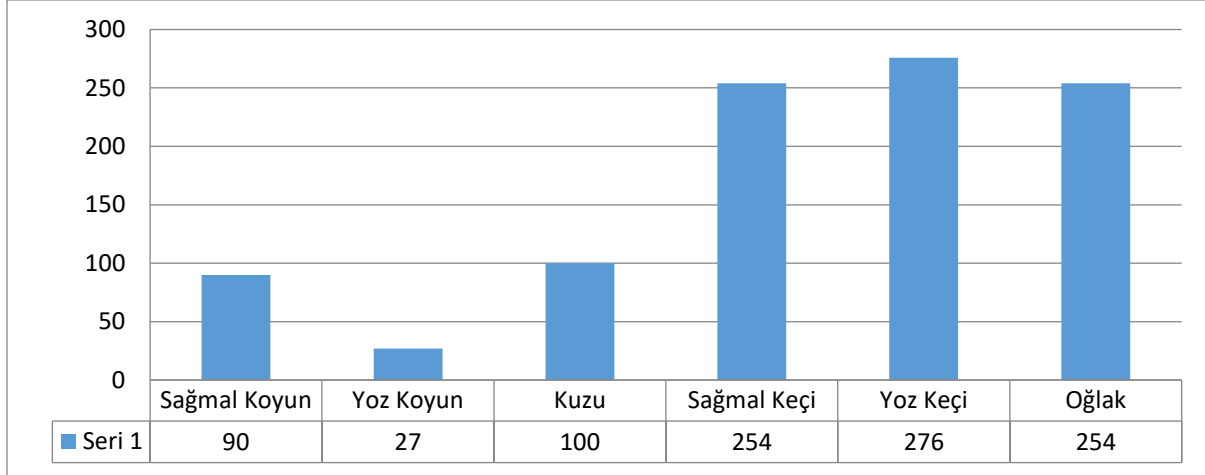
Grafik:2 Büyükbaş hayvan varlığını gösteren grafik

5.2.3. Küçükbaş Hayvan Varlığı

Köyde en fazla hayvan varlığı küçükbaş hayvanlardır. Toplamda 1001 adettir. Küçükbaş hayvanlar et, süt tüketimi yanında deri, yün, yapağı, kıl gibi dokuma ve giyim sektöründe gerekli ham madde kaynağıdır. Köylünün 1261/1845 yılı küçükbaş varlığı toplamda sağmal koyun 90 adet, yoz koyun 27 adet, kuzu 100 adet, sağmal keçi 254 adet, yoz keçi 276 adet, oğlak 254 adet olarak kayıtlıdır.

Grafik: 3 Küçükbaş hayvan varlığını gösteren grafik.

5.2.4. Yıllık Gelir Sağlayan Hayvanlar

Gelir kaydı düşülen hayvanlar süt üretim kaynağı olan inek, koyun ve keçidir. Köylü ve kentli her kesimin temel tüketim maddelerinden birisi süt ve süt ürünleridir. Yoğurt, kaymak, çökelek, tereyağı ile peynir türlerinin üretimlerinin kaynağı süttür. Anadolu'da her yörenin kendine özgü süt ürünleri meşhurluğu ile bilinir. Özellikle peynir çeşitleri sayısızdır. Bu anlamda köylünün üreterek tükettiği, hatta ihtiyaç fazlasını nakde çevirdiği süt ürünleri, köylünün önemli geçim kaynaklarından birisidir. Ayrıca küçükbaş hayvanların hepsi yün, yapağı ve kıl üretim kaynağıdır.

Köyde gelir kaydı düşülen hayvanlar sağmal inek, sağmal koyun, yoz koyun, sağmal keçi, yoz keçi ve kısrak cinsi hayvanlardır. Yıllık gelir toplamı dikkate alınarak yapılan hesaplamada inek 40 kuruş, koyun 10 kuruş, keçi 6 kuruş; yoz hayvanların gelirinde koyun 3 kuruş, keçi 1 kuruş olarak gelir kaydı düşülmüştür. Gelir kaydı düşülen diğer hayvan ise kısraktır. Köylüye ait 5 kısraktan 80 ila 150 kuruş arası gelir kaydı düşülmüştür. Köylünün gelir kaydı düşülen hayvanların toplam hasılatı 5341 kuruştur. Daha detaylı malumat aşağıda grafikte yer almaktadır.

Tablo: 13 Yıllık gelir kaydı düşülen hayvanlar

Hayvanlar	Adedi	Bir Baş Hasılat	Toplam gelir
Kısrak	5	150 ila 80 arası	640 kuruş
Sağmal İnek	48	40 kuruş	1920 kuruş
Sağmal Koyun	90	10	900 kuruş
Yoz Koyun	27	3	81 kuruş
Sağmal Keçi	254	6	1524 kuruş
Yoz Keçi	276	1	276 kuruş
Toplam adet	700	Toplam kuruş	5341

5.2.5. Arıcılık Faaliyeti

Anadolu’da balcılık üretimi çok eskiden beri sürdürülen bir tür ticari faaliyettir. Sanayi öncesi dönemde tatlandırıcının ana kaynağı olarak kullanılan bal, aynı zamanda şifa kaynağı olarak özenle saklanıp özenle tüketilen gıdalardan birisidir. Dolayısıyla bu dönem, hemen her yerde bal üretimi söz konusudur. Ülkemizde bugün meşhur adı ile sürdürülen bal üretim faaliyeti çok eskilere gider. Varlığını önemli bir ticari faaliyet olarak korumaktadır.

Köy, arıcılık faaliyeti hakkında hane bazında faaliyetler aşağıda listelemiştir. Köyde 1260/1844 yılında 8 hanede yapılan bal üretiminden toplamda 45 kuruş aşar vergisi tahsisi söz konusudur. Bu kayıtlara göre toplam gelir 450 kuruştur. Yine varlık ve gelir kaydının yapıldığı 1261/1845 yılında 6 hanede arıcılık faaliyeti kayıtlıdır. Bu yıl toplam 39 kovan varlığı üzerinden 393 kuruş gelir kaydı yazılmıştır. Köyde arıcılık faaliyetinde hane başına düşen kovan miktarı %1,25’tir. Bu durum şeker ihtiyacının sadece baldan karşılandığı bir döneme dair önemli bir veridir.

Tablo: 14 Köyde arıcılık faaliyetleri

Sıra no	Hane no	1260/1844 yılı	1261/1845 yılı
		Balcılık vergisi/aşar	Kovan sayısı ve hasılatı
1	15	20 kuruş	18 kovan - 162 kuruş
2	17	5,5 kuruş	5 kovan - 55 kuruş
3	20	1 kuruş	
4	21	1 kuruş	1 kovan - 11 kuruş
5	22	1 kuruş	
6	26	8 kuruş	7 kovan - 77 kuruş
7	29	2 kuruş	2 kovan - 22 kuruş
8	31	6,5 kuruş	6 kovan - 66 kuruş
	Toplam	45 kuruş	39 kovan - 393 kuruş

6. Vergiler

Köylünün toplam kazancı ve ödemiş olduğu vergilere göz atalım. Temettüat defterinin mühürlü son sayfasında köyün kazancı ve vergi hususunda toplam veriler yer alır. Köyde toplam 31 hanede, 87 (erkek) nüfus kayıtlı olup köyün 1261/1845 yılı temettüatı 33 080,5 kuruştur. Köy sakini hane reislerinin toplam kazancı ise 29 485 kuruştur. Aradaki fark ise komşu Akçaalan Köyü ile Gediz Nahiyesi’nden köyde ortaklık usulü ziraat yapanların kazancıdır.

Köy adına kayıtlı vergiye değinelim. Öncelikle temettüat defterinin dışında köydeki vergi yükümlüsü hane reislerine ait bir başka vergi kaydı 1258/1842 yılına aittir. “Simav Kazası Ahalisi Vergi Defteri”dir. Bu defterin 26. ve 27. sayfalarında İğdiş Köyü hane reislerinin tek tek vergi kayıtları vardır. Bu kayıtlara göre köy vergi miktarının toplamı 5865 kuruştur.⁴⁷ Temettüat defterinde ise 1260/1844 yılı virgü-yü mahsusa olarak yer alan miktar ise 6225 kuruştur.⁴⁸ Bu hususta temettüat defterinin mühürlü son sayfasında yer alan diğer bilgiler şöyledir. Aşar bedeli 1260/1844 yılı 2 629 kuruş, 1261/1845 yılı 2 625 kuruştur.

⁴⁷ BOA. ML. VRD. d. 0827, s. 26-27.

⁴⁸ BOA. ML. VRD. TMT.d.09203, s. 22.

Ağnam sayısı da 270 olarak kayıtlıdır. Son olarak köyde 8 kişinin “Hacı” lakaplı olduğunu söyleyelim. Kuşkusuz bu dönem hac farızasının ifası meşakkatli yolculuğu kadar, ağır mali yükümlülük gerektiren bir ibadettir. Vergilerle alakalı 1 krş.’luk “resmi nebat” adı ile kayıtlı çayır/ot vergisi dikkat çeker. Defterde 1260/1844 yılına ait 18 hane için bir kuruşluk nebat/çayır vergisi kaydı vardır.

Tablo: 15 Köy adına kayıtlı vergi miktarları

1258/1842 yılı virgü-yü senevi	1260/1844 yılı virgü-yü mahsusa	Aşar bedeli	
		1260/1844	1261/1845
5865 kuruş	6225 kuruş	2629 kuruş	2625 kuruş

7.Aile Hayatı

Köy ekonomik yapısına dair detaylı bilgileri paylaştıktan sonra sosyal hayatın temeli olan aile yapısından bahsedelim. Nüfus ve temettüat defterlerindeki bilgiler köyün aile yapısını değerlendirmemize yardımcı olmaktadır. Doğrusu sadece erkek nüfusun yer alması daha teferruatlı bilgi almamıza engel olsa da bazı tespitlerde bulunmamıza mani değildir. Daha önce de belirttiğimiz üzere köyde nüfus defterine göre 78, temettüat defterine göre ise 87 erkek nüfus yaşamaktadır. Kadın nüfus ile beraber toplamda yaklaşık 200 kişilik bir nüfustan söz edebiliriz. Nüfus defterindeki kayıtlı verileri dikkate aldığımızda tek başına kayıtlı hane reisi sayısı 11’dir. Oğul/oğulları ile beraber yaşayan hane sayısı 17’dir. Bu 17 hanede 20 yaş üzeri olanların evli olduğunu düşündüğümüz 4 oğul sayısı kaydına göre hanelerin çoğunluğunun çekirdek aile yapısını barındırır. Bu noktada toplam hane sayısının % 71,84’ü çekirdek ailedir. Ayrıca kardeşi, oğul ve torunları ile birlikte yaşayan haneler vardır. Bir hanede üvey evladı kaydı söz konusudur. Detaylı bilgiler aşağıda tabloda yer almaktadır.

Tablo: 16 Köy nüfus defterinde hane reislerinin kayıt şekli

Kayıt Şekli	Sayı
Tek başına kaydedilen hane reisi	11
Oğlu/Oğulları ile kaydedilen	17
Kardeşi ile kaydedilen	1
Üvey oğlu ile kaydedilen	1
Oğulları ve torunları ile kaydedilen	1
Oğlu ve torunu ile kaydedilen	1

Bir hanede yer alan üvey oğlu kaydına dair bilgi vermek yerinde olacaktır. Aynı zamanda köy imamı olan bir no’lu hane reisi Koca Ahmet oğlu Mehmet’in velayetinde baba adı farklı Halil adında 14 yaşında bir genç kayıtlıdır. Diğer oğullarının 25-30 yaşlarında olduğunu dikkate aldığımızda evliliği çok eşlilik olarak yorumlamak biraz zor görünüyor. İlk eşinin vefatı sonrası dul bir kadın ile evlilik yapmış olabilir. Elbette genç delikanlının anne ve babası vefat etmiş de olabilir. Şurası kesin ki, baba evlatlık almış, babaları farklı çocuklar bir arada yaşamaktadır. Yine bu durumu birden fazla evlilik olarak yorumlamakta elbette mümkündür. Kanaatimizce iki seçenektan birisi olmalıdır. Ya çocuğun anne-babasının olmadığı ya da annesi ile beraber geçimlerini idame konusunda sıkıntı yaşadıkları, himaye için evliliğin yapılmış olmasıdır.

Kayıtlarda Hacı Halil 10 no’lu hane reisi olup evinde oğulları ve torunları ile ikamet etmektedir. Bu hanede toplam 10 erkek nüfus kayıtlıdır. Dört oğlundan birisi vefat etmiştir. Vefat eden oğlunun çocukları ile beraber 6 erkek torunu ile aynı haneye kayıtlıdır. Nüfus defterindeki bu bilgiler temettüat defteri ile de örtüşmektedir. Nüfus defterinde 85 yaşında görülen 10 no’lu hane reisi Hacı Halil vefat etmiş olmalı ki,

kayıtlı değildir. Bu hanede vergi yükümlüsü iki oğlu ile bir torunu yer almaktadır. Tek hanede üç yükümlü görünmektedir.

Nüfus defterlerinde 20 yaş altı erkek nüfus özenle kaydedilmiştir. Sayımın askerliğe elverişli olanları kayıt altına almayı amaçladığı açıktır. Özellikle fiziksel özellikler özenle yazılmış, kişileri tanımlamada dikkat edilmiştir. Hane reisinin oğlu olarak 38 erkek nüfus kayıtlıdır. Tek başına kayıtlı 11 hane mevcuttur. Oğul sayısı en fazla 5'tir. Beş ve dört çocuklu hane birer adettir. Üç çocuklu hane 3, iki çocuklu hane 5, bir çocuklu hane 9'dur. En fazla çocuk sayısı bulunan bir hane içinde 5'dir. Oğul ve torunların bir arada yaşadığı hane sayısı 2'dir. Bu hanelerden birisinde bir oğul ve bir torun vardır. Diğer hane ise köyün en kalabalık hanesi olup üç oğul ile 6 torun aynı hanede kayıtlıdır. Bu kayıt dikkatle incelendiğinde torunlardan ikisinin babasının hane reisinin oğlu olduğu açıkça belirtilmemiştir. Vefatına dair de bir kayıt yoktur. Orduda ya da başka bir yerde olduklarına dair de kayıt düşülmemiştir. Dolayısıyla sadece sağ olanların kaydının alındığını dikkate aldığımızda babaları vefat etmiş olmalıdır.

Tablo: 17 Nüfus defterine göre erkek çocuk sayısı

Köydeki erkek çocuk sayısı	
Erkek Çocuk Sayısı	Hane Sayısı
5	1
4	1
3	3
2	5
1	9
Erkek çocuk kaydı olmayan hane	12
Oğul ve torun bir arada	2

Nüfus defteri, köyde yaşayan erkek nüfusun net yaşlarını öğrenme imkânı sunmaktadır. Aşağıda yaş dağılım tablosu incelendiğinde köy genç bir nüfusa sahiptir. Köyde yaşayan erkek nüfusun yarısı 20 yaş altıdır. En yaşlı bireyler 85 yaşında iki hane reisidir. En küçük yaşta kişiler ise birer yaşında 6 bebek adı kayıtlıdır.

Tablo: 18- 1856 yılı köy nüfusuna kayıtlı erkek nüfusun yaş dağılımı

Köy erkek nüfusun yaş dağılımı		
Yaş Aralığı	Sayısı	Yüzdelik Dilimi
1-5	14	17,94
6-10	15	19,23
11-15	5	6,41
16-20	4	5,12
21-25	6	7,69
26-30	3	3,84
31-35	3	3,84
36-40	7	8,97
41-45	3	3,84
46-50	5	6,41

51-55	4	5,12
56-60	3	3,84
61-65	3	3,84
66-70	1	1,28
71-75		
76-80		
81-85	2	2,56
Toplam	78	99,84

Tabloda görüldüğü gibi, çocuk olarak kabul edebileceğimiz yaş grubu olan 1-10 yaş grubu 29 kişi olup yüzdelik oranı % 37,17'dir. En kalabalık yaş grubudur. 11-20 yaş grubunda 9 kişi, oranı ise % 11,53'dür. 21-30 yaş grubunda kayıtlı kişi 9 (% 11,53), 31-40 yaş grubunda kayıtlı 10 (% 12,81), 41-50 yaş grubunda 8 kişi (% 10,25), 51-60 yaş grubundaki kişi 7 (% 8,96), 61-70 yaş grubundaki kayıtlı kişi 3 (% 5,12), ve 71-80 yaş grubunda kayıtlı kimse olmayıp 85 yaşlarındaki 2 hane reisi % 2,56'lık yüzdelik dilime girmektedir.

Sonuç

Makalemizde, Simav kazası İğdiş karyesine ait kayıtların yer aldığı nüfus ve temettüat defterlerindeki bilgilerle, günümüz Kütahya Gediz Yeşilova Köyü'nün 19. Yüzyıl sosyo-ekonomik yapısına dair bir çalışma yaptık. Simav kazası müslim defterinde yer alan kayıtlara göre köyde, 31 hane, 78 erkek nüfus, temettüat defterinde ise erkek nüfus mevcudu 87 olarak kayıtlıdır. Defterde yer almayan kadın nüfus ile beraber toplamda yaklaşık 200 nüfuslu bir köy olduğu anlaşılmaktadır. Ailelerin çoğunluğu çekirdek aile yapısını barındırmaktadır. Bu oran % 71,84'tür. Oğulları ve torunları ile beraber yaşayanlar daha az görülmektedir. Hane reisleri kendi hane üyeleri ile yaşamaktadır. Sadece köy imamı bir üvey evladı ile kaydedilmiştir. Hiç çocuk kaydı olmayan, sadece hane reisinin adının kayıtlı olduğu hane 12'dir. Bu durum defterde kayıtlı sülale adlarının zamanla kaybolmasının sebebini izah etmektedir.

Köy erkek nüfusun kayıtlı yaşlarına baktığımızda en yaşlısı 85 yaşında iki kişi yer alırken yeni doğan bebek kaydı en fazla birey olarak karşımıza çıkmaktadır. Köy nüfusunda en fazla yaş grubu 29 kişi ile 10 yaş altıdır. Yüzdeler oranı % 37,17'dir. Ayrıca toplam nüfusun yarısı 20 yaş altından oluşmaktadır (38 kişi % 48,70). Bu durum köyün genç bir nüfusa sahip olduğunu göstermesi yanında çocukluk evresinden ergenlik evresine geçen nüfus sayısındaki azlığı gösterir. Ölümün daha çok çocukluk evresinde olduğu görülür. İncelediğimiz nüfus yoklama kayıtları (1831-1870) bu tezimizi doğrulamaktadır.

Mal varlığı ve gelir tespiti olan temettüat defterine göre köyde 32 hane kayıtlı olup, vergi yükümlüsü 34 hane reisi bulunmaktadır. Kayıtlı 32 haneden 30'u ziraat erbabı olarak kaydedilmiştir. Bir hane de mecnun olarak kayıtlıdır. Mal varlığı olmayıp başkalarının himayesinde Gediz'de hayatını sürdürmektedir. Bir hane de kiralama usulü ziraat yapmaktadır. Bu anlamda vergi yükümlüsü ziraat erbabı olan hane reislerinin 1260/1844 yılı ödedikleri vergi çeşitleri ile bu hususta üretim yaptıkları hububat çeşitleri ve baklagillerden sadece nohut üretimine dair veriler defterde açık bir biçimde yer almaktadır. Yine 1261/1845 yılında vergi yükümlüsü olan mükelleflerin gelirleri ile malvarlıklarının tespiti noktasında ekip biçtikleri tarlalar, sahip oldukları hayvanlar hakkında açık bilgilere ulaştık. Makalemizde kullandığımız bu veriler bize köyün sosyo-ekonomik hayatına dair önemli bilgiler vermektedir.

Köyde her iki defterde 8 kişinin "hacı" lakaplı olması ekonomik açıdan önemli bir göstergedir. Köyün 1258/1842 yılı virgü-yü senevi 5865 kuruş, 1260/1844 yılı virgü-yü mahsusa 6225 kuruştur. Köyün 1261/1845 yılı temettüatı ise 33 080,5 kuruştur. Kayıtlı 32 haneden 30'u ziraat erbabı olarak kayıtlıdır. Diğer 2 haneden birisi mecnun, diğeri de kiralama usulü tarla ekip biçmektedir. Ayrıca iki hanede birden fazla vergi yükümlüsü vardır. Bir no'lu hanede 2 kişi, 10 no'lu hanede de 3 kişi arazi ve hayvanatından dolayı gelir vergisi ödemektedir. Köyün geçim kaynakları yerleşim yerinin doğal özelliğine uygun kuru tarım, hayvancılık, arıcılık, kök boyacılığı olarak yer almaktadır. Bunun yanında ustalık, odun taşımacılığı ve satışı gibi işgücü imkânlarının olduğunu söylemek mümkündür. Köylüye ait 54 çift öküz ile 7 çift camus/manda kayıtlıdır. Sabanın kurulması, bakım ve onarımı ustalık gerektirdiği için bu alanda mâhir kimselerin varlığını kabul etmek gerekir.

Köyde 1844 yılında hububat olarak buğday, arpa, nohut, burçak, yulaf üretilmiştir. Üretimin yarısı buğdaydır. Sırasıyla buğday % 48,14, arpa % 37,74, nohut % 8,32, burçak % 2,67, darı % 1,93, yulaf % 1,18'lik üretim payına sahiptir. Ayrıca yaklaşık olarak buğday üretimi 48 600 kg, arpa 33 020 kg, nohut 8 960 kg.'dır. Bunun yanında iki hanenin birer evlekten toplam 2 evlek kök boya ektiğine dair kayıt vardır.

Köylünün geçim kaynaklarından önemli bir unsur da hayvanlarıdır. Kayıtlı 32 haneden sadece 5 hanede sabana koşulan çift öküz ya da çift camus kaydı yoktur. Toplam çift öküz kaydı 54 iken, çift camus kaydı 7'dir. Kaslarından yararlanan diğer hayvanların toplamı sırasıyla merkep 37 adet, kısrak 5 adet, katır 5 adet olup dölsüz kısrak, beygir ve tay 3'er adet kayıtlıdır. Kayıtlı binek hayvan sayısı toplamı 56'dır. Sığır cinsi büyükbaş hayvan sayısı toplamı 204 baş iken, küçükbaş hayvan sayısı 1001'dir.

Köy, tipik bir orta Anadolu köyüdür. Kayıtlar, köyde yaşayanların kendi imkânları ölçüsünde tarım ve hayvancılıkla geçimini sağladığı, bunun yanında binek ve taşıma amaçlı hayvan sayıları dikkate alındığında kayıtlara rastlamasa da köy çevresindeki zengin orman kaynaklarından istifade edildiği anlaşılmaktadır. Diğer orta Anadolu köyleri ile mukayese edildiğinde geçim şartlarının ve imkânlarının daha avantajlı olduğunu söylemek mümkündür. Sabana koşulan çift öküz ve çift camus varlığı dönemin şartlarına göre varlıklı bir yapıyı özetlemektedir.

Köy sakinleri arasında başkalarının yardımı ile geçinen iane, yetim, yaşlı gibi diğer temettüat defterlerinde yer alan kimselere köy kayıtlarında rastlanmaz. Yine ırgat, amelelik, hizmetçi gibi başkalarına iş gören, emeği ile geçinen varlıksız kimselere kayıtlarda yer verilmemiştir. Bu durum köyün ekonomik açıdan o dönem durumunu özetlemektedir. Gelir olarak ödenen vergiler ayrıca bu yorumu destekleyici mahiyettedir. Çok basit bir halk deyişi ile, “kendi yağı ile kavrulan”, bir köy hayatı söz konusudur.

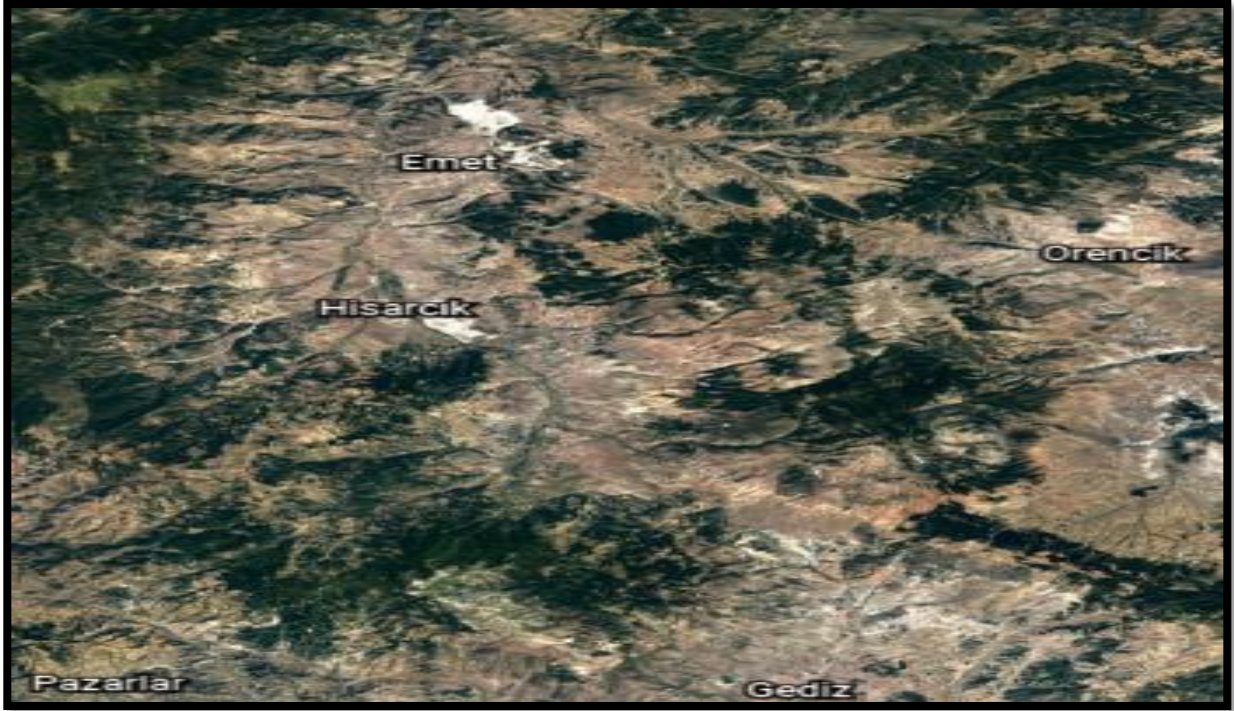

Bibliyografya

- Gediz-Yeşilova Köyü Nüfus Defteri: Hüdavendigar eyaleti Kütahya sancağı Simav kazası müslim nüfus defteri: BOA. NFS. d. 01629. s. 201-203.
- Gediz-Yeşilova Köyü Temettüat Defteri: Kütahya Sancağına Tâbi Simav Kazası Kuralarından İğdiş Karyesinin Tahrir-i Temettüat Defteri Sene:1261 Numara; 66: BOA. ML. VRD. TMD. d. No: 09203. BOA. EV. VKF. 17-45.
- BOA. KK. d. 06447-163.
- BOA. MAD. d. 262.
- BOA. ML. VRD. d. 0827.
- BOA. NFS. d.01628
- BOA. NFS.d.01627
- BOA. TT. 3.
- BOA. ML. VRD. TMT. d. 09196.
- BOA. ML. VRD. TMT. d. 09213.
- BOA. ML. VRD. TMT. d. 09255.
- BOA. ML. VRD. TMT. d. 09264.
- BOA. ML. VRD. TMT. d. 09251.
- BOA. ML. VRD. TMT. d. 7905.
- BOA. ML. VRD. TMT. d. 7921.
- Basılı Eserler
- Adıyeke, N. (2000), “Temettuat Sayımları ve Bu Sayımları Düzenleyen Nizamname Örnekleri”, Ankara Üniversitesi, Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, OTAM, SAYI 11, 2000, s. 769-825.
- Baykara, T. (1996), “Selçuklular Devrinde İğdişlik ve Kurumu”, *Bellekten*, LX, 229, s. 681-693.
- Göksal, H. (2013), *19. Yüzyıl Ortalarında Gediz'in Sosyal ve Ekonomik Tarihi*, Gediz Belediyesi Kültür Yayınları, 2013.
- Gümüşçü, O. (2010), *Tarihi Coğrafya*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul.
- Güran, T. (2000), “XIX. Yüzyıl Temettüat Tahrirleri”, Osmanlı Devletinde Bilgi İstatistik, (H. İnalçık, Ş. Pamuk Der.), Ankara, s. 73-94.
- Hasan b. Abdülmü'min el-Hôyî'nin Kaleminden Selçuklu İnşâ Sanatı (Haz. Cevdet Yakupoğlu-Namiq Musalı), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2018.
- İnalçık, H. (1996), *Osmanlı İmparatorluğu: Toplum ve Ekonomi*, Eren Yayıncılık, İstanbul.
- Karal, E. Z. (1943), *Osmanlı İmparatorluğunda İlk Nüfus Sayımı 1831*, T.C Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları, Ankara, s. 8-11.
- Kaşgarlı Mahmud, *Dîvânü lugâti 't-Türk*.

- Kütükoğlu, M. S. (1995), “Osmanlı Sosyal ve İktisadî Tarihi Kaynaklarından Temettüât Defterleri”, *Belleten*, LIX, s. 395.
- Makrîzî, (1994), *Kitâbü's-Sülûk li-Ma'rifeti Düveli'l-Mülûk*, I-IV, (Thk. Muhammed Mustafa Ziyade-Said Abdülfettah Âşûr), Kahire.
- Sümer, F. (2000), “İğdiş”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. XXI, s. 524-525.
- Sümer, F. (1985), “Selçuklu Tarihinde İğdişler”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, Sayı:35, s. 9-23.
- Şen, S. (2007), “İğdiş Sözcüğü Nereden Geliyor?”, *İlmî Araştırmalar*, Sayı: 23, s. 123-190.
- Şemseddin eş-Şücaî, (1997), *Târîhu 'l-Meliki 'n-En-Nâsırî Muhammed bin Kalavun es-Sâlihî ve Evlâdihî*, (Thk. Barbara Schafer), Wiesbaden.
- Turan, O. (1958), *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmi Vesikalar*, Ankara.
- Uçar, E. (2019), “Kutadgu Bilig Dizinindeki Bir Kelime Hakkında VIII: İğdiş ve İğdişçi Sözcüğü”, *Korkut Ata Türkiyat, Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Degisi*, Cilt:1, Sayı: 1, Aralık, s. 11-18.
- Cevdet Yakupoğlu, “Aslanapa Yöresinde Türk İskânının Belgeleri: Yer ve Şahıs Adları (XII-XVI. Yüzyıllar)”, *Uluslararası Batı Anadolu Beylikleri Tarih, Kültür ve Medeniyet Sempozyumu-III Germiyanogulları Beyliği 8-10 Mayıs 2014, Bildiriler Kitabı*, Yayına Hazırlayanlar: Mehmet Ersan-Mehmet Şeker, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2017, s.423-472.
- Yusuf Hâs Hacib, *Kutadgu Bilig*, (nşr. Reşit Rahmeti Arat), Ankara 1947.
- Yiğit, İ.(2011). "XIX. Yüzyıl Tarihi Coğrafya Çalışmaları İçin Önemli Bir Kaynak: Temettüât Defterleri", *Türk Coğrafya Kurumunun 70. Kuruluş Yılı Anısına: "UKCK-2011" Bildirileri*, 7-10 Eylül 2011 İstanbul.
- Yiğit, İ.-Kocabıyık, M. (2016), “XIX. Yüzyıl Anadolu’sunda Tarımsal Yapı”, *2016 Hoca Ahmet Yesevi Yılı Anısına Uluslararası Türk Dünyası Eğitim Bilimleri ve Sosyal Bilimler Kongresi*, s. 227-239.
- 370 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Rûm-İli Defteri (937/1530), Kütahya, Kara-hisar-i Sâhib, Sultan-önü, Hamîd ve Ankara Livâları, Ankara 1993.
- Tezler
- Kaplan, A. (2005), “19. Yüzyılda Gediz Nahiye’sinin Sosyo-Ekonomik Yapısı”, İstanbul Üniversitesi, *Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Tarihi Anabilim Dalı*, İstanbul 2005.
- Gürsoy, F.T. (2011), “XVI-XIX. Yüzyıllarda Gediz’de Toplumsal Hayat”, Uşak Üniversitesi, *Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Anabilim Dalı*, Uşak 2011.

Ek: 1 Google Earth üzerinde köyün yerleşim merkezi ile çevresindeki ekili alanları gösteren uydu görüntüsü.

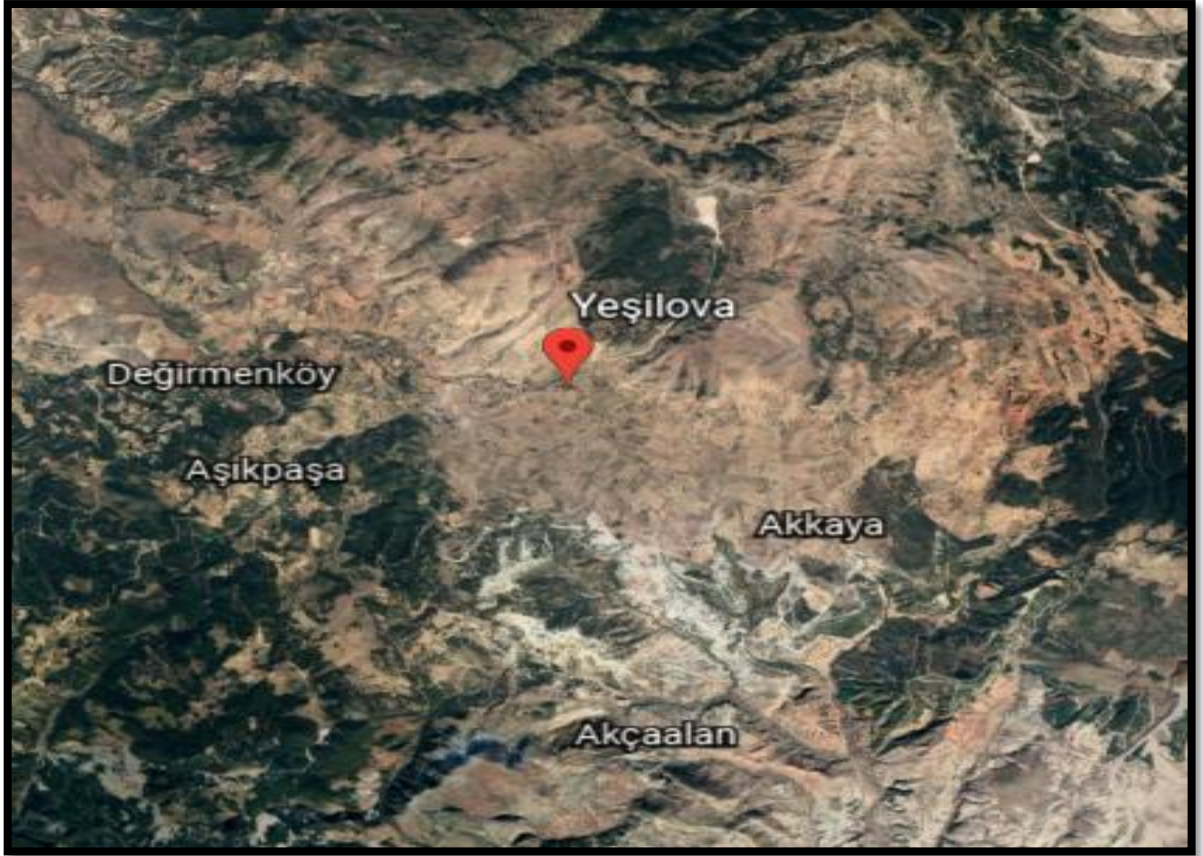

Ek:2 Köy; Gediz-Hisarcık-Emet güzergâhında güney-kuzeybatı istikametinde uzanan geniş bir vadi üzerinde yer alır. Güzergâhın Google Earth üzerinden görünümü

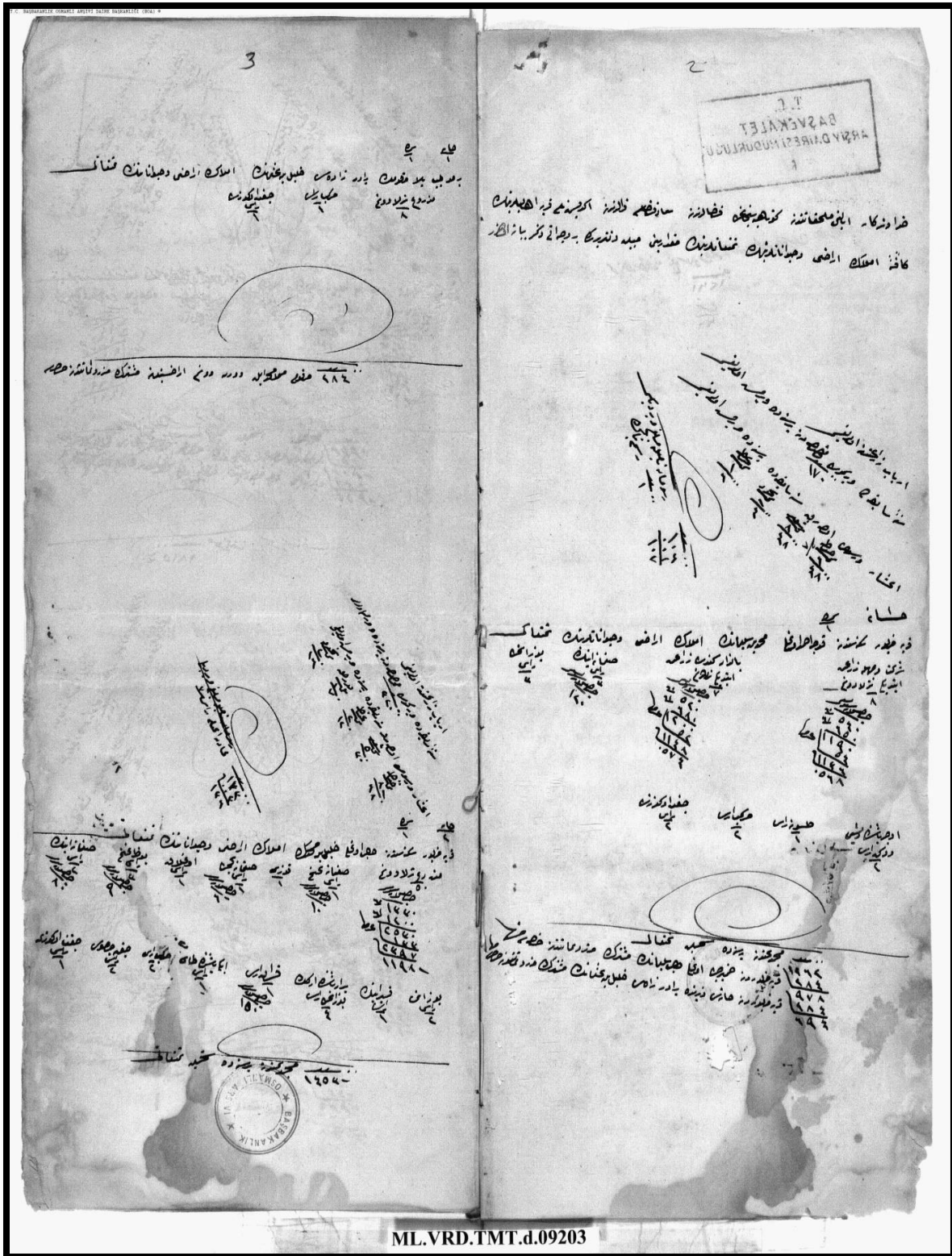

Ek: 3 Köy ve evre köy merkezlerinin Google Earth üzerinden görünümü.

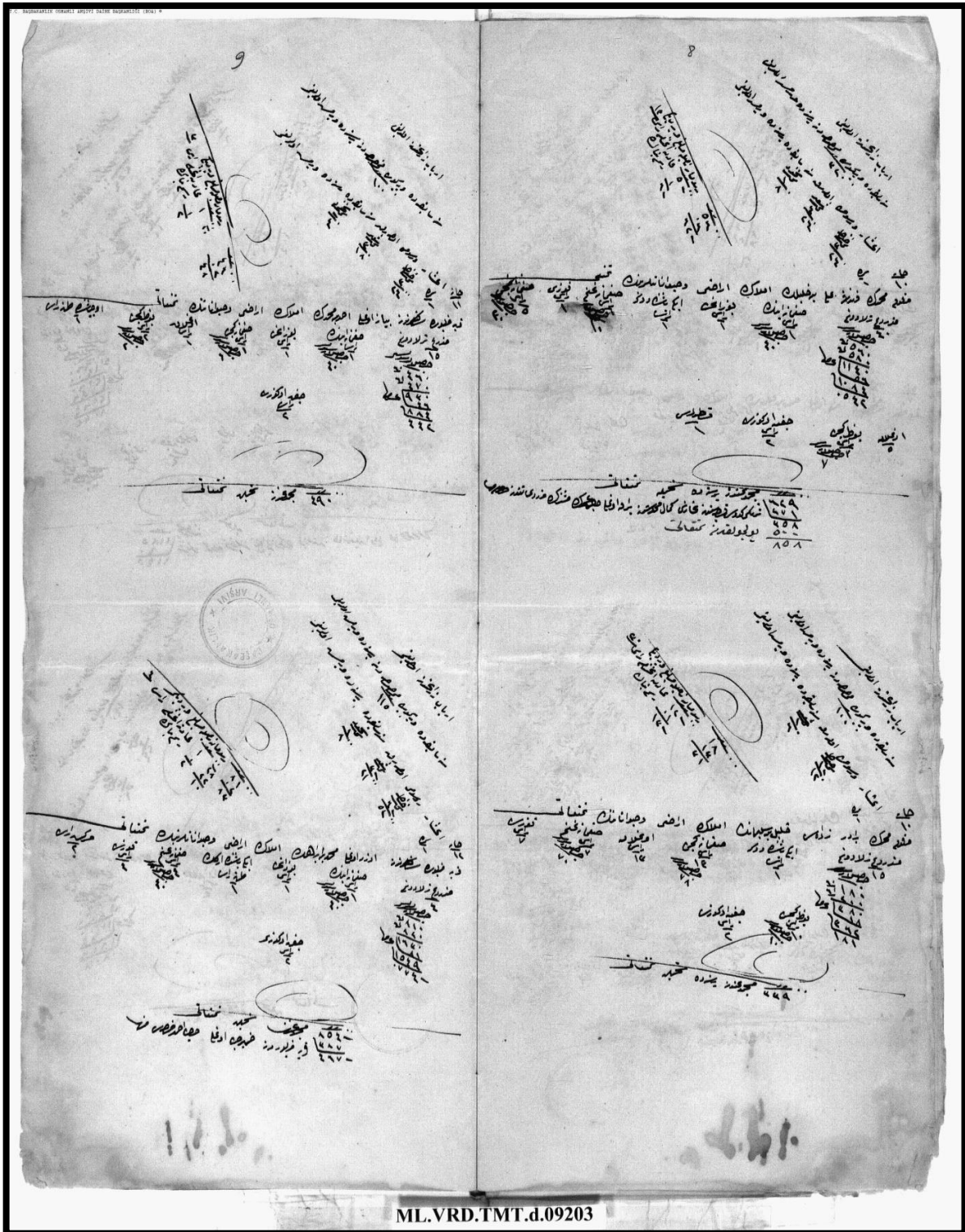
Ek: 4 Köy temettuat defterinin ilk sayfası

ML.VRD.TMT.d.09203

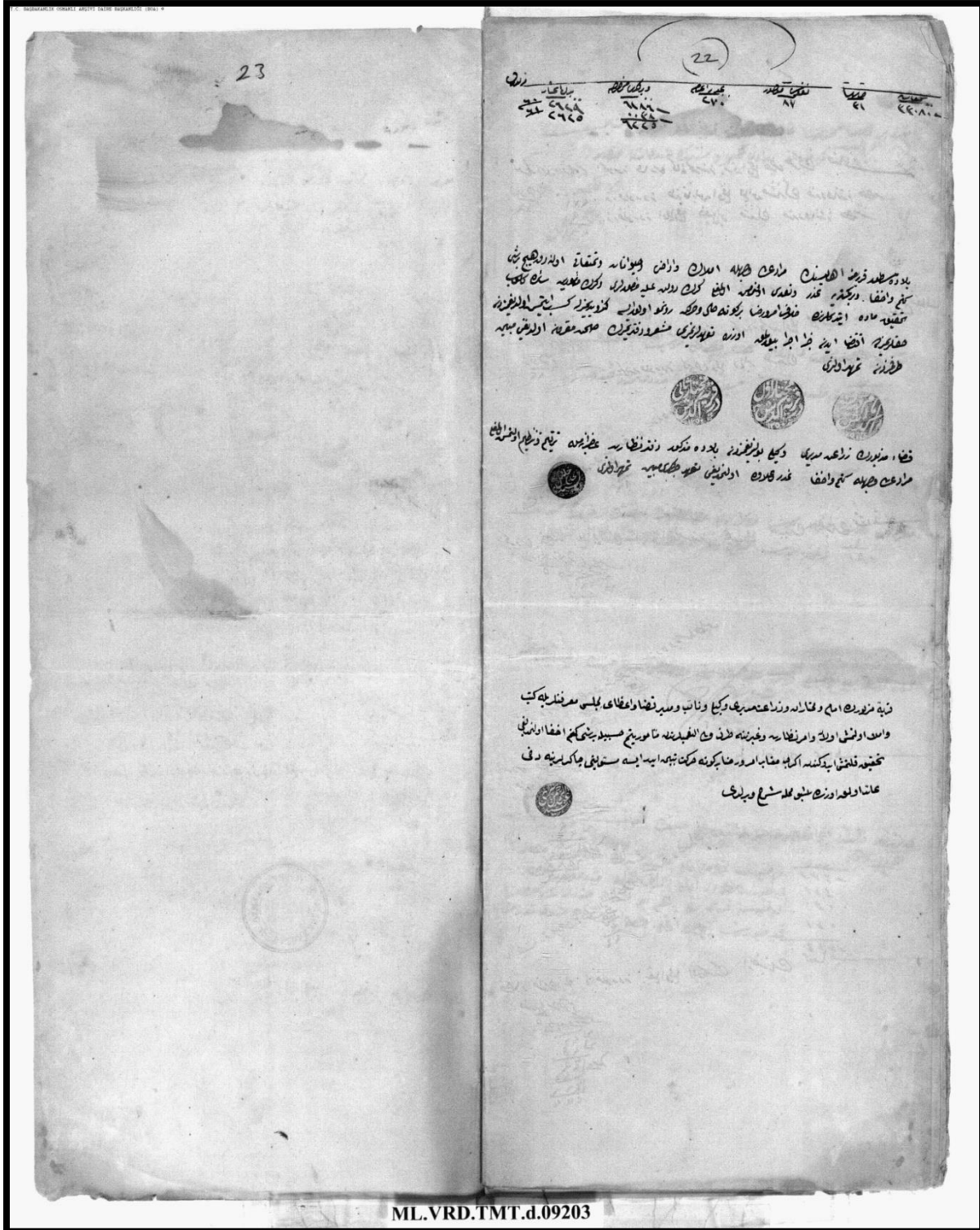
Ek:5 Köy temettüat defterinden bir başka sayfa.

ML.VRD.TMT.d.09203

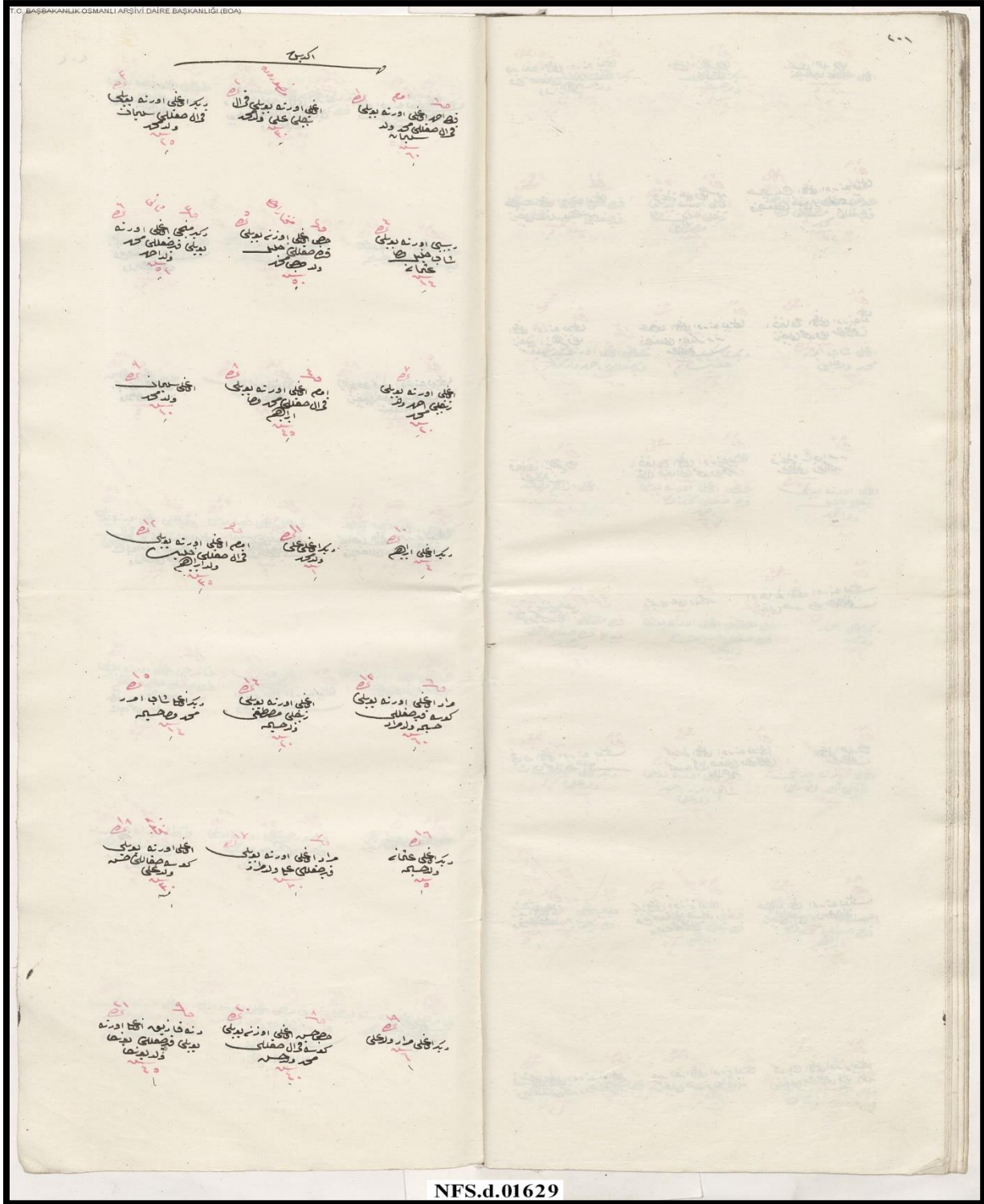

Ek: 6 Köy temettüat defterinin mühürlü son sayfası.

ML.VRD.TMT.d.09203

Ek: 7 Köy nüfus defterinin ilk sayfası

NFS.d.01629

Tanzimat Dönemi Öncesinde Ankara Şehir Yönetimine Dair Bir İnceleme (1815-1820)

An Investigation of Ankara City Management before the Tanzimat Period (1815-1820)

Sevda Fişne

Sivas Cumhuriyet Üniversitesi
Tarih Bölümü
sevdafisne@gmail.com
ORCID ID : 0000-0001-7424-8218

Canan Yıldırım

Sivas Cumhuriyet Üniversitesi
Tarih Bölümü
canany07@hotmail.com
ORCID ID: 0000-0002-8327-5581

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type : Araştırma Makalesi
Geliş Tarihi / Received : 5 Nisan 2021
Kabul Tarihi / Accepted : 27 Mayıs 2021
Yayın Tarihi / Published : 15 Ekim 2021
DOI Number : 10.21021/osmed.908406

Kaynak Gösterme / Citation

Fişne, S. & Yıldırım, C. "Tanzimat Dönemi Öncesinde Ankara Şehir Yönetimine Dair Bir İnceleme (1815-1820)". Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi, 13 (2021): 39-59.

Tanzimat Dönemi Öncesinde Ankara Şehir Yönetimine Dair Bir İnceleme (1815-1820)

An Investigation of Ankara City Management before the Tanzimat Period (1815-1820)

Sevda Fişne & Canan Yıldırım

Öz

Osmanlı idari yönetim sisteminde ülke toprakları eyalet, sancak, kaza şeklinde örgütlenmiştir. Bu birimlerin yöneticileri de beylerbeyi, sancakbeyi ve kadı şeklinde tayin edilmiştir. Devletin bir gerileme dönemine girmesi, merkeziyetçi yönetim yapısının zayıflaması, tımar sisteminin bozulması gibi nedenler devletin klasik yapı dinamiklerinin değişmesine sebep olmuştur. Bununla birlikte taşra yönetiminde ve yönetici sınıfı örgütlenmesinde de dengeler değişmeye başlamıştır. II. Mahmud Dönemi'nde, idari sistemde yenileşmeye gidilmiştir.

Bu çalışmada, 1815-1820 (H. 1230-1234) tarihlerini kapsayan 216, 217, 218 ve 219 numaralı Ankara Şer'iyye Sicili Defterleri incelenerek Tanzimat öncesi Ankara şehir yönetimi ele alınmıştır. Öncelikle Osmanlı şehircilik anlayışında Ankara'nın yerine değinilmiştir. Sonrasında Tanzimat'tan önce taşra yönetiminin genel hatları üzerinde durulmuştur. Yönetim mekanizmasının mekânsal değerlendirmesi yapılmıştır. Bu dönem yaşanan gelişmelerin taşra yönetim ve yöneticileri üzerindeki etkisi gözler önüne serilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Ankara, şehir, yönetim, vali, kadı.

Abstract

In the Ottoman administrative management system, the territory of the country was organized in the form of eyalet, sancak, kaza. Reasons such as the state entering a period of decline, weakening the centralized management structure and the deterioration of the tımar system changing the classical building dynamics of the state to change. At the same time, the balances have started to change in provincial management and executive class organization. During the Mahmud II period, the administrative system has been renewed.

In this study, Ankara city administration before Tanzimat was examined by examining the Ankara Shari'a Cord Record No: 216, 217, 218 and 219 covering the dates 1815-1820 (H.1230-1234). Firstly, Ankara's place in Ottoman urbanism understanding has been mentioned. Afterwards, the general outlines of provincial administration were emphasized before Tanzimat. Spatial evaluation of the management mechanism has been carried out. The impact of the developments during this period on the provincial administrations and managers has been demonstrated.

Keywords: Ankara, city, administration, governor, kadı.

Giriş: Osmanlı Devleti'nde Şehir ve Ankara'nın Yeri

Türkçede şehir kelimesi, kent ile (kant) “kale ve saray” gibi anlamları da taşıyan balık kelimeleriyle kullanılmıştır. Arapçada şehir karşılığında kullanılan en yaygın isimler ise medîne, belde/bilad ve mısrdır.¹ Osmanlı Devleti'nde şehir, siyasi-idari sistemin önemli bir parçasıdır. Yerel yönetimler şehirlerde örgütlenmektedir. İslam şehirlerinde iki önemli öge hâkimdir. Bunlardan biri idarî ve askeri örgütlenmenin ifadesi olan, bir kentin yöneticisinin oturması için ayrılan ve son savunma yeri konumundaki İçkale² ve diğeri hem dinî sembol³ hem de yerleşim birimi olarak mahallelerinin etrafında teşekkül ettiği camidir.

Osmanlı şehirleri, Avrupa kentlerinden oldukça farklı olması sebebiyle şehirdeki gelişmeler merkez cami ya da ulu cami çevresinde şekillenmiştir. Türk-İslam geleneğinde devletin şehirdeki temsilcileri olan yerel idareciler de aynı sosyal ve fiziki yapı içinde yaşamaya devam etmişlerdir.⁴ Bilindiği üzere, taşradaki temel yönetim birimleri sancak, kaza ve nahiyelerdir. Bir merkezin şehir olarak nitelendirilmesiyle ilgili kesin bir ölçü bulunmamaktadır. Adı geçen yönetim birimlerinin merkezi anlamındaki “nefs” kelimesi de tam bir ayırım ifade etmez. Bu manada şehir tanımı yapılırken nüfus, idarî fonksiyon ve ekonomik durumlar dikkate alınır.⁵ Bu bağlamda Ankara'nın bir Osmanlı şehri olarak gelişme gösterdiği anlaşılmaktadır.⁶ Türk-Osmanlı şehrinin fizikî düzeninin özelliklerini yansıttığı temel unsurlar Ankara şehrinde de bulunmaktadır. Orta Asya Türk şehirlerindeki kale birimi benzer şekilde Ankara'da görülmektedir.⁷ Ankara şehrinde mahallelerin ortaya çıkış sebepleri arasında, dinî yapı veya inanç etrafında toplanma ya da meslek gruplarının bir arada oturma istekleri sıralanabilmektedir.⁸ İncelenen dönem itibarıyla, Ankara mahallelerinin isimlerine bakıldığında bu durum açıkça görülmektedir.⁹

I. Mekân Açısından Yönetim Örgütlerinin Bulunduğu Yerler

Bir şehrin yönetim birimlerinin toplandığı yerler arasında kale/hisar, sur ve yönetici binası bulunmaktadır. Yöneticilerin yaşamını sürdürdüğü ve idari birim olarak kullandığı *Mutasarrıf Konağı/Sarayı*' da önemli yer durumundadır. Mutasarrıflar ile yönetici konumunda bulunan â'yânların ikamet ettikleri konak ile saraylarının kiralandığı ve bu kiranın toplanan salyaneler ile karşılandığı bilinmektedir.¹⁰

¹ Mustafa Sabri Küçükbaşçı, “Şehir”, TDV İslam Ansiklopedisi, XXXVIII (İstanbul 2010), s. 441.

² Ali Boran, “Osmanlı Dönemi Kale Mimarisi”, Osmanlı Ansiklopedisi, X (Ankara 1999), s. 347.

³ Doğan Kuban “Anadolu Türk Şehri, Tarihi Gelişmesi, Sosyal ve Fizikî Özellikleri Üzerinde Bazı Gelişmeler”, *Vakıflar Dergisi* 7 (1968): 72.

⁴ Mustafa Demir, “Türk İslam Medeniyetinde Şehirleşme”, *İslam Araştırmaları Dergisi* 16.1 (2003): 157.

⁵ İlhan Şahin, “Şehir”, TDV İslam Ansiklopedisi, XXXVIII (İstanbul 2010), s. 446.

⁶ Suraiya Faroqhi Osmanlı'da Kentler ve Kentliler adlı çalışmasında, kentlerin idarî düzey açısından bir yerleşimde sancakbeyi ya da en azından bir kadînin bulunması, pazar ile ilgili vergilerle bu durumun pekiştirilmesi ve nüfusun büyük bir kısmının geçiminin önemli bir bölümünü tarım-dışı uğraşlarla kazanmasının gerektiğini ifade etmektedir. Daha fazla ayrıntı için bkz. Suraiya Faroqhi, *Osmanlı'da Kentler ve Kentliler* (Çev:Neyyir Kalaycıoğlu), (İstanbul :Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1994), 12.

⁷ Emine Erdoğan, “Tahrir Defterlerine Göre Ankara Şehri Yerleşmeleri”, *Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi* 6.1 (2005), 250.

⁸ Özer Ergenç, *XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya*, (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları 2012), 106.

⁹ Ankara Şer'iyye Sicillerinde, meslek gruplarının toplandığı mahalleler arasında Kattanîn, Hallacı Mahmud, Yusuf Habbaz, Sarraç Sinan, Sabunî, Leblebici, İğneci, Helvayî, Debbağın, Börekçiler gibi isimler geçmektedir.

¹⁰ T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı (BOA), Ankara Şer'iyye Sicili (AŞS) No:217/ Hüküm No: 134-140.

II. Tanzimat Dönemi Öncesi Ankara Şehir Yönetimi

Osmanlı Devleti'nin taşra yönetim biçimi eyalet ve sancak idaresi nizamına dayanmaktadır. İdarî teşkilâtta daha çok yere sahip olan birimler kaza ve sancaklardır.¹¹ Klasik dönemden itibaren hükümet sancağa iki yönetici göndermiştir. Bunlardan biri beylerbeyi (sancakbeyi) diğeri de kadıdır. XIX. yüzyılın ilk yarısında da bu geleneğin değişmediği görülmektedir. Aynı şekilde merkezden taşraya iki yetkili gönderilmiştir. Dönem itibariyle bunlardan biri mutasarrıf veya vali, diğeri de klasik dönemde olduğu gibi yargı işlerini yürüten kadı ya da naibtir.

Osmanlı Devlet topraklarının, idari ve askeri kolunu eyalet ve sancaklar; şer'î-idari kolunu ise kazalar oluşturmaktaydı. Ankara 1462 yılına kadar Anadolu Eyaleti'nin merkezliğini yapmış bu tarihten sonra eyalet merkezinin Kütahya olmasıyla sancak durumuna düşmüştür.¹²

İncelenmeye çalışılan zaman dilimi II. Mahmud Dönemi'ne tekabül etmektedir. Bu dönemde iç ve dış tehditler sonrası idari ve taşra teşkilatında zaruri olarak ıslahat hareketlerine girilmiştir. Gerçekleştirilmeye çalışılan her yenilik hareketi bazı problemleri de beraberinde getirmiştir. Merkezi yönetim bu problemleri çözmek için zaman zaman klasik eyalet ve sancak idari sisteminde birtakım düzenlemelere gitmiştir. Bu nedenle eyalet ve sancak sayısında istikrar gözlenememektedir. İncelenen dönem içinde Ankara Sancağı'nı meydana getiren kazaların sayılarında bir değişiklik söz konusudur.¹³

III. Ankara Sancağı Yönetimi'nde Ehl-i Örf

Osmanlı klasik döneminde toplum yönetenler ve yönetilenler olarak iki gruptan oluşmaktaydı. Yönetenler askerî, yönetilenler reâyâ sınıfına mensuptu. Askerî sınıf kendi arasında ehl-i şer' ve ehl-i örf ismiyle ikiye ayrılmaktaydı. Ehl-i şer'ulemâ; Ehl-i örf ise seyfiye ricâli şeklinde de anılmaktaydı.¹⁴

1. Vali-Mutasarrıf'ın Atanması ve Görevleri

Osmanlı Devleti taşra sisteminde yaşanan ilk değişimler XVII. yüzyılda görülmüştür. Değişimlerin yaşanmasındaki en önemli sebep tımar sisteminin bozulması ve tımarın uygulandığı eyaletlerde iltizam sisteminin ortaya çıkmasıdır. Bir başka önemli sebep ise, vezir rütbeli yöneticilerin sayıca artmasıdır. Vezir rütbeli yöneticilerin görev alanlarında yaşanan azalmaya çözüm bulmak amacıyla "arpalık" denilen ödenek, valilik görevini yerine getiremeyen yöneticilere verilmeye başlanmıştır. Bu sistem XVIII. yüzyıla gelindiğinde tamamen yerleşmiştir. Sancakların, birçoğu görev yerine gitmeyip İstanbul'da kalan vezirlerin arpalığı halini almış ve sancak yönetimi vezirlerin vekilleri tarafından yürütülmüştür.¹⁵

Dönem itibariyle yapılan ıslahat ve değişim hareketleri taşra yönetim birimlerini de etkilemiştir. Önceleri sancak yöneticileri beylerbeyi iken XVI. yüzyılda beylerbeyi yanında vali unvanlı kişiler görülmeye başlamış XVIII. yüzyıla gelindiğinde ise bu görev vali veya mutasarrıflar tarafından

¹¹ Yusuf Halaçoğlu, *XIV. ve XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu 1991), 72.

¹² Mustafa Çetin Varlık, "Anadolu Eyaleti", TDV İslam Ansiklopedisi, III (İstanbul 1991), s. 142.

¹³Bu konuda daha fazla ayrıntı için bkz. Özdemir, a. g. e., 137.

¹⁴ Mehmet İpşirli, "Ehl-i Örf", TDV İslam Ansiklopedisi, X (İstanbul 1994), s. 519.

¹⁵ Musa Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapıları* (Ankara: Türk Tarih Kurumu 2013), 11.

yürütülmüştür. Vezir rütbesiyle atanan valiler paşa unvanını da alabilmişlerdir. Bu durum doğrudan merkezden atama ya da üç tuğlu rütbe göre değişmiştir.¹⁶

Tanzimat öncesi eyalet yönetiminde vali ile aynı yetkiye sahip iki yönetici tipi daha bulunmaktadır. Bunlardan biri Osmanlı idari teşkilatında herhangi bir görevi elinde bulunduran, tasarruf eden kişi anlamında gelen mutasarrıf¹⁷ diğeri ise önceleri hasların idaresi ile görevli olup daha sonra bir eyalet veya sancağın hem yönetim hem de tahsilat işleriyle ilgilenen muhassıldır.¹⁸ II. Mahmud Dönemi'nde valilere merkeze bağlılık sağlamaları adına maaş bağlanmıştır. Bunun akabinde ücretli duruma gelen valiler, asker yetiştirme, mülki ve mali işlerle ilgilenme görevlerini üstlenmişlerdir.¹⁹ İç isyanların, ekonomik bozulmaların ve çalkantıların yaşandığı bu dönemden taşra da etkilenmiştir. Valiler, bir yandan güvenliği sağlamaya çalışırken diğeri yandan vergi toplama, ürün kıtlığı gibi çeşitli sorunlarla mücadele etmişlerdir.²⁰ Aynı zamanda devletin bu sıkıntılı dönemleri â-yânların güçlenmesine zemin hazırlamıştır.

1815-1820 tarihleri Ankara'sında incelenmeye çalışılan dönem yukarıda da bahsedildiği şekilde birçok uygulamanın farklılaştığı ve sonrasında XIX. yüzyıl değişimlerinin yaşanmaya başladığı bir dönemdir.

Tablo 1: Ankara Valileri (Mutasarrıfları)²¹

İsim	Ünvanı	Tayin Tarihi		Görev Süresi	Atandığı Makam
		Atanma	Ayrılma		
Es-seyyid Abdurrahman Paşa	Vezir	-	-	-	Vali/Mutasarrıf
		-	20 Eylül 1815		
Es-seyyid Hüseyin Paşa	Vezir	28 Eylül 1815	22 Nisan 1818	3 yıl	Vali/Mutasarrıf
Es-seyyid Mehmed Said Galip Paşa	Vezir	7 Ağustos 1818	-	-	Vali/Mutasarrıf

Görüldüğü üzere, sancak yöneticileri, “vezir” payeli paşalar olup, gönderilen ferman, buyruldu ve emirlerde ya vali ya da mutasarrıf şeklinde kendilerine hitap edilmiştir. Vali-mutasarrıfların, bir başka özelliği de “seyyid” kökenli olmalarıdır. Bu yıllarda rütbe olarak paşa unvanlı kişiler çoğalmıştır. Bu bağlamda, Ankara Sancağı, vezir rütbeli mutasarrıf denilen paşalar tarafından idare edilmiştir. Bunlar, genellikle “...Behiye-yi mülükânemden Ankara Sancağı ber veçhi nasb uhde-i liyakatımızda ihale buyrulmaktan...” veya “... ber veçh-i arpalık nasb ve tayini...” şeklinde ifadeleriyle Ankara yönetimi görevine getirilmişlerdir.²² Yine sicillerde “Ankara ve Kangrı Sancağı mutasarrıfı vezirim Es-seyyid Abdurrahman Paşa edâmallâhu Teâlâ...”, “...Ankara ve Kangrı Valisi Abdurrahman Paşa...”²³ gibi

¹⁶ Doğrudan merkezden atanan valiler vezir rütbesine; üç tuğlu rütbe verilen valiler paşa unvanına sahip olmuşlardır. Bu konuda daha fazla bilgi için bkz. Orhan Kılıç, “Van Eyaleti’ne Bağlı Sancaklar ve İdari Statüleri (1558-1740)”, *Osmanlı Araştırmaları* 21 (2001): 191.

¹⁷ Ali Fuat Örenç, “Mutasarrıf”, TDV İslam Ansiklopedisi, XXXI (İstanbul 2006), s. 377.

¹⁸ Bu konu hakkında daha fazla bilgi için bkz. Yücel Özkaya-Ali Akyıldız, “Muhassıl”, TDV İslam Ansiklopedisi, XXXI (İstanbul 2006), s. 18.

¹⁹ Cabir Doğan, “II. Mahmud Dönemi Osmanlı Merkezileşme Politikasının Doğu Vilâyetlerinde Uygulanması”, *Türkisch Studies* 6.4 (2011): 509.

²⁰ Çadırcı, a. g. e., 18.

²¹ BOA, AŞS 216/146-193, 219/187.

²² BOA, AŞS 216/193.

²³ BOA, AŞS 216/149-153-193.

tabirler görülmektedir. Mutasarrıflar, padişah tarafından fermanla atanmaktadırlar. Fermanda, Ankara Livasında bulunan kadı ve naiblere hitap edilerek, ataması yapılan paşanın yeni görevi kendine tevcih edilmektedir.²⁴ Bir kişinin vali olabilmesi öncelikle vezir rütbesine sahip olması ve yönetimin alt kademelerinde başarılı hizmetlerde bulunmuş olmasına bağlıdır.²⁵ Bu şekilde atanan mutasarrıf çeşitli sebeplerden ötürü sancağa gelemeyecek durumda olur ise yerine mütesellim tayini isteyebilmektedir. Mütesellim tayinini, mutasarrıf merkezden bildirir ve genellikle mutasarrıfın bu istediği kabul edilerek sancağın kadısına ferman gönderilirdi. 22 Nisan 1818 tarihinde Ankara Sancağı Mutasarrıfı Es-seyyid Hüseyin Paşa'nın görev yerine gelmesine kadar mütesellim tayinin gerekliliğini merkeze bildirmiştir. Bu istek üzerine Emin Efendi'nin nasb ve tayini gerçekleştirilmiştir.²⁶ Örneklerden de anlaşılacağı üzere, sancak bazen bir mutasarrıf bazen de mutasarrıf adına sancağı yöneten bir mütesellim tarafından idare edilmektedir.

Mutasarrıfların görev süreleri hakkında dönem itibariyle kesin bir tarih tespit etmek çokta mümkün olmamaktadır. Aynı zamanda incelenen defterlerde Ankara ve Çankırı mutasarrıfı Es-seyyid Abdurrahman Paşa ile Es-seyyid Mehmed Said Galip Paşa'nın atama emirleri ile ilgili bilgilere tam olarak rastlanmamıştır.²⁷ Yalnızca Es-seyyid Hüseyin Paşa'nın görev yerine gelinceye değin bir mütesellim atanması isteğinde bulunmasından yola çıkarak, görev süreleri hakkında tahminde bulunulabilecektir. Hüseyin Paşa'nın önceki Vali Es-seyyid Abdurrahman Paşa'dan sonra isminin ilk kez geçtiği belge 28 Eylül 1815 (H. 23 Şevval 1230) tarihli, "*Ankara sancağı Es-seyyid Hüseyin Paşa Hazretleri İhale Buyrulduğuna Havi Buyruldu*"²⁸ şeklindeki, Ankara Kadısı'na gönderilen buyruldu. Kendisine hitaben gönderilen son belge ise, 22 Nisan 1818 (H. 15 Cemazeyilahir 1233) tarihli "*Enfiye Mukatasına Dair Sadır Olan Ferman*"²⁹. Buradan yola çıkarak Es-seyyid Hüseyin Paşa'nın üç yıl yedi ay gibi bir zaman diliminde görev yaptığı anlaşılmaktadır. Süre ile ilgili bu durumun, III. Selim Dönemi "Vüzera Kanunnamesi"³⁰ ile ilgili olduğunu göstermektedir. Diğer iki mutasarrıfın görev süreleri ise Hüseyin Paşa'dan daha az ya da daha çok olma ihtimali de bulunmaktadır. Bununla birlikte, El-Hac Osman Efendi'nin mütesellimliğinin nasbına dair belgede, Es-seyyid Abdurrahman Paşa'nın azledildiği görülmektedir. Ancak sicillerde azledilme sebebi ile ilgili herhangi bir belgeye rastlanmamıştır.

1815-1820 yılları arasında, Ankara Sancağı'na atanan vali veya mutasarrıflar, kapı halklarıyla birlikte konak ya da sarayda ikamet etmekteydiler. Sancağın yöneticisi olan vali veya mutasarrıf kendisi, çevresindeki tائفesi ve kapı halkı olarak isimlendirilen askerleri için konak veya saray kiralamışlardır. Yine, konak ve saray, yöneticinin hem özel yaşam alanı hem de devlet işlerini yürüttüğü mekânlar olması hasebiyle kira, yakacak ve onarım gibi giderleri halktan aldıkları vergilerle karşılanmıştır. Konuyla alakalı

²⁴ Özdemir, a. g. e., 144.

²⁵ Konu hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet İpşirli, "Beylerbeyi", TDV İslam Ansiklopedisi, VI (İstanbul 1992), s. 69-74.

²⁶ BOA, AŞS 216/193.

²⁷ Mutasarrıf Es-seyyid Mehmed Said Galip Paşa'nın ataması ile ilgili belge olmamakla birlikte, "*Ankara ve ber-vech muhasıllık Kangırı sancaklarında mutasarrıf vezirim Es-seyyid Mehmed Said Galib... yine sana ibka kılınmakla kemakan mutasarrıf olmak emrim olmuştur...*" ifadelerinin yer aldığı ibka emri belgesi elimizde bulunmaktadır. BOA, AŞS 219/187.

²⁸ BOA, AŞS 216/193.

²⁹ BOA, AŞS 218/312.

³⁰1793 Vüzera Kanunnamesi, III. Selim Döneminde taşra yönetiminde baş gösteren sıkıntılar ve bozulmaları düzenlemek amacıyla meydana getirilmiştir. Bu bozulmaların önüne geçmek amacıyla hazırlanmış vezirlerin görev yerlerinde kalmaları belirli süre ile garanti altına alınmıştır. Konu hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz. Turan Gökçe, "Vüzera Kanunnamesi", *Tarih İncelemeleri Dergisi* 8 (1993): ss. 99-125; Hilal Turan, "III. Selim'den Tanzimat'a Osmanlı Devleti'nde Yeniden Yapılanma Hareketleri, *Ankara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi* 11 (2019): ss.37-46.

olarak, Rıfat Özdemir'in, "XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Ankara" isimli çalışmasında " ...1824(1239) tarihine kadar sancağa atanıp bil-fil göreve gelen sancakbeyi veya mutasarrıf için, devlet tarafından tahsis edilmiş bir saray yoktu. Sancağa gelen mutasarrıf büyükçe bir konak kiralayıp orada otururdu... 1824 yılına gelindiği vakit, bu usulde bir değişiklik yapıldı. Tûlice Mahallesi'nde bulunan ve Hacı Abdi Paşa Konağı adıyla bilinen mülk konağın... memleket salyanesine dahil edildiği görmekteyiz. 1897 tarihinde genişletilerek yeniden yapılan, bugünkü valilik binasında bu saray yerine yapılmıştır..."³¹ şeklinde ifadelerle yer vermiştir. Burada dikkati çeken, incelemesi yapılan valilerden Es-seyyid Abdurrahman Paşa ve Es-seyyid Hüseyin Paşa konakta ikamet ederken³² Es-seyyid Mehmed Said Galip Paşa'nın ise Tûlice Mahallesi'nde kendine ihdas edilen bir sarayda oturduğudur. Bu bilgiyi, 1820 tarihli mevcut belgeden geçtiği şekliyle "...Galip Paşa Tûlice Mahallesi'nde kâin bi'l-devlet ve'l-ikbâl sâye-endâz ikâmet oldukları saraya varub huzur-u aliyelerinde akd-i meclis-i şer'-i nebevî olundukda..."³³ ibaresinden elde etmekteyiz. Rıfat Özdemir'in eserinde bahsettiği saray ile Es-seyyid Mehmed Said Galip Paşa'nın oturduğu sarayın aynı olduğu kanaatindeyiz. Fakat tarihlerle ilgili bilgiler çelişmektedir. Rıfat Özdemir Tûlice Mahallesi'nde var olan sarayın tarihini en erken 1824 yılı verirken elimizde bulunan belgenin tarihinden aynı mahallede yer alan sarayın 1820 yılında da mevcut olduğunu sonucuna varmaktayız.

Özellikle III. Selim ve II. Mahmud Dönemlerinde, yönetici konumunda olan vali ile eş değerdeki mutasarrıflar, çok geniş yetkilerle sancaklara gönderilmişlerdir. Atandıkları sancağın en yetkili ismi olan mutasarrıf; idari, askeri, mali ve sosyal her türlü konuyla ilgilenmektedir. Divan-ı Hümayûn'un küçük bir modelinde kurduğu divanıyla, sancak davalarına burada bakmaktadır.³⁴ Örneğin, 1816 yılında Ankara ve Çankırı mutasarrıfı Es-seyyid Hüseyin Paşa, Cihanbeyli Aşireti'nin para, mal ve hayvanat gaspından ötürü davayı kendi divanında görmüştür. Semerözü Kazası'na tabi Kovalı Karyesi sakinlerinden Kulu Bey? oğlu Es-seyyid Hüseyin Ağa'nın konağı, Cihanbeyli Mir Aşireti Alişan oğlu Ömer Bey ve efradı tarafından basılmış, eşya, mal ve hayvanları zorla ele geçirilmiştir.³⁵ Aynı tarihlerde, Hüseyin Paşa'nın divanında vakıf mütevellileri arasında çıkan anlaşmazlığa müdahale edildiği de görülmektedir.³⁶ Benzer şekilde, 1818 yılında Ankara ve Çankırı mutasarrıfı Es-seyyid Mehmed Said Galip Paşa, Çankırı'nın Kalacık Kazası'nda yaşanan vasi tayini davasını kendi divanında görmüştür. Dava ilk olarak kadı huzurunda gerçekleşmiş olmasına rağmen sonuç alınamayınca mutasarrıfa kadar intikal etmiştir. Bu dava esnasında mutasarrıfın yanında Ayan Es-seyyid Mehmed Arif Efendi, Müftü Şeyhzade Said Efendi³⁷ gibi isimler bulunmaktadır. Bunun yanında, yaralama ve öldürme gibi devleti ilgilendiren problemler ve ahali arasında yaşanan anlaşmazlık durumlarında "Mübaşir" ismi verilen yardımcıları görevlendirilmektedir. Mübaşirler, mutasarrıf tarafından kapu halkı arasından seçilen kişilerdir.

Tablo 2: 1815-1820 Yılları Mübaşirler³⁸

Mutasarrıf	Mutasarrıf Mübaşiri	Tarih	Görevi
Es-seyyid Abdurrahman Paşa	Enderun Ağalardan Mahmud Ağa	1815	Yabanâbad Kazası ahalisinden Sarraf Kırkor zımmı ve El-Hac Ali arasında alacak-verecek olayı.

³¹ Özdemir, a. g. e., 146

³² BOA, AŞS 216/87-196.

³³ BOA, AŞS 219/ 160.

³⁴ İpşirli, "Beylerbeyi", 69-74.

³⁵ BOA, AŞS 217/6.

³⁶ BOA, AŞS 218/45.

³⁷ BOA, AŞS 216/191, AŞS, 218/205.

³⁸ BOA, AŞS 216/146-150-153, AŞS, 217/6-97-105-132-153.

Es-seyyid Abdurrahman Paşa	Enderun Ağalardan Mahmud Ağa	1815	Yabanâbad Kazası, Kôr Hacı isimli kişi, mali miriyeden olan divaniyi zorla ele geçirmeye çalışması
Es-seyyid Abdurrahman Paşa	Sadrazam Çukadarı Salih	1815	Koyun vergisi toplanması ile ilgili yapılan usulsüzlük
Es-seyyid Abdurrahman Paşa	Dergâhı muallam Kapucubaşlarından Mir Mehmed	1815	Deve bedelinden Cabbarzade alacağı ile ilgili problem
Seyyid Abdurrahman Paşa	Tersaneyi Amire emini Abdi	1815	1815 senesinin Kalyoncu Bedeli ile ilgili
Seyyid Abdurrahman Paşa	Divan-ı Hümayundan Osman	1815	İstanbul Baruthanesi Lazımesi için Kayseriye Sancağı'ndan alınacak olanlar için
Seyyid Abdurrahman Paşa	Küçük Ahmed Çavuş	1815	Yaban Abad Kazası'nın Kalyon bedelinden hisselerine mukaddema teslimatları için
Seyyid Hüseyin Paşa	Kapucular Kethüdası Hasan Ağa	1818	Cihanbeyli aşiretinden Alişan oğlu Ömer Bey para ve hayvanat gasbı ile ilgili olay
Seyyid Hüseyin Paşa	Sadrazam Kapıcılar kethüdası Hasan	1818	Yabanabadlı Emir Süleyman'nın Ayanlık iddiasında bulunması üzerine yargılanması için
Seyyid Mehmed Said Galip Paşa	Kahveci Başı Mustafa	1819	Koyun Bedeli Bakayası İçin Sadır Olan Emir üzerine
Seyyid Mehmed Said Galip Paşa	Salih Çavuş	1819	Yeniçeri mirası için
Seyyid Mehmed Said Galip Paşa	Kasab Başı Mahmud	1819	Toplanan koyun vergisinin kalan alacağı üzerine

Yukarıda verilen tablodan görüleceği üzere, vergi, miras ve yargılama gibi ciddi meselelerde mübaşirler görevlendirilmiştir. Mübaşirlerin bu hizmetleri karşılığında Hizmet-i Mübaşiriyye isimli bir gelirlerinin olduğu da bilinmektedir.

1815 yılında, Ankara ve Çankırı Sancağı veziri Es-seyyid Abdurrahman Paşa ile kadı, zabitan, ayan ve diğer vucûhu ahaliye vergilerle ilgili usulsüzlük yapılmaması, halktan gereksiz vergi alınmaması adına bir adaletnâme gönderilmiştir.³⁹ Bu ve buna benzer, emir ve fermanların koyduğu kurallar çevresinde Ankara ve Çankırı sancaklarından çeşitli vergiler toplanmış, bu vergilerin bir kısmı mutasarrıfların kendi ihtiyaçları için ayrılmıştır. Bu bağlamda, olağanüstü hallerde halka yüklenen malî, aynî ve bedenî olarak hem Müslüman hem de gayri Müslimlerden alınan vergilere avarız vergisi denmektedir.⁴⁰ Avarız vergisi, başlangıçta olağanüstü daha sonraları sürekli alınır hale gelmiş ve kent merkezi ile köylerde yaşayan halkın hanelere ayrılmasıyla taksim edilmiştir. Bu vergiye bir müddet sonra “nüzul akçesi” denen yeni bir vergi daha eklenmiştir.⁴¹ 1817 yılı, Yörükân-ı Ankara Kazası'nın kadısına gönderilen emirde, avarız ve nüzul vergilerinin aynı ve nakdi şekilde ödeme şekil ve usullerinden bahsedilmiştir.⁴² Aynı şekilde, vali veya

³⁹ BOA, AŞS 216/171.

⁴⁰ Ahmet Tabakoğlu, *Türkiye İktisat Tarihi*, (Ankara: Dergâh Yayınları, 2003), 138.

⁴¹ Zeynel Özlü, “Göynük'e (Bolu) Ait Bazı Gelir ve Giderlerin Tahlihi: Avarız Vergisi”, *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi* 19 (2006): 383.

⁴² BOA, AŞS 218/164.

mutasarrıflar, mukataaların denetimi ile iltizam işleriyle doğrudan ilgilenmekteydiler. Kendileri için yılda bir defa olmak üzere “İmdad-ı Hazeriye” isimli vergiyi toplamışlardır.⁴³ Hazeriye vergisini tahsilatı için kazalara mübaşirlerini göndermişlerdir. Mübaşirler, bu hizmet karşılığında “hizmet-i mübaşiriye” bedeli olarak kaza halkından ayrı bir vergi daha almıştır.⁴⁴ Valiler savaşa katıldıklarında ise kendilerine İmdad-ı seferiye ödenmiştir.⁴⁵ Bu dönem dikkati çeken, mutasarrıf Abdurrahman Paşa, Hüseyin Paşa ve Galip Paşa’nın görev yaptığı yıllarda, Baruthane-i Amire için, Yabanâbad Kazası’ndan Kalyon bedeli olarak belirli miktarlarda para toplanmasıdır. Gönderilen fermanlarda, güherçile esnafının uyması gereken fiyat sabitesi ve kurallardan da bahsedilmiştir.⁴⁶

Sicile kayıtlı belgelerde, vergiler dışında sancağa gelen devlet adamlarına yapılan bazı masraflardan da bahsedilmektedir. Bu masrafların karşılanması için vergi olarak alınması istenen paraya genellikle “salyane” adı verilmektedir.⁴⁷ 1815-1820 yılları arasında, bölgelerden salyaneler sıklıkla toplanmış, İstanbul’un zaman zaman koyun, tavuk gibi ihtiyaçları karşılanmıştır.⁴⁸ Bu yıllarda Ankara Sancağı’ndan Muharrem ve Recep olmak üzere yılda iki kez salyane toplandığı bilinmektedir. 1231(1817) yılı Muharrem ayında yapılan masraflar incelendiğinde, bu masraf ve toplanan salyaneler hakkında genel bir kanaat sahibi olunabilmektedir. Ankara ve Kütahya hazeriyesinin birinci ve ikinci taksitleri, ağnam bedelleri, kapucubaşı neferat bedelleri, hususuna tayin edilen mübaşiriye, sekban başı için pirinççi ve kasap başlarına, serdar çavuşlarına, salyane kethüdalığı için kavasa, menzil ve menzil tatarlarına⁴⁹, derbentçilere, levendat ve delibaşları için handa verilen zahire ve tayinat paraları, köylerden alınan konak, kurban ve çavuş akçeleri, şehir kethüdası ücreti, tahsildarlara verilen ücret vs. diğer masraflar ile harc-ı defter, naibiye, katibiye ve ihzariye ücretleri için halktan toplam 79.855 kuruş toplanmıştır. 79.855 kuruş Şaban ve Muharrem taksitine bölünmüştür. Bunun Şaban ayı taksiti, 53.212 kuruş olup, on sekiz mahallede bulunan iki yüz on iki haneye taksim edilmiştir.⁵⁰

Vergi toplama, güvenliği sağlama, sancağın yol, su vs. işleriyle ilgilenme görevini elinde bulunduran mutasarrıf bir ürünün killeti yani kıtlığı zamanlarında bu duruma müdahale ettiği görülmektedir. 1818 ve 1820 yıllarında odun, saman ve kahve kıtlığı yaşanmış. Bunu fırsat bilen esnaf bu ürünlerin satışlarında fiyat artışı yapmıştır. Halkın şikâyeti üzerine duruma müdahale edilmiştir.⁵¹

Bu dönem Ankara ve Çankırı için mutasarrıf görevinde olan valiler, çeşitli konularda çevre illerin valileri ile iş birliği içinde olmuşlardır. 1816 yılında, Hüseyin Paşa’nın yöneticiliği esnasında hem Hüseyin Paşa’ya hem de Erzurum Valisi İbrahim Paşa’ya bir ferman gönderilmiştir. Fermana, İbrahim Paşa’nın hizmetinde çalışan ve Erzurum’a Paşa’nın yanına gitmek için yola çıkan dergahı muallam yeniçerilerinden elli iki bölük .....? Arnavud El-Hac Ahmed ve adamları Ankara Kazası’na vardıklarında, El-Hac Ahmed etrafındaki adamlar tarafından öldürülmüş. Emval ve eşyasıyla, otuz bin kuruşluk nakit parası gasp edilmiştir. Olayı gerçekleştirenler Ankara’ya gelerek gasp ettikleri eşyayı satmışlardır. Bunun üzerine Ankara Mutasarrıfı Hüseyin Paşa’dan bu şahısların bulunması istenmiştir.⁵² Yine Erzurum Valisi ile ilişkiye

⁴³ BOA, AŞŞ 218/164.

⁴⁴ BOA, AŞŞ 218/296

⁴⁵ BOA, AŞŞ 218/212.

⁴⁶ BOA, AŞŞ 216/170-172, AŞŞ, 217/100, 218/174-314-315.

⁴⁷ Özlü, a. g. m., 382.

⁴⁸ BOA, AŞŞ 216/149-189-193, AŞŞ, 218/264.

⁴⁹ Daha fazla bilgi için bkz. Yusuf Halaçoğlu, *Osmanlılarda Ulaşım ve Haberleşme (Menziller)* (İstanbul: İlgü Kültür Sanat Yayıncılık, 2014), 12-13.

⁵⁰ BOA, AŞŞ 216/196-197, AŞŞ, 218/ 81-199.

⁵¹ BOA, AŞŞ 216/ 141-143, AŞŞ, 218/144-212.

⁵² BOA, AŞŞ 217/212.

örnek olacak başka bir olay, Ankara mütesellimi sabık kapıcı başlarından Bani İbrahim'in Ankara'ya sürgün edilmesi ile ilgilidir.⁵³

2. Mütesellim Ataması ve Görevleri

Mütesellim, Osmanlı Devleti taşra idaresinde çeşitli görevliler için kullanılmıştır. Mütesellimler, XVI. yüzyılda ortaya çıkmış olup, beylerbeyi veya sancakbeyinin vekili olarak görev yapan, onların adına vergi toplayan kişilerdir. Tanzimat Dönemi'ne kadar varlığını sürdürmüş olup, taşra idaresinde önemli gelişmelere yol açan bir kurum niteliği halini almış, özellikle âyan denen mahallî güçlerin sivrilmesinde bir basamak olmuştur.⁵⁴ XVIII. yüzyıl boyunca mütesellimlerin çoğu güçlü yerli hanedanlardan seçilmiştir. Ayrıca bunların birçoğu herhangi bir unvana sahip olmamalarının yanı sıra bir devlet hizmetinde de yer almamışlardır. XVIII. yüzyılın ikinci yarısına gelindiğinde tanınmış ailelere mensup bazı mutasarrıflara da mütesellimlik verildiği görülmüştür.⁵⁵

Tablo 3: 1815-1820 Yıllarında İsimleri Geçen Ankara Mütesellimleri⁵⁶

Mütesellim	Yıl
Ser Bevvabın Dergah-ı Âli El-Hac Ali Ağa ⁵⁷	1814
Hacegân-ı Divan-ı Hümayun'dan El-Hac Osman Efendi	20 Eylül 1815
...? Hanedanından Emin Efendi	28 Eylül 1815
El-hac Mustafa Ağa	3 Ekim 1815
Mehmed Behzad Efendi	29 Ekim 1816
Mehmed Paşa	4 Nisan 1817
El-Hac Mustafa	8 Ağustos 1817

Verilen tablodan anlaşıldığı gibi, 1815-1820 yılları arasında, mütesellimlik görevini üstlenen altı kişi bulunmaktadır. Bunlardan ser bevvabın El-Hac Ali Ağa, Mustafa Ağa ve Mehmed Paşa'nın tam atama tarihleri bilinmemekte olup belgede geçen olayda isimleri geçtiği için listeye eklenmiştir. Diğer mütesellimler için verilen tarihler, atamaları ile ilgili tarihlerdir. Bu bağlamda, incelenen yıllar arasında, mütesellimle ilgili kayıtların çoğunluğu tayin ile ilgilidir ve görev süreleri de çok uzun olmamıştır. Her türlü idari ve mali görevi üstlenen mütesellimler, vergilerin dağıtılması, esnafın ve halkın korunması gibi işlerle ilgilenmişlerdir. Buna, 3 Ekim 1815 tarihli belgede geçen bir olay örnek verilebilir. İsmi tam olarak çıkarılamayan bir gayrimüslimin, eşkıyalık, gasp, tecavüz gibi hukuka ve ahlaka aykırı işler yapmasından ötürü Mütesellim El-hac Mustafa Ağa durumu ilgilenmesi için görevlendirilmiştir.⁵⁸

⁵³ BOA, AŞS 218/252.

⁵⁴ Yücel Özkaya, "Mütesellim", TDV İslam Ansiklopedisi, XXXII (İstanbul 2006), s. 203.

⁵⁵ M. Zahit Yıldırım, "Osmanlı'da Mütesellimlik Kurumu ve Karahisar-ı Sâhib ve Konya Mütesellimi Ali Ağa", *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi* 9 (2014): 98.

⁵⁶ BOA, AŞS 216/126-149-189-193, AŞS 217/68, AŞS, 218/264, AŞS 219/223.

⁵⁷ 1814 yılındaki bir belgede ismi geçmiş ve Mutasarrıf Abdurrahman Paşa'nın dönemine denk geldiği için listeye eklenmiştir.

⁵⁸ BOA, AŞS 216/127.

Mütesellimler, salyane geliri ile geçinmektedirler. Buradan kendilerine “ikramiye” isimli ücret ödenmektedir. Vergi toplama ile de görevi bulunduğundan bazı durumlarda halktan fazla para aldıkları da olmuştur.

3. Yeniçeri Serdarlığı ve Görevleri

XV. ve XVI. yüzyıl, şehir yönetiminde şehirlerin güvenliği subaşılar ve onların yardımcıları yoluyla sağlanmıştır. 1558 yılı isyanı sonrası, “Yeniçeri ve Altı Bölük Halkı” denilen Kapıkulları, Anadolu şehirlerinde garnizonlar kurmuş, ticaret, çiftçi ve esnafılık işleriyle uğraşmışlardır. Bunun akabinde, şehir merkezlerinde, kadı, subaşı, şehir kethüdası ve diğer ileri gelenlerin yanında, yeniçerilerin işleriyle ilgilenen “Yeniçeri Serdarı” adı altında bir otorite ortaya çıkmıştır.⁵⁹

Tablo 4: Ankara Yeniçeri Serdarları⁶⁰

İsim	Eski Görevi	Süre	Tarih
El-Hac Ömer Ağa	-	6 ay	Temmuz 1815
Serdar Ahmed Ağa	-	3ay	Temmuz 1815
Gözkade? Hafız Ali	Hafız	6 ay	Haziran 1816
Ali Ağa	Muhtesip	6 ay	Kasım 1816
Ömer Ağa	Ser Turnacı		Temmuz 1817
İbiş Ağa	Ser Turnacı	6 ay /6 ay	Temmuz 1818/0cak 1819
Ahmed Ağa	Çorbacı ⁶¹	6 ay	Temmuz 1819
Hacı Mehmed Ağa	Topçu	6 ay	Kasım 1820

Serdarlık caizesi⁶² isimli ücreti ödeyen ocaktan kişiler, daha sonra Yeniçeri Ağası tarafından mektupla atanmaktadırlar. Ankara serdarları, Cebeci, Topçu, Top Arabacıları, Gılman-ı Acemi ve Kul Oğlanlarının olduğu efradı ile görevini yerine getirmektedir. Belgelerde, genellikle Ankara'nın Murtazaâbad Kazası'na atanan serdarların görev sürelerinin çok uzun olmadığı ortaya çıkarılmıştır. Yukarıda verilen tablodan görüleceği üzere, görev süreleri 3 ve 6 ay olarak değişmektedir. Ocaktan olan kişiler, 3 ay için 400, altı ay için 800 kuruş ödeme yapmışlardır. Yeniçeri Serdarları, bölgenin güvenliğini sağlamak, vergi toplamak emrindeki askerleri zapt etmek gibi görevlere sahiptir.⁶³ II. Mahmud Dönemi'nin önemli bir gelişmesi olan 1826 Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasının ardından, Yeniçeri Serdarlığı da kaldırılmıştır.

⁵⁹ Mustafa Akdağ, “Genel Çizgileriyle XVII. Yüzyıl Türkiye Tarihi”, *Tarih Araştırmaları Dergisi* 4 (1966): 213.

⁶⁰ BOA, AŞS 216/181-182, AŞS 217/70-137, AŞS, 218/259, AŞS, 219/11-282-325.

⁶¹ Çorbacı: Yeniçeri Teşkilâtında ve acemi ocağında bölüklerin bütün işlerinden sorumlu olan bölük kumandanlarına verilen isimdir. Bkz. Abdülkadir Özcan, “Çorbacı”, TDV İslam Ansiklopedisi, VIII (İstanbul 1993), s.369.

⁶² Câize kelimesi, Osmanlı idarî ve malî teşkilâtında, özellikle yüksek makamlara tayin edilen kişiler tarafından verilmesi adet olan aynî ve nakdî çeşitli hediyeler (gelirler) için kullanılmıştır. Bkz. Mustafa İsmet Uzun, “Câize”, TDV İslam Ansiklopedisi, VII (İstanbul 1993), s. 28. Yeniçeri Serdarlık caizesi de bu amaçla ödenen bir paradır. İncelediğimiz yıllar arasında görevin en fazla altı aylık bir süre olması caizelerden alınan paralarla ilgili olması muhtemeldir.

⁶³ Özdemir, a. g. e., 152

4. Kale Dizdarı ve Görevleri

Dizdar; Farsça, kale, hisar anlamına gelen diz kelimesinden türetilmiştir. Dizdarın görevi kale muhafızlarının kumandanlığıdır. Türk-İslâm şehirlerinde kalenin sadece bir askerî konum olmaktan çıkması ile askeri görevinin yanı sıra başka görevlerde üstlenmişlerdir. Bunlar arasında, şehir güvenliğinin sağlanması, kale içinde yer alan değerli eşyaların muhafazası ve hapisane işleri gösterilebilir. Bu bakımdan şehrin sosyal hayatı ile sorumlu kişi olarak önem kazanmıştır.⁶⁴ İncelenen yıllarda Ankara dizdarı ile ilgili atama belgesine rastlanmamıştır. Dizdar isimleri yalnızca davaların “şuhud’ül-hâl” kısmında geçmektedir. Ankara Kul Derviş Mahallesi’nde, iki kişi arasında kurşunla yaralanma olayında şuhud’ül-hâlde, Dizdar Hüseyin Ağa’nın ismi görülmektedir.⁶⁵ Dizdarın, hapisane ve kalabend cezalarıyla ilgili görevine örnek ise 1818 tarihli bir belgeden verilebilir. ....? Aşireti ahalisinden Ömer, Ali, Veli ve Mehmed namılı şahıslar hilafı rızaya karşı harekette bulduklarından dolayı, Ankara Kalesine sürgünleri istenmiştir. Fakat daha sonra bu kişiler birtakım şartlar üzerine affedilmişler ve sürgünleri gerçekleşmemiştir. Burada dikkati çeken, “ *Kıdvetü’s-sikât ve’l-müstahfizîn Ankara Kal’ası*” ibaresinden Kale Dizdarı ve Müstahfızı’nın aynı kişi olmasıdır.⁶⁶

5. Şehir Kethüdası ve Görevleri

Osmanlı Devleti’nin kaza merkezi durumundaki şehir veya kasaba gibi yerleşim birimlerinin özellikle mali işlerinde devlet ve halk arasında aracı olan, vergilerin ve çeşitli harcamaların halka dağıtımı ve tahsil işlerini gören, genelde seçim yoluyla iş başına gelen yöneticilerdir. ⁶⁷ Atamaları ile ilgili yine belgeye rastlanmamıştır. İsimleri bu yıllarda sadece iki yerde geçmiştir. Görev alanları ise, örfi vergi tahsilidir. Bu tahsili yaparken halk ile devlet arasında aracı olup, halkın statü ve gelir durumunu göz önüne alarak dağıtılıp toplanmasını sağlamaktır. XVII. yüzyıldan itibaren vergi toplama görevinin yanı sıra, ulak, mübaşir, askeri birlikler, vali, mutasarrıf, mütesellimler ve bunların yardımcıları için menzil ve ulak beygiri gibi ihtiyaçlarını karşılamak olmuştur.⁶⁸ Bu bağlamda, Ankara Şehir Kethüdası Es-seyyid Salih Ağa, 1818 yılında şehre gelen mübaşirin hizmeti için görevlendirilmiş ve kendisine bu manada buyruldu gönderilmiştir.⁶⁹ Genellikle mali konularla ilgili davalarda şahitlik yapanların arasında şehir kethüdalarının ismi geçmiştir. Buna bir örnek, 1818 yılında, Ankara’nın Kasaba-i Bala Kazası’na bağlı Solfasol Köyü’nde meydana gelen bağ, bahçe ve arsa anlaşmazlığı ile ilgili görülen davada isminin geçmiş olmasıdır.⁷⁰

6. Â’yânlar ve Görevleri

Â’yân kelimesi, herhangi bir şehir, kasaba, bir zümre veya bir devrin ileri gelenleri; belli başlı büyükleri manasında kullanılmıştır. Osmanlılarda XVI. ve XVII. yüzyıllarda â’yân olarak ileri gelen kimseler kastedilmiştir.⁷¹ En yaygın kullanımı, şehir, kasaba, zümre ve dönem içindeki Müslümanların ileri gelen kimseleri olarak tanımlanmasıdır. Bu nüfuzlu ailelerin Anadolu’da bu kadar güç kazanmasının çeşitli sebepleri bulunmaktadır. Bunlar arasında, Levent Teşkilatı’nın bozulması, Devşirme Sistemi’nin sarsılması, yapılan yolsuzlukları saymak mümkündür. Genel itibarıyla sosyal ve ekonomik bozulmalardan kaynaklanan bu sebepler, dönemin kendi içinde getirdiği bir zorunluluktan ibarettir.

⁶⁴ Yusuf Oğuzoğlu, “Dizdar”, TDV İslam Ansiklopedisi, IX (İstanbul 1994), s.480.

⁶⁵ BOA, AŞS 218/52.

⁶⁶ BOA, AŞS 218/341.

⁶⁷ Şenol Çelik, “Şehir Kethüdâsı”, TDV İslam Ansiklopedisi, XXXVIII (İstanbul 2010), s.451.

⁶⁸ Çadırcı, a. g. e., 44.

⁶⁹ BOA, AŞS 218/233.

⁷⁰ BOA, AŞS 218/51.

⁷¹Yücel Özkaya, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Âyânlık*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2014), 8.

Çalışılan yıllar içinde, Ankara'da Müderriszâde ailesinden Fazlullahzade Seyyid Mehmed Arif Efendi, Keskin Kazası Â'yân'ı Ahmed Carullah ve Haymana Â'yân'ı Ahmed Ağa gibi isimlere rastlanmıştır.⁷² İsmi geçen bu kişiler, çeşitli idari, mali ve askeri görevde bulunmuşlardır. Hayvan, zahire ve hububat mübayaası gibi işlerle ilgilenmişlerdir. İncelenen beş yıl içinde, Müderriszâdeler isimli aile ile ilgili bilgiler de elde edilmiştir. Bu güçlü â'yân ailesi, vakıf ve Nakibü'l-eşraf kaymakamlıkları görevini de üstlenmişlerdir.

Â'yânların ikamet ettikleri yerler tıpkı diğer yöneticiler de olduğu gibi konaklardır. Yalnız diğerlerinden farklı bir özellikleri vardı ki bu da yerli halktan olmaları hasebiyle oturdukları konakların kendilerine ait olmasıdır. "...*Mevlâna Es-seyyid Mehmed Arif Efendi mahalle-i mezburada kâin Müderriszade Konağına varıp bil-cümle ahali mahalle huzurlarında akd meclisi şer' bendi ettirdikte mütevelliyeden mezburun yedlerinde olan...*" şeklinde geçen ifade ⁷³bu görüşü desteklemektedir. Devletle halk arasında arabulucu durumunda olan â'yânların zaman zaman ahaliye kötü davrandığı ve haklarında şikâyetlerin de bulunduğu da aşikârdır.

Müderriszadeler'e mensup kişilerden bazıları â'yân olarak merkez tarafından atanmadıkları halde â'yânlık iddiasında bulunmuşlardır. Çünkü â'yân olan kişiler, her türlü örfi vergiden muaf olmakla birlikte güç sahibi olmanın yolunu açtığından â'yân olma isteğine ya da â'yânlık iddiasına kendilerini kaptırmışlardır. Ahali bu karışıklıklar sırasında, â'yânlık iddiasında olanları sık sık sözlü duruşmaların yapılması için merkez yani İstanbul'a şikâyet etmiştir. Â'yânlık iddiasında bulunan, Müderriszade Mehmed Emin Efendi "... *kazai mezbur kurasında birer ihtiyar nasb lazımedendir diyerek her bir karyeye birer muhtar nasb ve mübaşir tayin ederek karyesine göre bin ve iki bin kuruş ve dahi ziyade meblağı tahsil ederek, ahz ve ol tevci' ile fukâray-ı rağbet ve... memleketine zülm ve teaddi etmek olduğu bid-defâ istihbâr ve tahkik olunup... Amasya'ya nefy ve iclâsı bâbında emr-i şerifim...*" ifadelerinden, ahali tarafından şikâyet edildiği yapılan araştırma ve mahkeme sonucunda Amasya'ya sürgünün gerçekleştirildiği anlaşılmaktadır. Aynı şekilde, Yabanabadlı Emir Süleyman'da böyle bir olaya karışmıştır. 1816 yılının Nisan ayı başlarında, Eflan-ı Bolu Kazası'nın Yalacık Karyesi'nde ayanlık iddiasında bulunarak, adam öldürme, değerli eşyaları gasp etme gibi usulsüzlükler dolayısıyla ahali tarafından şikâyet edilmiş ve hakkında murafaa (hâkim önüne çıkarılma) emri çıkarılmıştır.⁷⁴

Ayanlık suiistimallerden dolayı kaldırılmış yerine şehir kethüdalığı getirilmiştir. Ancak bu uygulama çok uzun sürmemiş ve 1787 yılında yayınlanan bir fermanla â'yânlığın geri getirildiği duyurulmuştur.⁷⁵

7. Diğer Yönetici Grupları

Yukarıda bahsi geçen yöneticiler dışında, muhtarlar, mahalle imamları, tahsildar ve esnaf yöneticileri de bulunmaktadır.

Muhtarlık teşkilatının kurulmasından önce köy ve mahallelerde halk ile hükümet ilişkilerinde aracılık yapan kişilerin bulunduğu, bunların kethüda, ihtiyar gibi isimlerle anıldıkları bilinmektedir.⁷⁶ Ankara 1815-1820 yılları sicillerinde, Çubukâbad Kazası Muhtarı Baliğzade Es-seyyid Ali Ahmed Ağa, Kara Hamzalı Karyesi? Muhtarı İsmail oğlu Abdullah Ağa ve Buryacı Mahallesi Muhtarı Es-seyyid Mehmed Halife bin

⁷² BOA, AŞS 216/134-191, AŞS 219/237-252.

⁷³ BOA, AŞS 217/140.

⁷⁴ BOA, AŞS 217/105.

⁷⁵ Özdemir, a. g. e., 170.

⁷⁶ Musa Çadırcı, "Türkiye'de Muhtarlık Teşkilatı'nın Kurulması Üzerine Bir İnceleme", *Bellekten* 135/XXXIV (1970): 412-413.

Es-seyyid Ahmed isimleri geçmektedir.⁷⁷ Bu isimler herhangi bir atama ile olmayıp, kefillik, salyane vergileri ile genel gönderilen hükümlerde isimleri geçmiştir.

Muhtarların ardından, mahalle imamaları da bu gruba dâhil edilebilir. Her mahallede bulunan mescitlerde, görev yapan imamlar, gerçek işlerinin dışında mahallenin problemleri ve günlük diğer işleri ile de ilgilenmişlerdir. Sicillerde çok fazla isimleri geçmemekle birlikte, vakıf, nikâh ve genel ahlaka uygun davranışlarla ilgili konularda görevlerine rastlanmıştır. Mesela, 4 Şubat 1816'da Ankara'nın Papani Mahallesi'nde⁷⁸ kadı tarafından İmama yazılmış bir hükümde, bir kadınla bir erkeğin genel ahlaka aykırı davranışlarından dolayı mahalleden ihraç edilmesinin istendiği görülmektedir.⁷⁹

Tahsildar, özellikle mali konularda devletle halk arasında görev yapan, devletin halktan alacağı vergileri toplayıp emredilen yere gönderen bir görevlidir.⁸⁰ İsim olarak geçtiği yerler maliye ile ilgili davada şuhudü'l-hâl kısmındadır.⁸¹

Ankara, daha önceki yıllardan beri gelişmiş bir sanayi yapısına sahiptir. Bu bağlamda, esnaf yöneticileri, bu bölüme dâhil edilmesi gereken bir başka önemli yönetici grubudur. Sanat koluna mensup üyelerin belli sayıda bir grup şeklinde örgütlendikleri bilinmektedir. Lonca adı verilen bu grupların başında “Şeyh”, “Kethüda”, “Yiğitbaşı” gibi görevliler bulunmaktadır.⁸² Sicillerde, Bazarbaşı, Kasabbaşı, Bezzaz, Haffaf, Dikici ve Habbaz gibi esnaf ve bu esnafın şeyhlerinin isimlerinin geçtiği görülmektedir.

Tablo 5: Esnaf Yöneticileri⁸³

İsim	Yönetici	Tarih
El-hac Ali Ağa	Bazarbaşı Şeyhi	28 Eylül 1816
Es-seyyid Abdullah Ağa	Kasabbaşı Şeyhi	28 Eylül 1816
Es-seyyid Salih bin Abdullah	Habbaz Şeyhi	6 Ekim 1818
Es-seyyid Mehmed	Etmekçi Baş	28 Eylül 1816
El-hac Mehmed Ağa	Bezzaz Şeyhi	21 Mart 1816
Es-seyyid Osman bin Es-seyyid Mehmed	Haffaf ve Dikici Şeyhi	9 Nisan 1819

Tabloda ismi geçen yöneticilerden Es-seyyid Osman bin Es-seyyid Mehmed ve Es-seyyid Salih bin Abdullah'ın atama belgeleri ile karşılaşılmış diğerlerinin sadece ilgili hükümlerde isimleri geçmiştir. Atamalardan biri, At Pazarı'nda bulunan Habbazlık esnafı şeyhinin ölümü üzerine hizmet yerinin boşalmasına bağlı olarak Es-seyyid Salih bin Abdullah'ın habbazlık üzerine şeyhlik beratıdır. Bir diğeri ise, esnafın şikâyeti üzerine haffaf ve dikici esnafı şeyhi olan Es-seyyid Mehmed bin El-hac Ahmed'in görevden alınıp yerine Es-seyyid Osman bin Es-seyyid Mehmed'in getirildiği şeyhlik beratıdır. Bu

⁷⁷ BOA, AŞS 216/102, AŞS, 217/92-2.

⁷⁸ Jülide Akyüz, “Ankara'nın Bütüncül Tarihi Çerçevesinde XVIII. Yüzyılda Ankara (Şer'iyeye Sicilleri'nin Sayısal ve Muhtevâ Analizi Denemesi)”, (doktora tezi, Ankara Üniversitesi, 2003), 72.

⁷⁹ BOA, AŞS 216/121.

⁸⁰ Özdemir, a. g. e, 174.

⁸¹ BOA, AŞS 218/ 112.

⁸² Akyüz, a. g. t, 118.

⁸³ BOA, AŞS 216/101, AŞS 217/59, AŞS 218/169, AŞS 219/262.

yöneticiler, devlete karşı esnafı temsil etmekteydi. Esnafın istek ve ihtiyaçlarını karşıladıkları gibi devletinde istek ve ihtiyaçlarını karşılamaktaydılar.

IV. Ankara Sancağı Yönetimi'nde Ehl-i İlim

Osmanlı devlet teşkilât ve teşrifatı seyfiye, kalemiye ve ilmiye olmak üzere üç temel meslek grubundan oluşmaktadır. Ehl-i İlim yani ilmiye sınıfı şeyhülislâm, nakîbüleşraf, kazasker, kadı, müderris gibi ulemâ topluluğunun ve bunların oluşturduğu kurumun genel adıdır.⁸⁴

1. Kadı ve Naibler

Kadı kelimesi hüküm, karar ve hâkimlik anlamına gelen Arapça, kaza mastarından türemiştir.⁸⁵ Osmanlı Devlet'inde ise kadı kendinden önceki İslam devletlerinden farklı olarak idari, adli ve askeri yönlerden farklı yetkileri bünyesinde toplayan bir kurum olma özelliğini taşımaktadır.⁸⁶ Hem eğitimi hem de diğer düzenlemelerde oldukça gelişmiş bir yetki alanına ve kurallar bütününe sahiptir. İlmiye sınıfı içinde yer alır ve devletin hukukçular sınıfını kendi şahsında temsil eder. Ayrıca askeri sınıfın da doğal üyesi olmasının yanı sıra mülki erkânâ da dâhildirler.⁸⁷ Konumuzun kapsamı gereği kadının yargı görevinden ziyade makalede şehrin yönetimindeki konumu ve sorumluluğu bu noktada tespit edilmeye çalışılmıştır

Tablo 6: Ankara Kadıları⁸⁸

İsim	Unvan	Atandığı Tarih
Vardari Şeyhzade Mehmed Efendi	Kadı	Gurre-i Cemaziyevevvel 1230/11 Nisan 1815
Kethüdazade Mehmed Sadık Efendi (Sabık Rumeli kazaskeri)	Kadı	Gurre-i Cemaziyevevvel 1231/30 Mart 1816
Mir Mehmed Said Efendi	Kadı	1233 senesinde seferülhayr guresinde görevde, naib atamasının altında ismi var /11 Aralık 1817
Es-seyyid Mustafa Edip Efendi	Kadı	Gurre-i Zilkadesi 1235/10 Ağustos 1820 (görevde)

Kadılar tayin edildikleri yerlerde sınırlı bir süre için çalışırlardı. Atandıkları yerlerde çalışırken kurulan ilişkilerin yargılamaları etkilemesinden endişe edildiği için XVI. yüzyıla kadar görev süresi üç yılla sınırlıydı. Görev süreleri zaman içinde iki yıla ve sonra da yirmi aya kadar düşmüştür.⁸⁹ Bu bilgilere rağmen tablodan 'dan görüleceği üzere incelediğimiz dönemde tespit edilen naib ve kadı tayinlerinin çok düzenli bir şekilde yapılmamıştır. Örneğin; 11 Nisan 1815 tarihinde Ankara Sancağı kendisine arpalık olarak verilen Vardari Şeyhzade Mehmet Efendi Mart 1816 tarihinde Kethüdazade Mehmed Sadık Efendi göreve gelene kadar yaklaşık bir yıl kadılık yapmıştır. Mehmet Sadık Efendi ise 1817 Aralık ayına kadar neredeyse iki yıl görev yapmıştır. Bu tarihte göreve gelen Mir Mehmet Said Efendi'de bir buçuk yıl civarında görevde kalmıştır. Anlaşıyor ki kadılığın görev süresi ile ilgili kesin olarak bir zaman diliminden söz etmek incelediğimiz dönem için pek mümkün değildir.

⁸⁴ Mehmet İpşirli, "İlmiye", TDV İslam Ansiklopedisi, XXII (İstanbul 2000), s. 141.

⁸⁵ Yaşar Şahin Anıl, *Osmanlı'da Kadılık* (İstanbul: İletişim Yayınları, 1993), 43.

⁸⁶ İlber Ortaylı, "Kadı", TDV İslam Ansiklopedisi, XXIV (İstanbul 2001), s. 69.

⁸⁷ İlber Ortaylı, *Osmanlı Devleti'nde Kadı* (İstanbul: Kronik, 2018), 261.

⁸⁸ BOA, AŞS 216/5, AŞS 217/10, AŞS 218/64, AŞS 220/48.

⁸⁹ Mehmet Akif Aydın, *Türk Hukuk Tarihi*, (İstanbul: Beta, 2017), 77.

Rıfat Özdemir'in "XIX. yüzyılın İlk Yarısında Ankara" kitabında Mir Mehmet Said Efendi'nin 1820 Haziran ayında göreve geldiğini ve yalnızca iki ay görevde kaldığını belirtmiş⁹⁰ olmasına rağmen incelediğimiz defterde Mir Mehmet Said Efendi'nin bu göreve 1817 yılının aralık ayında geldiği tespit edilmiştir.⁹¹ Bahsedildiği gibi bu kadar kısa süre görevde kalan bir kadı incelediğimiz dönem için söz konusu değildir. Hatta Mir Mehmed Sadık Efendi'nin görevde kaldığı süre uzunluğu bakımından dikkat çekicidir. Aralık 1817 yılında göreve gelen Mehmed Sadık Efendi iki buçuk yıldan fazla bu görevde kalmıştır.

Vekil manasına gelen naib ise kadının yardımcısıdır.⁹² Naibler, kendilerini özellikle fıkıh alanında geliştirmiş ilmiye sınıfına dâhil kişilerdir. Adli teşkilatta kadının vekili olan naib kadı tarafından belirlenirdi.⁹³ Naibler kadınların yaptığı işleri görürler ve hasılatlarından anlaşma üzere pay alırlardı.⁹⁴ XVII. yüzyıldan itibaren yaşanmaya başlanan bozulma kadılık kurumunda da görülmüştür. Klasik dönemdeki kadı ile XVII. ve XVIII. yüzyıldaki kadılık arasında büyük farklılıklar vardır.⁹⁵ İşsiz kalan ulema mensuplarına gelir tahsis edebilmek için kadılık arpalık usulü ile verilmeye başlanmıştır.⁹⁶ Bunun sonucunda kazasker ve mevleviyet derecesinde yüksek payeli olan kadılar görev yerlerine gitmeyip yerlerine naib tayin etmişlerdir.⁹⁷ Örnek bir naib atamasında Ankara Kazası'nın şer'î işlerinin görülmesi için 1235 (1820) Ramazan ayının başlangıcından itibaren naib olarak Süleyman Efendi tayine edilmiştir.⁹⁸ Niyabetin başladığı tarih belirtilmiş fakat süresi ile ilgili bir bilgi verilmemiştir. Bu atamalardan naiblerin kazandığı ücretleri de tespit etmek mümkün değildir.

Tablo 7: Ankara Naibleri⁹⁹

İsim	Görev	Görev Yaptıkları Tarih
Abdurrezzakzade Mehmed Said Efendi	Naib	Gurre-i Cemaziyelevvel 1230/11 Nisan 1815
Abdurrahim Efendi (vekâleten bakıyor.)	Naib	15 Cemaziyelevvel 1230/25 Nisan 1815
Es-seyyid Ali Efendi	Naib	Gurre-i Cemaziyelahir 1230/11 Mayıs 1815
Yusuf Efendi	Naib	Gurre-i Cemaziyelevvel 1231/30 Mart 1816
Mevlana Feraizzade Yusuf Efendi	Naib	Gurre-i Zilkade 1231/23 Eylül 1816
Es-seyyid Mehmed Haşim Bey Efendi	Naib	Gurre-i Muharrem 1232/21 Kasım 1816
Es-seyyid Hasan Hilmi Efendi	Naib	Evasıt-ı Cemaziyelahir 1232/Nisan 1817

⁹⁰ Özdemir, a. g. e., 180.

⁹¹ BOA, AŞS 218/64.

⁹² İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nde İlmiye Teşkilatı*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2014), 121.

⁹³ Mehmet İpşirli, "Naib", TDV İslam Ansiklopedisi, XXXII (İstanbul 2006), s. 312.

⁹⁴ Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. 2 (İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1983), 126.

⁹⁵ Hamiyet Sezer Feyzioğlu, *Tanzimat Döneminde Kadılık Kurumu ve Şer'î Mahkemelerde Düzenlemeler*, (İstanbul: Kitabevi, 2010), 15.

⁹⁶ Akdağ, a. g. m., 215-216

⁹⁷ İpşirli, a. g. m., 312.

⁹⁸ BOA, AŞS 220/49

⁹⁹ BOA, AŞS 216/6-9-22, AŞS 217/1-10, AŞS, 218/7-41-64, AŞS 219/23-106-141-194, AŞS 220/15-49.

Es-seyyid Hasan Hilmi Efendi	Naib	Gurre-i Seferülhayr 1233/11 Aralık 1817
Kadızzade Mehmed Arif	Naib	Gurre-i Receb 1233/7 Mayıs 1818 ¹⁰⁰
Şeyhzade Mustafa Efendi	Naib	Gurre-i Zilhicce 1233/2 Ekim 1818
Mevlana Hüseyin Efendi	Naib	Gurre-i Cemaziyelahir 1235/28 Mart 1819
Mevlana Hüseyin Hıfzı Efendi	Naib	Gurre-i Zilhicce 1234/21 Eylül 1819
Mevlana Hüseyin Hıfzı Efendi	Naib	Gurre-i Cemaziyelahir 1235/16 Mart 1820
Süleyman Efendi	Naib	Gurre-i Ramazan 1235/12 Haziran 1820
Süleyman Efendi	Naib	Gurre-i Zilkade 1235/10 Ağustos 1820

Beş yıllık bir dönemi kapsayan belgelerde çok sayıda naib Ankara'ya tayin edilmiştir. Bu dönemde on beş naib kadılar tarafından göreve getirilmiştir. Naiblerin görev süreleri ise değişkenlik göstermektedir. En kısa süreli naiblik iki ay sürmüştür. 23 Eylül 1816'da tayin edilen Feraizade Yusuf Efendi¹⁰¹ 21 Kasım 1816' da yeni naibin atanmasıyla sadece iki ay görevde kalabilmiştir. Es-seyyid Hasan Hilmi Efendi'nin görevde kalma süresi ise on yedi aydır. Nisan 1817'de getirildiği naiblik görevi Mayıs 1818'de ibka emriyle uzatılmıştır.¹⁰² Ayrıca buradan anlaşıldığına göre bir kişi naiblik görevine ikinci defa getirilebilmektedir. Kadının değişmiş olması naibin de değişeceği anlamına gelmiyordu. Örneğin; Es-seyyid Hasan Hilmi Efendi'nin niyabeti sırasında 11 Aralık 1818 tarihinde yeni kadı Mir Mehmed Said Efendi olmuş ve yeni kadının ibka (yerinde bırakma, görevine devam etme) emri ile Hasan Hilmi Efendi görevine devam etmiştir.¹⁰³

Belgelerde tespit edilen bir diğer konu, bazı durumlarda naiblerin yerine başka bir kişinin bakabileceğidir. 11 Mayıs 1815 tarihinde naib olarak tayin edilen Es-seyyid Abdürrezzakzade Mehmed Said Efendi göreve gelmesinden on beş gün sonra vefat etmiştir. Bunu üzerine 25 Nisan 1815'te yeni bir naib gelene kadar işleri yürütmesi için Ser-küttab Es-seyyid Abdürrahim Efendi atanmıştır. Dikkati çeken diğer bir hususunda naiblik makamının bir gün dahi olsa boş bırakılmamış olmasıdır. Naibin öldüğü gün yerine hemen bir vekil tayin edilmiştir.¹⁰⁴

Bunun dışında yine Mart 1818 yılına ait bir belge de niyabeti için tahrir gönderilen Hasan Hilmi Efendi'nin bu konu ile ilgili onay yazısı gelmemiştir. Bunun üzerine yazının gelmesine kadar yerine vekâleten bakması için baş kâtip efendi atanmıştır.¹⁰⁵

2. İdari İşlerde Kadı ve Naib

Belgelerde görüldüğü kadarıyla incelediğimiz dönemde merkezden gelen çeşitli ferman, buyuruldu ve emirnamelerin uygulayıcıları ağırlıklı olarak naiblerdir. Bunu emir yazılarının başındaki hitaplardan anlamak mümkün olmuştur. Sadece naiblerin uygulaması için gönderilen emirlerin yanı sıra hem kadı hem de naibe gelen emirlerde vardır. Örneğin; “*mefâhirü'l-kuzât ve'l-hükkâm ma'denü'l-fezâil ve'l-keîâm Ankara Sancağında vâki' kazaların kadıları ve nâibleri zîde fazluhum tevki'-i refi'-i hümayûn vâsıl olıcak*

¹⁰⁰Belge tayin belgesi olmadığı için atanma tarihi yer almamaktadır. Naibin bu tarihte görevde olduğu anlaşılmaktadır.

¹⁰¹ BOA, AŞS 217/ 1.

¹⁰² BOA, AŞS 218/41; AŞS,218/64.

¹⁰³ BOA, AŞS 218/64.

¹⁰⁴ BOA, AŞS 216/ 9.

¹⁰⁵ BOA, AŞS 217/338.

*ma 'lûm ola ki.....'*¹⁰⁶ şeklinde başlayan fermandaki emirlerin uygulayıcısı naibler ve kadılardır. Naib atamaları dışında kadının imzasının yer aldığı belgeye sadece bir yerde rastlamak mümkün olmuştur. Bu belgede de kadı muhırbaşı tayin etmiştir.¹⁰⁷

Ayrıca sadece merkezden gelen değil sancağın paşası tarafından da naibe çeşitli işlerin yürütülmesi için gelen buyuruldular da vardır. Örneğin; "*Ankara naibi faziletli Efendi...*" şeklinde başlayan emir yazısı Ankara valisi Galip Paşa tarafından gönderilmiştir. Bu emirde sancağın paşası, bal üretimi ve satışı ile ilgili yapılacak düzenlemenin uygulanmasını kadıdan istemiştir.¹⁰⁸ Anlaşıldığı kadarıyla bu yıllarda sancağın işleri vali ve naib tarafından birlikte yürütülmektedir.

Ankara kadı ve naiblerine gelen idari manadaki emirler büyük oranda vergi tahsiliyle ilgilidir. Hazine için toplanan deve bedeli, kalyoncu bedeli, bakaya bedeli, seferiye bakayası gibi birçok verginin toplanmasında kadı ve naibin görevlendirildiği görülür. Kadı bu vergilerin toplanmasına nezaret eder. Kadı ve naib bu görevin sorumluluğunu sancağın paşası ile paylaşmıştır.¹⁰⁹ Bunlara karşılık avarız, bedel-i nüzul gibi vergilerin toplanma işinin yalnızca kadı ve naibin sorumluluğunda olduğunu gönderilen fermanlardaki "*.....Ankara Sancağında vâki' kazaların kadıları ve nâibleri.....*" şeklinde ifadeden anlamak mümkündür.¹¹⁰

Kadı idari olarak merkez ile halk arasındaki ilişkileri düzenlerdi. Merkezden gelen emirlerin yürütülmesini sağlardı. Aynı şekilde halkın da bir talebi veya herhangi bir şikâyeti varsa bunu merkeze iletirdi.¹¹¹ Kadının idari ve mülki görevleri kısaca vergi toplamak, vazife tayini yapmak bunun yanı sıra şehrin mimari işleriyle ve alt yapı hizmetleriyle ilgilenmektir.¹¹² İdari alanda yerine getirdiği görevler arasına mutasarrıf ve mütesellimlerin atamalarını sicillere kaydetmek, savaş sırasında asker toplanması, askeri sınıfın denetlenmesi, vergi toplamak, serdarlık ataması vb. işler sayılabilir.¹¹³ İdari olarak önemli görevleri olan kadıya bu vazifeleri gereği hükümet tarafından bir ferman gönderilir ve kadı da gereken cevabı hükümete arz ederdi. Kadıların merkezden gelen bu hükümleri, yaptığı işlemleri ve gördüğü davaları "*sicil*" denilen defterlere kaydetmeleri kanun gereği idi.¹¹⁴ Örneğin; Esnaf şeyhleri tayin edilirken kadının merkeze arzı üzerine şeyhe berat gönderilerek şeyhliği onaylanırdı.¹¹⁵ "*Medine-i Ankara'da bâ-berât-ı âlişân haffâf ve dikici esnâfi şeyhi olan Es-seyyid Mehmed bin El-hac Ahmed nâm kimesne umûr-u ehl-i hirfeti edâ idemeyüb ihtilâlâine bâ 'is olunduğunu esnâf-ı mezkûre mahalinde meclis-i şer 'a inha ve ihbâr ve merkum Es-seyyid Mehmed dahi ihzâr-ı acz birle yedinde olan berâtın verilüb meşihât-ı mekûreden keff-i yed itmekle yerine erbâb-ı istikakdan cümle esnâfin muhtârı işbu râfi 'a-i tevkî'-i refî 'ü 'ş-şân-ı hâkânî Es-seyyid Osman bin Es-seyyid Mehmed zîde kadruhum vechle lâyık ve mahâll ü müstehak olmağın mezbûrun keff-i yedinden merkuma tevcîh olunub yedine berât-ı şerîf-i âlişân verilmek bâbında naib Mevlana Mustafa Şeyhzade zîde ilmuhû arz itmegin sâdır olan fermân-ı âlilerine imtisalen ber-mantuk kayd Ankara haffâf ve esnafının şeyhlik berât-ı alişâm el-yevm üzerinde mestur olan Es-seyyid Mehmedin umûr-u ehl-i hirfeti*

¹⁰⁶ BOA, AŞS 219/306.

¹⁰⁷ BOA, AŞS 216/254.

¹⁰⁸ BOA, AŞS 219/259.

¹⁰⁹ BOA, AŞS, 216/155, 156, 166.

¹¹⁰ BOA, 218/310, 311- 219/180,181.

¹¹¹ Mustafa Akdağ, "Osmanlı Müesseseleri Hakkında Notlar", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi* 13 (1955): 49.

¹¹² Aydın, a. g. e., 82.

¹¹³ Özdemir, a. g. e., 201.

¹¹⁴ Uzunçarşılı, a. g. e., 113.

¹¹⁵ Ahmet Kal'a "Esnaf", TDV İslam Ansiklopedisi, XI (İstanbul 1995), s. 425.

*idare idemeyüb...*¹¹⁶ şeklinde belgeden anlaşılacağı üzere şeyhin yönetiminden şikayetçi olan haffaf ve dikici esnafı kadı adına bu görevi yürüten naibe şikayette bulunmuştur. Bunun üzerine Naib Şeyhzade Mustafa Efendi şeyhin değişmesi ve yerine Es-seyyid Osman Efendi'nin şeyh olması için merkeze arzda bulunmuştur. Bu arz üzerine Es-seyyid Osman Efendi'nin şeyhlik berâtı naibe gönderilmiştir.

Sonuç

1815-1820 yılları arasındaki beş yıllık bir dönemi kapsayan bu çalışma Ankara hakkında idari ve yönetsel açıdan bilgi vermeyi amaçlamıştır. Ankara Şer'iyye Sicillerinden edindiğimiz bilgiler doğrultusunda belirtilen yıllar arasında Ankara, Anadolu Eyaleti'ne bağlı bir sancak merkezidir ve on üç kaza ile iki nahiyeden meydana gelmektedir.

Görüldüğü gibi XIX. yüzyıl Ankara'sında sancağın tasarruf şekli tamamen değişmiş ber vech-i arpalık olarak mutasarrıflara ve kadılara bırakılmıştır. Arpalık usulünün artmasıyla mütesellim ve ayanlarda büyük nüfuz kazanmışlardır. İncelenen yıllar arasında vali-mutasarrıf, kadı ve naib dışında Mütesellim, Şehir Kethüdası, Â'yân, Yeniçeri Serdarlarıyla ilgili çeşitli bilgilere rastlanılırken Kethüda Yeri ile ilgili herhangi bir bilgiyle karşılaşmamıştır.

Kadı ve naiblik kurumunda XVI. ve XVII. yüzyıldan itibaren yaşanan değişiklikler ve gelişmeler Tanzimat öncesine gelindiği bu dönemde Ankara Sancağı'na da yansımıştır. Mevleviyet payeli yüksek derecedeki kadılar kendilerine arpalık olarak verilen Ankara'ya gelmeyip yerlerine vekilleri olan naiblerini göndermişlerdir. Böylelikle şehrin hem yargı işlerini hem de kadının sorumluluğunda olan idari işleri naibler aracılığıyla yürütmüşlerdir. Bu dönemde idari olarak en çok mali işler yani vergi toplama konusunda önemli bir görev üstlenmişlerdir. Sancak merkezinde naib kazalarda ise kaza kadıları vergilerin toplanmasını sağlamışlardır. Yine bu dönemde Ankara'da naibler piyasa düzenlemelerinde ve beledi işlerin yürütülmesinde görev almışlardır.

XIX. yüzyılın ilk çeyreğinde Osmanlı'nın içinde bulunduğu ekonomik sıkıntı Ankara'ya gelen fermanlardan anlaşılmalıdır. Fermanların büyük bir çoğunluğu vergi toplanması ile ilgilidir. Makro düzeyde yaşanan buhran Ankara Sancağı özelinde de göze çarpmıştır. Halk çok çeşitli vergilerin yükümlülükleri altındadır.

¹¹⁶ BOA, AŞS 219/262.

BİBLİYOGRAFYA

Arşiv Vesikaları

Başbakanlık Osmanlı Arşivi

Ankara Şer'iyeye Sicili, 216 Nolu Defter (H.1229-1230/M.1815-1816)

Ankara Şer'iyeye Sicili, 217 Nolu Defter (H. 1231/M. 1817)

Ankara Şer'iyeye Sicili, 218 Nolu Defter (H. 1232/M. 1818)

Ankara Şer'iyeye Sicili, 219 Nolu Defter (H. 1233/M. 1819)

Ankara Şer'iyeye Sicili, 20 Nolu Defter (H. 1234/M. 1820)

Araştırma ve İnceleme Eserler

Akdağ, Mustafa. "Genel Çizgileriyle XVII. Yüzyıl Türkiye Tarihi", *Tarih Araştırmaları Dergisi* 4 (1966): 201-247.

Aakdağ, Mustafa. "Osmanlı Müesseseleri Hakkında Notlar", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi* 13 (1955): 27-51.

Akyüz, Jülide. "Ankara'nın Bütüncül Tarihi Çerçevesinde XVIII. Yüzyılda Ankara (Şer'iyeye Sicilleri'nin Sayısal ve Muhtevâ Analizi Denemesi)", Doktora tezi, Ankara Üniversitesi, 2003.

Anıl, Yaşar Şahin. *Osmanlı'da Kadılık*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1993.

Aydın, Mehmet Akif. *Türk Hukuk Tarihi*, İstanbul: Beta Yayınları, 2017.

Boran, Ali. "Osmanlı Dönemi Kale Mimarisi", *Osmanlı Ansiklopedisi*, X (Ankara 1999), ss.347-348.

Çadircı, Musa. "Türkiye'de Muhtarlık Teşkilatı'nın Kurulması Üzerine Bir İnceleme", *Belleten* 135/XXXIV (1970): 409-420.

Çadircı, Musa. *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapıları*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2013.

- Çelik, Şenol. “Şehir Kethüdâsı”, TDV İslam Ansiklopedisi, XXXVIII (İstanbul 2010), ss.451-453.
- Demir, Mustafa. “Türk İslam Medeniyetinde Şehirleşme”, *İslam Araştırmaları Dergisi* 16.1 (2003): 156-165.
- Doğan, Cabir. “II. Mahmud Dönemi Osmanlı Merkezileşme Politikasının Doğu Vilâyetlerinde Uygulanması”, *Turkish Studies* 6.4 (2011): 505-521.
- Erdoğan, Emine. “Tahrir Defterlerine Göre Ankara Şehri Yerleşmeleri”, *Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi* 6.1 (2005): 249-262.
- Ergenç, Özer. *XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2012.
- Faroqhi, Suraiya. *Osmanlıda Kentler ve Kentliler*, (Çev: Neyyir Kalaycıoğlu), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1994.
- Feyzioğlu, Hamiyet Sezer. *Tanzimat Döneminde Kadılık Kurumu ve Şer’i Mahkemelerde Düzenlemeler*, İstanbul: Kitabevi, 2010.
- Gökçe, Turan. “Vüzera Kanunnamesi”, *Tarih İncelemeleri Dergisi* 8 (1993): 99-125.
- Halaçoğlu, Yusuf. *XIV. ve XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1991.
- Halaçoğlu, Yusuf. *Osmanlılarda Ulaşım ve Haberleşme (Menziller)*, İstanbul: İlgi Kültür Sanat Yayıncılık, 2014.
- İpşirli, Mehmet. “Beylerbeyi”, TDV İslam Ansiklopedisi, VI (İstanbul 1992), ss. 69-74.
- İpşirli, Mehmet. “Ehl-i Örf”, TDV İslam Ansiklopedisi, X (İstanbul 1994), ss. 519-520.
- İpşirli, Mehmet. “İlmiye”, TDV İslam Ansiklopedisi, XXII (İstanbul 2000), ss. 141-145.
- İpşirli, Mehmet. “Naib”, TDV İslam Ansiklopedisi, XXXII 32 (İstanbul 2006), ss. 312-313.
- Kal’a, Ahmet. “Esnaf”, TDV İslam Ansiklopedisi, XI (İstanbul 1995), ss. 423-430.
- Kılıç, Orhan. “Van Eyaleti’ne Bağlı Sancaklar ve İdari Statüleri (1558-1740)”, *Osmanlı Araştırmaları* 21 (2001): 190-210.
- Kuban, Doğan. “Anadolu Türk Şehri, Tarihi Gelişmesi, Sosyal ve Fizikî Özellikleri Üzerinde Bazı Gelişmeler”, *Vakıflar Dergisi* 7 (1968): 53-73.
- Küçükaşçı, Mustafa Sabri. “Şehir”, TDV İslam Ansiklopedisi, XXXVIII (İstanbul 2010), ss. 441-446.
- Uzun, Mustafa İsmet. “Câize”, TDV İslam Ansiklopedisi, VII (İstanbul 1993), ss. 28-29.
- Oğuzoğlu, Yusuf. “Dizdar”, TDV İslam Ansiklopedisi, IX (İstanbul 1994), ss.480-481.
- Ortaylı, İlber. “Kadı”, TDV İslam Ansiklopedisi, XXIV, (İstanbul 2001), ss. 69-73.
- Ortaylı, İlber. *Osmanlı Devleti’nde Kadı*, İstanbul: Kronik, 2018.
- Örenç, Ali Fuat. “Mutasarrıf”, TDV İslam Ansiklopedisi, XXXI (İstanbul 2006), ss. 377-379.
- Özcan, Abdülkadir. “Çorbacı”, TDV İslam Ansiklopedisi, VIII (İstanbul 1993), ss. 369-370.
- Özdemir, Rıfat. *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Ankara*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1998.
- Özkaya, Yücel -Ali Akyıldız. “Muhassıl”, TDV İslam Ansiklopedisi, XXXI (İstanbul 2006), ss.18-20.
- Özkaya, Yücel. “Mütesellim”, TDV İslam Ansiklopedisi, XXXII (İstanbul 2006), ss.203-204.
- Özkaya, Yücel. *Osmanlı İmparatorluğu’nda Âyânlık*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2014.

- Özlü, Zeynel. “Göynük’e (Bolu) Ait Bazı Gelir ve Giderlerin Tahlili: Avârız Vergisi”, *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi* 19 (2006): 390-407.
- Pakalın, Mehmet Zeki. *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü 2*, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1993.
- Şahin, İlhan. “Şehir”, TDV İslam Ansiklopedisi, XXXVIII (İstanbul 2010), ss. 446-449.
- Tabakoğlu, Ahmet. *Türkiye İktisat Tarihi*, Ankara: Dergâh Yayınları, 2003.
- Turan, Hilal. “III. Selim’den Tanzimat’a Osmanlı Devleti’nde Yeniden Yapılanma Hareketleri”, *Ankara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi* 11 (2019): 37-46.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Osmanlı Devleti’nin İlmiye Teşkilatı*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2014.
- Varlık, Mustafa Çetin. “Anadolu Eyaleti”, TDV İslam Ansiklopedisi, III, (İstanbul 1991), ss.141-143.
- Yıldırım, M. Zahit. “Osmanlı’da Mütesellimlik Kurumu ve Karahisar-ı Sâhib ve Konya Mütesellimi Ali Ağa”, *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi* 9 (2014): 95-114.

Padişah Çocuklarının Doğumu Üzerine Bir İnceleme: Sultan Abdülaziz'in Velâdeti

A Review of the Birth of the Sultan's Children: The Birth of Sultan Abdülaziz

Nermin Genç

İstanbul Üniversitesi
Tarih Bölümü
ngencnermin@gmail.com
ORCID ID : 0000-0002-8285-8793

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type : Araştırma Makalesi
Geliş Tarihi / Received : 9 Mayıs 2021
Kabul Tarihi / Accepted : 15 Haziran 2021
Yayın Tarihi / Published : 15 Ekim 2021
DOI Number : 10.21021/osmed.935273

Teşekkür:

"Makaleyi okuyup değerlendiren kıymetli hocam Prof. Dr. Zeynep Tarım'a teşekkür ederim."

Kaynak Gösterme / Citation

Genç, N. "Padişah Çocuklarının Doğumu Üzerine Bir İnceleme: Sultan Abdülaziz'in Velâdeti". *Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, 13 (2021): 60-82.

Padişah Çocuklarının Doğumu Üzerine Bir İnceleme: Sultan Abdülaziz'in Velâdeti

A Review of the Birth of the Sultan's Children: The Birth of Sultan Abdülaziz

Nermin Genç

Öz

Osmanlı Devleti'nde veladet-i hümayun adı verilen padişah çocuklarının doğumları hem saray hem de halk arasında büyük sevinçlerin yaşanmasına ve çeşitli eğlencelerin tertip edilmesine neden olurdu. Doğum vesilesiyle ihsanlar dağıtıldı. Bu makalede bir padişah çocuğunun aynı zamanda ileride padişah olacak olan Sultan Abdülaziz'in doğumu ele alınmıştır. Şehzade ve sultanların doğumu, doğum sonrasında yapılan adetler, şehzade ve sultan doğumlarının ne şekilde gerçekleştiği ve halka nasıl duyurulduğu hakkında bilgiler verilmiştir. Osmanlı Devleti'nde şehzade ve sultan doğumlarının öneminden bahsedilerek örnekler verilmiş ve merasimlerde uygulanan bazı teşrifat değişikliklerinden söz edilmiştir. Makalenin konusunu oluşturan Sultan Abdülaziz'in doğum tarihi, doğum yeri hakkında bilgiler verilmiş ve Sultan Abdülaziz'in doğumuna düşürülen tarihler gösterilmiştir. Sultan Abdülaziz'in doğumu sırasında ve doğum sonrasında yapılan işlemler ayrıntılarıyla ele alınmıştır. Daha sonra Sultan Abdülaziz'in doğumundan sonra verilen hediyeler, dağıtılan bahşişler ele alınmakta, şehzadenin doğumundan sonra alınan el izi bu çerçevede konu içinde yer almaktadır.

Anahtar Kelimeler: Abdülaziz, 19. yüzyıl, Saray, Velâdet-i Hümâyun, Teşrifat.

Abstract

In the Ottoman Empire, the birth of sultan's children, which is called veladet-i hümayun, would cause great elation among the palace and people and the organisation various entertainments. Due to the birth, gifts were allotted. In this article, a child of sultan, Sultan Abdülaziz who would also become a sultan in the future, is discussed. Information is given about the birth of princes and sultans, the customs after their birth, in what way the birth of princes and sultans occur and how they were announced to the public. It is mentioned about the changes in ceromonials, which were implemented in the ceremonies, and some examples are given by referring to the importance of the birth of princes and sultans in the Ottoman Empire. Information is given about Sultan Abdülaziz's date of birth and place, which is the main subject of this article, and the dates related to the birth of Sultan Abdülaziz have been demonstrated. The procedures applied along and after the birth of Sultan Abdülaziz have been discussed in details. Then, the gifts and the baksheesh allotted after the birth of Sultan Abdülaziz are discussed, and the handprint taken after the birth of prince is included in this framework.

Keywords: Abdülaziz, 19th. Century, Palace, Birth Ceremony, Ceremonies, Tradition.

Giriş

Osmanlı padişahlarının doğumlarıyla ilgili yapılan ritüellerin tamamı velâdet-i hümâyun merasimi adı altında toplanırdı. Bu çerçevede Osmanlı hanedan ailesinde dünyaya gelen şehzade ve sultanlar için doğumun ilan edilmesi, oda hazırlanması, lala ve dayeler tayin edilmesi gibi işlemler yapılırdı. Padişah çocuklarının doğumu hanedanın devamını sağlayacağı için özel günlerden biri sayılır ve şehzade ve sultan doğumları bir teşrifat çerçevesinde törenlerle kutlanırdı. Bu kutlamalar sadece saray içerisinde değil halk arasında da gerçekleşirdi. Çeşitli eğlenceler tertip edilir, top ve tüfek atışları yapılarak şehzade veya sultan doğumu kutlanırdı.

Arşiv kaynaklarında ve bazı kroniklerde padişah çocuklarının doğumu ile ilgili bilgiler yer almaktadır. Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi'nde yer alan *Ceyb-i hümâyun* ve *Harc-ı hassa* defterleri de arşiv kaynaklardan biri olup padişah çocuklarının doğumlarında nerelere ve kimlere ne miktarlarda harcama yapıldığı hususunda teferruatlı bilgiler ihtiva etmektedir. Bu defterler vasıtasıyla Sultan Abdülaziz'in doğumundan sonra gerçekleştirilen kaidelerle de ilgili bilgiler bulmak mümkündür. Bu makalede ağırlıklı olarak arşiv kaynaklarından ve kroniklerden yararlanılarak Sultan Abdülaziz'in doğumu ele alınmış ve Abdülaziz'in doğumundan sonra uygulanan teşrifat ile ilgili bilgiler sunulmuştur.

Osmanlı Devleti'nde gerek saray içerisinde gerek saray dışındaki insanlar arasında gerçekleşen her türlü törensel davranışlar biçimine teşrifat adı verilirdi. Şehzade ve sultan doğumları, beşik alayı, bed-i besmele töreni, cülus merasimleri, kılıç alayı, bayram merasimleri, şehzade ve sultan düğünleri, sünnet merasimi, surre alayları, göç ü hümâyun, binîş-i hümâyunlar, elçi kabulü, divan toplantıları, askerlere maaş tahsisi vs. genellikle teşrifat kurallarına riayet edilerek gerçekleşirdi¹.

Osmanlı Devleti'nde şehzade ve sultan doğumlarının ehemmiyeti büyüktü. Hanedan soyundan bir şehzadenin doğumu hanedanlığın devamı ve devletin bekası için son derece kıymetliydi. Şehzade doğumları da teşrifat kuralları çerçevesinde gerçekleştirilen törenlerle kutlanırdı. Şehzadelerin doğumu ve doğumundan sonra uygulanan teşrifatlardan bazıları şöyleydi:

1. Velâdet-i Hümâyun

Osmanlı Devleti'nde padişahın kadınlarından birinin bir çocuk dünyaya getirmesi Devlet-i 'Âliyye'nin en mesut günlerinin yaşanmasına vesile olan kutlu bir gün olarak addedilirdi. Çocuk doğmadan önce kız olsun erkek olsun fark gözetilmeden doğum öncesi hazırlıklara başlanır, valide sultan bununla bizzat ilgilenirdi². Velâdet-i hümâyun adı verilen padişah çocuklarının doğumu, XVII. yüzyıldan itibaren bazı merasimlerle kutlanırdı³. Sarayda doğan şehzade ve sultanlara verilen kıymet nispeten aynı olmasına karşılık, şehzade doğumlarından sonra yapılan teşrifatta ufak değişiklikler göze çarpmaktadır.

XVII. yüzyıldan itibaren şehzade ve sultan doğumları bir hatt-ı hümâyunla sadrazama bildirilirdi. Doğan çocuk kız ise saraydaki yüksek rütbeli bir görevli hatt-ı hümâyunu sadrazama götürür, doğan çocuk erkek ise hatt-ı hümâyun Darüssaade ağası tarafından sadrazama teslim edilirdi. Bu haberin alınması üzerine sadrazam, vezirler, şeyhülislam, kazaskerler, yeniçeri ağası ve diğer devlet ricali saraya giderek

¹ Zeynep Tarım, "Osmanlı İstanbul'unda Merasim ve Teşrifata Dair Kaynaklar", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 8/XVI (2010): 131-133.

² Funda Acar, "Osmanlıda Padişah Oğulları ve Kızlarının Eşitlendiği Alan: Teşrifat", *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14/XXVII (2015): 189-190.

³ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilâtı*, (Ankara: TTK, 1988), 168.

tebrikleri kabul edilir, onlara kürk ve hilat giydirilirdi. Doğumdan sonra devlet ricaline loğusa şerbeti gönderilir ve bunların eşleri, baltacı vasıtasıyla saraya davet edilirdi⁴.

XIX. yüzyıl kaynaklarına göre Osmanlı Devleti'nde hükümdarın erkek veya kız çocuğu dünyaya geldiğinde ilk önce kızlar ağasının oda lalası silahtar ağaya haber verir, silahtar ağa da bu müjdeli haberi veren oda lalasına bir bohça içinde hediyeler takdim ederdi. Daha sonra silahtar ağa saray maiyetine şehzade veya sultan doğumunu haber verirdi. Enderun'da bulunan her odada, doğan çocuk şehzade ise beş, sultan ise üç adet kurban kesilerek Matbah-ı Âmire'ye gönderilirdi. Doğan çocuk erkek ise yedi gün boyunca beş pare, kız ise beş gün boyunca üç pare top atışı yapılarak padişah çocuklarının veladeti kutlanırdı⁵. Padişahın yeni doğan çocuğuna valide sultan ve sadrazam tarafından mücevherlerle süslenmiş beşik hediye etmek de doğum sonrası gerçekleştirilen gelenekler arasında sayılıyordu.

2. Doğum Sonrası Verilen İhsanlar

Bir XIX. yüzyıl kaynağına göre velâdetin gerçekleşmesinden sonraki ilk Cuma günü padişahın gittiği camiide bulunan imamlar velâdet duası eder ve padişah da onlara mevsimine göre ferve-i semmûr veya kâkum gibi hıl'atler ihsan ederdi⁶.

Şehzade doğumları sarayda büyük sevinçlere yol açardı zira bu doğum hanedanın devamlılığı demektir. Şehzade doğuran kadın mertebe olarak yükselir, kendisine çeşitli ihsanlarda bulunulur ve bazı ayrıcalıklar kazanırdı⁷. Saraydaki koğuşlar da çok güzel süslenir, avize ve aynalarla donatılır, sazlı sözlü eğlenceler düzenlenir, hokkabazlar, hayalbazlar, meddahlar gösteri yapardı. Koğuştaki ağalara cirit, mızrak ve tomak oyunları oynattırılıp atiyeler verilirdi⁸.

Şehzade ve sultan doğumları önemli bir hadise sayılırdı. Nitekim bu doğumla birlikte çoğu insan ihsan ve mazhara nail oluyordu. Bunlardan biri de şairlerdi. Bazı şairler şehzade veya sultan doğumunu haber aldıklarında hemen bir tarih düşürüyorlar ve kasideler kaleme alıyorlar böylece birçok ihsan ve inam elde etmiş oluyorlardı⁹.

Sarayda şehzade ve sultan doğumları saraydaki bazı görevlilerin de ihsan almasına vesile oluyordu. Mesela III. Mustafa'nın (1757-1774) oğlu şehzade Mehmed'in veladetinde haseki ağaya, has ahır halifesine, kozbecibaşına 40'ar kuruş ihsan verilmiştir¹⁰. I. Abdülhamid'in (1774-1789) kızı Melekşah¹¹ (28 Ocak 1781)¹² dünyaya geldiği zaman hasodalı ağalara 1000, çukadar ağaya 250, rikabdar ağaya 200, hazine kethüdasına 250, kiler ve seferli kethüdalara 300 kuruş olmak üzere toplam 2.900 kuruş ihsan

⁴ Uzunçarşılı, *a.g.e.*, 107-108.

⁵ Tayyâr-zâde Atâ, *Osmanlı Saray Tarihi-Târîh-i Enderûn*, haz. Mehmet Arslan, I, (İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2010,), 349; Ali Seydi Bey, *Teşrifat ve Teşkilatımız*, (İstanbul: Tercüman yay., tarihsiz), 39. Ayrıca bk. Çağatay Uluçay, *Harem*, (İstanbul: Ötüken yay., 2011), 142.

⁶ Tayyâr-zâde Atâ, *a.g.e.*, 349.

⁷ Uzunçarşılı, *a.g.e.*, 110.

⁸ Tayyâr-zâde Atâ, *a.g.e.*, 349; Ali Seydi Bey, *a.g.e.*, 39-40.

⁹ Uluçay, *Harem*, 146.

¹⁰ TSMA, E, 125/51.

¹¹ 8 Muharrem 1096/15 Aralık 1684 yılında vefat eden Melekşah Sultan, Bağçekapısı civarındaki türbeye defnedilmiştir (Ahmed Cevdet Paşa, *Târîh-i Cevdet*, haz. Şevki Nezihî Aykut, II. Cilt-I. Kitap, (Ankara: TTK, 2018), 184).

¹² Bk. Çağatay Uluçay, *Padişahın Kadınları ve Kızları*, (Ankara: TTK, 2001), 113.

edilmiştir¹³. II. Mahmud'un (1808-1839) şehzadesi Murad'ın veladetinde ise (24 Kasım 1811) pehlivan ve duacıya 167,5 kuruş ihsan edilmiştir¹⁴.

Osmanlı Devleti'nde sarayda veladet-i humâyunlarda bazı kişilere verilen ihsanlar da veladet boyunca yapılan etkinlikler hakkında ipucu vermektedir. Mesela; II. Mahmud'un kızı Mihrimah Sultan'ın (29 Haziran 1812)¹⁵ veladetinin ilk gününde enderun ağalarına 2000 kuruş, veladet-i hümayun hitamında ise enderun mehterlerine 400, birun mehterlerine 400, çengilere 200, köçeklere 40, Müslüman hanendelere 91, zımmi hanendelere 81, hayalbazanlara 40, meddahlara 30, yalancılara 10, kuklabazana 10, babalı ve oğullu kullara 10, şairanlara 25, kıptiyan çalgıcılara 10 kuruş ihsan verilmiştir¹⁶. II. Mahmud'un diğer şehzadesi Bayezid'in doğumunda ise (Mart-Nisan 1812) kilar ve seferli kethüdarları ağalarına 120 kuruş, dülbend, miftah ve peşkir ağalara 120 kuruş, enderun ağavatına 5500 kuruş ihsan verilmiştir¹⁷. II. Mahmud'un bir başka şehzadesi Abdülhamid (Mart-Nisan 1813) adlı şehzadenin veladetinin hitamında ise enderun mehterlerine 400, birun mehterlerine 400, Müslüman hanendelere 91, zımmi hanendelere 81, hayalbazanlara 40, meddahlara 30, yalancılara 10, kuklabazanlara 10, babalı oğullu kullara 10, şairanlara 2, perdebazan ve hokkabazlara 20, kıptiyan çalgıcılarına 10 kuruş¹⁸ ihsan verilmiştir. Bu bilgilerden hareketle velâdet-i hümayun sonrasında, sazandeler ve hanendelerin, meddahların, hayalcilerin, meddahların, kuklacıların, hokkabazların gösteriler yaparak saray halkını eğlendirdiğini ve bu sayede birçok görevlinin ihsan almasına vesile olduğu anlaşılmaktadır.

3. Doğumun Halka Duyurulması

Osmanlı Devleti'nde padişah çocuklarının doğumu İstanbul'un tüm sokaklarında bağırarak duyuru yapan dellâllar vasıtasıyla ve Topkapı Sarayı'nın deniz kıyısında yer alan toplardan top atışı yapılmak suretiyle halka duyurulurdu. Genellikle şehzade doğumlarında beş, sultanların doğumunda üç pare top atışı yapılırdı. Ancak sarayda uzun zaman sonra ilk defa bir hanedan çocuğu doğmuşsa, doğan çocuk kız veya erkek olsun beş pare top atışı yapılırdı¹⁹. Doğum haberi Osmanlı Devleti'nin diğer büyük eyaletlerine de gönderilir ve bu haber şer'i mahkemelerde sicillere işlenirdi²⁰.

Doğum haberini alan halk sevinç gösterilerinde bulunurdu. Şehzade ve sultan doğumları, tertip edilen eğlence ve şenliklerle kutlanırdı²¹. Fener ve fanuslarla donatılan tüm İstanbul'da halk gönüllerince eğlenirdi. Doğum için yapılan şenlikler 5 ila 7 gün arasında değişmekteydi²². Bu şenlikler padişahın ilk erkek çocuğu ise daha fazla gün donanma yapılarak kutlanır, diğer çocuklarda azalırdı²³. Mesela I. Ahmed'in (1603-1617) oğlu şehzade Osman [II. Osman] 4 Kasım 1604'de dünyaya geldiğinde yedi gün yedi gece şehir donanması yapılması için ferman buyrulmuş²⁴, IV. Mehmed'in (1648-1687) şehzadesi

¹³ TSMA, D, 66/1.

¹⁴ TSMA, D, 118/1.

¹⁵ Bk. Uluçay, *a.g.e.*, 130-131.

¹⁶ TSMA, D, 118/1.

¹⁷ TSMA, D, 118/1.

¹⁸ TSMA, D, 118/1.

¹⁹ Zeynep Tarım, "Osmanlı Devleti'nde Resmî Törenler ve Birkaç Örnek", *Osmanlı*, IX (Ankara 1999), s. 140-141. Yedikule'de bulunan toplardan da atış yapıldığı kaynaklarda rastlanmaktadır bk. Çağatay Uluçay, *Harem*, (İstanbul: Ötügen yay., 2011), 143-144.

²⁰ Dündar Alikılıç, *Osman'da Devlet Protokolü Ve Törenler İmparatorluk Seremonisi*, (İstanbul: Tarih Düşünce Kitapları, 2004), 170.

²¹ Haldun Eroğlu, "Şehzade", TDV İslâm Ansiklopedisi, XXXVIII (İstanbul 2010), s. 480.

²² Uluçay, *Harem*, 147-148.

²³ Uzunçarşılı, *a.g.e.*, 108.

²⁴ Nâimâ Mustafa Efendi, *Târih-i Na'imâ (Ravzatü'l-Hüseyn Fî Hulâsati Ahbârî'l-Hâfikayn)*, haz. Mehmet İpşirli, I, (Ankara: TTK, 2007), 289.

Mustafa 2 Haziran 1664'de dünyaya geldiğinde şehirde yedi gün yedi gece donanma tertip edilirken²⁵ IV. Mehmed'in 31 Aralık 1673 yılında doğan şehzadesi Ahmed için üç gün üç gece donanma düzenlenmesi emri verilmiştir²⁶. 6 Ekim 1692 yılında II. Ahmed'in (1691-1695), İbrahim ve Selim adında iki şehzadesi doğduğunda memalik-i mahrûsada üç gün üç gece donanma tertip edilmiştir²⁷. Ayrıca III. Mustafa'nın (1757-1774) ilk çocuğu kız olmasına rağmen çok uzun bir zaman sonra ilk defa hükümdar çocuğu doğduğu için (Hibetullah Sultan: 13 Mart 1759) yedi gün yedi gece kutlama yapılması için emir vermiş fakat halkın çok mutlu olup eğlendiklerini gördükten sonra kutlamaları on güne çıkarmış şehir de on gün on gece süren şenlikler yapılmıştır²⁸. Bu şenliğin uzun sürmesinde sarayda kırk yıldan beri şehzade ve sultan doğmayışının etkisi büyüktür²⁹.

Osmanlı Devleti'nde gerçekleşen velâdet-i hümâyunlar hanedan için büyük bir önem arz etmekteydi ki zira bu doğumlar hanedanın devam edeceği anlamına geliyordu. Uzun süre sarayda doğum olmadığı zaman, hanedan üyeleri endişe içine girer, soyun devam etmesi için ellerinden geleni yaparlardı. Yıllar sonra gerçekleşen veladetler, büyük şenlik ve eğlencelerle kutlanırdı. Ancak her padişah çocuğunun veladetinin aynı sevinçle, aynı teşrifat kuralları çerçevesinde kutlandığını söyleyemeyiz. Bunda o dönemin mevcut koşulları, insanların istekleri, şehzade ve sultanların sayısının da etkili olduğunu söyleyebiliriz. Velâdet-i hümâyun hakkında bilgi verdikten sonra bu makalenin asıl konusunu oluşturan XIX. yüzyıl padişahlarından Sultan Abdülaziz'in veladeti hakkında bilgi verilecektir.

4. Sultan Abdülaziz'in Doğumu

Sultan Abdülaziz 9 Şubat 1830 (15 Şaban 1245) tarihinde Pazartesi günü, saat 6 sıralarında ve berat gecesinde Eyüp civarındaki Beyhan Sultan Sarayı'nda dünyaya gelmiştir³⁰. Babası II. Mahmud³¹ (1808-1839), annesi Pertevniyal Valide Sultan'dır³².

Abdülaziz'in doğum haberi ilk olarak baltacılar kethüdası vasıtasıyla Bâbüâlî'ye bildirilmiştir. Daha sonra sadaret karakulağı saraya gönderilerek Darüssaade Ağası'nın Bâbüâlî'ye geleceği vakit tahkik ettirilmiştir. Askerler, mızıka takımı, kavaslar Bâbüâlinin dış kapısına doğru saf halinde dizilmiş, Kaymakam Paşa ise Divanhane'ye çıkacak kapının iç tarafına konulan bir iskemle üzerinde oturmuş vaziyette Darüssaade Ağası'nı karşılamak için beklemişlerdir. Kaymakam Paşa'nın sağında teşrifat kesedarı ve solunda bölükbaşı ağa bulunmaktadır. Darüssaade Ağası geldiğinde törenle karşılanmış ve Kaymakam Paşa yanına giderek onun elinden hatt-ı hümayunu öperek teslim almış ve sonra reisülküttaba vermiştir. Daha sonra arz odasına geçilmiş ve Kaymakam Paşa mührü açarak hatt-ı hümayunu okumuştur. Duacı çavuşun duasından sonra Arz odasında Darüssaade Ağası ve Kaymakam Paşa oturmuş, dizlerine beyaz şallar konmuş, tatlılar, kahve ve çubuk (tütün) servis edilmiştir. Ertesi gün rikâb resmine kimlerin

²⁵ Râşid Mehmed Efendi Çelebizâde İsmail Âsım Efendi, *Târîh-i Râşid ve Zeyli (1071-1141/1660-1729)*, haz. Abdülkadir Özcan vd., I, (İstanbul: Klasik yay., 2013), 49. Bazı kaynaklar şehzadelerin doğumu hakkında ayrıntılı bilgiler verirken bazı kaynaklar sadece doğum tarihini vermekle yetinmişlerdir (IV. Mehmed'in şehzadeleri Mustafa ve Ahmed'in doğumu hakkında bk. Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekayîât Tahlil ve Metin (1066-1116/1656-1704)*, haz. Abdülkadir Özcan, (Ankar: TTK, 1995), 255.)

²⁶ Râşid Mehmed Efendi Çelebizâde İsmail Âsım Efendi, *a.g.e.*, 177.

²⁷ Râşid Mehmed Efendi Çelebizâde İsmail Âsım Efendi, *a.g.e.*, 433; Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *a.g.e.*, 437.

²⁸ Ayrıntılı bilgi için bk. Mehmet Arslan, *Osmanlı Saray Düğünleri ve Şenlikleri "Haşmet Sürnâmesi"*, 6-7, (İstanbul: Çamlıca yay., 2011).

²⁹ Kemal Beydilli, "Mustafa III", TDV İslâm Ansiklopedisi, XXXI (İstanbul 2006), 282. Ayrıca bk. Kemal Beydilli, "III. Mustafa (1757-1774). Kaynarca Öncesi Bir Padişah Portresi", *Ottoman Studies*, band 8, (Almanya :2019), 189-245.

³⁰ T SMA, E. 690/4; T SMA, D. 5252/4; AE. SMHD.II, 8/41; BOA, Sadaret Defterleri (A.d.), 363, s. 4.

³¹ T SMA, E. 597/14.

³² Bk. Ali Akyıldız, "Müsrif, Fakat Hayirsever: Pertevniyal Valide Sultan", *Osmanlı Araştırmaları*, XLVII (2016): 345-346; Ali Akyıldız, "Pertevniyal Vâlîde Sultan", TDV İslâm Ansiklopedisi, XXXIV (İstanbul 2007), s. 239-240.

geleceğini bildiren sadrazamın telhisi reisülküttap tarafından bir yastık üzerinde darüssaade ağasına verilmiş ayrıca yakası sırmalı harvani ve dülbende sarılı şekilde muhafaza edilmiş mücevher kutu, teşrifati efendi tarafından yine Darüssaade Ağası'na sunulmuştur. Bundan sonra şerbet, gülsuyu ve buhur merasimi yapılmıştır. Telhis ve verilen hediyeler Darüssaade yazıcısına verilmiş ve saraya gitmek üzere harekete geçen Darüssaade Ağası'na uğurlama merasimi yapılmıştır. Bu merasim süresince Darüssaade Ağası'na 12.000, orada görevli hademelere 500, duacı çavuşa 100, kara kulağa 500 kuruş olmak üzere toplamda 17.000 kuruş masraf edilmiştir.³³

Sultan Abdülaziz dünyaya geldiğinde doğum haberi Hazine vekili Abdullah Ağa vasıtasıyla II. Mahmud'a bildirilmiş, tekrar şehzade babası olduğundan dolayı çok mesut olan padişah bu şehzadeye "Abdülaziz" ismini vermiştir. Şehzade doğumunu Darüssaade Ağası Bâbü'lî'ye, Silahtar Ağa seraskerliğe giderek müjdelemiş ve ertesi günün sabahında şeyhülislam, kaymakam ve serasker saraya giderek padişaha tebriklerini iletmışlerdir. Doğumdan sonra Enderun-ı humâyun ağalarına altın ihsan edilmiştir³⁴. Sultan Abdülaziz'in doğumu bir hatt-ı hümayunla sadrazama bildirilmiş³⁵, sadrazam Reşid Mehmed Paşa (1829-1833)³⁶ ise velâdet sebebiyle II. Mahmud'u tebrik için bir arıza kaleme almıştır³⁷.

Sultan Abdülaziz'in velâdeti şehrin her tarafında yedi gün boyunca üçer nöbet toplar atılmak suretiyle halka duyurulmuştur³⁸. Şehzade doğumunu haber alan halk da bu haberi sevinçle karşılayarak doğum münasebetiyle yapılan şenliklerde gönüllerince eğlenmiştir. Doğumdan sonra şehirde yedi gün yedi gece fişek donanması tertip edilmiş ve bu donanmanın yanı sıra sarayda her gün rakkaseler eşliğinde çeng ve rebab çalınarak müzik gösterileri sahnelenmiştir³⁹.

Sultan Abdülaziz'in doğumu Osmanlı Devleti'nin çeşitli eyaletlerine de ferman gönderilerek haber verilmiş ve şehzadenin velâdeti mahkemelere kayıt edilerek tüm Osmanlı toprakları genelinde de top atışı ve şenliklerle kutlanmıştır. Mesela Sakız Adası'nda velâdet tarihi mahkemede kaydedilmiş ve adada velâdet dolayısıyla yedi gün boyunca top ve tüfek şenlikleri düzenlenmiştir.⁴⁰ Yine Drama'da, Gümülcine ve Alasonya'da şehzade Abdülaziz'in velâdeti kadılar tarafından kayıt edilerek top ve tüfek şenliğiyle kutlanmıştır.⁴¹

Hızır İlyas eserinde Sultan Abdülaziz'in velâdetini şu sözlerle aktarmaktadır:

"İşbu şeh-ri Şâban-ı şerîfin on beşinci isneyn günü, hâkân-ı â'zam, sultan-ı muazzam efendimizin mübârek sulb-ı pâklerinden yine bir şehzâde-i servâzâdeleri zîb-i arâyiş-i gehvâre-i vücûd ve nakş-ı zibâyiş-i evreng-i şühûd oldukları haber-i meserret-eseri, hazine vekili Paşaçırağı Abdullah Ağa vâsıtasıyla sem'-i şâhâneye vâsıl ve o anda derecesiz safâ-yı ruhânî hâsıl olup, hemen ism-i sâmilere Sultan

³³ A.d. 363, s. 4-5.

³⁴ Hâfız Hızır İlyas Ağa, *Osmanlı Sarayında Gündelik Hayat Letâif-i Vekâyi'-i Enderûniyye*, haz. Ali Şükrü Çoruk, (İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2011), 530.

³⁵ AE. SMHD.II, 8/41.

³⁶ İsmail Hami Danişmend, *İzâhlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, V, (İstanbul: Türkiye yay., 1971), 74.

³⁷ TSMA, E. 281/26.

³⁸ AE. SMHD.II, 8/41; C. AS. 782/33109-2.

³⁹ Hâfız Hızır İlyas Ağa, *a.g.e.*, 530.

⁴⁰ C. SM. 49/2477.

⁴¹ C. SM. 114/5715; C. DH. 206/10289. Ayrıca Sultan Abdülaziz'in doğum günü tahta geçtikten sonra da her tarafa haber vermek suretiyle kutlanmaktaydı. Bu yerlerden biri de Belgrad'dı. Belgrad'da da yirmi bir pare top atışıyla Sultan Abdülaziz'in 32. yaş günü törenlerle kutlanmıştır (19 Şaban 1278/19 Şubat 1862 tarihli belge; A. MKT. UM. 542/27).

Abdülaziz tesmiye buyrulduğu ilân ve kâide-i kadîme-i devlet-i fahîme üzere yedi gün ve yedi gece fişek donanması olmasına ruhsat-ı şâhâne erzân buyrulmakla..."⁴²

Hafız Hızır İlyas eserinde şehzadenin doğumundan ve bütün bu eğlence ve ihsanlardan duyduğu sevinci dile getirmenin zor olduğunu fakat acizane şükür ve teşekkürünü göstermek için bir kıta dua kaleme aldığını ifade eder:

*Bir velî-nîmetim vardır benim kim Nevresâ
Gördüğüm in 'âmını ihsânını etsem hesâb
Nüsha-i ta 'dâd-ı a 'dâdında olup intihâ
Evvel dibâcede lâzım gelir temme 'l-kitâb*⁴³

Yukarıda şehzade doğumlarında tarih düşürüldüğünü ifade etmiştik. Hızır İlyas, Sultan Abdülaziz'in doğumuna da birçok tarih düşürüldüğünü fakat bunlardan sadece ikisinin kendisinde mevcut olduğundan bahseder. Bunlardan biri hazine odasından Ekmel Bey'in;

*Nazm u nesre oldu dest-res nev-heves Ekmel yine
Âlemi hep kıldı şen şehzâdemiz Abdülaziz*

Çantacı Nazif Efendi'nin ise;

*"Şevk ü şâdiyle Nazîfâ söyledim târîh-i tâm
Âlemi etdi aziz şehzâdemiz Abdülaziz"* düşürdükleri tarihlerdir⁴⁴.

Osmanlı Devleti'nin vakanüvislerinden olan Ahmed Lütfi eserinde Sultan Abdülaziz'in 9 Şubat 1830 tarihinde berat gecesinde Eyyüb-i Ensâri civarındaki II. Mahmud'un kız kardeşi Esmâ Sultan Sarayı'nda⁴⁵ dünyaya geldiğini ifade etmiş ve doğumuna bir tarih düşürmüştür:

*Cevher-i tarihi tenvir etdi mehd-i devleti
Nûr-ı hak Abdülaziz Sultan doğdu müjde-bâd*⁴⁶

Osmanlı hanedanına yeniden bir şehzade dünyaya getiren Pertevniyal Valide Sultan'ın haremde kendisine tahsis edilen odasına şehzade doğumundan ötürü yeni eşyalar ve mücevherler getirilmiştir⁴⁷. Bu hediyeler arasında; *"mücevher arasında pırlanta elmas ile müzeyyen maşallah, pırlanta elmaslı horos mahmuzu, sim kaplama bağa"* gibi eşyaların bebeğin nazardan korunması için kullanıldığını söyleyebiliriz. Ayrıca yeni doğan şehzade için odaya; *"ceviz beşik ve kundak yorganı"* teslim edilmiştir.

Odanın yeniden dekorasyonu için ise; *"pırlanta elmas ile müzeyyen mücerred zümrüd âvîze, pırlanta elmas ile müzeyyen kırmızı yakut avize, pırlanta elmas ile müzeyyen pîrûze avize"* hareme teslim edilen nadide eşyalardandır. Odanın genel ihtiyaçları için; *"yaldızlı nuhas leğen, yaldızlı nuhas tas, yaldızlı nuhas abdest leğeni, penbeli dülbend yorgan şiltesi, dülbend yorgan çarşab, dülbend minder şiltesi"* verilmiştir.

⁴² Hâfız Hızır İlyas Ağa, *a.g.e.*, s. 530.

⁴³ Hâfız Hızır İlyas Ağa, *a.g.e.*, s. 530.

⁴⁴ Hâfız Hızır İlyas Ağa, *a.g.e.*, s. 531.

⁴⁵ Eyüp'te Bahariye sahilinde Bostan iskelesinin yanında sırayla Beyhan, Hadice ve Esmâ Sultan'a ait yalılar bulunmaktaydı. Dolayısıyla Lütfi Efendi'nin yalıları karıştırmış olması ihtimal dahilindedir (bk. Türkan Duran, "I. Abdülhamid'in Kızı Esmâ Sultan'ın Hayatı (1778-1848)", (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2007), 50.

⁴⁶ Ahmet Lütfi Efendi, *Târîh-i Lütfi*, II, (İstanbul: Matbaa-i Amire, 1291), 174.

⁴⁷ TSMA, D. 239/1.

Şehzadenin annesi için verildiğini tahmin ettiğimiz; “kırmızı yakut yüzük, pîrûze/firuze, şeşhane zümrüd” ise mücevherler arasındadır. Ayrıca Sultan Abdülaziz’in validesine elbise bedeli üzere 7.500 kuruş ihsan edilmiştir⁴⁸. Odada bulunanların kullanması için ayrıca şu eşyalar da verilmiştir: “şal takye, dülbend takye, penbeli kışlık dülbend entari, penbeli kışlık dülbend içlik, penbeli dülbend etek bezi, penbeli dülbend kol bezi, penbeli dülbend ayak bezi, penbeli dülbend yorgan şiltesi, düz şal parçası, hindî düz dülbend, kışlık dülbend, al atlas, kılbadanlı nimten”. Doğum müjdesi olarak hareme teslim edilen bu eşyalara baktığımızda XIX. yüzyılda Osmanlı sarayında doğum sonrası yapılan geleneklerden ve bu dönemin maddi kültürünü anlayabilmemiz açısından önemlidir.

Şehzade doğumundan sonra sadece valideye değil saray görevlilerine de ihsanlar veriliyordu. Abdülaziz’in doğumundan sonra da saraydaki görevlilere ihsanlar verildiğini kaynaklardan öğrenebiliyoruz⁴⁹. Sultan Abdülaziz’in veladetinin birinci günü validesi başta olmak üzere, hazinekar ustaya, ebe kadınlara, silahtar ağaya, babüssaade ağasına, rikabdar ağaya, has odabaşı ağaya, dülbend ağasına, hazine-i hümayun ağasına, kilar kethüdasına, seferli kethüdasına, miftah ağasına, peşkir ağasına, imam-ı evvel ve sâni efendi dâilerine, Galata ağasına, saray ağasına, saray kethüdasına, katib-i evvel ve miftah ve serhüddam-ı hazine kullarına, şerbetçi ağaya, sırkatibi efendinin yamağına, çantacıya, ikinci kullukçuya, Hane-i hasa ağalarına, Darüssaade ağalarına, Babüssaade ağalarına, hazine-i hümayun ağalarına, kilar-ı hasa ağalarına, hane-i seferli ağalarına, Râmi mevkib-i hümayunda süvari ve mızıkacı ağalara, Galata Saray’da mevcut ağalara, teberdaran-ı hasa kullarına ihsanlar verilmiştir.

Sultan Abdülaziz’in veladetinin ikinci ve üçüncü günü padişah II. Mahmud’un Râmi mevkiinde olduğunu görmekteyiz. Padişah bu civarda iken doğum müjdesi olarak Silahdar Ağa’ya, sırkatibi Efendi’ye, Baş Ağa’ya, Mustafa Ağa’ya, Hazine-i hümayun kethüdasına, Mabeyn-i hümayun hademelerine, kahveci, şerbetçi ağaları ve güğümcü ağalara, Dülbend ağaya, tablakarlara, Topkapı, Beşiktaş, Çırağan ve Şemsi Paşa bekçilerine, mabeyn kapıcısına, dolabçılara, bahçıvan ve suyoçulara, Râmi Çiftliği kışlağındaki kapıcılara, iskemlecibaşına, Gülhane kasr-ı hümayunu bekçisi ve neferâtına, kozbekçi ve teberdaran-ı atik neferâtına, helvacılara, on adet kayıkçılara, saray hademelerine, tebdil uşaklarına, Râmi Çiftliği kışlağında kapıcılara, sancakdarlar ve diğer bazı görevlilere ihsan verilmiştir. Yine bu ihsanların miktarı değişiklik göstermektedir.

Sultan Abdülaziz’in veladet kutlamalarının son gününde ise baş musahib ağa ve diğer musahib ağalara, baş çavuş ağa ve diğer çavuş ağalara, enderun mehter ağalarına, birun mehterleri, hayalbazan, meddahan, çengiyen, köçekler, perdebazan, hokkabazan, kuklabazan ve kıptiyan çalgıcılarına ihsan verilmiştir.

Sultan Abdülaziz’in velâdetinde yukarıda değindiğimiz tüm bu kişilere ihsan olarak verilmesi için Darphane-i Âmire’den 112.920,5 kuruş para çıkarılması hazine kayıtlarında yer almıştır⁵⁰.

Bu verilere baktığımızda XIX. yüzyılda bir veladet gerçekleştiğinde kimlere ne kadar ihsan verildiği, o dönemde hangi saray görevlilerinin bulunduğu, veladet kutlamalarının kaç gün sürdüğü hakkında bilgi edinebiliriz. En sonda ek olarak vereceğimiz tabloda görüleceği üzere ihsanların miktarı görevlilerin kıdemine göre değişmektedir. Mesela Enderun içerisinde bulunan koğuşlardan has odalı 34 nefer ağanın her birine 40 kuruş ihsan verilirken, hazine, kiler ve seferli odasında bulunan ağalara onar kuruş, teberdaran-ı hassaya ise beşer kuruş ihsan verilmiştir. Ayrıca veladetin son gününde ihsanların verildiği kişiler ve veladet kutlamalarında ne tür eğlenceler tertip edildiği hakkında fikir edinebiliriz. Şöyle ki veladet

⁴⁸ TSMA, D. 239/1.

⁴⁹ TSMA, D. 2476/8.

⁵⁰ TSMA, D. 2476/8.

sonrasında sarayda veya saray dışında hayalcilerin, meddahların, kuklacıların, hokkabazların çeşitli marifetlerini sergilediğini, müzikler eşliğinde köçeklerin ve çengilerin dans ettiğini, Enderun ve Birun mehterlerinin de veladet kutlamalarına iştirak ettiğini söyleyebiliriz.

Sultan Abdülaziz'in doğumu ile birlikte saray teşrifatı ve teşkilatında birtakım değişikliklere gidilmiştir. II. Mahmud, şehzade veya sultanların doğumu münasebetiyle gerçekleştirilen törenler ve verilen hediyelerin padişah ve devlet görevlilerini maddi açıdan zor duruma sokmasından dolayı hediye ve bahşişlerin azaltılmasını içeren yeni teşrifat kuralları ortaya koymuş ve bu kurallara uyulması konusunda sadrazamı uyarmıştır. Mesela daha önceden padişah çocuğu dünyaya geldiği vakit doğumu sadrazama müjdeleyen Darüssaade ağasına elli kese (25.000 kuruş), 10.000 kuruş değerinde mücevher, kürk, donanmış at verilirken Sultan Abdülaziz'in doğumunda Darüssaade ağasına verilen hediyeler 17.000 kuruş kadardır. Aynı zamanda sadrazam ve sadaret kethüdası tarafından padişaha verilen donanmış at verme zorunluluğu ortadan kaldırılmıştır. Doğumun üçüncü günü İstanbul'daki selatin camilerinde bulunan şeyhlere kahve ikramı ve para ihsanında bulunulmuştur.⁵¹ Teşrifattaki bu değişiklik nedeniyle Sultan Abdülaziz'in doğumunda yapılan harcamaların önceki dönemlere göre düşük olduğu görülmektedir.

Bu anlatılanlar haricinde Abdülaziz'in doğumundan hatıra bir arşiv bulgusu tespit edilmiştir. Osmanlı Arşivi'nde Mabeyn-i Hümayun evrakları arasında yer alan bu belgenin üst ve alt tarafında küçük bir el izi bulunmakta ve belgenin sol orta kısmına şu açıklama yazılmıştır: "*Necâbetlü Sultan Abdülaziz hazretleri dünyaya kadem basdıkları vakitte kendi mübarek yed-i şeriflerinin basdığı nişan ve resm-i bergüzar olmak himmetinde tahrir ebtidar olundu.*"⁵². Bu iki küçük el izinin Sultan Abdülaziz'e ait olduğu aşikardır. Kuvvetle muhtemel şehzade Abdülaziz doğduğunda saray mâiyyeti arasında sevinçle karşılanmış, geleneksel törenler düzenlenmiştir. Şüphesiz bu doğuma en fazla sevinenlerin başında padişah yani II. Mahmud ve bebeğin annesi Pertevniyal Valide Sultan gelmektedir. Sultan Abdülaziz doğduktan sonra elleri mürekkebe batırılarak sağ eli belgenin alt kısmına, sol eli ise belgenin üst kısmına bastırılması suretiyle bebek Abdülaziz'in el izi çıkarılmış olmalıdır. Belgedeki açıklamaya göre böyle bir faaliyette bulunulmasının nedeni şehzadenin doğumu dolayısıyla bir hatıra bırakmaktır. Düşündükleri gibi de oldu; Sultan Abdülaziz'in el izi günümüze bir hatıra olarak kaldı. Ancak Sultan Abdülaziz'in elleri ileride tartışmalara sebebiyet veren önemli bir hadiseye de kapı açacaktır.

Bilindiği üzere Sultan Abdülaziz iki elinin bileklerinden kesilmek suretiyle ölü vaziyette bulunmuştur.⁵³ Bu hadise intihar⁵⁴ olarak kamuoyuna duyurulmuşsa da II. Abdülhamid döneminde yapılan mahkeme kararında Sultan Abdülaziz'in intihar etmediği, katledilerek öldürüldüğü açıklanmıştır. Failler mahkemede yargılanıp idam cezası verilmesine rağmen II. Abdülhamid bu cezayı müebbet kürek cezasına çevirmiştir⁵⁵. Daha sonraki tarihçilerden Abdurrahman Şeref ve İbnülemin Mahmut Kemal İnal, Abdülaziz'in katledildiğine dair kesin bir şey söylemekten imtinâ etmişlerdir⁵⁶. Osmanlı Devleti'nde

⁵¹ Ali Akyıldız, "Modern Bir Geleneğin Tarihteki İzdüşümü: Bebek (Sultan) Abdülaziz'in Elinin İzleri", *Toplumsal Tarih* 324 (Aralık 2020): 64; A.d., 363, s. 5.

⁵² Mabeyn-i Hümayun Evrakı (MB), 939/60. (Ali Akyıldız bu notun Pertevniyal Valide Sultan'ın el yazısı olduğunu ifade etmektedir bk. Ali Akyıldız, a.g.m., 66).

⁵³ Vefat tarihi: 12 Cumâdelevvel 1293/5 Haziran 1876 Pazar (Y. PRK. SGE. 1/2; TSMA, E. 860/31).

⁵⁴ Sultan Abdülaziz'in cesedini inceleyen ve intihar ettiğine hükmeden 19 doktorun isminin bulunduğu rapor hakkında bk. HR. TO. 516/54.

⁵⁵ Cevdet Küçük, "Abdülaziz", *DİA*, I (İstanbul 1988), 184-185.

⁵⁶ Turgut Subaşı, "Sultan Abdülmecid ve Sultan Abdülaziz", *Türkler*, XII (Ankara 2002), s. 778. Ayrıca Sultan Abdülaziz'in ölüm hadisesi için bk. Mustafa Göleç, "II. Abdülhamid ve II. Meşrutiyet Devri Tarih Ders Kitapları ile İlgili Monografilerde Abdülaziz'in Katli Yahut İntiharı Meselesi", *Sultan Abdülaziz ve Dönemi Sempozyumu 12-13 Aralık 2013, Ankara Ordu ve Siyaset Bildiriler*,

hanedan ve hanedan üyelerinin kanını akıtmak geleneğe aykırıydı bu yüzden hanedan üyeleri boğdurulmak suretiyle öldürülmüşlerdir. Sultan Abdülaziz'in katledildiği varsayımına bakacak olursak sabık padişahın failleri gerçeğin gün yüzüne çıkmaması için padişahı önce boğup sonra bileklerinden makasla kesmiş olabilir. Eğer tam tersine intihar ettiği varsayımı kabul edilirse bir makasla bir bileğin kesilip, kesilmiş bir bilekle diğer bileğin kesilmesinin tıbben mümkün olmayacağı tahmin edilebilir.

Kim tarafından yazıldığı belli olmayan imzasız bir belgedeki ifadeye göre Sultan Abdülaziz vefat ettiğinde üzerinde bulunan kanlı elbisenin konulduğu boğça üzerinde şunlar yazılmıştır:

“Cennemekân firdevs-i âşiyân Sultan Abdülaziz Han ibn Sultan Mahmud Han-ı sâni hazretlerinin 1293 senesi Cemaziyelevvelin yedinci salı günü Beşiktaş Sahilsarayı hümayyununda iken sabahleyin saat on ikide hal' edilip yevm-i mezkurde sabahleyin Yeni Saray harem-i hümayyununa getirülüb saray-ı hümayyunu mezkûrda üç gece yattukdan sonra Ortaköy civarında vâkı' müceddeden inşa olunan Feriye sahil sarayına nakl ettirilüb ikinci pazar günü sabahleyin saat üçte kendüsi iki kollarının kan damarlarını mikraz kat' eyleyerek irtihal darü'l-bekâ etmiş hal olunduğu fi Ca 7 sene 283 yevm-i salı”⁵⁷.

Sultan Abdülaziz'in oğlu Yusuf İzzeddin Efendi'nin de aynı akıbetle uğraması şaşırtıcıdır. Yusuf İzzeddin Efendi yatağında sol kol damarı kesilmiş vaziyette ölü olarak bulunmuştur. Kimilerine göre kanser hastalığından dolayı ruhen sıkıntılı bir evre geçirdiğinden dolayı intihar ettiği, kimilerine göre devletin kötü durumuna üzüldüğü için intihara kalkıştığı, bazılarına göre ise ittihatçılar tarafından öldürüldüğü söylenmektedir⁵⁸. Baba ve oğulun şüpheli akıbetleri hâlen tartışılmaktadır.

(2014): 33-63; Ahmet Özcan, “Sultan Abdülaziz Öldürüldü mü, İntihar mı Etti?”, *Sultan Abdülaziz ve Dönemi Sempozyumu 12-13 Aralık 2013, Ankara Ordu ve Siyaset Bildiriler*, (2014): 1-13.

⁵⁷ TSMA, E. 860/31.

⁵⁸ Ayrıntılı bilgi için bk. Hasan Ünlü, “Veliâhd Yusuf İzzeddin Efendi (1857-1916)” (Yüksek Lisans Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, 2019.)

Sonuç

Osmanlı Devleti'nde teşrifat kurallarına riayet etmek son derece mühimdi. Sarayda, daha önce belirlenen kaidelere göre bir düzen oluşturuluyor ve uygulanıyordu. Padişah çocuklarının doğumu da daha önceden belirlenen teşrifat kuralları çerçevesinde kutlanır, merasim düzeni bu kurallara göre oluşturulurdu.

Sultan Abdülaziz'in doğumundan itibaren teşrifatta bir takım değişimler meydana gelmiştir. II. Mahmud oğlu Abdülaziz'in doğumu ile birlikte doğum dolayısıyla yapılacak olan harcamaların azaltılmasını istemiş ve teşrifat kuralları da bu doğrultuda değiştirilmiştir. Sultan Abdülaziz'in doğumunda dikkat çeken hususlardan biri de doğumundan sonra alınan el izidir. Osmanlı kaynaklarında böyle bir teamülün varlığından söz edilmediği gibi arşiv kaynaklarında da benzeri bir örneğine rastlanmamıştır. Bebeklerin el izinin alınmasının geçmişte ve günümüzde gelenek haline dönüşmediğini ancak bu belge vasıtasıyla 1830 tarihinde saray içerisinde böyle bir uygulamanın gerçekleşmiş olduğunu söylemek mümkündür.

Neticede doğumunun büyük sevinçlere yol açtığı, devlete çeşitli hizmetlerde bulunmuş bir hükümdarın Sultan Abdülaziz'in kişiliği, yaşamı, icraatları, hal edilmesi, ölüm hadisesi tartışılmaya devam edecektir. Bu makalede sadece Sultan Abdülaziz'in veladetinin detaylarını içeren bir panorama çizilmiştir.

Kaynakça

Arşiv Kaynakları

- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Ali Emiri Mahmud II (AE. SMHD.II), 8/41.
BOA, Cevdet Askeriye (C. AS.), 782/33109.
BOA, Cevdet Dahiliye (C. DH.), 206/10289.
BOA, Cevdet Saray (C. SM.), 49/2477.
BOA, C. SM. 114/5715.
BOA, Hariciye Nezareti Tercüme Odası (HR. TO.), 516/54.
BOA, Mabeyn-i Hümayun Evrakı (MB), 939/60.
BOA, Mektubi Kalemi Evrakı Umum Vilayat Evrakı (A. MKT. UM.), 542/27.
BOA, Plan-Proje-Kroki Plan-Projeler (PLK, p.) 1076/1.
BOA, Sadaret Defterleri (A.d.), 363, s. 4.
BOA, Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Defter (TSMA, D.), 66/1.
BOA, TSMA, D. 118/1.
BOA, TSMA, D. 5252/4.
BOA, TSMA, D. 239/1.
BOA, TSMA, D. 2476/8.
BOA, Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Evrak (TSMA, E.), 125/51.
BOA, TSMA, E. 690/4.
BOA, TSMA, E. 597/14.
BOA, TSMA, E. 281/26.
BOA, TSMA, E. 860/31.
BOA, Yıldız Mabeyn Erkânı ve Saray Görevlileri Maruzatı (Y. PRK. SGE.), 1/2.

Kaynak Eserler ve İncelemeler

- Acar, Funda, “Osmanlıda Padişah Oğulları ve Kızlarının Eşitlendiği Alan: Teşrifat”, *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14/XXVII (2015): 183-202.
Ahmed Cevdet Paşa, *Târîh-i Cevdet*, haz. Şevki Nezih Aykut, II. Cilt-I. Kitap, Ankara: TTK, 2018.
Ahmet Lütfi Efendi, *Târîh-i Lütfî*, II, İstanbul: Matbaa-i Amire, 1291.
Akyıldız, Ali, “Müsrif, Fakat Hayırsever: Pertevniyal Valide Sultan”, *Osmanlı Araştırmaları*, XLVII (2016): 307-352.
Akyıldız, Ali, “Pertevniyal Vâlîde Sultan”, TDV İslâm Ansiklopedisi XXXIV (İstanbul 2007), ss. 239-240.
Akyıldız, Ali, “Modern Bir Geleneğin Tarihteki İzdüşümü: Bebek (Sultan) Abdülaziz’in Elinin İzleri”, *Toplumsal Tarih*, 324 (Aralık 2020): 62-67.
Ali Seydi Bey, *Teşrifat ve Teşkilatımız*, İstanbul: Tercüman yay., tarihsiz.
Alikılıç, Dündar, *Osman’da Devlet Protokolü Ve Törenler İmparatorluk Seremonisi*, İstanbul: Tarih Düşünce Kitapları yay., 2004.

- Arslan, Mehmet, *Osmanlı Saray Düğünleri ve Şenlikleri "Haşmet Sûrnâmesi"*, 6-7, İstanbul: Çamlıca yay., 2011.
- Beydilli, Kemal, "Mustafa III", TDV İslâm Ansiklopedisi XXXI (İstanbul 2006), ss. 280-283.
- Beydilli, Kemal, "III. Mustafa (1757-1774). Kaynarca Öncesi Bir Padişah Portresi", *Ottoman Studies*, band 8 (2019): 189-245.
- Danışmend, İsmail Hami, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, V, İstanbul: Türkiye yay., 1971.
- Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekayiât Tahlil ve Metin (1066-1116/1656-1704)*, haz. Adbülkadir Özcan, Ankara: TTK, 1995.
- Duran, Türkan, "I. Abdülhamid'in Kızı Esma Sultan'ın Hayatı (1778-1848)", Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2007.
- Eroğlu, Haldun, "Şehzade", TDV İslâm Ansiklopedisi XXXVIII (İstanbul 2010), ss. 480-483.
- Göleç, Mustafa, "II. Abdülhamid ve II. Meşrutiyet Devri Tarih Ders Kitapları ile İlgili Monografilerde Abdülaziz'in Katli Yahut İntiharı Meselesi", *Sultan Abdülaziz ve Dönemi Sempozyumu 12-13 Aralık 2013, Ankara Ordu ve Siyaset Bildiriler*, (2014): 33-63.
- Hâfız Hızır İlyas Ağa, *Osmanlı Sarayında Gündelik Hayat Letâif-i Vekâyi'-i Enderûniyye*, haz. Ali Şükrü Çoruk, İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2011.
- Küçük, Cevdet, "Abdülaziz", TDV İslâm Ansiklopedisi I (İstanbul 1988), ss. 179-185.
- Nâimâ Mustafa Efendi, *Târih-i Na'imâ (Ravzatü'l-Hüseyn Fî Hulâsati Ahbâri'l-Hâfikayn)*, haz. Mehmet İpşirli, I-II-III-IV, Ankara: TTK, 2007.
- Râşid Mehmed Efendi Çelebizâde İsmail Âsım Efendi, *Târih-i Râşid ve Zeyli (1071-1141/1660-1729)*, haz. Abdülkadir Özcan vd., c. I-II-III, İstanbul: Klasik yay., 2013.
- Özcan, Ahmet, "Sultan Abdülaziz Öldürüldü mü, İntihar mı Etti?", *Sultan Abdülaziz ve Dönemi Sempozyumu 12-13 Aralık 2013, Ankara Ordu ve Siyaset Bildiriler*, TTK yay, Ankara 2014, 1-13.
- Subaşı, Turgut, "Sultan Abdülmecid ve Sultan Abdülaziz", *Türkler*, XII (Ankara 2002), ss. 753-781.
- Tarım, Zeynep, "Osmanlı İstanbul'unda Merasim ve Teşrifata Dair Kaynaklar", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 8/XVI (2010): 131-148.
- Tarım, Zeynep, "Osmanlı Devleti'nde Resmî Törenler ve Birkaç Örnek", *Osmanlı*, IX (Ankara 1999), ss. 133-142.
- Tayyâr-zâde Atâ, *Osmanlı Saray Tarihi-Târih-i Enderûn*, haz. Mehmet Arslan, I-V, İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2010.
- Uluçay, Çağatay, *Harem*, İstanbul: Ötüken yay., 2011.
- Uluçay, Çağatay, *Padişahın Kadınları ve Kızları*, Ankara: TTK, 2001.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilâtı*, Ankara: TTK, 1988.
- Ünlü, Hasan, "Veliahd Yusuf İzzeddin Efendi (1857-1916)", (Yüksek Lisans Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, İstanbul 2019).

Sultan Abdülaziz'in Velâdet-i Hümâyunu'nun Birinci Gününde Verilen İhsanlar⁵⁹			
Kime Verildiği	Nefer Sayısı	Bir günlük ihsan (kuruş)	Bir aylık ihsan (kuruş)
Vâlîde-i muhteremleri hazretlerine		15.000	
Hazînedar usta câriyelerine		25.000	
Ebe kadın câriyelerine		2.500	
İhsan? olarak harem-i muhtereme teslim olunan		2.500	
Silâhdar-ı hazret-i cihandârî ağa kullarına		220	
Babüssaâde ağası ağa kullarına		100	
Rikâbdar ağa kullarına		80	
Hasodabaşı ağa kullarına		80	
Dülbend ağasına		60	
Hazine-i hümâyun ağası kethüdâsına		220	
Kilâr kethüdâsına		100	
Seferli kethüdâsına		100	
Miftah ağasına		60	
Peşkir ağasına		60	
İmam-ı evvel ve sâni efendi dâilerine		160	
Galata ağası ağa kullarına		40	
Saray ağası kullarına		30	
Saray kethüdâsı kullarına		30	
Katib-i evvel ve miftah ve serhüddam-ı hazîne kullarına		180	
Şerbetçi ağa kullarına		20	
Sirkâtibi efendinin yamağı kullarına		20	
Çantacı kullarına		40	
İkinci kullukçu kullarına		20	
Hane-i hassa ağaları kullarına	34	1.360 (40 kuruştan)	4080
Darüssaâde ağaları kullarına		1.000	3000
Babüssaâde ağaları kullarına	31	310 (10'ar kuruştan)	930
Hazîne-i hümâyun ağaları kullarına	43	430 (10'ar kuruştan)	1290
Kilar-ı hassa ağaları kullarına	46	460 (10'ar kuruştan)	1380
Hane-i seferli ağaları kullarına	44	440 (10'ar kuruştan)	1320
Râmi mevhib-i hümâyunda süvari ve muzıkacıyan ağalar kullarına	304	3040 (10'ar kuruştan)	9120
Galata Sarayı hümâyununda mevcut ağavat kullarına	212	1.060 (5'er kuruştan)	
Teberdaran-ı hassa kullarına	109	545 (5'er kuruştan)	1635

⁵⁹ TSMA, D. 2476/8.

Sultan Abdülaziz'in Velâdetinin İkinci Gününde Râmi Mevkib-i Hümâyununda Verilen İhsanlar			
Kime Verildiği	Nefer Sayısı	Bir günlük ihsan (kuruş)	Bir aylık ihsan (kuruş)
Sofalılar kullarına		500	
Silâhdar Ağa'ya		88	
Sırkâtibi Efendi'ye		33	
Baş Ağa kullarına		33	
Mustafa Ağa'ya		33	
Hazîne-i hümâyun kethüdâsına		33	
Mabeyn-i hümâyun hademelerine		190	
Kahveci, şerbetçi ağaları ve güğümcü ağalara		70	
Dülbend ağa ve iki aded kuşçu ve tablakârlara		60	
Nân-ı aziz getüren ortak kullarına		20	
Topkapı ve Beşiktaş ve Çırağan ve Şemsi Paşa bekçiyan kullarına		105	
Mabeyn kapıcısı kullarına		6	
Neferâtı kullarına		12	
Dolabcı kullarına		15	
Bağçevanân ve suyolcu kullarına		115	
Râmi Çiftliği kışlağında kapıcılar kullarına		20	
İskemlecibaşı kullarına		10	
Gülhâne kasr-ı hümâyunu bekçisi ve neferâtı kullarına		44	
Kozbekçi ve teberdaran-ı atik neferâtı ve bazı kullara		3.000	

Sultan Abdülaziz'in Velâdetinin Üçüncü Gününde Râmi Mevkib-i Hümâyununda Verilen İhsanlar			
Kime Verildiği	Nefer Sayısı	Bir günlük ihsan (kuruş)	Bir aylık ihsan (kuruş)
Helvacı kullarına		33	
On aded kayıkçılar kullarına		100	
Tebdil uşakları		140	
Sayeban kullarına		125	
Râmi Çiftliği kışlağında kapıcılar kullarına		161	
Sancakdarlar kullarına		180	
... saray hademeleri kullarına		261	
Sultan Abdülaziz'in Velâdetinin Hitâmında Verilen İhsanlar			
Kime Verildiği	Nefer Sayısı	Bir günlük ihsan (kuruş)	Bir aylık ihsan (kuruş)
Baş musahib ağa kullarına		150	
Sair musahib ağalar kullarına		700	

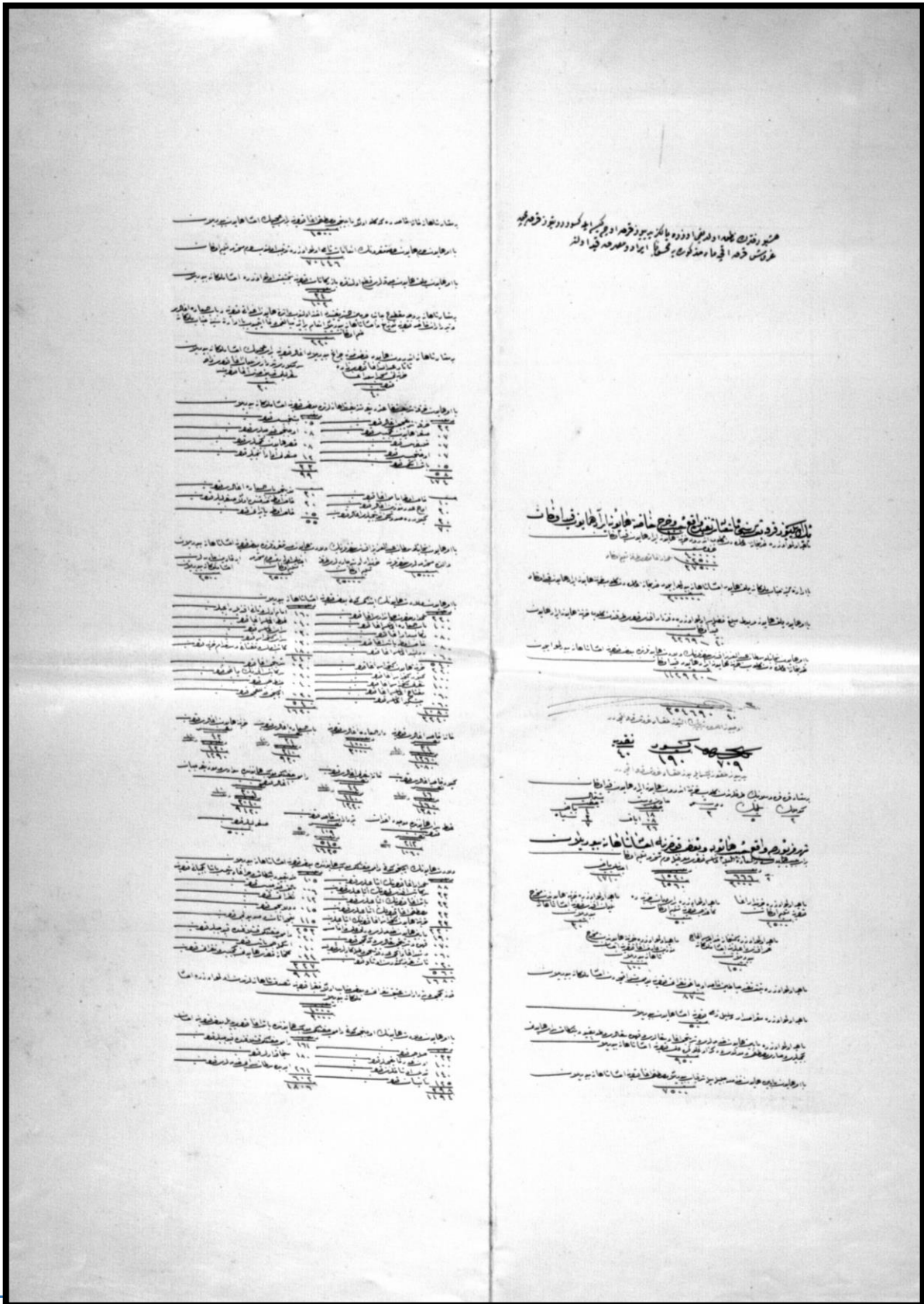
Baş çavuş ağa kullarına		150	
Sair çavuş ağaları kullarına		700	
Enderun mehter ağaları kullarına		400	
Birun mehterleri kullarına		400	
Hayalbazan kullarına		40	
Meddahan kullarına		30	
Çengiyan kullarına		200	
Köçekler kullarına		150	
Perdebazan kullarına		20	
Hokkabazan kullarına		20	
Kuklabazan kullarına		20	
Kıbtıyan çalgıcıları kullarına		20	

Sultan Abdülaziz'in Velâdetinde Harem'e Teslim Edilen Eşyalar⁶⁰	
İsim	Aded/kıta
Pırlanta elmas ile müzeyyen maşallah	1
Pırlanta elmas ile müzeyyen mücerred zümrüd avize	1
Pırlanta elmas ile müzeyyen zümrüd avize	1
Pırlanta elmas ile müzeyyen kırmızı yakut avize	1
Pırlanta elmas ile müzeyyen pîrûze avize	1
Pırlanta elmaslı horos mahmuzu	1
Sim kaplama bağa	1
Yaldızlı nuhas leğen	1
Yaldızlı nuhas tas	1
Yaldızlı nuhas abdest leğeni	1
Sahtiyan mahfaza	3
Kırmızı yakut yüzük	1 (bahası 65)
Pîrûze	1
Şeşhane zümrüd	1
Tahta zümrüd	1
Maşallah pırlanta elmas bahası	7.280
Zümrütlü avize pırlanta elmas bahası	5.100
Avize pırlanta elmas bahası	1.900
Kaplubağa sarf olunan sim	88
Abdest leğeni yaldız bahası	90
Şal takye	10
Dülbend takye	20
... şal yorgan	1
Kundak yorganı	1
... donluk şal ...	2
Penbeli kışlık dülbend entari	12
Penbeli kışlık dülbend içlik	12
Penbeli dülbend etek bezi	10
Penbeli dülbend kol bezi	10

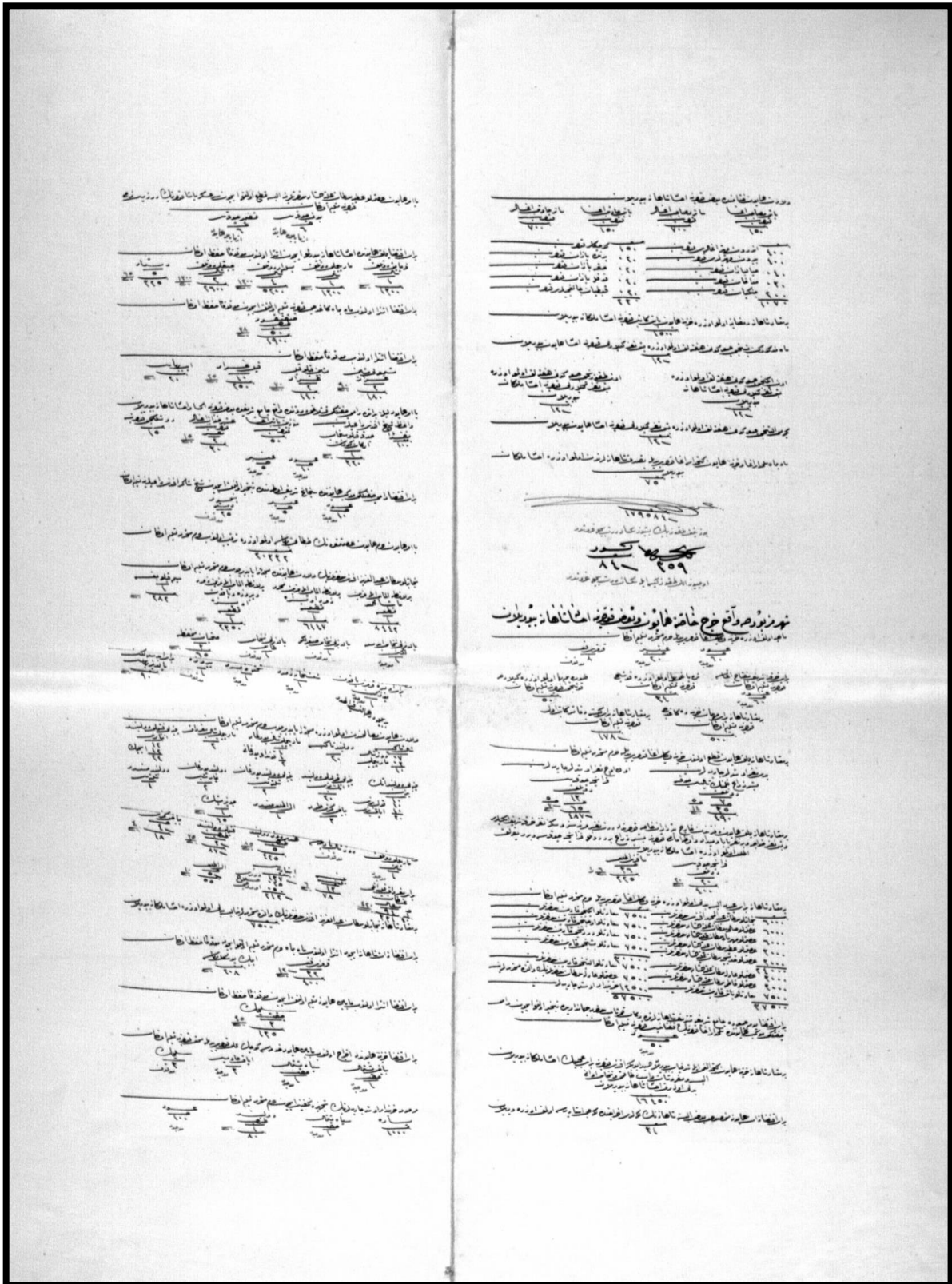
⁶⁰ TSMA, D. 239/1-3.

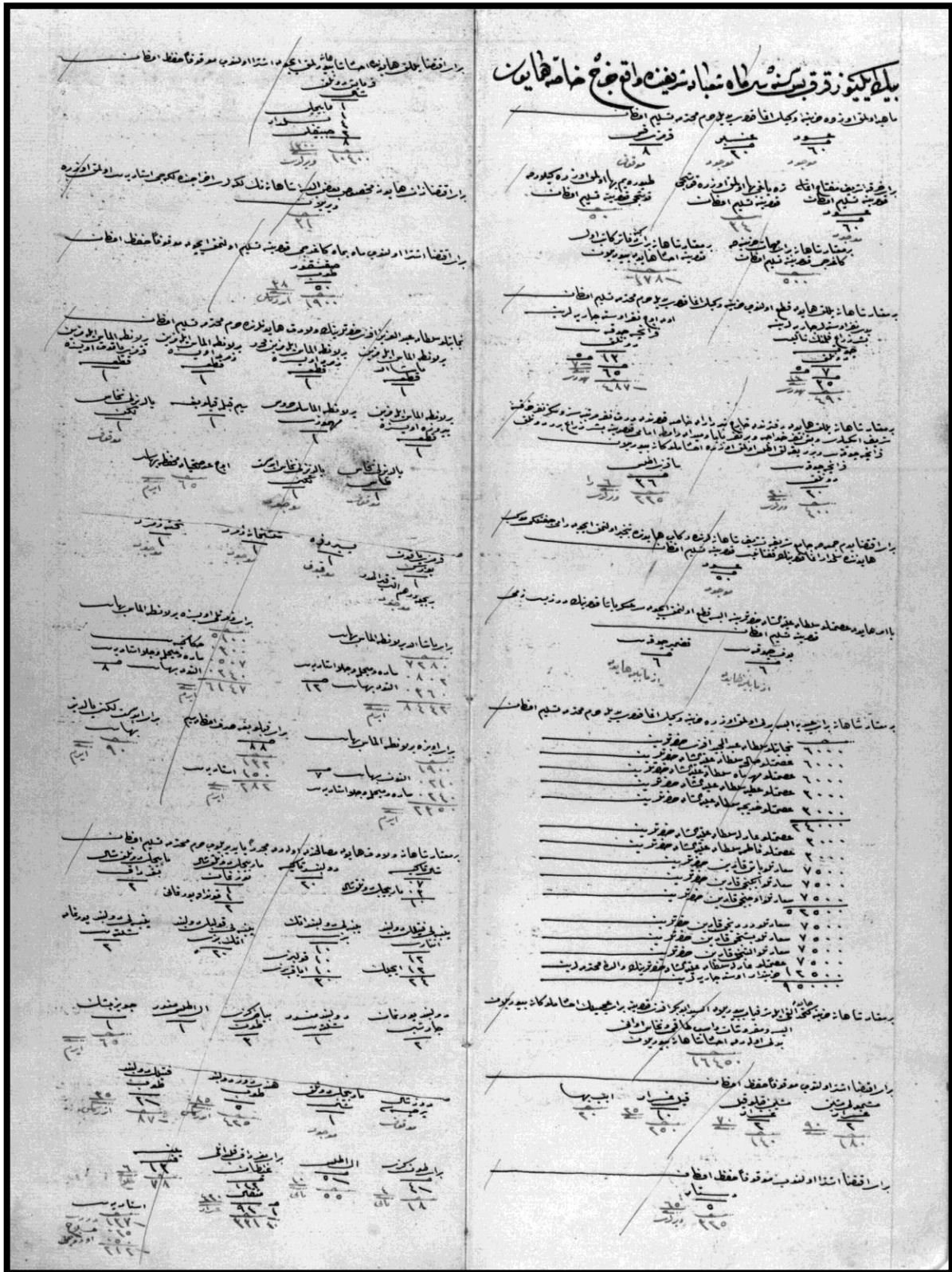
Penbeli dülbend ayak bezi	10
Penbeli ... dülbend etek bezi	20
Penbeli dülbend yorgan şiltesi	2
Dülbend yorgan çarşab	2
Dülbend minder şiltesi	1
Beyaz gezi tob	3
Al atlas minder	1
Ceviz beşik	1
Düz şal parçası	
.. donluk şal	1
Hindî düz dülbend	5 (top)
Kışlık dülbend	2,5 top
Beyaz gezi	4,5
Al atlas	5,5
Bera-yı mıkdar kılabledanlı nimten	142
Penbe ...	13
Entariyesi	212,5
Al atlas	55

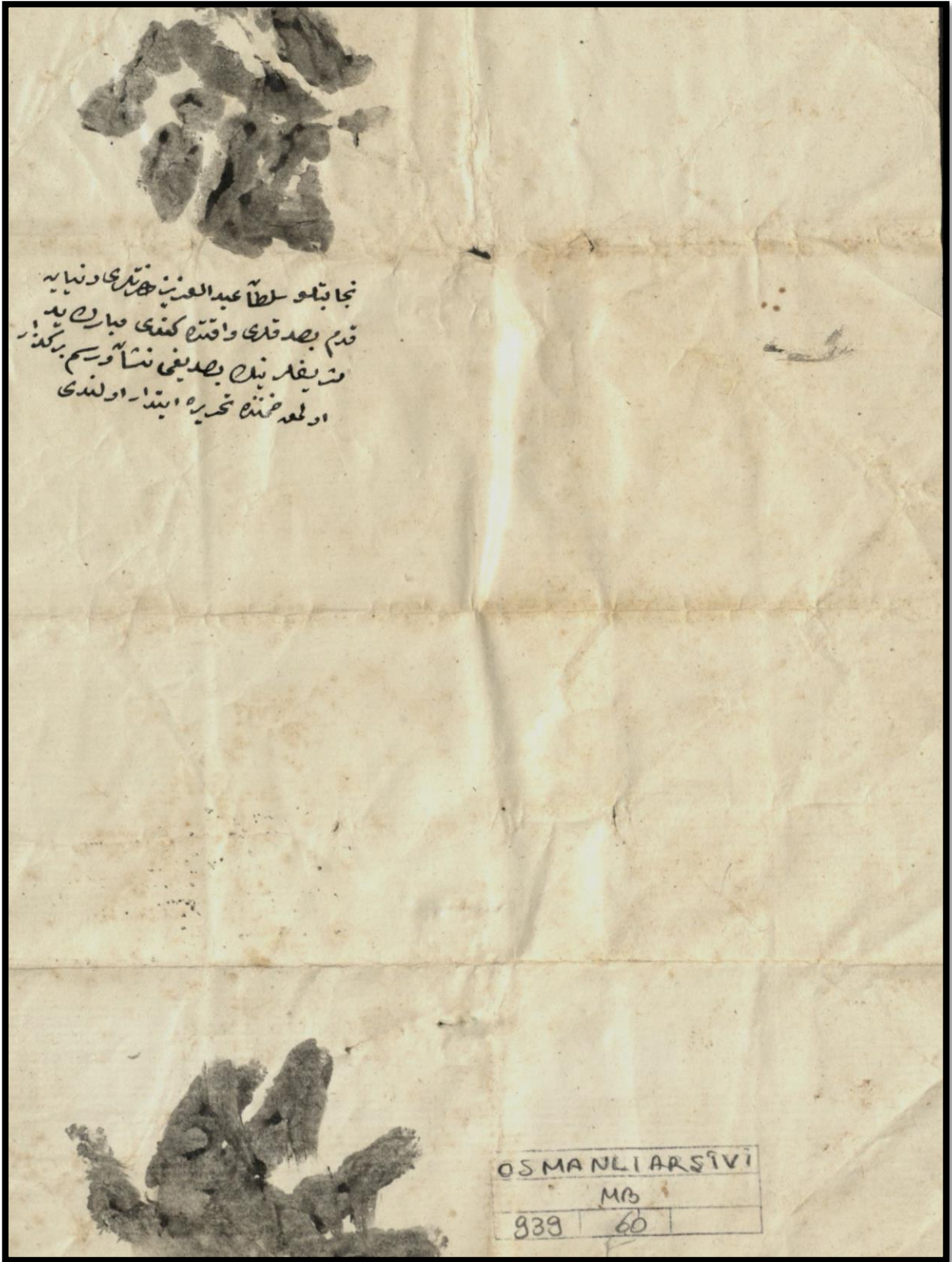

Osmanlı Devleti'nde Siyasal Bir Ritüel: Kılıç Kuşanma Merasimi (XVIII. Yüzyıl)

A Political Ritual in the Ottoman State: Gird Oneself with a Sword Ceremony

Uğru Kurtaran
Doç. Dr.

Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi
Tarih Bölümü
ugurkurtaran@gmail.com
ORCID ID : 0000-0002-6394-408X

Zeynep Karaca
Doktora Öğrencisi

Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi
Tarih Bölümü
z.karaca90@gmail.com
ORCID ID : 0000-0002-3085-1880

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type : Araştırma Makalesi
Geliş Tarihi / Received : 3 Haziran 2021
Kabul Tarihi / Accepted : 16 Temmuz 2021
Yayın Tarihi / Published : 15 Ekim 2021
DOI Number : 10.21021/osmed.947472

Kaynak Gösterme / Citation

Kurtaran, U. & Karaca, Z. "Osmanlı Devleti'nde Siyasal Bir Ritüel: Kılıç Kuşanma Merasimi (XVIII. Yüzyıl)". *Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, 13 (2021): 83-100.

Osmanlı Devleti'nde Siyasal Bir Ritüel: Kılıç Kuşanma Merasimi (XVIII. Yüzyıl)

A Political Ritual in the Ottoman State: Gird Oneself with a Sword Ceremony

Uğur Kurtaran & Zeynep Karaca

Öz

Osmanlı Devleti'nde kuruluş yıllarından itibaren padişahların tahta çıkışlarında gerçekleştirilen kılıç kuşanma merasimleri zamanla saltanatın meşruiyeti için gerekli bir siyasal uygulama haline gelmiştir. Osmanlı devlet geleneğinde saray dışında düzenlenen merasimler arasında yerini alan ve resmi belgelerde "taklid-i seyf, takallüd-i şemşîr" şeklinde geçen bu törenler, 17. yüzyıldan itibaren resmîyet kazanmıştır. Çalışmada, Osmanlı devlet teşrifatında önemli bir yeri olan kılıç kuşanma merasimlerinin nasıl icra edildiği ile ilgili bilgiler yer almaktadır. Araştırma Osmanlı Devleti'nde uygulanan kılıç kuşanma merasimlerinin 18. yüzyılda nasıl gerçekleştiğini incelemeye yöneliktir. Bu noktada çalışmada genelden özele bir indirgeme yapılmak suretiyle, Osmanlı Devleti'ndeki genel kılıç kuşanma merasimlerinin, 18. yüzyıl padişahları tarafından nasıl uygulandığına dair değerlendirmeleri bulmak mümkündür. Bunun için yüzyılın ilk padişahı Sultan III. Ahmed'ten başlanarak, son padişahı III. Selim'e kadarki diğer padişahların kılıç kuşanma merasimlerinin ayrıntıları yer almaktadır. Çalışmaya öncül oluşturan kaynakların incelenmesinin ardından öncelikle geniş bir perspektiften yaklaşılarak konunun kavramsal çerçevesi oluşturulduktan sonra, temel sorunsalı ortaya çıkartacak somut veriler elde edilmiştir. Makale sonucunda ise 18. yüzyılda Osmanlı devlet ve toplum yapısındaki köklü değişimlerin, kılıç kuşanma merasimlerine tesir etmediği gözlemlenmiştir. Son tahlilde ilgili yüzyılda dönemin kendi şartları gereğince yaşanan küçük değişiklikler dışında kılıç kuşanma merasimlerinin bir önceki yüzyıllardaki gibi icra edildiğini, anlam ve önemini ise bir sonraki yüzyıla taşıdığını söylemek mümkündür.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, 18. Yüzyıl, Kılıç Kuşanma, Merasim, Teşrifat.

Abstract

In the Ottoman Empire, the sword-wielding ceremonies held at the enthronement of the sultans since the foundation years have become a necessary political practice for the legitimacy of the sultanate. These ceremonies, which took their place among the ceremonies organized outside the palace within the Ottoman state tradition and are mentioned as "taklid-i seyf, takallüd-i şemşîr" in official documents, have been official since the 17th century. In the study, there is information about how the sword-wearing ceremonies, which have an important place in the Ottoman state ceremony, were performed. The research is aimed at examining how the sword-wearing ceremonies in the Ottoman Empire took place in the 18th century. At this point, it is possible to find evaluations of how the general sword-wearing ceremonies in the Ottoman Empire were practiced by the sultans of the 18th century by making a reduction from the general to the specific in the study. For this, the first sultan of the century, Sultan III. Ahmed, the last sultan details of the sword-wearing ceremonies of other sultans up to Selim III are included. After examining the sources constituting the premise of the study, firstly, by approaching from a broad perspective and creating the conceptual framework of the subject, concrete data that will reveal the main problematic were obtained. In the final analysis, it is possible to say that the sword-wearing ceremonies were performed as in the previous centuries and that they carried their meaning and importance to the next century, except for a few minor changes in the relevant century by the conditions of the period.

Keywords: Ottoman State, 18th Century, Swords, Ceremony, Order

Giriş

Atlı göçebe kültürden imparatorluğa geçilen süreç içerisinde Türklerin elinden ve belinden eksik etmediği kılıç, hem etkili bir savaş aleti hem de zengin çağrışımları simgeleyen bir araç olarak dikkat çekmektedir¹. Dünyevî ve dinî birçok anlamı içinde barındıran kılıç, güç, hâkimiyet ve adalet gibi sembollerin yanısıra, ihtiyat ve yok etmenin sembolü olarak da ön plana çıkmaktadır. Bu da kılıcın kültürle olan ilişkisi itibarıyla savaş aleti olmanın çok ötesinde bir anlamı içinde barındırdığını gösterir². Arapçada genellikle “helak etmek” manasını taşıyan “seyf”, Farsçada “kılıç” Osmanlıcada ise “şemşir” kelimesi ile ifade edilmektedir.³ Tüm bu anlamlarıyla kılıç, harpte kullanılan, genellikle bir tarafı keskin ve saplı uzun yassı demirden oluşan ve bir kın içinde kayışla tutturularak bele takılan üzerinde süslü motiflerin yer aldığı bir harp aleti olarak tanımlanmaktadır⁴. Bununla birlikte kılıç, Türkler için yalnızca bir savaş aleti olarak görülmez. Manevi olarak da iktidarı temsil eden en önemli sembollerden biridir. Osmanlı devlet geleneğinde de bu inanç doğrultusunda kılıç, her daim hem maneviyatı güçlü bir simge hem de iktidar ve gücün kapısını aralayan bir nesnedir. Osmanlı Devleti’nde eski Türk devlet geleneğinin bir devamı olarak kılıca verilen bu önem kılıcı merasimlerin vazgeçilmez bir simgesi hâline getirmiştir.

Osmanlı saray geleneklerinin vazgeçilmez bir unsuru olarak görülen ve Osmanlı hükümdarlarının saltanat makamına oturmaları nedeniyle düzenlenen kılıç kuşanma merasimleri resmi belgelerde “taklid-i seyf, takallüd-i şemşîr”⁵olarak tabir edilmektedir. Bu merasimlerde kılıç şeklinde yazılmış padişah fermanlarının yanı sıra kılıcı kuşananın muzaffer olması dileğini simgeleyen kılıç üzerine ayet yazılması geleneği ve merasimler esnasında edilen dualar ile de kılıcın kutsallığına vurgu yapılmıştır⁶. Bu merasimler, ayrıca Osmanlı padişahlarının din savaşçısı özelliklerini vurgulayan en önemli temsil araçlarından birini teşkil etmektedir. İki aşamadan oluşan ritüelin birincisi törenin yapıldığı alana kadar gidişi ihtiva eden kılıç alayı, diğeri de kutsal kabul edilen kılıçlardan en az birinin kuşanmasından oluşan kılıç kuşanma (tören) aşamasıdır⁷. Kılıç kuşanma merasimlerinin ne zaman başladığı ile ilgili ise henüz net bilgiler bulunmamakla birlikte Hz. Peygamberin bazı savaşlarda kılıç kuşandığı gibi bazı sahabelere kılıç kuşatması, kılıç kuşatma geleneğini Asr-ı Saâdet’e kadar götürmeyi mümkün kılmaktadır. Memluk sultanlarına o dönemin Abbasi halifesi hil’at giydirdiği gibi kılıç da kuşatırdı. Selçuklularda da uygulanan bu merasim, Osmanlılara sirayet ederek tarihsel süreçte kendine özgü bir nitelik kazanmıştır. Osmanlı Devleti’nde bu geleneği başlatarak ilk kılıç kuşanan padişah Yıldırım Bayezid kabul edilirken, kılıç kuşanmanın gelenek haline gelmesi ise II. Murad’ın saltanatı ile birliktedir⁸. Osmanlılarda yapılan bu merasim batı âleminde uygulanan kralların kilisede taç giymelerine benzetilmektedir⁹. Ayrıca kılıç alayı I. Ahmed’ten itibaren saltanatın ana sembolü haline gelerek zaman içinde bazı değişimlere uğrasa da Sultan Vahdettin’e kadar bazı istisnalar haricinde icra edilen bir gelenek olarak tarihteki yerini almıştır¹⁰.

¹ Gülçin Tanrıbuyurdu, “Klasik Türk Şiirinde “Kılıç Duası”, *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, (2012), 140-141.

² Bayram Sevinç, “Yiğit ve Silahlı Adam Diyalektiğinde Kılıç Simgesi”, *Turkish Studies*, 8/6 (2013), 622.

³ Nebi Bozkurt, “Kılıç”, TDV İslâm Ansiklopedisi, 25 (Ankara 2002), 405.

⁴ Hilmi Aydın, “Topkapı Sarayı’nda Padişah Kılıçları”, *El Sanatları Dergisi*, 4 (2007), 29.

⁵ Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi (bundan sonra BOA):HH. nr. 524/25602; C. SM. nr. 1/29; C. SM. nr. 132/6636.

⁶ Gülçin Tanrıbuyurdu, “Klasik Türk Şiirinde “Kılıç Duası”, *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, (2012), 141.

⁷ Dündar Alıkkılıç, *Osmanlı’da Devlet Protokolü ve Törenler İmparatorluk Seremonisi*, (İstanbul: Tarih Düşünce Kitapları, 2004), 52.

⁸ Abdülkadir Özcan “Kılıç Alayı”, TDV İslâm Ansiklopedisi, 8 (Ankara 2002), 408- 409.

⁹ Halil İnalçık, “Osmanlı Padişahı”, *A. Ü. S. B. F. D.*, C. XIII/IV, (1958), 72.

¹⁰ Abdülkadir Özcan “Kılıç Alayı”, TDV İslâm Ansiklopedisi, 8 (Ankara 2002), 408- 409.

Osmanlı padişahlarının İstanbul'un fethinden sonra Eyüp semtinde Halid ibn-i Zeyd Ebu Eyyub-ı Ensâri türbesinde kılıç kuşanmaları bir kaide haline gelmiş¹¹ olsa da geleneksellik ibaresi bir kenara bırakılacak olursa kılıç kuşanma merasimlerinin değişmeden kuşaktan kuşağa tekrarlanan yalın bir kutlamadan ibaret olmadığı vurgulanmalıdır¹². Bu törenler zaman içinde küçük de olsa değişimlere uğradığı gibi mutata bir gelenek olmaktan da zaman zaman uzaklaşmıştır. Bu durum Osmanlı Devleti'nde kuruluş yıllarından itibaren uygulanan kılıç kuşanma merasimlerinde yaşanan değişimleri ve bu değişimlerin nedenlerini önemli hale getirmektedir. Nitekim mevcut literatürde Osmanlı Devleti'nin çeşitli dönemlerinde kılıç kuşanma merasimlerinin nasıl icra edildiği ile ilgili önemli eserler bulunmaktadır¹³. Ancak bu merasimlerin XVIII. yüzyılda uygulanışı ile ilgili araştırmaların sayısı nispeten daha azdır¹⁴. Oysa XVIII. yüzyıl Osmanlı devlet ve toplum yapısında çok önemli yapısal değişimlerin yaşandığı bir yüzyıl olup, bu değişimler saray hayatından toplumsal yapıya kadar pek çok konuyu etkilemiştir. Çalışma bu amaç doğrultusunda hazırlanmış olup, araştırmada kılıç kuşanma merasiminin Osmanlı Devleti'nde uygulanışı ile XVIII. yüzyılda geçirdiği değişimler algısal, siyasi ve manevi boyutuyla incelenmiştir. Bu noktada çalışmanın temel problematiğinde genelden özele bir indirgeme yapılmak suretiyle, Osmanlı Devleti'nde siyasi bir ritüel olarak uygulanan kılıç kuşanma merasimlerinin XVIII. yüzyıldaki uygulamalarının nasıl olduğu üzerinde değerlendirmelerde bulunulmuştur.

Kılıç Kuşanma Merasiminin İlk Perdesi: Cülus Töreni

Tahtın yeni sahibine törenle devredilmesi geleneğinin bir uzantısı olarak cülus merasimleri kılıç kuşanmanın başlangıç noktasını temsil etmesi bakımından önemli bir yere sahiptir. Sözlük anlamı olarak oturmak anlamına gelen "cülus" tabiri Osmanlı Devleti'nde şehzadelerin tahta geçişi münasebetiyle düzenlenen töreni ifade etmektedir¹⁵. Saltanatın sürekliliğinin ve otoritenin devamının tasdiklenmesinin en belirgin ifadesi olan cülus törenleri bu açıdan oldukça önemlidir. Cülus merasimi, devletin düzeninin sarsılması kaygısı ile törenin olabilecek en kısa sürede uygulanması ve yeni hükümdarın tahttaki yerini alması için gerekli bir tören olarak Osmanlı Devleti'nde padişah değişimlerinde mutata bir şekilde uygulanmıştır¹⁶. Tahta kimin geçeceği belirlendikten sonra Münecimbaşı hükümdarın tahta geçeceği zamanın uygun saat dilimini hesaplar ve Saat-i Muhtar adı verilen uğurlu an gelinceye dek tüm hazırlıkların tamamlanmasına özen gösterirdi. Söz konusu hazırlıklar içinde törene iştirak edeceklerin Teşrifatçı tarafından bildirilmesi de yer almaktaydı. Buna göre Teşrifatçı törene kimlerin katılacağını belirler, hazırlanan tezkirelerde tören elbiseleriyle güneş doğmadan önce sarayda bulunmaları gerektiği

¹¹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin Saray Teşkilâtı*, (Ankara: TTK Yayınları, 2014), 179.

¹² Cemal Kafadar, "Eyüp'te Kılıç Kuşanma Törenleri", Eyüp: Dün/Bugün Sempozyum 11-12 Aralık 1993, (haz. Tülay Artan), İstanbul 1994, 51.

¹³ Osmanlı Devleti'nde kılıç kuşanma merasimi ile ilgili yapılan başlıca çalışmalar için bkz. Dündar Alikılıç, *Osmanlı'da Devlet Protokolü ve Törenler İmparatorluk Seremonisi*, (İstanbul: Tarih Düşünce Kitapları, 2004); Vedat Günyol, "Kılıç Alayı", İslâm Ansiklopedisi, 6 (İstanbul 1977), 678-679; Cemal Kafadar, "Eyüp'te Kılıç Kuşanma Törenleri", Eyüp: Dün/Bugün Sempozyum 11-12 Aralık 1993, haz. Tülay Artan, (İstanbul 1994), 50-61; Abdülkadir Özcan "Kılıç Alayı", TDV İslâm Ansiklopedisi, 8 (Ankara 2002), 408- 410; Abdülkadir Özcan, "İstanbul'da Cülus ve Kılıç Kuşanma Törenleri", Antik Çağdan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi, Siyaset ve Yönetim II, 3, (İstanbul 2015) 384-395; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin Saray Teşkilâtı*, (Ankara: TTK Yayınları, 2014).

¹⁴ XVIII. yüzyılda ve sonrasında kılıç kuşanma merasimi ile ilgili yapılan başlıca çalışmalar için bkz. Hakan T. Karateke, *Padişahım Çok Yaşa Osmanlı Devleti'nin Son Yüzyılında Merasimler*, (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2017); Arzu Tozduman Terzi, "Sultan Abdülaziz'in Kılıç Kuşanma Merasimi", *Osmanlı'nın İzinde Profesör Dr. Mehmet İpşirli Armağanı*, II, haz. F. M. Emecen, İshak Keskin, Ali Ahmetbeyoğlu, (İstanbul: Timaş Yayınları 2013).

¹⁵ Abdülkadir Özcan, "Cülus", TDV İslâm Ansiklopedisi, 8 (İstanbul 1993), 108.

¹⁶ Özlem Günday Koparal, "Osmanlı Minyatürlerinde Merasim Tasvirleri", (yüksek lisans tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, 2019), 26.

belirtilerek Divan çavuşları tarafından ilgililere ulaştırılırdı. Bu arada Sadrazam ve Şeyhülislâm Hırka-i Saadet Odasında biat ederek divana gelir ve cülus töreninin başlamasını burada beklerlerdi. Merasimlere katılacak olanların sıraları Teşrifatçı aracılığıyla bir defterde kayıt altına alındıktan sonra cülus merasimi de uğurlu saatin geldiği haberinin ardından yeni padişah, başında sorguçlu kavuğu bulunduğu halde sağ koltuğunda Dârüssaâde Ağası, sol koltuğunda Silahdar Ağa ile birlikte selam vererek dışarı çıkardı. Ardından buradaki görevlilerin tümüne selam veren padişah, Bâbüssaâde önünde kurulmuş olan tahta otururken mehtherane çalardı. Bu esnada avluyu dolduran askerler koro halinde “Aleyke Avnullah-Maşallah” diyerek alkış tutarlardı. Böylelikle padişahın tahta oturması töreni başlamış olurdu. Tahta yeni geçen padişaha kanun gereği nakibüleşraf yeniden biat ederdi. Nakibüleşrafın ardından geri kalan saray zabıtları rütbe sıralarına göre gelerek biat ederlerdi. Tören sırasında alkış çavuşları padişahın devlet adamlarından kime ayağa kalkacağını, kimin tebrikini oturarak kabul edeceğini belirgin hale getirirlerdi. Nitekim teşrifat bakımından karıştırmaması için ayağa kalkması gerekenlere “hareket-i hümayun padişahım, devletinle bin yaşa” oturması gerektiğinde de “istirahat-ı hümayun padişahım, devletinle bin yaşa” sözleriyle haber verirlerdi. Cülus töreninin bitişini Teşrifatçı padişahın eteğini öperek haber verirdi. Padişah bunun üzerine huzurda bulunanları selamlayarak Has Odada biraz dinlendikten sonra ölen hükümdarın cenazesine katılırdı¹⁷. Törenin geri kalan kısmında teşrifat gereği özel uygulamalara geçilerek sırasıyla Kırım hanzadeleri, rikab-ı hümayun ve kapıcıbaşı ağalar biat ederlerdi. Yeni padişah cülustan sonra gelenek olarak sakal bırakırdı. Yeni hükümdar sadarete gönderdiği hatt-ı hümayunda sadrazamı ve kabinesini yerinde bıraktığına dair bilgi verir ardından bu vesileyle tüm devlet erkanına “umûm hil’ati” adıyla hil’atler giydirirdi¹⁸.

“Karaların ve Denizlerin Hâkimi” Padişah Adına: Kılıç Kuşanma Merasiminin Uygulanışı

Kılıç kuşanma töreninin gerçekleşmesinin ilk adımı olan cülus merasimi bazı teşrifat kuralları uygulanarak sona erdiğinde padişahın iktidar sahibi oluşunun meşrulaşması kılıç kuşanma ile manevi ve resmi bir hüviyete bürünürdü. Zira biat törenini de kapsayan cülus merasimi sarayda yapılırken, kılıç kuşanma töreni saltanat merkezinin dinî açıdan kutsal mekânı olan Eyüp Sultan Türbesi’nde yapılırdı¹⁹.

Padişah tahta oturduktan sonra iki veya yedinci gün arasında gerçekleşen bu uygulama için karadan ya da denizden gidilmek suretiyle bir alay tertip edilirdi. Bu alaya “kılıç alayı” adı verilirken, kılıç alayı kılıç kuşanma merasiminin tören aşamasının başlangıç noktasını oluşturup törenin yapılacağı alana ulaşımı ifade etmekteydi. İki şekilde gerçekleştirilebilen bu eylemin kara ve deniz yoluyla yapılabilmesinin simgesel anlamı padişahın hem denizlerin hem de karaların hâkimi olduğu algısının yansıtılmasıyla ilgiliydi. İki aşamalı bu uygulamanın ilki kılıç alayı diğeri ise tören aşamasından oluşmaktaydı.

Saltanata Uzanan Yol: Kılıç Alayı

Osmanlı padişahlarının saltanat sahibi oluşlarıyla ilgili cülus ve biat gibi törenlerin son halkasını oluşturan kılıç alayı, çoğunlukla padişahların tahta oturmalarının ikinci ile yedinci günü arasında icra edilir ve özellikle ilk Cuma selâmlığından önce gerçekleştirilmesi istenirdi²⁰.

¹⁷ Dündar Alikılıç, *Osmanlı’da Devlet Protokolü ve Törenler İmparatorluk Seremonisi*, (İstanbul: Tarih Düşünce Kitapları, 2004), 32,46, 48.

¹⁸ Abdülkadir Özcan, “İstanbul’da Cülus ve Kılıç Kuşanma Törenleri”, *Antik Çağdan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi, Siyaset ve Yönetim II*, C.3, İstanbul (2015), 384.

¹⁹ Hakan T. Karateke, *Padişahım Çok Yaşa Osmanlı Devleti’nin Son Yüzylında Merasimler*, (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2017),67.

²⁰ Dündar Alikılıç, *Osmanlı’da Devlet Protokolü ve Törenler İmparatorluk Seremonisi*, (İstanbul: Tarih Düşünce Kitapları, 2004), 54; Cem Görür, “Sultan III. Mustafa: Ailesi, Günlük Hayatı, Dini ve İlmî İlgileri”, (doktora tezi, Şeyh Edebalı Üniversitesi, 2020), 3.

Padişahlar kılıç kuşanmaya kara veya deniz yoluyla giderlerdi. Deniz yoluyla gidilmişse kara yoluyla dönülürdü²¹. Daha sonra padişahın saltanatın sahibi oluşunun resmi olarak kutlanışının ilanı niteliğindeki kılıç alayı için tezkireler hazırlanıp alaya iştirak edecek olanlar belirlenirdi. Tezkirede adı bulunan davetliler sabahın erken saatlerinde resmi serpuş ve elbiseleriyle saraydaki yerlerini alırlardı. Bu esnada kapıkulu ocaklarının da hazır bulunmaları emredilirdi²². Deniz yoluyla gelmeyi tercih eden padişah, sabah namazından sonra Harem-i Hümayun'dan çıkıp ata binerek deniz kenarında bulunan Sinan Paşa Köşkü'ne gelip, buradan maiyetinde bulunanlarla birlikte üç fenerli saltanat kayığına binmek suretiyle Eyüp İskelesi'ne doğru yola çıkardı. Bu sırada padişahın kayığına diğer görevlilerin bulunduğu kayıklar eşlik ederdi²³. Burada en önemli husus, büyük kalabalıkların seyredebileceği biçimde uzun bir yol güzergâhının izlenmesiydi²⁴. Bu şekilde yeni padişahın tahta çıkışı meşrulaştırılmış olurdu.

Deniz yoluyla kılıç alayına katılmayı tercih eden padişah iskeleye geldiğinde orada kendisini bekleyen devlet erkanından bir takım görevlilerce karşılanırdı. İskeleye çıkan hünkâr, yemek için hazırlanan konağa götürülürdü. Burada biraz istirahat eden padişah, öğle namazını kılıp yemekten sonra atına binerek önünde Vezir-i azam, Vezirler ve diğer devlet erkânı ile birlikte yola çıkar ve Eyüp Sultan türbesine giderdi²⁵. Padişahın Eyüp'ten saraya dönüşü sıklıkla kara yoluyla olurdu. Bu minvalde Edirnekapı, Fatih ve Divanyolu'ndan geçerek Topkapı Sarayı'na gelen padişah, Bâbüssaâde önünde Yeniçeri Ağası tarafından atından indirilerek içeri girmesi kılıç alayının sona erdiğinin işareti olurdu. Padişahın türbe ziyaretinin ardından Eski Odalar önünde altmış birinci cemaat ortası odabaşısının sunduğu şerbeti içmesi ve şerbet kâsesini altınla doldurması mutad bir hal almıştı²⁶. Ayrıca yine adet olduğu üzere Odabaşı üç kurban keserdi. Merasim bu şekilde son şeklini alınca padişah Taht Odası'na gitmek için Valide Taşlığı'ndan yaya olarak Altın Yol olarak anılan yola girerek bu yolda kendisini bekleyen Harem halkına altın serperdi²⁷.

Kılıç Alayı'nın kara yoluyla tören alanına yürüyüşü deniz yoluyla ulaşımından daha gösterişli ve hareketli olurdu. Öncelikle alaya katılacak olan görevlilerin hepsine bir gün önceden haber verilirdi²⁸. Kılıç Alayı günü geldiğinde askerler sabah sarayın birinci avlusunda toplanırdı. Devlet ricali önde gider; arkalarında Sadr-ı âzam ile Şeyhülislâm yürür onların arkasında da saray mensupları yürürlerdi²⁹. Alay, Fatih Sultan Mehmed Camii'ne vardığında padişah attan inip, türbeyi ziyaret ederek dua ederdi. Devamında Edirne Kapısı'ndan çıkılarak alay ile Eyüp Sultan Türbesi'ne gidilirdi. Burada tören alayı Eyüp Camii'ne giderek yol tarafına dizilip hazır vaziyette selam dururlardı³⁰.

Kılıç alayı yalnızca türbeye ulaşmakla görevli bir birlik değildi. Aynı zamanda alay, farklı görevler de icra ederek padişahın halkla temasında önemli rol oynardı. Bu görevlerden bazıları kırk elli civarında hayvanın kurban edilmesi ve etlerinin cami ve türbe hademeleriyle fakirlere dağıtılması, Eyüp'ten dönüş

²¹ Arzu Terzi Tozduvan, "Sultan Abdülaziz'in Kılıç Kuşanma Merasimi", *Osmanlı'nın İzinde Profesör Dr. Mehmet İpşirli Armağanı*, C. II, haz. F. M. Emecen, İshak Keskin, Ali Ahmetbeyoğlu, (İstanbul Timaş Yayınları, 2013), 467.

²² İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin Saray Teşkilâtı*, (Ankara: TTK Yayınları, 2014), 184.

²³ Dündar Alikılıç, *Osmanlı'da Devlet Protokolü ve Törenler İmparatorluk Seremonisi*, (İstanbul: Tarih Düşünce Kitapları, 2004), 56; Abdülkadir Özcan "Kılıç Alayı", TDV İslâm Ansiklopedisi, 8 (Ankara 2002), 409.

²⁴ Hakan T. Karateke, *Padişahım Çok Yaşa Osmanlı Devleti'nin Son Yüzyılında Merasimler*, (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2017), 82.

²⁵ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin Saray Teşkilâtı*, (Ankara: TTK Yayınları, 2014), 185.

²⁶ Abdülkadir Özcan "Kılıç Alayı", TDV İslâm Ansiklopedisi, 8 (Ankara 2002), 409.

²⁷ Dündar Alikılıç, *Osmanlı'da Devlet Protokolü ve Törenler İmparatorluk Seremonisi*, (İstanbul: Tarih Düşünce Kitapları, 2004), 58.

²⁸ Dündar Alikılıç, *Osmanlı'da Devlet Protokolü ve Törenler İmparatorluk Seremonisi*, (İstanbul: Tarih Düşünce Kitapları, 2004), 59.

²⁹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin Saray Teşkilâtı*, (Ankara: TTK Yayınları, 2014), 187.

³⁰ Dündar Alikılıç, *Osmanlı'da Devlet Protokolü ve Törenler İmparatorluk Seremonisi*, (İstanbul: Tarih Düşünce Kitapları, 2004), 59-60.

sırasında halkın yeni padişaha vermek istediği dilekçelerin toplanmasıydı³¹. Kapıcılar Kethüdası ile Mirahur Ağa tarafından toplanan bu dilekçeleri saraya ulaştıklarında Kapı Ağası mühürleyip Padişah adına, görülüp muamele edilmesi maksadıyla Kapıcılar Kethüdası aracılığıyla sadrazama teslim edilirdi³². Bu anlamıyla kılıç kuşanma merasimleri halkın padişaha ulaşabilmesi için bir vesile olurdu.

Saltanatın Resmîleşme İlanı: Kılıç Kuşanma Töreni

Kılıç kuşanma merasiminin son aşamasını temsil eden tören kısmı zaman içinde büyük değişikliklere uğramadan icra edilen bir uygulamaydı. Kılıç kuşanma töreni bazı istisnalar olsa da genellikle Eyüp Sultan türbesinin ve camiinin bulunduğu yerde gerçekleşirdi³³. Kılıç kuşanma töreni bir yana bu ziyaretlerin altında yatan en büyük anlamlardan biri de askeri başarı için sahâbenin himmetini almaktı³⁴. XVII. yüzyıl başlarına kadar “türbeler ziyareti” şeklinde olan söz konusu uygulama, I. Ahmed’ten itibaren resmi teşrifattaki yerini aldı³⁵. Nitekim XVII. yüzyıl ortalarına kadar “türbeler ziyareti” olarak anılan bu ritüelin ilk sultanların kılıç kuşanma töreninden bağımsız olarak yaptıkları Eyüp ziyaretlerinin yardım dilemek amacıyla yapılmış olması da bunun göstergelerindendir³⁶.

Tören gününden önce merasimin yapılmasıyla ilgili usulen de olsa izin tahriri yazılıp yeni padişahın irade çıkarması gerekmektedir. Böylelikle tüm vükela ve ulemaya, devlet ricaline, büyük camilerin şeyhleri ve müderrislere yazılı müzekkirelerle Eyüp’te bulunmaları gereken saat bildirilirdi³⁷. Kılıç alayı düzeniyle türbeye ulaşıldıktan sonra padişah türbeye girerek hazırlanan yere oturur, Sadr-ı azamın, Şeyhülislâmın ve Yeniçeri Ağasının gelmesiyle Fetih Suresi okunurdu. Ardından Şeyhülislâm, Nakîbüleşraf ve bazı tarikat üyeleri dua ettikten sonra padişah iki rekât namaz kılıp duasını yapar ve kılıç kuşanırdı³⁸.

Padişahların kuşandıkları kılıçlar saraydaki emanetler arasından padişahın isteğine göre seçilmekteydi³⁹. Osmanlı tarihi boyunca kılıç kuşanma törenlerinde kullanılan kılıçların farklı kişilere ait olması kılıç seçiminin bir kurala bağlı olmadığını göstermektedir. Hz. Ömer, Hz. Peygamber ve Osman Gazi’ye ait kılıçlar son dönemde sıklıkla kullanılan kılıçlar arasındadır. Kimin kılıcının kuşanıldığının önemi ise taşıdığı manevi değer ve simgelediği anlamda gizlidir. Zira IV. Murad Hz. Peygamber ve Yavuz Sultan Selim’in kılıçları olmak üzere çift kılıç kuşanmıştır. II. Mahmud ile II. Abdülhamid’de çift kılıç kuşanan padişahlar arasındadır. Kılıçlardan biri dinî, diğeri ise hanedana dayandırılan görevlendirmenin simgesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Burada dikkat edilen husus saray hangi kılıcı kullanırsa kullansın, siyasi malzeme olduğu durumlarda törendeki kılıcın Hz. Muhammed’e atfedilmesi idi. Burada kılıcın verdiği dolaylı mesaj aracılığıyla Osmanlı padişahının halife olarak imgesi

³¹ Abdülkadir Özcan “Kılıç Alayı”, TDV İslâm Ansiklopedisi, 8 (Ankara 2002), 409.

³² Ebru Baykal, “Osmanlılarda Törenler”, (yüksek lisans tezi Trakya Üniversitesi, 2008), 33-34.

³³ Arzu Terzi Tozduman, “Sultan Abdülaziz’in Kılıç Kuşanma Merasimi”, *Osmanlı’nın İzinde Profesör Dr. Mehmet İpşirli Armağanı*, C. II, haz. F. M. Emecen, İshak Keskin, Ali Ahmetbeyoğlu, (İstanbul Timaş Yayınları, 2013), 465.

³⁴ Feray Coşkun, “Osmanlı İstanbul’unda Müstesnâ bir Ziyaretgâh: Eyüp Sultân Türbesi”, III. Osmanlı İstanbul’u Sempozyum Bildirileri, 1 (İstanbul: 25-26 Mayıs 2015), 559.

³⁵ Abdülkadir Özcan, “İstanbul’da Cülus ve Kılıç Kuşanma Törenleri”, (*Antik Çağdan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi, Siyaset ve Yönetim II*, 3, İstanbul 2015) 387.

³⁶ Hakan T. Karateke, *Padişahım Çok Yaşa Osmanlı Devleti’nin Son Yüzylında Merasimler*, (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2017), 69-70.

³⁷ Hakan T. Karateke, *Padişahım Çok Yaşa Osmanlı Devleti’nin Son Yüzylında Merasimler*, (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2017), 82.

³⁸ Abdülkadir Özcan “Kılıç Alayı”, TDV İslâm Ansiklopedisi, 8 (Ankara 2002), 409.

³⁹ Vedat Günyol, “Kılıç Alayı”, İslâm Ansiklopedisi, 6 (İstanbul 1977), 679.

pekiştirilmiş oluyordu⁴⁰. Benzer uygulamalar konumuzu teşkil eden XVIII. yüzyıl padişahları tarafından da gerçekleştirilmiştir.

Ayrıca padişahlara kimlerin kılıç kuşatacağı kanuni bir zemine oturtulmamıştır⁴¹. Çoğu kez bu görevi Şeyhlülislâmlar yerine getirirken, Nakibüleşraftan kimseler de bu görevi en çok icra edenlerdendir⁴². Padişahlara kılıç kuşatma işini normalde ulemayı temsilen Şeyhülislâm ve Hanedan halkını temsil eden Silahdâr Ağası olmak üzere iki kişi icra ederdi⁴³. Ancak her padişah döneminde farklı şahısların ortaya çıktığı da görülmektedir. Örneğin Fatih Sultan Mehmed'e hocası Akşemseddin'in kılıç kuşattığı rivayeti de kılıç kuşatanların seçiminin mutlak bir şarta bağlı olmadığını göstermektedir⁴⁴.

XVIII. Yüzyılda Kılıç Kuşanma Merasimleri

Görüldüğü üzere Osmanlı tarihinde önemli bir yeri olan ve kuruluş yıllarından itibaren uygulanan kılıç kuşanma törenlerinin XVIII. yüzyılda da bir takım değişikliklerle birlikte uygulandığını söylemek mümkündür. Nitekim dönemin ilk padişahı olan III. Ahmed (1703-1730)'e Nakibüleşraf tarafından Yeniçeri ve Silahdar Ağa'nın yardımcılarıyla kılıç kuşatıldığı bilinmektedir⁴⁵. Buna göre Sultan Ahmed, süregelen geleneğin dışına çıkarak tahta çıkışından (17 Ağustos 1703)⁴⁶ yaklaşık 1 ay sonra (16 Eylül 1703)⁴⁷ alayla Eyüp Sultan'a giderek Hz. Halid'in türbesini ziyaretten sonra, Hz. Peygamber'in kılıcını kuşandı⁴⁸. Bir isyan hadisesi (1703 İsyanı) ile Edirne'de tahta çıkan III. Ahmed, İstanbul'a gelerek kılıç kuşandı⁴⁹. Bu arada döneme ait belgelerde padişahın kılıç kuşanma merasimi sırasında mutlak bir uygulamaya bağlı kalmak suretiyle Eyüp Sultan türbe hademesine 330 kuruş ihşanda bulunduğu tespit edilebilmektedir⁵⁰. Ardından padişah ve maiyeti törenle Edirnekapı yolundan Topkapı Sarayı'na dönmüştür⁵¹. Bu şekilde XVIII. yüzyılın hemen başlarında tahta geçen Sultan III. Ahmed, bir kısım küçük farklılıklar ile birlikte tahta çıkışında mutlak olduğu şekilde kılıç kuşanma merasimi gerçekleştirdi.

III. Ahmed'in 1730 yılında bir isyan ile tahttan indirilmesinin ardından onun yerine tahta geçen Sultan I. Mahmud (1730-1754) ise tahta çıkışından (1 Ekim 1730) 21 gün sonra Eyüp El-Ensari türbesini

⁴⁰ Hakan T. Karateke, *Padişahım Çok Yaşa Osmanlı Devleti'nin Son Yüzyılında Merasimler*, (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2017), 71,74.

⁴¹ Bazı Osmanlı Padişahlarına kılıç kuşatanlar şu şekildedir: I. Ahmed'e Şeyhülislam Ebü'l- Meyamin Mustafa Efendi kılıç kuşatmıştır. I. Mustafa, II. Osman ve IV. Mehmed'e Şeyhülislâm kılıç kuşatırken, IV. Murad'a Üsküdarî Aziz Mahmud Hüdaî Efendi kılıç kuşatmıştır. II. Süleyman'a Şeyhülislâm Debbağ-zâde Mehmed Efendi ile Yeniçeri Ağası Mustafa Ağa kılıç kuşatmıştır. III. Ahmed'e Nakibül-eşraf tarafından kılıç kuşatırken, I. Mahmud'a Nakibül-eşraf İmad zâde Seyyit Mehmed Efendi Hz. Peygamberin kılıcını kuşatmıştır. III. Mustafa'ya Şeyhülislâm Feyzullah Efendi ile Nakibül-eşraf ve I. Abdülhamid'e Şeyhülislâm Mehmed Efendi kılıç kuşatmıştır. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin Saray Teşkilâtı*, (Ankara: TTK Yayınları, 2014), 180-181.

⁴² İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin Saray Teşkilâtı*, (Ankara: TTK Yayınları, 2014), 180.

⁴³ A. D. Alderson, *Osmanlı Hanedanının Yapısı*, çev. Şefaettin Severcan, (İstanbul: İz Yayıncılık, 1998) 81.

⁴⁴ Ahat Ural Bikkul, "Topkapı Sarayı Müzesindeki Türk Kılıçları Üzerinde Bir İnceleme", *Türk Etnografya Dergisi*, IV, (1962): 20-30.

⁴⁵ Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekayiat Tahlil ve Metin (1066-1116/1656-1704)*, (haz. Abdülkadir Özcan), (Ankara: TTK Yayınları, 1995), 822; Ruhan Dinç, "18. Yüzyılda Osmanlı Merasimlerinin Mali Bir Unsuru: Atıyyeler", (yüksek lisans tezi, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi 2016), 36.

⁴⁶ Mehmet Topal, Silahdar Fındıklı Mehmed Ağa, "Nusretname- Tahlil ve Metin (1106-1133/ 1695-1721)", (Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 2001), 629-631.

⁴⁷ Ahmet Çağrı Başkurt, "351 Numaralı Sadaret Teşrifat Defteri Işığında Osmanlı Payitahtında İcra Edilen Törenler (H. 1105-1221/M. 1693-1806)", (yüksek lisans tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, 2017), 4.

⁴⁸ M. Münir Aktepe, "Ahmed III", TDV İslâm Ansiklopedisi, 1 (İstanbul 1989), 35.

⁴⁹ *Anonim Osmanlı Tarihi (1099-1116/1688-1704)*, (Yay. haz. Abdülkadir Özcan), (Ankara: TTK Yayınları, 2000), 254.

⁵⁰ TSMA. d. , nr.2352.0889.

⁵¹ M. Münir Aktepe, "Ahmed III", TDV İslâm Ansiklopedisi, 1 (İstanbul 1989), 35.

ziyaret ederek kılıç kuşanma merasimini gerçekleştirdi. Geleneğe uygun bir şekilde düzenlenen bu kılıç kuşanma merasiminin, uğurlu kabul edilen Eyüp Sultan Cami'inde gerçekleştirildiği merasime devlet erkânı ile ulemanın katıldığı görülmektedir. Yine önceki dönemlerde olduğu gibi merasim için sabah erkenden saraydan hareket eden I. Mahmud, kendisini karşılayan askeri erkânı selamlayarak alay ile Edirne Kapısı'ndan Eyüp Sultan Türbesi'ne geldi. Bu arada kılıç kuşanma merasimi için toplanan İstanbul halkının önünde yapılan dualar eşliğinde dönemin nakibüleşrafı tarafından I. Mahmud'a Hz. Muhammed'in kılıcı kuşandırıldı. Ardından Fatih Sultan Mehmed Cami'inde Cuma namazını kılan padişah saraya döndü⁵². Dönemin kroniklerinden Mür'it-Tevârih adlı eserde ise I. Mahmud'un kılıç kuşanma merasimi şu şekilde açıklanmıştır⁵³:

“Cülusun beşinci Cuma günü Pâdişah kılıç kuşanmak için azim alay ile Edirne-kapısı yolu ile Türbe-i hazret-i Hâlid radiyallahuanh'a varup şemş-i Fahr-i âlem sallallahu te'âlâ aleyhi ve sellem'i meyânına bend idüp avdetle yine Edirne-kapısı yolundan İstanbul'a dahil olup Ebü'l-feth rahmetullahu aleyh câmi'inde cum'ayı edâ edüp Saray'a teşrif buyurdu”.

Görüldüğü üzere geleneğe uygun bir şekilde kılıç kuşanma merasimi gerçekleştirilen I. Mahmud'a Hz. Muhammed'in kılıcının kuşandırılmasını Hülya Tezcan, padişahın tahta çıkışı sırasında ön sıralarda duran ve uygunsuz kıyafetleri ve davranışlarıyla devlet erkânını rahatsız eden Patrona Halil ve yandaşlarını doğru yola sevk etmek için yapılan bir uyarı olarak değerlendirilmiştir⁵⁴. Yine I. Mahmud, kılıç kuşanma merasimi için kullanılan yollarda geleneğin dışına çıkarak merasim için kara yolu ile gitmiş ve yine kara yolu ile dönmüştür⁵⁵. Bu durumun özel bir sebebi olmadığını düşünmekteyiz.

I.Mahmud'un vefatı (1754) ile onun yerine geçen III. Osman (1754-1757)'da geleneğe uygun bir şekilde tahta geçişinden (14 Aralık 1754) birkaç gün sonra (20 Aralık 1754) kılıç kuşanma merasimini icra etti. Buna göre Sultan III. Osman tahtta çıkışının yedinci günü mürettep bir alay ile Saray'dan Eyüp Sultan Türbesi'ne geçti. Yine kendinden önceki padişahların kılıç kuşanma merasimlerinde olduğu gibi hazırlıklar yapılırken, merasime katılacak olan tüm devlet erkânı, sabah erkenden saraya geldi. Fakat hasta olmasından dolayı müsaade isteyen Şeyhülislam Murtaza Efendi, merasimin yapılacağı gün kendi arabasıyla Eyüp Sultan'a geldi⁵⁶. Burada düzenlenen merasimde padişaha Şeyhülislam Seyyid Murtaza Efendi tarafından kılıç kuşandırıldı⁵⁷. Buna göre 14 Aralık 1754 yılında tahta geçen Sultan III. Osman cülusunun yedinci günü kara yolu ile önce Fatih Sultan Mehmed Türbesi'ne uğradıktan sonra Eyüp Sultan Türbesi'nde kılıç kuşandı. Ardından gelenek olduğu üzere kurbanlar kesilirken, yine Eski Odalar'da şerbet dağıtıldı⁵⁸. Merasimin ardından kayıkla Yalı-Köşkü'ne döndü⁵⁹. Nitekim bununla ilgili

⁵² Vak'anüvis Subhî Mehmed Efendi, *Subhî Tarihi*, haz. Mesut Aydiner, (İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2007), 37-38; Necdet Sakaoğlu, “Sultan I. Mahmud”, *Bu Mülkün Sultanları*, (İstanbul 2004), 54; Uğur Kurtaran, *Sultan Birinci Mahmud (1730-1754)*, (Ankara: Altınordu Yayınları, 2018), 63.

⁵³ Şem'dâni-zâde Fındıklılı Süleyman Efendi, *Mür'it-Tevârih*, I-II, haz. M. Münir Aktepe, (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1976-1978), 12.

⁵⁴ Hülya Tezcan, *Osmanlı Sarayının Çocukları, Şehzadeler ve Hanım Sultanların Yaşamları, Giysileri*, (İstanbul: Aygaz Yayınları, 2006), 121.

⁵⁵ Abdülkadir Özcan “Kılıç Alayı”, TDV İslâm Ansiklopedisi, 8 (Ankara 2002), 409.

⁵⁶ Mehmed Hâkim Efendi, *Hâkim Efendi Tarihi,(Osmanlı Tarihi 1166-1180/1752-1766) (İnceleme-Metin)*, C. I, haz. Tahir Güngör, ed. Ziya Yılmaz, (İstanbul: Türkiye Yazama Eserler Kurumu Başkanlığı, 2019), 191-192.

⁵⁷ Fikret Sarıcaoğlu, “Osman III”, TDV İslâm Ansiklopedisi, 33 (İstanbul 2007), 456.

⁵⁸ Mehmed Hâkim Efendi, *Hâkim Efendi Tarihi,(Osmanlı Tarihi 1166-1180/1752-1766) (İnceleme-Metin)*, C. I, haz. Tahir Güngör, ed. Ziya Yılmaz, (İstanbul: Türkiye Yazama Eserler Kurumu Başkanlığı, 2019),196.

olarak dönemin kroniklerinden “Mehâsinü’l-Âsâr ve Hakâ’iku’l-Ahbâr” adlı eserde “zîkr-i taklid-i seyf” başlığıyla merasimin nasıl edildiği ile ilgili bilgiler mevcuttur⁶⁰:

“Selâtîn ü mülûk-i selef hazret-i Hâlid’de taklîd-i seyf ile kesb-i şeref edegeldikleri kanûn olduğuna binâ’en, şehir-i rebtulevelin yedinci günü alay tertîb olunup, Sadriazam ve Kapudan Paşa ve sudûr-i ulemâ ve mevâlî ve hâcegân ve müderrisîn ve ocağlı cümle esbâb-ı dîvâniyyeleriyle Serây-ı hümayûn’da hâzır ve şeyhulislâm Efendi’ye araba ile mukaddemce hazret-i Hâlid’e varup, kudûm-i hazret-i şehriyârî’ye nâzır olmak ruhsatı müteyesser olup, alay âmâde olduğu taraf-ı Tâcdârî’ye ihbâr ve fi’l-hâl şehriyâr-ı vâlâ-tebâr bir esb-i sabâ-reftâra süvâr olup, ilerüden erbâb-ı alay âheste seyr ü hareket ile alâ tefâvüt-i merâtibihim azîmete ibtidâr ve Ebu’l-Feth Sultân Mehmed Hân Câmiî’ne duhûl ve rahş-ı dil-keşlerinden nüzûl ve cedd-i azamları türbesini ziyâret ile kesb-i feyz-i rûhâniyyet ve Hudâvendigar-ı merhûmun hatt-ı yedleriyle nüvişte olan mushaf-ı şerîfi görüp: “Bundan alâ ziyâret olmaz nutkuyla zîkr olunan Mushaf-ı şerîf-den bir aşır Kur’an okunmasını fermân ve sevâbiyle revân-ı sâhib-i hattı şâdân buyurduktan sonra, tekrâr süvâr-ı semend-i şevket ve türbe-i hazret-i Hâlid’e gelüp, kesb-i yümn ü bereket ve Nakibu’l-eşraf Rızâ Efendi dest-güşâ-yı duâ ve deymûmiyyet-i saltanat-ı seniyye temennâsını edâ edüp, duâya gayet ve resme nihâyet verildikten sonra taklîd-i seyf maslahatına mübâseret ve ol dahi vech-i malûm ile pezîr ruft-e-i temşiyet olup, Hudâvend-i kerrübî evsâf alay erbâbına ruhsat-dâde-i ‘avd ü insurâf olup, o hilâlde zevrak-i hilâl-revnaka süvâr ve âzim-i dâr-ı şevket-medâr oldular”. Görüldüğü üzere geleneğe uygun bir şekilde kılıç kuşanan padişah, kılıç kuşandığı gün İstanbul’da yangın çıkması nedeniyle padişahın uğurlu gelmediği söylentileri üzerine emekli askerlere bile kanunda olmadığı halde cülus bahşışı dağıttı⁶¹.

Yine dönemin padişahlarından Sultan III. Mustafa (1757-1774)’nın kılıç kuşanma merasiminin de benzer şekillerde gerçekleştiği görülmektedir. Nitekim geleneğe uygun olarak cülusun ikinci ya da beşinci günü icra edilmesi gereken kılıç kuşanma merasimi için III. Mustafa’ya cülusundan hemen sonra (30 Ekim 1757)⁶² bir telhis gönderildi. Telhiste kılıç kuşanma merasiminin “üçüncü veyahut beşinci günü” yapılmasının “kânun-ı kadîm ve de’b-i müstedîm-i saltanât-ı seniyye” olduğu ifade edildi. Ardından merasim için hangi gün gidileceği ile ilgili padişahın ferman istenirken, padişahın fermanı doğrultusunda 3 Kasım Perşembe günü alay eşliğinde Sultan III. Mustafa’nın kılıç kuşanma merasimi gerçekleştirildi⁶³. Buna göre III. Mustafa’nın kılıç kuşanma merasimi için devlet erkânı seher vakti Topkapı Saray’ında bir araya geldi. Bu çerçevede Sadrazam Ragıp Paşa, Şeyhülislam Feyzullah Efendi ve diğer devlet erkânı sarayda düzenlenecek alay için hazırlandı. Ardından padişah III. Mustafa, Has Oda Kapısı’ndan ata binmek suretiyle, Babüssaade’nin önünden alaya katıldı ve kara yolunu kullanarak Eyüp Sultan Türbesi’ne doğru alay eşliğinde gidildi. Kara yoluyla gidiş ya da dönüşlerde Fatih Sultan Mehmed’in türbesini ziyaret etme geleneğine uyan III. Mustafa, önce alay ile Fatih Türbesi’ne gitti. Bu arada alay, Yeniçerilere ait Eski Odaların önünden geçerken, gelenek gereği altmış birinci bölüğün odabaşısı

⁵⁹ Şem’dâni-zâde Fındıklılı Süleyman Efendi. *Mür’it-Tevârih*, I-II, haz. M. Münir Aktepe, (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1976-1978), 178; Nevzat Sağlam, “Ahmed Vâsif Efendi ve Mehâsinü’l-Asâr ve Hakâ’iku’l-Ahbâr’ı 1166-1188/1752-1774(inceleme ve metin)”, (Doktora tezi, Marmara Üniversitesi, 2014), 45.

⁶⁰ Nevzat Sağlam, “Ahmed Vâsif Efendi ve Mehâsinü’l-Asâr ve Hakâ’iku’l-Ahbâr’ı 1166-1188/1752-1774 (inceleme ve metin)”, (Doktora tezi, Marmara Üniversitesi, 2014), 45.

⁶¹ Ruhan Dinç, “18. Yüzyılda Osmanlı Merasimlerinin Mali Bir Unsuru: Atıyyeler”, (yüksek lisans tezi, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi 2016), 34.

⁶² Kemal Beydilli, “Mustafa III”, TDV İslâm Ansiklopedisi, 31 (İstanbul 2006), 280.

⁶³ Kemal Beydilli, “III. Mustafa (1757-1774) Kaynarca Öncesi bir Padişah Portresi”, *Kitab-ı Hedaya, Studien zum Osmanischen Reich und seinen Nachbargebieten*, hg. Sevgi Ağcagül-Henning Sivert, (Bonn: Bonn University Press 2019), 194; Cem Görür, “Sultan III. Mustafa: Ailesi, Günlük Hayatı, Dini ve İlmî İlgileri”, (doktora tezi, Şeyh Edebali Üniversitesi, 2020), 31-32.

tarafından Sadrazam Ragıp Paşa ve III. Mustafa'ya birer kâse şerbet ikram edildi. Şerbetleri içen padişah mutad olduğu üzere ikram edilen kâseyi altınla doldurmak suretiyle iade ettikten sonra, üç adet kurban kesildi. Buradan sonra Fatih Camii'ne gidilirken, padişah alkışlarla türbeye girdi ve ziyaretini tamamladıktan sonra bir takım ihşanlarda bulundu. Buradan tekrar hareket eden alay, Eyüp Sultan Camii'ne gelince selam vermek suretiyle durdu ve padişah, Sadrazam Ragıp Paşa ile Yeniçeri Ağası'nın refakatinde türbeye girdi. Türbenin içerisinde hazır bulunan Şeyhülislâm ise III. Mustafa'nın türbe ziyaretinden sonra dua ettikten sonra, padişahın tercihine binaen Hz. Ömer'in kılıcını giydirdi. Daha sonra elli adet kurban kesildi⁶⁴. Bu şekilde kılıç kuşanma merasimini gerçekleştirerek, hükümdarlığının meşruiyetini pekiştiren Sultan Mustafa, Eyüp Sultan türbedarları ile alayda görev alan diğer kişilere çeşitli ihşanlarda bulundu⁶⁵.

Tablo-1: III. Mustafa'nın Kılıç Kuşanma Merasiminde Verilen İhşanlar⁶⁶.

Kime Verildiği	Miktar
Eyüb Ensârî türbedarlarına	500 kuruş
Türbe içerisinde Fethi Şerif okuyanlarına	50 adet zer-i mahbub-ı tam
Teşrifatçı Efendi'ye	40 adet zer-i mahbub-ı tam
Pişkeşçilere	15 adet zer-i mahbub-ı tam
Mataracılar	10 adet zer-i mahbub-ı tam
İskemleciye	10 adet zer-i mahbub-ı tam
Nevbet-hân-ı Bâb-ı Hümâyûn kullarına	10 adet zer-i mahbub-ı tam
Bölükbaşyân-ı Bevvâbân-ı Dergâh-ı Âli kullarına	10 adet zer-i mahbub-ı tam
Sandalcılar ve Piyadecilere	100 adet zer-i mahbub-ı tam
Yeniçeri Hû-keşânlara	10 adet zer-i mahbub-ı tam
Yeniçeri Sakalarına	4 adet zer-i mahbub-ı tam
Maiyetlerine giden Teberdârân-ı Hassa kullarına	300 kuruş

Görüldüğü üzere geleneğe uygun bir şekilde kılıç kuşanma merasimini icra eden III. Mustafa, türbe içerisinde Şeyhülislam'ı ve avluda da devlet erkânını selamladıktan sonra alkışlarla atına binmek suretiyle Bostan İskelesi'ne yöneldi. Burada sadrazam ve yeniçeri ağasının refakatinde kayığa bindi. Ardından Sadrazam Ragıp Paşa'nın "zemin bûs" ederek alkışlanmasıyla birlikte hareket edilerek Topkapı Sarayı'na dönüldü⁶⁷. Nitekim III. Mustafa dönemine ait ruzname ve kroniklerde benzer ifadeler geçmektedir⁶⁸. Fakat bazı kaynaklarda, III. Mustafa'nın kendinden önceki padişah III. Osman gibi, merasim sonrasında saraya dönmeyerek, deniz yolu ile Yalıköşkü'ne gittiğini ifade etmektedir⁶⁹. Döneme ait bir ruzname kaydında bu durum şu şekilde ifade edilmiştir⁷⁰:

⁶⁴ Cem Görür, "Sultan III. Mustafa: Ailesi, Günlük Hayatı, Dini ve İlmi İlgileri", (doktora tezi, Şeyh Edebalı Üniversitesi, 2020), 32-33.

⁶⁵ Bu çerçevede padişahın bizzat kendi hazinesinden verdiği ihşanlar için bkz. Cem Görür, "Sultan III. Mustafa: Ailesi, Günlük Hayatı, Dini ve İlmi İlgileri", (doktora tezi, Şeyh Edebalı Üniversitesi, 2020), 33.

⁶⁶ Cem Görür, "Sultan III. Mustafa: Ailesi, Günlük Hayatı, Dini ve İlmi İlgileri", (doktora tezi, Şeyh Edebalı Üniversitesi, 2020), 33.

⁶⁷ Cem Görür, "Sultan III. Mustafa: Ailesi, Günlük Hayatı, Dini ve İlmi İlgileri", (doktora tezi, Şeyh Edebalı Üniversitesi, 2020), 33.

⁶⁸ Üzeyir Yıldırım, "Osmanlılar'da Cülûs ve Buna Dair Bir Kaynak Eser", (yüksek lisans tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi 2007), 33-35; Nevzat Sağlam, "Ahmed Vâsif Efendi ve Mehâsinü'l-Asâr ve Hakâ'iku'l-Ahbâr'ı 1166-1188/1752-1774 (inceleme ve metin)", (Doktora tezi, Marmara Üniversitesi, 2014), 97

⁶⁹ Şem'dâni-zâde Fındıklılı Süleyman Efendi. *Mür'it-Tevârih*, I-II, haz. M. Münir Aktepe, (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1976-1978), 13; Yunus Irmak, "III. Mustafa Ruznamesi (H. 1171-1177/M. 1757-1763)", (yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi 1991), 4.

⁷⁰ Yunus Irmak, "III. Mustafa Ruznamesi (H. 1171-1177/M. 1757-1763)", (yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi 1991), 4.

“Fî 20 S Ruz-ı Peñç-şenbih....Has Oda Kapusu’ndan esb-i sebâ reftare süvâr Babüssaâde’den mutad üzre alay ile kılıç kuşanmağa teşrif Sultan Mehmed Han Türbesi’ni ziyaret, andan Eyyüb türbesine varılıb zuhru edâ birle teberrüken Hazret-i Ömer Efendi’imizin mübarek kılıc-ı şerifini kuşanub dua ve senadan sonra sandala süvar Yalıköşkü’nden Harem-i Hümayûn’a hareket..” Buna göre, III. Mustafa’nın kılıç kuşanma merasimi ve tahta çıkışı, burada tersanedeki gemilerin sancaklarla donatılması ile Tersane, Tophane ve Kurşunlu Mahzen’den topların atılması vasıtasıyla kutlandı⁷¹.

III. Mustafa’nın ölümü ile onun yerine tahta çıkan (21 Ocak 1774) Sultan I. Abdülhamid (1774-1789)’te geleneğe uygun bir şekilde tahta çıkışının altıncı günü Eyüp Sultan Türbesi’ne giderek kılıç kuşandı⁷². Abdülhamid’in kılıç kuşanma töreninin başka bir kaynakta tahta çıkışının yedinci günü olan 27 Ocak Perşembe günü gerçekleştirildiği belirtilmektedir⁷³. Yine döneme ait belgelerde de padişahın kılıç kuşanma merasiminin cülusunun yedinci günü olduğu belirtilmektedir⁷⁴. Buna göre Sultan Abdülhamid alışlagelen uygulamanın dışına çıkarak Hz. Ömer’in kılıcının yerine Hz. Peygamber’in kılıcını kuşandı. Padişaha bu mübarek kılıç, eski nakibü’l-eşraf ve yeni Şeyhülislâm Şerif-zâde Mehmed tarafından kuşandırıldı⁷⁵. Benzer ifadeler dönemin kroniklerinde de geçmekte olup, Sultan Abdülhamid geleneğe uygun bir şekilde cülusunun altıncı günü Fatih Sultan Mehmed türbesini ziyaret ettikten sonra Eyüp Sultan türbesine giderek kılıç kuşanmıştır⁷⁶. Nitekim Sultan Abdülhamid’in kılıç kuşanma merasimi ile ilgili dönemin kroniklerinden Sadullah Enverî Efendi’nin tarihinde geçen ifadeler şu şekildedir⁷⁷:

“Şehr-yâr-ı ma’delet-ger-dâr hazretleri cülûs-ı hümayûnlarıyla meymenet-bahş-ı emsâr ü aktâr olduklarının altıncı hamîs günü rikâb-ı hümayûndan vürûd edenlerinden tahkik olunduğu vech ile kavânîn-i kadîme-i ecdâd-ı izâm ve merâsim-i dîrîne-i mer’iyye âbâ-kirâmın ihyâ buyurmak için takallüd-i seyf cem’iyyet-i hâzır olmasın emr eyleyüp tertîb olunan âlây-ı hayret-efzâ ile Ebû Eyyûb Ensârî merkad-ı münevverelerine ‘azîmet ve bu yüzden müşâhede-i cemâl-aftâb misâlleri ümîdiyle yemîn ü yesâr-ı tarîkde dîz-ı intizâr olan halâyık-encüm şumâra selâm-bahş ü ‘atâ-pâş olarak isticlâb-ı kulub-ı erâmil ü z’afâyâ dikkat ve hilâl-ı râhda Ebû’l-feth ve’l-megazî Sultân Mehmed Hân Gazi hazretlerinin dahi merkad-ı rıdvân-ma’hedlerin ziyâret eyledikden sonra ihtiyâr olunan sâ’ât-ı nehârîden yedinci sâ’at duhûl edinceye dek türbe-i Hâlid’den du’â vü istifâzaya kıyâm ve bi’l-yümn ve’l-ikbâli’-tâtamm nakib-i sâbık Şeyhü’l-islâm Şerif-zâde Mehmed Mollâ Efendi yediyle takallüd-i hüsam-ı behrâma intikal eyleyüp manend-i aftâb sarây-ı hümayûnlarına iyâb buyurdular”.

Bu arada padişahın kılıç kuşanma alayı için Kalfa Kapısı’ndan “daire-i şahane”ye kadar çeşitli kumaşlar döşendi⁷⁸. Yine Sultan Abdülhamid’in geleneklere uygun bir şekilde kılıç kuşanma merasimi

⁷¹ Şem’dâni-zâde Fındıklılı Süleyman Efendi. *Mür’it-Tevârih*, I-II, haz. M. Münir Aktepe, (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1976-1978), 13.

⁷² M. Münir Aktepe, “Abdülhamid I”, TDV İslâm Ansiklopedisi, 1 (İstanbul 1988), 213.

⁷³ Fikret Sarıcaoğlu, *Kendi Kaleminden Bir Padişahın Portresi Sultan I. Abdülhamid (1774-1789)*, (İstanbul: Tarih ve Tabiat Vakfı, 2001), 5-6.

⁷⁴ BOA. TS. MA. d.,nr. 1054.

⁷⁵ Fikret Sarıcaoğlu, *Kendi Kaleminden Bir Padişahın Portresi Sultan I. Abdülhamid (1774-1789)*, (İstanbul: Tarih Ve Tabiat Vakfı, 2001), 5-6.

⁷⁶ Hikmet Çiçek, “(Vekayî’nüvis) Sadullah Enverî Efendi Ve Tarihi’nin II. Cildinin Metin ve Tahlili (1187–1197/1774–1783)”, (doktora tezi, Atatürk Üniversitesi, 2018) 404; Üzeyir Yıldırım, “Osmanlılar’da Cülûs ve Buna Dair Bir Kaynak Eser”, (yüksek lisans tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi 2007), 77-78.

⁷⁷ Hikmet Çiçek, “(Vekayî’nüvis) Sadullah Enverî Efendi Ve Tarihi’nin II. Cildinin Metin ve Tahlili (1187–1197/1774–1783)”, (doktora tezi, Atatürk Üniversitesi, 2018), 404.

⁷⁸ BOA. TS. MA. e.,nr. 611/26.

öncesinde, sırasında ve sonrasında bir takım görevlilere atıyyeler verdiği bilinmektedir. Bu sırada verilen atıyye ve ihsanlar şu şekildedir:⁷⁹

Tablo-2: Sultan I. Abdülhamid'in Kılıç Kuşanma Merasiminde Atıyye Verilen Görevliler ve Atıyye Miktarları⁸⁰

Kime Verildiği	Verilen Miktar
Türbeye teşriflerinde ceyb-i hümayûna teslim olunan cedid sikke	300 adet zer-i mahbub-ı tam
Bab-ı hümayûndan Eyüb Ensari'ye varınca 19 kıta yeniçeri ve 7 kıta cebeci kullarına Çukadar Ağa yediyle verilen miktar	540 adet zer-i mahbub-ı tam
Baş Çukadar Ağa yediyle esna-yı rahda ocak aşçılarına ve kara kullukçuyan ve sakalarına verilen miktar	691 adet zer-i mahbub-ı tam 81 adet zer-i mahbub-ı nısf
Yeniçeri Sakarına	8 adet zer-i mahbub-ı tam
Sultan Mehmed türbedarlarına	50 adet zer-i mahbub-ı tam
Sultan Mehmed Cami-i şerif hademeleri kullarına	500 kuruş
Sultan Mehmed türbesinde hatim eden İmam Efendi vekiline 20, aslına 80	100 kuruş
Bab-ı hümayûndan Eyüb Ensari'ye varınca Hazinekar Ağa ve Hazine Kethüdası tarafından verilen para	11500 kuruş (23 kese)
Katar ile giden başyazıcı ve ikinci yazıcı ve hazine eskileri kullarına	300 kuruş
Maiyetlerinde giden teberdarân-ı hassa kullarına	300 kuruş
Eyüb Ensari Türbedarları kullarına	500 kuruş
Eyüb Ensari'de feth-i şerif kırrat eden kullara	50 adet 50 adet zer-i mahbub-ı tam

XVIII. yüzyılın son padişahı olan III. Selim (1789-1807) ise kılıç kuşanma geleneğine göre padişahların kılıç kuşanmadan Cuma namazına gitmeme kaidesi gereğince Salı günü tahta çıkmasına rağmen kılıç alayı 7 gün sonra Pazartesi günü icra edildi⁸¹. Buna göre 7 Nisan 1789 tarihinde tahta çıkan Sultan Selim için 17 Nisan 1789'da kılıç alayı gerçekleştirildi⁸². Bununla ilgili olarak kılıç kuşanma merasiminin nasıl olacağı hakkında şeyhülislamın reisülkütuba gönderdiği tezkire, sadrazamın telhisıyla padişaha arz edildi⁸³. Nitekim bununla ilgili olarak Osmanlı tarihindeki cülus merasimleriyle ilgili bir sadaret defterindeki ifadeler Sultan Selim'in kılıç kuşanma merasiminin 17 Receb 1203 (13 Nisan 1789) tarihinde icra edildiğini göstermektedir⁸⁴.

Merasimde mutat uygulamalara dikkat edilirken⁸⁵ III. Selim'in kılıç kuşanma alayı için belgelere yansıyan kayıtlara göre 30.150 kuruş harcandı⁸⁶. Bu miktarın 1.077 kuruş 50 akçesi padişah ve maiyetinin Eyüp Sultan Türbesi'ne gidişi sırasında yollara dökülen kum için harcandı⁸⁷. Yine döneme ait başka bir belgede padişahın kılıç kuşanma merasimi için nakit olarak harcanan ve esnaftan satın alınan eşyalar için toplamda 61.102,5 kuruş ödendiği tespit edilebilmektedir⁸⁸. Ayrıca III. Selim kılıç kuşanma merasimi

⁷⁹ BOA. TS. MA. d., nr.1054.

⁸⁰ BOA. TS. MA. d., nr.1054.

⁸¹ Ruhan Dinç, "18. Yüzyılda Osmanlı Merasimlerinin Mali Bir Unsuru: Atıyyeler", (yüksek lisans tezi, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi 2016), 36.

⁸² Kemal Beydilli, "Selim III", TDV İslâm Ansiklopedisi, 36 (İstanbul 2009), 425.

⁸³ BOA. TS. MA. e., nr. 756/114.

⁸⁴ Üzeyir Yıldırım, "Osmanlılar'da Cülûs ve Buna Dair Bir Kaynak Eser", (yüksek lisans tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi 2007),114, 115-117

⁸⁵ Üzeyir Yıldırım, "Osmanlılar'da Cülûs ve Buna Dair Bir Kaynak Eser", (yüksek lisans tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi 2007) 112-114.

⁸⁶ BOA. TS. MA. d., nr. 5138.001.

⁸⁷ BOA. C. DH. nr. 334/16673.

⁸⁸ BOA. TS. MA. d., nr. 5138. 002.

sonrasında eskiden beri devam eden kaidelere uymak suretiyle bir takım görevlilere toplamda 640 altın atıyye verdi. “Taklid-i seyf” için atıyye verilen bu görevliler ve miktarlar şu şekildedir:⁸⁹

Tablo-3: Sultan III. Selim’in Kılıç Kuşanma Merasiminde Atıyye Verilen Görevliler ve Atıyye Miktarları

Verilen Kişi/Görevli	Miktar (Adet)
Berâ-yı kayıkçıyân ez-bostâniyân-ı hâssa	200
Berâ-yı teşrifâtî efendi	40
Berâ-yı pişkeşci-i hâssa	20
Berâ-yı matharacı-ı hâssa	15
Berâ-yı iskemleci-i hâssa	15
Berâ-yı nevbetciyân-ı bevvâbin-i dergâh-ı âlî	30
Berâ-yı ferrâş-ı seccâde-i şehriyârî der-türbe-i şerife	5
Berâ-yı bevvâbin-i Bâb-ı Hümâyûn	15
Berâ-yı bevvâbin-i bâb-ı miyân	15
Berâ-yı ser-bölükhân-ı bevvâbin-i dergâh-ı âli	15
Berâ-yı nevbetciyân-ı çavuşân-ı dergâh-ı âli	30
Berâ-yı çavuşân der-Bâb-ı Hümâyûn	15
Berâ-yı çavuşân der-Bâb-ı Sadr-ı âli	15
Berâ-yı solakan-ı hâssa	50
Berâ-yı peykân-ı hâssa	60
Berâ-yı halife-i teşrifât efendi	20
Kise-i teşrifât	20
Fî 18 CA sene 1223 Sultan Mahmud Efendimizin seyf alayında zamm olunan Çavuşân-ı alaya	15
Yamağ-ı kise-i teşrifât-ı hümâyûna	15
TOPLAM	640

Bu şekilde kılıç kuşanma merasimi icra edilen III. Selim hükümdarlığın bir gereği olarak kabul edilen ve kılıç alayı yapılmadan yeni padişahın Cuma selamlığına çıkmama prensibini bozdu. Buna göre “kılıç kuşanma töreni padişahların geleneği, Cuma farzı ise Allah’ın emridir” diyen padişah, kılıç kuşanmadan önce Cuma namazını Ayasofya Camii’nde kıldı⁹⁰.

⁸⁹Üzeyir Yıldırım, “Osmanlılar’da Cülûs ve Buna Dair Bir Kaynak Eser”, (yüksek lisans tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi 2007), 117.

⁹⁰Abdülkadir Özcan “Kılıç Alayı”, TDV İslâm Ansiklopedisi, 8 (Ankara 2002), 410.

Sonuç

Osmanlı Devleti'nde kılıç, eski Türk devlet geleneğinin bir devamı olarak merasimlerin önemli bir simgesi olmuştur. Nitekim Osmanlı tarihinde kuruluş yıllarından itibaren saray gelenekleri arasında yerini alan kılıç kuşanma merasimleri, her dönemde halkın ve devletin ileri gelenlerinin ilgisini çeken önemli bir seremoni haline gelmiştir. Resmî belgelerde “taklid-i seyf, takallüd-i şemşîr” olarak geçen bu merasimler, kılıç alayı ve kılıç kuşanma olmak üzere iki aşamadan oluşur. Tarihi temelleri İslâm'ın ilk dönemlerine kadar dayanan bu merasimler, Osmanlılar zamanında kendine özgü motifler kazanmıştır. Genellikle padişahların cüluslarının ikinci ile yedinci günü arasında gerçekleştirilen bu merasimler, padişahların iktidarlarını meşrulaştıran manevi ve resmî bir mahiyet arz ederken, aynı zamanda halkın padişaha ulaşabilmesinin de bir vesilesidir. Kılıç kuşanma merasimleri padişahın sabahın erken saatlerinde saraydan çıkışıyla başlar ve gösterişli bir alay eşliğinde Eyüp Sultan Türbesi'nde dualarla icra edilirdi. XVII. yüzyılda saltanatın temel sembollerinden biri haline gelen kılıç kuşanma merasimleri, çalışmanın konusunu oluşturan XVIII. yüzyılda da birtakım küçük değişimlerle varlığını devam ettirdi. Nitekim yüzyılın ilk padişahı olan III. Ahmed geleneğin dışına çıkarak kılıç kuşanma merasimini tahta çıkışından bir ay sonra gerçekleştirdi. Bu durum padişahın bir isyan hadisesi sonrasında tahta geçmesiyle ilgili zorunlu bir gecikmedir. Bunun dışında III. Ahmed'in kılıç kuşanma merasiminde mutat uygulamalara uyuldu. Benzer bir gecikme halefi I. Mahmud'un merasiminde de yaşandı. 1730 isyanı sonrasında tahta geçen padişahın kılıç kuşanma töreni tahta geçişinden yirmi bir gün sonra icra edildi. Yine önceki dönemlerden farklı olarak I. Mahmud, III. Ahmed gibi, isyancılara gözdağı vermek amacıyla Hz. Muhammed'in kılıcını kuşandı. Son olarak padişah geleneğin dışına çıkmak suretiyle merasim için gidiş ve dönüşte kara yolunu kullandı. Dönemin üçüncü padişahı olan Sultan III. Osman'ın kılıç kuşanma merasiminde ise merasim sonrası saraya değil, Yalı-köşkü'ne gidilmesi dışında bir farklılık yaşanmadı. Padişahın 1757'de ölümüyle yerine tahta geçen Sultan III. Mustafa'da geleneğe uygun bir şekilde tahta çıkışının beşinci günü kılıç kuşandı. Yine padişahın kılıç alayı ve merasiminde diğer tüm mutat uygulamalara dikkat edilirken, merasim için çeşitli görevlilere önemli ihسانlarda bulunuldu. 1774'de tahta geçen I. Abdülhamit ve son olarak 1789'da tahta çıkan III. Selim'in kılıç kuşanma merasimleri de benzer şekilde geleneğin icrası şeklinde gerçekleştirilirken, her iki merasimde de görevlilere önemli ihسانlarda bulunuldu. III. Selim bir istisna olarak, geleneğin dışına çıkmak suretiyle Cuma namazını kıldıktan sonra, kılıç kuşandı. Görüldüğü üzere XVIII. yüzyılda kılıç kuşanma merasimleri Osmanlı Devleti'nde daha önceki yüzyıllarda teamül haline gelen geleneklere uymak suretiyle icra edildi. Çalışmada tespit edilen bazı küçük farklılıkların ise dönemin kendi özel şartları içerisinde ve sürecin anlam ve önemine etki etmeyecek boyutlarda olduğu sonucuna varıldı. Bu noktada özellikle XVIII. yüzyıl saray teşrifatı içerisinde yer alan benzer merasimlerle ilgili yapılacak mukayeseli çalışmalar, ilgili yüzyılda yaşanan değişimleri ortaya çıkartacak önemli argümanlar sunacaktır.

KAYNAKLAR

1. Arşiv Kaynakları

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

HH. nr. 524/25602.

C. SM. nr. 1/29; nr. 132/6636.

C. DH. nr. 334/16673.

TS. MA. e.nr. 611/26; 756/114.

TS. MA. d., nr.2352.0889; 1054; 5138.001; 5138.002.

2. Diğer Kaynaklar

Aktepe, M. Münir. “Abdülhamid I”, TDV İslâm Ansiklopedisi, 1, (İstanbul 1988),213-216.

Aktepe, M. Münir. “Ahmed III”, TDV İslâm Ansiklopedisi, 2 (1989), 34-38.

Anonim Osmanlı Tarihi (1099-1116/1688-1704), (Yay. Haz. Abdülkadir Özcan), Ankara: TTK. Yayınları, 2000.

Alderson, A. D. *Osmanlı Hanedanının Yapısı*, çev. Şefaettin Severcan, İstanbul: İz Yayıncılık, 1998.

Alikılıç, Dünder. *Osmanlı'da Devlet Protokolü ve Törenler İmparatorluk Seremonisi*, İstanbul: Tarih Düşünce Kitapları, 2004.

Aydın, Hilmi. “Topkapı Sarayı’nda Padişah Kılıçları”, *El Sanatları Dergisi*, 4 (2007): 28-37.

Başkurt, Ahmet Çağrı. “351 Numaralı Sadaret Teşrifat Defteri Işığında Osmanlı Payitahtında İcra Edilen Törenler (H. 1105-1221/M. 1693-1806)”, Yüksek lisans tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, 2017.

Baykal, Ebru. “Osmanlılarda Törenler”, Yüksek lisans tezi, Trakya Üniversitesi, 2008.

Beydilli, Kemal. “III. Mustafa (1757-1774). Kaynarca Öncesi bir Padişah Portresi”, *Kitab-ı Hedaya, Studien zum Osmanischen Reich und seinen Nachbargebieten*, Hg. Sevgi Ağcagül-HenningSivert, Bonn: Bonn University Press, 189-249.

Beydilli, Kemal. “Mustafa III”, TDV İslâm Ansiklopedisi, 31 (İstanbul 2006), 280-283.

Beydilli, Kemal. “Selim III”, TDV İslâm Ansiklopedisi, 36 (İstanbul 2009),425-426.

Bikkul, Ahat Ural. “Topkapı Sarayı Müzesindeki Türk Kılıçları Üzerinde Bir İnceleme”, *Türk Etnografya Dergisi*, IV, Ankara: TTK Basımevi (1962), 20-30.

Bozkurt, Nebi. “Kılıç”, TDV İslâm Ansiklopedisi, 25 (Ankara 2002),405-408.

Coşkun, Feray. “Osmanlı İstanbul’unda Müstesnâ bir Ziyaretgâh: Eyüp Sultân Türbesi”, III. Osmanlı İstanbul’u Sempozyum Bildirileri 1, İstanbul: 25-26 Mayıs 2015.

Çiçek, Hikmet. “(Vekayi’nüvis) Sadullah Enverî Efendi Ve Tarihi’nin II. Cildinin Metin ve Tahlili (1187–1197/1774–1783)”, Doktora tezi, Atatürk Üniversitesi, 2018.

- Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekayiat Tahlil ve Metin (1066-1116/1656-1704)*, (haz. Abdülkadir Özcan), Ankara: TTK. Yayınları, 1995.
- Dinç, Ruhan. “18. Yüzyılda Osmanlı Merasimlerinin Mali Bir Unsuru: Atrıyyeler”, Yüksek lisans tezi, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, 2016.
- Görür, Cem. “Sultan III. Mustafa: Ailesi, Günlük Hayatı, Dini ve İlmi İlğileri”, Doktora tezi, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, 2020.
- Günyol, Vedat. “Kılıç Alayı”, İslâm Ansiklopedisi, 6 (İstanbul 1977), 678-679.
- Kafadar, Cemal. “Eyüp’te Kılıç Kuşanma Törenleri”, Eyüp: Dün/Bugün Sempozyum 11-12 Aralık 1993, haz. Tülay Artan, İstanbul 1994.
- Karateke, Hakan T. *Padişahım Çok Yaşa Osmanlı Devleti’nin Son Yüzyılında Merasimler*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2017.
- Koparal, Özlem Günday. “Osmanlı Minyatürlerinde Merasim Tasvirleri”, Yüksek lisans tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, 2019.
- Kurtaran, Uğur. *Sultan Birinci Mahmud (1730-1754)*, Ankara: Altınordu Yayınları, 2018.
- Irmak, Yunus. “III. Mustafa Ruznamesi (H. 1171-1177/M. 1757-1763)”, Yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi, 1991.
- İnalçık, Halil. “Osmanlı Padişahı”, *A. Ü. S. B. F. D., C. XIII/IV*, (1958), 68-79.
- Mehmed Hâkim Efendi, *Hâkim Efendi Tarihi, (Osmanlı Tarihi 1166-1180/1752-1766) (İnceleme-Metin)*, C. I, haz. Tahir Güngör, ed. Ziya Yılmaz, (İstanbul: Türkiye Yazama Eserler Kurumu Başkanlığı, 2019).
- Özcan, Abdülkadir. “İstanbul’da Cülus ve Kılıç Kuşanma Törenleri”, *Antik Çağdan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi, Siyaset ve Yönetim II*, C.3, İstanbul (2015), 384-395.
- Özcan, Abdülkadir. “Kılıç Alayı”, TDV İslâm Ansiklopedisi, 8 (Ankara 2002), 408-410.
- Özcan, Abdülkadir. “Cülus”, TDV İslâm Ansiklopedisi, 8 (İstanbul 1993), 108-114.
- Sakaoğlu, Necdet. “Sultan I. Mahmud”, *Bu Mülkün Sultanları, İstanbul (2004)*, 328-347.
- Sağlam, Nevzat. “Ahmed Vâsıf Efendi ve Mehâsinü’l-Asâr ve Hakâ’iku’l-Ahbâr’ı 1166-1188/1752-1774 (İnceleme ve metin)”, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 2014.
- Sarıcaoğlu, Fikret. “Osman III”, TDV İslâm Ansiklopedisi, 33 (İstanbul 2007), 456-459.
- Sarıcaoğlu, Fikret. *Kendi Kaleminden Bir Padişahın Portresi Sultan I. Abdülhamid (1774-1789)*, İstanbul: Tarih ve Tabiat Vakfı, 2001.
- Sevinç, Bayram. “Yiğit ve Silahlı Adam Diyalektiğinde Kılıç Simgesi”, *Turkish Studies*, 8/6, Ankara (2013): 619-639.
- Şem’dâni-zâde Fındıklılı Süleyman Efendi. *Mür’i’t-Tevârih*, C. I-II, Haz. M. Münir Aktepe, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1976-1978.

- Tanrıbuyurdu, Gülçin. “Klâsik Türk Şiirinde “Kılıç Duası”, *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 9, (2012): 139-166.
- Tezcan, Hülya. *Osmanlı Sarayının Çocukları, Şehzadeler ve Hanım Sultanların Yaşamları, Giysileri*, İstanbul: Aygaz Yayınları, 2006
- Topal, Mehmet. Silahdar Fındıklı Mehmed Ağa, “Nusretname- Tahlil ve Metin (1106-1133/ 1695-1721)”, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 2001.
- Tozduman Terzi, Arzu. “Sultan Abdülaziz’in Kılıç Kuşanma Merasimi”, *Osmanlı’nın İzinde Profesör Dr. Mehmet İpşirli Armağanı*, C. II, haz. F. M. Emecen, İshak Keskin, Ali Ahmetbeyoğlu, İstanbul: Timaş Yayınları, 2013.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Osmanlı Devleti’nin Saray Teşkilâtı*, Ankara: TTK Yayınları, 2014.
- Vak’anüvis Subhî Mehmed Efendi. *Subhî Tarihi*, haz. Mesut Aydınar, İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2007.
- Yıldırım, Üzeyir. “Osmanlılar’da Cülûs ve Buna Dair Bir Kaynak Eser”, Yüksek lisans tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, 2007.

Osmanlı Devleti'nde Afet Yönetimine Bir Örnek: 1889 ve 1890 Malatya Yangınları

An Example for Disaster Menagement in the Ottoman Empire: The Malatya Fires of 1889 and 1890

Selahattin Satılmış

Doç. Dr.

Aksaray Üniversitesi

Tarih Bölümü

ssehahattin2003@hotmail.com

ORCID ID : 0000-0002-2282-9421

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type : Araştırma Makalesi
Geliş Tarihi / Received : 4 Ağustos 2021
Kabul Tarihi / Accepted : 21 Eylül 2021
Yayın Tarihi / Published : 15 Ekim 2021
DOI Number : 10.21021/osmed.978876

Kaynak Gösterme / Citation

Satılmış, S. "Osmanlı Devleti'nde Afet Yönetimine Bir Örnek: 1889 ve 1890 Malatya Yangınları". *Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, 13 (2021): 101-128.

Osmanlı Devleti'nde Afet Yönetimine Bir Örnek: 1889 ve 1890 Malatya Yangınları

An Example for Disaster Management in the Ottoman Empire: The Malatya Fires of 1889 and 1890

Selahattin Satılmış

Öz

Malatya kenti, 19. yüzyılın son çeyreğinde birçok felaket yaşadı. 3 Mart 1893 depreminde çok büyük tahribat ve can kaybı yaşayan Malatya, aynı yıl kolera salgını nedeniyle yüzlerce nüfusunu kaybetti. Bu afetlerin birkaç yıl öncesinde ise iki büyük yangın felaketine maruz kalarak, büyük miktarda maddi ve manevi zarara uğradı. İlk yangın 1889 yılı sonlarında çıktı ve Malatya Çarşısı'nı küle çevirdi. Aynı çarşı, daha üzerinden bir yıl geçmeden ikinci ve daha büyük bir yangın felaketi yaşadı. Yangınlarda çarşıdaki dükkânların yanı sıra diğer bazı binalar da büyük zarar gördü. Deprem sonrasında olduğu gibi yangınlar sonrasında da afetzedelerin yaraları sarılmaya çalışıldı. Bu hususta hem Malatya livası (sancağı) ve buranın bağlı olduğu Ma'mûretü'l-'Azîz vilâyetinin yöneticileri hem de başkent İstanbul'dan devleti yöneten Osmanlı hükümetinin temsilcilerinin gayretleri ile yangınzedelerin yaraları sarılmaya çalışıldı. Maddi yardımlar yapıldığı gibi Malatya halkına bazı kolaylıklar da sağlandı. Bu çalışmada, bahsi geçen yangınların çarşı ve etrafında yol açtığı zararlar, afetler sonrası yaşananlar, afetzedelerin yaralarının sarılması amacıyla yapılan çalışmalar ve alınan tedbirler arşiv belgeleri ve dönemin gazeteleri ışığında ele alınarak, o dönemde Malatya halkının ve bölge idarecilerinin çektiği maddi ve manevi sıkıntılara yer verildi.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Malatya, Yangın, Felaket, Afet Yönetimi.

Abstract

The city of Malatya experienced many disasters in the last quarter of the 19th century. Malatya, which suffered great damage and loss of life in the earthquake of March 3, 1893, lost hundreds of its population in the same year due to the cholera epidemic. Several years before these disasters, he was exposed to two major fire disasters and suffered a great amount of material and moral damage. The first fire broke out at the end of 1889 and turned the Malatya Bazaar to ashes. The same bazaar suffered a second and bigger fire disaster less than a year later. In addition to the shops in the bazaar, some other buildings were also damaged in the fires. As in the aftermath of the earthquake, efforts were made to heal the wounds of the victims after fires. In this regard, the injuries of the fire victims were tried to be healed with the efforts of both the administrators of the Malatya liva and the Ma'mûretü'l-'Azîz province to which it was affiliated, and the representatives of the Ottoman government who ruled the state from the capital Istanbul. In addition to financial aid, some conveniences were provided to the people of Malatya. In this study, the damages caused by the aforementioned fires in and around the bazaar, what happened after the disasters, the studies and measures taken to heal the wounds of the disaster victims were discussed in the light of archival documents and newspapers of the period, and the material and moral difficulties of the people of Malatya and the regional administrators at that time were given.

Keywords: Ottoman State, Malatya, Fire, Misfortune, Disaster Management

Giriş

1840 yılından itibaren halkın yazlık evlerinin bulunduğu Aspuzu etrafında gelişerek büyüme imkânı bulan Malatya şehir merkezi¹, 19. yüzyılın son çeyreğinde, bilhassa 1889-1893 yılları arasında birbiri adına gelen birçok doğal ve beşeri afetlerle karşılaştı. Bu sırada Malatya, 1878 yılında kurulan ve merkezi Harput olan Ma'mûretü'l-'Azîz vilâyetine bağlı bir liva (sancak) statüsünde idi.² Ayrıntıları daha sonra verileceği üzere 1889 Kasım'ında ilk çarşı yangınıyla başlayan Malatya'daki afetler serisi, 1890 Kasım'ında çıkan ikinci çarşı yangınıyla devam etti. Malatya, ikinci yangından sonraki senede, 1891 yılında, bir afet olmasa da çiftçilerini etkileyen büyük bir talihsizlikle karşılaştı. Arşiv kayıtlarındaki ifadeyle afyon fiyatlarının "emsâli nâ mesbûk bir sûrette" yani daha önce emsali görülmemiş derecede düşmesi, Malatya çiftçisi için büyük bir felaket oldu.³ Çünkü Malatya, Osmanlı coğrafyasında afyonun en çok ve en kaliteli yetiştirildiği yerlerin başında gelmekteydi. Afyon üretimi, Malatya halkının en önemli geçim kaynaklarından biri, hatta en belirgin endüstri dalı haline gelmişti.⁴ Malatya'da üretilen afyonların en iyi kalitede olduğunu belirten The Levant Herald gazetesi muhabiri, "Bu kalitede afyon için bu yıl özel bir talep yok, şimdilik afyon ticaretinin durumu neredeyse yangın kadar iç karartıcı" diyerek, Malatya çiftçisinin maddi açıdan büyük kayıp yaşamakta olduğunu vurgulamaktaydı.⁵ Ayrıca 1880'lerin sonlarında kuraklık afeti Malatya'yı etkiledi. 1890 mahsulünün derecesi ortalamanın epey altında olduğu gibi aynı yılın yazı da kurak geçmişti. Mayıs ayından Kasım ayının 11'ine kadar, yaz ortasındaki hafif bir sağanak yağış dışında, tek bir yağmur damlası düşmemişti. Bu durum bir sonraki yılın tarımsal üretimini etkileyeceğinden çiftçi halkı endişelendirmekteydi.⁶

Malatya'da talihsizlikler kuraklıkla da son bulmadı. Şehir, son yangından 2 yıl 3 ay kadar sonra, öncekilerden çok daha yıkıcı bir afetle sarsıldı. 3 Mart 1893'te meydana gelen deprem, 416'sı Malatya merkezi ve köylerinde olmak üzere en az 885 kişinin hayatını kaybetmesine yol açtı. Adıyaman, Kâhta ve Akçadağ kazalarında da büyük tahribat ve can kaybına yol açan deprem, Malatya kazası genelinde bulunan binalardan 2.756'sının tamamen, 2.978'sinin büyük oranda yıkılmasıyla sonuçlandı. Binalardan 2.886'sı ise tamir edilebilecek derecede hasar gördü. Yukarıda ismi geçen kazaları da kapsayan Malatya livası genelindeki durum daha da vahimdi. Öyle ki deprem liva genelinde toplam 13.349 binanın yıkılmasına ya

¹ İsmail Aytaç, "Malatya", *Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA)*, 27 (İstanbul 2003), s. 474; Mısır Vâlisi Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın, çıkardığı isyan sırasında Anadolu'ya ordu göndermesi karşısında Osmanlı umumi karargâhı 1838 yazında Elazığ'dan Malatya'ya taşındı. O sırada Aspuzu'daki yazlık evlerinde bulunan halkın, ordunun ayrılmasından sonra kışlık şehirdeki harap olan evlerine dönmeyerek yazlık evlerinde kalmaya devam etmesiyle modern Malatya'nın çekirdeğini Aspuzu oluşturdu. Göknur Göğebakan, "Malatya", *DİA*, 27, (İstanbul 2003), s. 471.

² *Salnâme-i Vilâyet-i Ma'mureti'l-'Azîz*, H. 1310 (M. 1892), s. 78-84; Adnan Işık, *Malatya (1890-1919)*, (İstanbul: Yayınevi yok, 1998), 170-171, 245, 252-259.

³ *Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA.)*, ŞD., 1466/1, 5 R 1310. (Not: Belge fonlarının açılımları kaynakçada verilmiştir.)

⁴ 1876 yılından itibaren ülke genelinde düşüş eğilimi gösteren afyon, Malatya'da okkası (1 okka=1,28 kg) 1881-1885 döneminde 226 kuruşa alıcı bulurken, 1886-1890 döneminde 194 kuruşa satılmaktaydı. 1891-1895 döneminde ise büyük bir düşüş yaşayarak okkası 134 kuruşa indi. Malatya afyonunun kalitesinin yüksek olmasından dolayı ziraatla uğraşan devlet yetkilileri, başka yerlerde de afyon üretimi gerçekleştirmeye başladılar. Donald Quataert, *Anadolu'da Osmanlı Reformu ve Tarım (1876-1908)*, Çev. Nilay Ö.Gündoğan-Azat Z. Gündoğan, (İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2008), 244-245.

⁵ *The Levant Herald*, Vol. XI, Sayı. (S.) 6, 9 Şubat 1891.

⁶ *The Levant Herald*, Vol. X, S. 48, 1 Aralık 1890.

da çeşitli oranlarda hasar görmesine yol açmıştı.⁷ The Levant Herald muhabirinin ifadesiyle “*ard arda üç felaket (iki yangın ve bir deprem) yaşayan şehir neredeyse felç olmuştu*”.⁸ Malatya’nın yaşadığı talihsizlik bunlarla da sınırlı kalmadı. Depremden birkaç ay sonra Malatya halkını derinden etkileyen bir başka afet daha baş gösterdi. Henüz yıkıcı nitelikteki depremin yaralarını sarmakla uğraşan Malatya halkı aynı zamanda kolera salgınıyla da mücadele etmek zorunda kaldı. Salgın Malatya’da 896 kişinin ölümüne sebep olarak, depremden daha fazla can kaybına yol açtı.⁹

Bunların öncesinde ve sonrasında Malatya’da birçok doğal ve beşeri afetin meydana geldiği muhakkaktır. Örneğin, Ma‘mûretü’l-‘Azîz gazetesinin haberleri arasında, bu makaleye konu olan iki büyük yangından önce meydana gelen bir yangın haberine rastlanmaktadır. 10 Şubat 1884 gecesi saat 04.36 sularında çıkan bu yangın, kentteki Cemiloğlu Hanı’nın bitişiğindeki bakkal esnafı Kôr İbo’nun oğlu Abdülvehhab’ın dükkânında bulunan kibrit kutularının ateş almasıyla çıkmışsa da, asker ve polis memurlarının kısa sürede müdahale etmesi neticesinde, başka yerlere sirayet etmeksizin söndürülmüştü ve fazla bir maddi kayıp oluşmamıştı.¹⁰ 1889 ve 1890 yıllarının Kasım ayında Malatya Çarşısı’nda çıkan yangınlar ise çeşitli faktörlerin etkisiyle hızla yayılarak büyük tahribata ve maddi kayıplara yol açtı. Bu iki büyük yangınla doğrudan alakalı tek müstakil çalışma bulunmaktadır. Naim Ürkmez tarafından hazırlanarak, 2016 yılında Geçmişten Günümüze Malatya Uluslararası Sempozyumu’nda sunulan “Malatya’da Üç Yangın: 1889, 1890 ve 1919 Yangınları”¹¹ isimli bu bildiri metninde konular özet bir şekilde ele alınmıştır. Okumakta olduğunuz “Osmanlı Devleti’nde Afet Yönetimine Bir Örnek: 1889 ve 1890 Malatya Yangınları” isimli bu çalışmada ise arşiv belgeleri ve dönemin basını temel alınmış, daha geniş bir kaynak yelpazesine başvurulmuş; yangınların sebep olduğu tahribat ve zararlar, afetler sonrasında sergilenen kriz yönetimi, yangın bölgesinin yeniden imarı, halkın yaşadığı sıkıntılar, yangınların topluma yansımaları detaylandırılmaya çalışılmıştır. Bu sayede literatürde ve internet sitelerinde yer alan yangınlara ilişkin bazı hataların da düzeltilmesi mümkün olmuştur.

1. 1899 Yangını

Malatya Çarşısı’nı alevler altında bırakan ilk yangın, 20 Kasım 1889 tarihinde, öğle ezanı vakitlerinde, saat 12.18 sularında başladı. Bu sırada rüzgârın şiddetle esmesi yangının çarşı içinde kısa sürede yayılmasına neden oldu. Hemen müdahale edilmesine rağmen çeşitli sebeplerin de etkisiyle kısa sürede yayıldı, ancak çok sayıda dükkânın küle dönmesinden sonra söndürülebildi. Yangının kısa sürede söndürülemez hıza yayılmasının birçok sebebi bulunmaktadır. O esnada havanın rüzgârlı olması, ateşin hızla yayılması ve müdahaleyi kısıtlaması bakımından en büyük sebebi teşkil etmektedir. Önemli

⁷ 1893 Malatya Depremi ve afet yönetimi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Selahattin Satılmış, “1893 Malatya Depremi ve Afet Yönetimi”, *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)*, 39, (2016), 137-178; Aynı yazar, *Osmanlı Devleti’nde Afet Yönetimi ve Depremlerin Sosyo-Ekonomik Etkileri*, (İstanbul: İdeal Kültür Yayıncılık, 2017); Naim Ürkmez, “Osmanlı Devleti’nde Bir Toplumsal Dayanışma Örneği: 1893 Malatya Depremi”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9/43 (2016), 970-986.

⁸ *The Levant Herald*, Vol. XIII, S.13, 27 Mart 1893.

⁹ Göğebakan, a.g.m., s. 471.

¹⁰ *Mamûretü’l-‘Azîz*, S. 19, 20 R 1301.

¹¹ Naim Ürkmez, “Malatya’da Üç Yangın: 1889, 1890 ve 1919 Yangınları”, *Geçmişten Günümüze Malatya Uluslararası Sempozyumu (14-16 Nisan 2016) Bildiriler Kitabı*, C. I, Yay. haz. Selcan Koçaslan, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2017, s. 755-767.

sebeplerden diğeri ikisi ise yangının çıktığı çarşıdaki dükkânların ahşaptan ve genel itibariyle birbirine bitişik bir şekilde inşa edilmiş olmasıdır.¹²

Çeşitli kurumlar ya da kişiler, şehirde çıkan yangın haberini merkezi hükümete ya da ilgili kişilere iletiler. Yangının yaşandığı gün Malatya Mutasarrıflığı, bağlı bulunduğu Ma‘mûretü’l-‘Azîz vâlisi Ali Paşa’yı telgrafla bilgilendirmiş, o da hemen durumu Dâhiliye Nezâretine (İçişleri Bakanlığına) bildirmişti. Vâliliğe ait telgrafın Dâhiliye Nezâreti tarafından Mâbeyn-i Hümâyûn Başkitâbetine arz edilmesiyle de dönemin padişahı II. Abdülhamid haberdar edildi. Bu telgraflarda yanan binaların miktarı ve meydana gelen zararın sonra arz edileceği belirtilmekteydi. Yangının ertesi günü sabahı Malatya’dan İbrikçiyân isimli bir esnaf, çarşıdaki binaların tamamının yandığını, kendi hanlarının ise şimdilik selamette olduğunu bildirmekteydi.¹³ Yine yangından bir gün sonra, 21 Kasım’da, Malatya’da yangından zarar gören medreselerin birinde görev yapan müderrislerden Osman, Mehmed, Hasan ve Halil Efendiler padişaha hitaben bir arzuhal kaleme aldılar. Yazılarında; “*medrese talebelerinin açıkta ve zor durumda kaldıklarından ve merhâmet-i şâhâneye başvurmaktan başka çâre bulamadıklarından*” bahisle padişahın yardım ve ihsanına nail olmak için girişimde bulundular.¹⁴ Malatya’daki yangın haberi kısa süre sonra basına da yansdı. İstanbul’da İngilizce olarak yayınlanan The Levant Herald gazetesi 25 Kasım 1889 tarihli nüshasında “*Malatya’da ciddi bir yangının yaşandığını ve çok sayıda ev ile dükkânın küle döndüğünü*” bildirmekteydi.¹⁵ Görüldüğü üzere yangından hemen sonra paylaşılan bilgilerde felaketin gerçek boyutu gösterilememişti. Bu durum, muhtemelen henüz zararın tam olarak tespit edilememesinden kaynaklanmaktaydı.

Yetkili mercilerce daha sonra yapılan incelemeler ise yangının halkın oturduğu evlere sirayet etmediğini, ancak çarşının neredeyse tamamı ile bazı câmiler ve külliyesindeki medreselerin yandığını ortaya çıkardı.¹⁶ Yanan câmiler, Bâbü’s-saâde ağalarından merhum İsmail Efendi tarafından yaptırılan ve Çınarlı Câmii ismiyle de anılan Bâbü’s-saâde Ağası Câmii ile Hâce Câmii olarak anılan Hoca Hacı Yusuf Efendi Câmii¹⁷ (Meşrutiyet sonrasında Yeni Câmii olarak anılmaya başlanmıştır) idi. Yangında zarar gören medreseler ise bu iki câminin külliyesinde yer alan eğitim kurumlarıydı.¹⁸ Bunların birinde yer alan 14 adet

¹² BOA, Y.PRK.DH., 3/58, 26 RA 1307.

¹³ BOA, Y.PRK.DH., 3/58, 26 RA 1307; DH.MKT., 1682/112, 24 R 1307. Ürkmez, yanlışlıkla olsa gerek, bildirisinde İbrikçiyâ’a ait çarşıdaki bir dükkânın yandığını belirtmiştir ki bu doğru değildir. Ürkmez, “Malatya’da Üç Yangın...”, s. 759.

¹⁴ BOA, Y.MTV., 41/40, 29 RA 1307.

¹⁵ The Levant Herald, Vol. IX, S. 46, 25 Kasım 1889.

¹⁶ BOA, DH.MKT., 1682/112, 24 R 1307.

¹⁷ Literatürde ve bazı internet sitelerinde Hoca Yusuf Efendi Câmii’nin 3 Mart 1893’te Malatya’da yaşanan depremde yıkıldığına dair yanlış bilgiler yer almaktadır. 1899 ve 1890 yangınlarında yanan câminin yeniden inşa edilmesine yönelik çalışmalara, maddi kaynak temininde yaşanan sıkıntılar sebebiyle, depremden sonra da devam edilmesi bu yanlışlığın en büyük sebebi olsa gerektir. Ayrıca 3 Mart 1893’te meydana gelen depremin tarihi de yanlışlıkla 3 Mart 1894 olarak gösterilmiştir. Câmînin depremde yıkıldığına yer veren kaynaklar için bkz. Işık, a.g.e., 499; Burak Kuruçaylı, “Kollektif Bir Hafıza Mekânının İyileştirilme Süreci: Yeni Câmî ve Çevresi (Malatya) İçin Peyzaj Tasarım Önerisi”, (yüksek lisans tezi, İnönü Üniversitesi, 2020), 40; Okan Karakaş, “Kentsel Mekân Olarak Meydanların Mekânsal Kalitesinin Ölçülmesine Yönelik Bir Araştırma: Malatya Yeni Câmî Meydanı”, (yüksek lisans tezi, Fırat Üniversitesi, 2019), 69; <https://malatyagunlugu.wordpress.com/tag/malatya-yeni-cami-tarihcesi/> (Erişim Tar. 02.08.2021).

¹⁸ BOA, ŞD., 1466/1, 5 R 1310.

dershane ile müdür makamının yanması sonucu medrese görevlileri ve talebeleri açıkta kalmıştı.¹⁹ Sabâh gazetesi ise yaklaşık altı ay sonraki haberinde yanan dükkân sayısının 600'den fazla olduğunu belirtmekteydi.²⁰ The Levant Herald gazetesi, 1890 Kasım'ında çıkan ikinci Malatya yangını sırasında yaptığı haberde, 1889 Kasım'ında yaşanan birinci Malatya yangını hakkında da bilgiler vermekteydi. Gazete, kendi muhabirinden aldığı bilgilere göre, birinci yangında Malatya Çarşısı'nın tamamının değil, ana kısmın yandığını belirtmekteydi. Muhabir, yanan dükkânların sayısının 800 civarında olduğunu tahmin edildiğini, ancak kesin rakamın bilinemediğini ifade etmekteydi. Bununla birlikte 2 câmi, 2 han ve bazı medreselerin yandığı aynı haberde hatırlatılmıştı.²¹ Aynı gazetenin ikinci yangın sırasında "eski tarz üzere bulunan dükkânlarından bazılarının da yandığını" belirtmesi, birinci yangın sırasında Malatya Çarşısı'ndaki dükkânların tamamının yanmadığını doğrulamaktadır.²² Bununla beraber yine ikinci yangın sırasındaki hasar miktarını hükümet merkezine bildiren Ma'mûretü'l-'Azîz vâlisinin, "*Geçen sene yanıp da bu sene müceddeden (yeniden) inşâ kılınmış olan tahmînen bin kadar dekâkîn (dükkânlar) ile...*"²³ şeklinde devam eden cümlesinde yeniden inşa edilen dükkânlara dâir rakamlar, birinci yangının yol açtığı tahribatın daha önce belirtilen miktarlardan biraz daha yüksek olabileceğini göstermektedir.²⁴ Görüldüğü üzere 1899 Malatya yangınında küle dönen dükkânlar hakkında tahmini sayıların verildiği, bunların 600 ilâ 1.000 arasında değiştiği, çarşıdaki dükkânların tamamının değil, önemli bir kısmının yandığı anlaşılmaktadır. Bununla birlikte yangın sonrasında inşa edilen dükkân sayısına dâir verilen, resmi yazışmalarda geçen, 1.000 rakamının gerçeğe daha yakın olduğu söylenebilir.

Çarşı esnafı için sevindirici olan tek şey ise yangının gündüz çıkması sayesinde dükkânlardaki mallarının önemli bir kısmını alevlerden kurtarabilmeleridir. Yani yangını söndürmek mümkün olmayınca, tek çare olarak "yangından mal kaçırmak" deyimini başarıyla uygulanabilmiştir. Buna rağmen maddi kayıp büyük boyutlara ulaşmış, The Levant Herald gazetesinin ifadesiyle "*özellikle fakir insanlar bu kayıplar nedeniyle afallamıştır*".²⁵ Ma'mûretü'l-'Azîz Vâliliğine ait bir belgeye göre 1889 yangınının yol açtığı maddi kayıp, 20.000 lira civarındadır.²⁶

2. 1890 Yangını

Malatya Çarşısı'ndaki ikinci yangın, 6 Kasım 1890 tarihinde yani birincisinden 11 ay 16 gün sonra çıktı.²⁷ Neccâr oğlu isimli birinin çarşı içindeki dükkânından çıkan yangın²⁸, gündüz meydana gelen birincisinin tersine, akşam ezanından iki buçuk saat sonra, 20.00 sularında başladı. Hemen müdahale edilmesine rağmen bu yangın da kısa sürede bastırılmadı ve hızlı bir şekilde yayıldı. Yangın ancak gece 01.00 sularında, beş saat kadar devam ettikten ve çok sayıda binayı küle çevirdikten sonra söndürülebildi. İkinci yangının hızla yayılmasının sebepleri genel itibariyle birincisiyle aynıydı. Birinci yangın sonrasında

¹⁹ BOA, DH.MKT., 1682/112, 24 R 1307.

²⁰ Sabâh, S. 254, 22 N 1307.

²¹ The Levant Herald, Vol. X, S. 48, 1 Aralık 1890.

²² Tercümân-ı Hakikat, S. 3714, 12 R 1308.

²³ BOA, İ.DH., 1202/94125, 12 R 1308.

²⁴ BOA, İ.MMS., 117/5017, 14 R 1308.

²⁵ The Levant Herald, Vol. X, S. 48, 1 Aralık 1890.

²⁶ BOA, İ.MMS., 117/5017, 14 R 1308.

²⁷ Ürkmez, ikinci yangının Rûmî tarihini (25 Teşrîn-i Evvel 1306) doğru, ancak Milâdî tarihini hatalı vermiştir. Ürkmez, "Malatya'da Üç Yangın...", s. 761; 25 Teşrîn-i Evvel 1306, 6 Kasım 1890 tarihine isabet etmektedir. <https://www.ttk.gov.tr/tarih-cevirme-kilavuzu/> (Erişim Tar. 07.09.2021).

²⁸ Mehmet Korkut Çeçen, *Malatyalı Necatî Divanı*, (Ankara: Grafiker Yayınları, 2015), 108.

çarşıdaki dükkânların taştan değil, yine yangının yayılmasında etkili olan ahşaptan yapılması ikinci felaketteki zayıflığın büyüklüğüne kapı aralamıştı. Yine birincisinde olduğu gibi dükkânların birbirine bitişik olması ve o esnada rüzgârın esmesi, yangının hızla yayılmasında etkili olan faktörlerdi. Birincisinden farklı olarak yangına karşı etkin bir şekilde müdahale edilmesini önleyici bazı sebepler de mevcuttu. Bunlardan birincisi yangının hava karardıktan sonraki saatlerde yaşanmasıydı. Resmi kayıtlarda geçen sebeplerden bir diğeri ise yangının devam ettiği sırada Malatya’da “*yer altından gelen gâyet mahûf (korkunç) bir sedâ (ses) ile birlikte 5-6 saniye süren bir hareket-i arzın (depremin) meydâna gelmesi*” ve yine arşiv kaydının ifadesiyle bunun yol açtığı “*dehşet*” idi. Anlaşılan depremin yol açtığı endişe, yangına azami derecede yapılması gerekli müdahaleyi engellemişti. Diğer bir ifadeyle iki afetin aynı sırada yaşanması hem yangını söndürmekle görevli olan kişilerin hem de halkın endişesini ikiye katlamıştı.²⁹

Aynı sırada meydana gelen iki afette can kaybı yaşanmaması en büyük teselli kaynağı olmuşsa da, daha önce belirtildiği gibi, yangın Malatya’da çok büyük tahribata ve maddi kayıplara sebep oldu. Malatya Mutasarrıflığı tarafından yapılan ilk belirlemelere göre; bir önceki yangında yanıp da yeniden ve muntazam bir şekilde inşa edilen 1.000 kadar dükkânın tamamı ile 2 câmi (Bâbü’s-saâde Ağası Câmiî ve Hoca Yusuf Efendi Câmiî), 2 han³⁰ ve 20 kadar ev yangında harap oldu. Bununla birlikte çarşının yakınında bulunan hükümet konağı, rüştiye mektebi, ibtidâî mektep (ilkokul) ve karşısındaki dükkânlar ile diğer binalar yangının bastırılması sayesinde kurtarılabildi.³¹ Yangının sebep olduğu tahribat hakkında bilgi veren kaynaklardan birisi de Ma’mûretü’l-‘Azîz Jandarma Kumandanı Âhid Bey’in yangından hemen sonra Seraskerliğe (Genel Kurmay Başkanlığına) çektiği telgraftır. Yazıda yangının çıktığı ve sürdüğü vakit, yanan dükkân ve câmi sayısı, yangın sırasında yaşanan deprem hakkındaki bilgiler Malatya Mutasarrıflığınıniki ile aynı olmakla birlikte bunlardan farklı olarak 3 hanın yangından zarar gördüğü belirtilmektedir. Buna göre bir han tamamen yanarken, yeni yapılmış bir hanın yarısı ile başka bir hanın ön tarafı yangında zarar görmüştür. Ayrıca aralarda bulunan bazı evler ile dükkânlar da yanmaktan kurtulamamıştır. Bu kaynaktan, yanan ev sayısına dair rakam verilmemiştir.³² The Levant Herald gazetesi ise yanan ev sayısının 100 kadar olduğunu bildirmektedir.³³

Ulusal basında da 1890 Malatya yangınıyla ilgili haberler yer almaktadır. Ancak bunların afetin hemen akabinde değil, belli bir müddet sonra gazetelere yansıdığı ve özellikle de ilk haberlerin yüzeysel nitelikte olduğu görülmektedir. Örneğin The Levant Herald gazetesi 17 Kasım 1890 tarihinde yani afetten 12 gün sonra Malatya yangınında 1.000 kadar dükkân ve evin yandığını ve yangın sırasında deprem meydana geldiğini haberlerinde paylaşmaktadır.³⁴ 25 Kasım 1890 tarihli Tercümân-ı Hakikat gazetesi ise “*Cenâb-ı Hak kâffe-i bilâdı masûn ve mahfûz buyursun*” duasıyla başladığı haberine bir sene önceki yangından bahisle devam etmiştir: “*Malatya şehrinde bir önceki sene harik-i hân ü mân-sûzun (evsiz barksız bırakan, kül eden yangının) çok sayıda dükkân ile câmi’, medrese ve ba’zı binâları kül ettiğinden ... “harik-i mezkûrun henüz gönüllerde nâ’ire-i te’sîri bâkî iken...*”. Bu cümleyle 1899 yangınının hâlâ hafızalarda çok canlı olduğu vurgulanmış ve ardından Malatya’nın ikinci büyük bir yangına maruz kaldığı

²⁹ BOA, İ.DH., 1202/94125, 12 R 1308; DH. MKT., 1779/83, 26 L 308; Y.PRK.ASK., 66/55, 23 RA 1308; Tercümân-ı Hakikat, S. 3714, 12 R 1308.

³⁰ Birisi Zahikoğlu Hanı’dır, diğerinin ismi ise kayıtlara geçmemiştir.

³¹ BOA, İ.DH., 1202/94125, 12 R 1308.

³² BOA, Y.PRK.ASK., 66/55, 23 RA 1308; Y.PRK.ASK., 52/25, 25 RA 1306.

³³ The Levant Herald, Vol. X, S. 48, 1 Aralık 1890.

³⁴ The Levant Herald, Vol. X, S. 46, 17 Kasım 1890.

belirtilmiştir. Gazete ayrıca eski tarz üzere bulunan, diğer bir ifadeyle birinci yangından zarar görmemiş dükkânlardan bazılarının da yandığını belirtmektedir. Ancak haberde kaç tanesinin bu gruba girdiğine dâir bilgi verilmemiştir.³⁵ Bu durumda resmi yazışmalarda ve *The Levant Herald* gazetesinde birinci yangından sonra inşa edildiği belirtilen 1.000 adet dükkândan daha fazlasının ikinci yangına maruz kaldığı söylenebilir.

Tercümân-ı Hakikat, daha önceki kaynakların zayiata dâir verdiği bilgilere ek olarak bir câminin bitişiğinde yer alan medresenin de tamamen yandığını belirtmektedir. Bununla birlikte yanan câmi sayısını iki gösteren diğer kaynaklardan farklı olarak bir adet câminin yandığı bilgisini vermiştir.³⁶ Bu durumda yanan medresenin Bâbü's-saâde Ağası ya da Hoca Yusuf Efendi Câmii Medreselerinden biri olduğu söylenebilir. *The Levant Herald* gazetesi ise 27 Mart 1893 tarihli nüshasında daha önceki haberlerinden farklı bilgiler paylaşmaktadır. 1890 yangınının, 1889'da meydana gelen birincisinden daha geniş alana yayıldığını belirten gazete, ikinci yangında yaklaşık 1.200 dükkânın küle döndüğünü belirtmektedir.³⁷ Ayrıca ikinci yangında 100 kadar evin yandığı dikkate alındığında³⁸ yanan bina sayısının 1.100 ilâ 1300 arasında olduğu anlaşılır. Dolayısıyla ikinci yangının birincisinden daha fazla binayı etkilediği görülmektedir. İkinci yangında zararın daha fazla olmasında yangının çarşıda daha geniş bir alana yayılmasının ve evlere sirayet etmesinin etkili olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca ikinci yangının gece meydana gelmesi nedeniyle maddi zarar da daha fazla olmuştur. Çünkü birincisinde yangından mal kaçırınlar dükkân sahipleri idi. Gece meydana gelen ikinci yangında ise dükkân sahipleri mallarının ancak çok az bir miktarını kurtarabilmişlerdi.³⁹ Yangından mal kaçırın asıl kişiler ise gecenin karanlığından faydalanarak dükkânlardaki malları yağmalayan hırsızlar olmuştu ve bu olay toplumda yangının açtığı yarayı daha da derinleştirmişti.⁴⁰

3. Yangınlar Sonrasında Sergilenen Afet Yönetimi

20 Kasım 1889'da yaşanan ilk yangının hemen akabinde yangınzedelerin yaralarının sarılması için girişimler başlatılmıştır. Daha önce belirtildiği gibi, Ma'mûretü'l-'Azîz Vâliliğinin "Malatya'da etkili olan yangın ve oluşturduğu hasarın derece ve miktarına dâir telgrafi" Dâhiliye Nezâreti tarafından Mâbeyn-i Hümûyûn Başkitâbetine arz edilerek, Padişah II. Abdülhamid bilgilendirilmişti.⁴¹ Diğer taraftan, yukarıda da bahsedildiği üzere, yangından bir gün sonra medresede görev yapan müderrisler, yanan medreseleri için padişahın ihsanını talep etmişlerdi.⁴²

Merkezi hükümetten yardım talep edenlerden bir başka isim ise mahalli Ermeni Murahhasalığı (Piskoposluğu) idi. Piskoposluk, dükkânları ve evleri yanan esnaf ve fukara takımının son derece sefalet içinde kaldıklarını, dolayısıyla "atûfet-i seniyye"ye (padişahın merhametine) layık olduklarını vurgulamaktaydı. Ermeni Murahhasalığının da talebi üzerine Dâhiliye Nezâreti 9 Ocak 1890 tarihinde, gerekli tahkikatın yapılması hususunda Ma'mûretü'l-'Azîz Vâliliğine talimat vermiş⁴³ ve daha önceki

³⁵ *Tercümân-ı Hakikat*, S. 3714, 12 R 1308.

³⁶ *Tercümân-ı Hakikat*, S. 3714, 12 R 1308.

³⁷ *The Levant Herald*, Vol. XIII, S. 13, 27 Mart 1893.

³⁸ *The Levant Herald*, Vol. X, S. 48, 1 Aralık 1890.

³⁹ *The Levant Herald*, Vol. X, S. 48, 1 Aralık 1890.

⁴⁰ Çeçen, a.g.e., s. 108.

⁴¹ BOA, DH.MKT., 1682/112, 24 R 1307.

⁴² BOA, Y.MTV., 41/40, 29 RA 1307.

⁴³ BOA, DH.MKT., 1688/81, 17 CA 1307.

talimatlarına benzer şekilde yangınzedelerin refahının ve rahatlarının sağlanması için gayret gösterilmesini ve neticesi hakkında kendisinin bilgilendirilmesini istemişti.⁴⁴

Kentsel Dönüşüm: Dükkânların İnşası ve Kent Merkezinin Yeniden Düzenlenmesi

Afet yönetimi bağlamında ele alınacak konulardan birisi, yanan dükkânların yerlerine yenilerinin inşa edilerek, en kısa zamanda, kentin ticaret merkezi olan Malatya Çarşısı'na yeniden canlılık kazandırılmasıydı. Birinci yangın sonrasında Ma'mûretü'l-'Azîz vâlisi ve Malatya mutasarrıfı, yanan dükkânların yeniden yapılacağını vaat ederek, afetzedeleri teselli etmeye ve esnafın karamsarlığa kapılmasını önlemeye çalıştılar.⁴⁵ Yapılan çalışmalar neticesinde yangına maruz kalan Malatya Çarşısı ve civarındaki bölge adeta kentsel dönüşüme uğradı. Bir sivil mühendisin yönetiminde çarşı ve civarı, daha geniş cadde ve sokaklara sahip olacak şekilde yeniden tasarlandı. Ayrıca yanan dükkânların yenileri, sahipleri tarafından eskilerine nazaran daha iyi ve daha güzel görünüşe sahip olacak şekilde inşa ettirildi. Bununla birlikte, bir ya da ikisi dışında, çarşı esnafı yeni dükkânlarını çeşitli sebeplerden ötürü taştan değil, yine ahşaptan inşa ettirmişlerdi. Çünkü dükkânların taştan inşa edilmesi daha fazla para harcanmasını gerektireceği gibi aynı zamanda duvarları kalınlaştırmasından dolayı zaten dar olan mekânları daha fazla daraltacaktı. Bu avantajlarla birlikte çarşıda çıkması muhtemel ikinci bir yangında geçim kaynaklarının yeniden küle dönmesi riskini de almışlardı. Ya da yeniden böyle bir tehlikenin yaşanması riskini küçük görmüşlerdi.⁴⁶ 1890 yılının son aylarına gelindiğinde çarşıdaki ticaret şaşırtıcı derecede canlanmıştı ve esnafın neşesi yerindeydi. Ancak bu neşe çok kısa sürdü; 6 Kasım 1890 tarihinde aldıkları riskin gerçekleşmesiyle yani ikinci büyük bir yangınla yeniden hüsrana uğradılar.⁴⁷

İkinci yangının ortaya çıkışını müteakip Malatya livası mutasarrıfı, belediye başkanı, liva jandarma kumandanı, bir kısım asker, jandarma ve memur, afet mahallinde toplanarak yangına müdahale ettiler. Her türlü fedakârlıkta bulunulmasına rağmen, daha önce bahsedilen sebeplerden dolayı, bu yangın da ancak büyük tahribat meydana getirdikten sonra bastırılabilirdi. Liva jandarma kumandanı Âhid Bey, Seraskerlik makamına gönderdiği yazısında, yangın gecesinde jandarma binbaşısı Ahmed Bey, redif kolağası Cevdet Efendi, telgraf memuru Galib Bey ve polis memuru Samedi Efendi'nin gayretlerinin harikulade olduğunu, özellikle Cevdet Efendi'yi ateşler içinde övgüye değer bir halde gördüğünü belirtmekteydi.⁴⁸

1890 yılının 6 Kasım'ında yaşanan ikinci yangın esnasında, bir önceki yangın sırasında Ma'mûretü'l-'Azîz Vâililiği vazifesinde bulunan Ali Paşa değil, Nasuhi Paşa görev yapmaktaydı. Malatya mutasarrıfı, yangın gecesinde livasının bağlı bulunduğu Ma'mûretü'l-'Azîz vâlisini telgrafla bilgilendirdi. Nasuhi Paşa bu sırada vilâyet gezisine çıkmış, Çemişgezek'te bulunmaktaydı.⁴⁹ Yangın gecesini Malatya mutasarrıfının kendisini bilgilendirmesiyle büyük üzüntü duyan vâli, derhal hükümet merkezini yangın hakkında bilgilendirdi. Dâhiliye Nezâretinin yanı sıra padişahın bilgisine sunulmak amacıyla Mâbeyn-i Hümayûn

⁴⁴ BOA, DH.MKT., 1688/81, 17 CA 1307; DH.MKT., 1682/112, 24 R 1307.

⁴⁵ *The Levant Herald*, Vol. X, S. 48, 1 Aralık 1890.

⁴⁶ *The Levant Herald*, Vol. X, S. 48, 1 Aralık 1890.

⁴⁷ *The Levant Herald*, Vol. XI, S. 6, 9 Şubat 1891.

⁴⁸ BOA, Y.PRK.ASK., 66/55, 23 RA 1308.

⁴⁹ *Tercümân-ı Hakikat*, S. 3714, 12 R 1308.

Başkitâbetine de bir telgraf çekti.⁵⁰ Ayrıca gezi programını yarıda keserek kısa süre içerisinde vilâyet merkezi Elaziz'e (Elazığ'a) döndü.⁵¹

Nasuhi Paşa, bahsi geçen telgrafında yangınzedelerin ihtiyaçlarının giderilmesi için birkaç gün sonra Malatya'ya gideceğini, yangının çıkış sebebini ve zayıat miktarını tahkik ettirerek, kesin bilgileri sonra vereceğini belirtmekteydi. Yangını Ma'mûretü'l-'Azîz vilâyetinin telgrafıyla haber alan Dâhiliye Nezâreti, bir önceki yangında olduğu gibi, vâliliğe afetzedelerin ihtiyaç derecesinin araştırılması, rahatlarının ve iaşelerinin sağlanması yönünde talimatlar verdi. Ayrıca nezâret, Malatya'ya gideceğini belirten vâlinin en kısa zamanda yangın mahalline ulaşarak krizi bizzat yönetmesini istedi.⁵² Yöneticilerin yanı sıra Malatya'nın ileri gelenleri ile çok sayıda ulema, yangının ertesi günü, padişaha iletmek üzere Mâbeyn-i Hümûyûn Başkitâbetine bir telgraf göndererek yardım istediler. Aynı yazının bir kopyasını Tarîk ve Tercümân-ı Hakikat gazetelerine de gönderdiler. Yazıda yangının yol açtığı hasardan bahisle "*pâdişâhın merhamet ve yardımlarının celb edilmesinin arzulandığı*" hususu Dâhiliye Nezâreti kayıtlarında yer almaktadır.⁵³

1890 yangını sonrasında oluşan hasarın tespiti için Malatya'da bir komisyon kuruldu. Bu komisyonun yaptığı inceleme neticesinde yangının yol açtığı maddi kaybın 20.000 lira civarında olduğu hesaplandı. Aynı belgede 1889 yangınının yol açtığı maddi kaybın da aynı derecede olduğu belirtilmekteydi.⁵⁴ Bununla beraber diğer kaynaklara göre ikinci yangında daha fazla dükkânın ve evlerin yandığı ve zararın daha çok olduğu unutulmamalıdır.⁵⁵

Ma'mûretü'l-'Azîz vâlisi Nasuhi Paşa, ikinci yangında ortaya çıkan hasarın büyük olması sebebiyle "*umûm tarafından merâhim-i 'âlem şümûl-i pâdişâhiye intizâr olunduğu*" yani "*halkın pâdişâhın merhametine nâil olmak beklentisinde bulunduğu*" beyanıyla Malatya yangınzedelerinin yaralarının sarılması için yardım talebinde bulundu. Vâlinin yangından üç gün sonraki, 9 Kasım 1890 tarihli bu talebi, bu sırada vilâyette Hicaz kıtlıkzedelerine yardım toplanması için İstanbul'dan gönderilen biletlerin tutarının yarısının (Malatya'nın hissesine düşen kısmının) Malatya yangınzedelerinin zaruri ihtiyaçlarının giderilmesi için vilâyete tahsis edilmesi yönünde idi.⁵⁶ Nasuhi Paşa, Mâbeyn-i Hümûyûn Başkitâbetine ve Dâhiliye Nezâretine hitaben kaleme aldığı, aynı içeriğe sahip, 18 Kasım 1890 tarihli yazılarında yukarıdakiyle benzer bir şekilde Malatya'daki gibi büyük bir musibetin ancak hükümet ve padişahın yardımları sayesinde üstesinden gelebileceğini, "...*Bu misûllü umûm dâhilî bir musibetin hükûmet-i seniyyece def'-i şedâidine inâyet buyrulmak zâten muktezâ-yı şân-ı âli olduğu gibi halkın da intizâr-ı avâtif eylediği anlaşılmış olub vâkı'a sâye-i hazret-i pâdişâhîde buraca da tehvîn-i zarûrete â'id tedâbir-i mümkinе icrâsına çalışılmakda ise de...*" cümlesiyle vurgulamıştı. Devamında Hicaz kıtlıkzedeleri için Malatya'da toplanan yardımların yangınzedeler içerisinde maddi olarak güçsüz olanların geçimlerini sağlamaları amacıyla harcanması için vilâyete tahsisi yönündeki talebini tekrarladı. Nasuhi Paşa'nın aynı yazısında hükümet merkezinden talep ettiği bir başka şey ise yanan câmilerin bağlı bulunduğu vakıflara

⁵⁰ BOA, DH. MKT., 1779/83, 26 L 308.

⁵¹ Tercümân-ı Hakikat, S. 3714, 12 R 1308.

⁵² BOA, İ.DH., 1202/94125, 12 R 1308; DH. MKT., 1779/83, 26 L 308.

⁵³ BOA, DH. MKT., 1780/15, 28 RA 1308.

⁵⁴ BOA, İ.MMS., 117/5017, 14 R 1308.

⁵⁵ Tercümân-ı Hakikat, S. 3714, 12 R 1308; *The Levant Herald*, Vol. X, S. 48, 1 Aralık 1890; *The Levant Herald*, Vol. XIII, S. 13, 27 Mart 1893.

⁵⁶ BOA, A.MKT.MHM., 501/39, 14 R 1308.

yardım edilmesidir. Nasuhi Paşa, bazı vakıfların gelir kaynağı olan dükkânların yanmasından dolayı ciddi anlamda maddi sıkıntı çekildiğinden ve vakıf mütevellilerinin yanan dükkânlarını bir daha inşa ettirmeye güçlerinin yetmeyeceğinin görüldüğünden bahisle bu dükkânların yeniden inşası ve vakıfların gelirlerinin devamı için Hazîneden 50.000 kuruş yardım edilmesini istedi.⁵⁷ Vâlinin üçüncü ve son talebi ise dükkânları yanan ancak bunları hemen inşa edebilecek maddi güce sahip olmayan esnafa, aldıkları parayı sonradan ödemek ve kefil göstermek kaydıyla, bir önceki yılın emval-i umumiyesinden 50.000 kuruş borç verilmesidir. Vâli, yapılacak bu yardımların Malatya’da yaşanan sefaletin hafiflemesine büyük katkı sağlayacağını vurgulamaktaydı.⁵⁸

Vâlinin Malatya yangınzedelerine yardım edilmesine dâir talepleri,⁵⁹ Meclis-i Vükelânın 24 ve 26 Kasım 1890 tarihli toplantılarında müzakere edildi ve Mâliye Nezâretinin olumlu görüşü doğrultusunda uygun görüldü.⁶⁰ 27 Kasım 1890 tarihinde padişahın fermanı çıkararak, Malatya yangınzedelerine yardım edilmesi hususundaki karar kesinlik kazandı.⁶¹ Bununla birlikte Meclis-i Vükelâ, alınan yardım ve borcun kime ve nereye, ne miktar verildiğine ya da harcandığına dâir kayıtlarının tutulması hususunda Dâhiliye ve Mâliye Nezâretlerine birer talimat verdi.⁶²

Vâli Nasuhi Paşa, yakın zamanda yangın mahalline gideceğini, 9 Kasım 1890 tarihinde yani yangından üç gün sonra hükümet merkezine ve padişaha gönderdiği telgraflarda da yinelemiş ve yardım sürecinin hızlandırılmasını istihham etmişti.⁶³ Bu cümle ve talepten anlaşılmaktadır ki vâli Malatya yangınzedelerinin karşısına eli boş çıkmak istememekte, gittiğinde daha önce sağlamış olduğu yardımları dağıtmak ya da devlet adına çeşitli vaatlerde bulunmak suretiyle yangınzedelerin yaralarını sarmak ve onları teselli etmek istemekteydi. Bununla birlikte vâlinin hemen yangın mahalline gitmediği anlaşılmaktadır. The Levant Herald muhabirinin 11 Kasım tarihinde gazete merkezine gönderdiği bilgiye göre Vâli Nasuhi Paşa’nın vilâyet gezisinden Harput’a yeni döndüğünü ve bu hafta Malatya’ya gitmeyi hedeflediğini bildirmesi,⁶⁴ Tercümân-ı Hakikat gazetesinin ise 25 Kasım 1890 tarihli haberinde “*Vâli-i müşârinileyhin karîben Malatya’ya ‘azîmetle... icrâsına teşebbüs buyuracakları*”⁶⁵ ifadesini kullanması, bu görüşü doğrulamaktadır. Bu bağlamda vâlinin en erken Kasım ayının sonlarında Malatya’ya gitmiş olabileceği düşünülebilir. 22 Aralık 1890 tarihli The Levant Herald gazetesinde “*Nasuhi Paşa’nın hâlâ yangın bölgesinde olduğunu*” belirtmesinden ise vâlinin 1890’ın Aralık ayı içerisinde Malatya’da bulunduğu ve afetzedelerin yaralarının sarılması için birtakım çalışmalar yaptığı anlaşılmaktadır.⁶⁶

Malatya yangınzedelerinin yaralarını sarmak için çeşitli girişimlerde bulunarak kaynak sağlamaya çalışan Vâli Nasuhi Paşa, Malatya’ya geldiğinde ilk olarak afetzedelere dağıtılacak yardımı organize

⁵⁷ 1890 yangını sonrasında vakıflara ait binaların yeniden inşası için 50.000 kuruş yardım olarak Rûmî 1306 senesi Dâhiliye tahsisatından tahsil edilmesi kararlaştırılmıştır. BOA, DH.MKT., 2319/51, 14 ZA 1317.

⁵⁸ BOA, Y.MTV., 46/76, 5 R 1308; İ.MMS., 117/5017, 14 R 1308; DH.MKT., 1814/121, 22 R 1308.

⁵⁹ BOA, DH. MKT., 1783/111, 10 R 1308.

⁶⁰ BOA, MV., 59/41, 10 R 1308; İ.MMS., 117/5017, 14 R 1308; DH. MKT., 1783/111, 10 R 1308.

⁶¹ BOA, A.MKT.MHM., 501/39, 14 R 1308.

⁶² BOA, İ.MMS., 117/5017, 14 R 1308.

⁶³ BOA, A.MKT.MHM., 501/39, 14 R 1308.

⁶⁴ The Levant Herald, Vol. X, S. 48, 1 Aralık 1890.

⁶⁵ Tercümân-ı Hakikat, S. 3714, 12 R 1308.

⁶⁶ The Levant Herald, Vol. X, S. 51, 22 Aralık 1890.

etmekle meşgul oldu.⁶⁷ The Levant Herald'ın Ma'mûretü'l-'Azîz vilâyeti muhabirinin “*Bu vâli, çok zeki, dürüst ve samimi bir adam*”⁶⁸ diyerek, övgüyle bahsettiği Vâli Nasuhi Paşa, Hicaz kıtlıkzedelerinin payından tahsis edilen 40.000 kuruşun yangınzedelere dağıtılması talimatını verdi.⁶⁹ Vâlinin, daha bir yıl dolmadan iki büyük yangına maruz kalan Malatya için aldığı diğer önemli bir karar ise çarşıda çıkabilecek yeni bir yangının kısa sürede ve fazla zâiyat vermeden söndürülebilmesi amacıyla yanan dükkân ve diğer binaların yenilerinin ahşaptan değil, taştan ya da yangının yayılmasını engelleyebilecek diğer bazı malzemelerden yapılması yönündedir. Ayrıca vâli, aynı sebepten ötürü Malatya'da dükkânların dışındaki binaların da ahşaptan yapılmasını engellemek istedi.⁷⁰ Bu arada The Levant Herald gazetesi muhabirinin: “Vâlimiz Nasuhi Paşa dürüstlük hususundaki yüksek itibarını korumaya devam ediyor.”⁷¹ diyerek ondan yine övgüyle bahsetmesi kayda değer olup, vâli hakkındaki bu ve daha önceki ifadeleri onun yangınzedelerin yaralarının sarılması için büyük gayret sarf ettiğinin ve adilane davrandığının bir göstergesi olarak değerlendirilebilir.

Vâlinin gayretlerine rağmen 1890-1891 kış şartlarında dükkânları yeniden inşa etmek mümkün olmadı ve inşaat çalışmalarının ilkbaharda başlaması planlandı.⁷² Bu durumda kış şartlarının yanı sıra yangınde esnafa vaat edilen kredinin henüz tahsis edilmemesinin etkili olduğu tarihi kayıtlardan anlaşılmaktadır. Öyle ki kışın ortasında 2 Şubat 1891 tarihli The Levant Herald gazetesi, Ziraat Bankası Ma'mûretü'l-'Azîz şubesinin yangınzedelere toplam 50.000 kuruş kredi vereceği haberini yapmaktadır, diğer bir ifadeyle kredi henüz afetzedelere tahsis edilmemiştir.⁷³ Bu arada yangından büyük zarar gören esnafın önemli bir kısmının ticaretlerine bir şekilde devam edebilmek için gayret içerisinde oldukları ve kurdukları geçekodu dükkânlar sayesinde ekmek kapılarını açık tutmaya çalıştıkları görülmektedir.⁷⁴

Câmi ve Medreselerin Yeniden İnşası

Afet yönetimi bağlamında ele alınacak konulardan birisi de yanan câmi ve medreselerin yerlerine yenilerinin inşa edilerek faaliyete geçirilmesi yönündeki çalışmalardır. Birinci yangında harap olan medrese ve câmilerin tamiri ile afetzedelerin iskân ve iaşelerinin sağlanması için ulemadan Hacı Mehmed Said Efendi görevlendirilerek, Ma'mûretü'l-'Azîz vilâyetinin merkezi Elazığ'dan Malatya'ya gönderildi.⁷⁵ Ma'mûretü'l-'Azîz Vâliliğinin yaptırdığı inceleme ve hesaplara göre yanan câmiler ile medreselerin tamiri için 40.000 akçeye ihtiyaç duyulmaktaydı. Çünkü câmi ve medreselerin bağlı oldukları vakıfların gelirleri çok azdı. Ayrıca vakıflara ait olan paralar da yanmıştı.⁷⁶ Daha önce bahsedildiği üzere yangından bir gün sonra yanan medreselerin birinde görev yapan müderrisler padişahın ihsanını talep etmişlerdi.⁷⁷ Aynı zamanda yerel hükümetlerin (Malatya livası ve Ma'mûretü'l-'Azîz vilâyeti) idarecileri de câmi ve

⁶⁷ *The Levant Herald*, Vol. X, S. 51, 22 Aralık 1890.

⁶⁸ *The Levant Herald*, Vol. X, S. 48, 1 Aralık 1890.

⁶⁹ *The Levant Herald*, Vol. XI, S. 1, 5 Ocak 1891; Bununla birlikte 2 Şubat 1891 tarihli *The Levant Herald* gazetesi Hicaz kıtlıkzedeleri için toplanan bir miktar yardım parasının da yangınzedelere dağıtılacağını belirtmektedir. *The Levant Herald*, Vol XI, S. 5, 2 Şubat 1891.

⁷⁰ *The Levant Herald*, Vol. X, S. 51, 22 Aralık 1890.

⁷¹ *The Levant Herald*, Vol. XI, S. 6, 9 Şubat 1891.

⁷² *The Levant Herald*, Vol. XI, S. 6, 9 Şubat 1891.

⁷³ *The Levant Herald*, Vol. XI, S. 5, 2 Şubat 1891.

⁷⁴ *The Levant Herald*, Vol. XI, S. 6, 9 Şubat 1891.

⁷⁵ BOA, DH. MKT., 1711/34, 4 Ş 1307; İ.DH., 1181/92331, 14 L 1307.

⁷⁶ BOA, DH.MKT., 1682/112, 24 R 1307.

⁷⁷ BOA, Y.MTV., 41/40, 29 RA 1307.

medreselerin tamiri ya da yeniden inşası için yoğun gayret göstermekteydiler. Halktan yardım toplanması için girişimde bulunulmakla birlikte sadece bu miktarın yarısının elde edilebileceği tahmin edilmekteydi. Diğer bir ifadeyle câmi ve medreselerin tamiri için gerekli paranın tamamlanamayacağı aşikârdı. Neticede yerel idareciler de bu büyük yangından haberdar ettikleri merkezi hükümetin yardımına başvurdular. Bu bağlamda Ma‘mûretü’l-‘Azîz Vâliliği, bu sırada Şhremânetinin Konya vilâyeti dâhilindeki İbradi kasabası ile İstanbul’da çıkan yangınların yaralarını sarmak amacıyla bastırarak ülke çapında dağıttığı biletlerden kendi vilâyetinin hissesine düşen kısmının Malatya yangınının yaralarının sarılması için kullanılmasını talep etti. Vâlilik, özellikle talebelerin yurtsuz kalması ve eğitimlerinin aksaması nedeniyle henüz kış bastırmadan medreselerin tamirine başlanmasını istemekteydi.⁷⁸ Vâliliğin bu talebi İstanbul’daki yetkili mercilerce müzakere edildi ve bunun neticesinde diğer yerlerdeki yangınzedelere yardım için Ma‘mûretü’l-‘Azîz vilâyeti genelinde toplanacak olan 17.500 kuruşun Malatya yangınında tahrip olan medreseler ile câmilerin masraflarına tahsis edilmesini kararlaştırdı. 25 Aralık 1889 tarihinde Dâhiliye Nezâreti tarafından Ma‘mûretü’l-‘Azîz Vâliliğine ve Şhremânetine bildiren bu karar, tıpkı yerel hükümetler gibi, merkezi hükümetin de yangının izlerini en kısa sürede silme gayretlerinin bir göstergesi olarak kabul edilebilir.⁷⁹

Sabâh gazetesinin 12 Mayıs 1890 tarihinde verdiği bilgilerden anlaşıldığı üzere yanan câmi ve medreselerin tamirat ve inşaat masrafları için bulunan karşılık yeterli gelmemişti. Noksan kalan 10 bin kuruş için yeniden kendisine müracaat edilen Padişah II. Abdülhamid, bahsi geçen paranın Hazîne-i Hâssadan gönderilmesi yönünde talimat verdi.⁸⁰ Bu paranın da yeterli gelmediği, daha sonraki tarihlerde yapılan yazışmalardan anlaşılmaktadır. Yapılan incelemede 1899 yangınında yanan Bâbü’s-saâde Ağası Câmii ile Medresesi’nin inşa ve tamiri için 14.000 kuruşa daha ihtiyaç olduğu belirlendi. Bunun üzerine Ma‘mûretü’l-‘Azîz Vâliliği, Bâbü’s-saâde Ağası Câmii ile Medresesi’nin tamiri için Malatya’daki vakıfların Rûmî 1300-1305 (Miladi 1884-1889) seneleri arasındaki altı senelik köy ve mezraların bedeli bakiyesinden 14.000 kuruşun sarfi hususunda yetki istedi. Mâliye Nezâreti kendisine gönderilen vakıf defteri üzerinde yaptığı incelemede Bâbü’s-saâde Ağası Vakfı bedelinin 11.176 kuruş olduğunu ve her sene düzenlenen havaleler üzerinden bunun üçte ikisinin yani 7.448 kuruşunun alınabileceğini tespit etti. Bununla birlikte nezâret, vakfın hasılatının 14.000 bin kuruştan az olması nedeniyle, kalan miktarın vakfın ileriki senelerdeki hasılatından karşılanması kaydıyla, talebi kabul etti. Bu karar, Şûrâ-yı Devletin 28 Ekim 1890 tarihli müzakeresinde de uygun görüldü ve 6 Kasım 1890 tarihinde yani câminin ikinci defa yandığı günde bahsi geçen kaynağın kullanımı için padişahın onayı çıktı.⁸¹ Diğer bir ifadeyle tamiri için para tahsisi problemi aşılın Bâbü’s-saâde Ağası Câmii ile Medresesi, daha tamirine başlanmadan ikinci bir yangına maruz kalarak daha fazla tahrip oldu.

Bâbü’s-saâde Ağası Câmii ile Hoca Hacı Yusuf Efendi Câmii’nin yeniden inşa edilmeleri için para temini hususu, yerel idarecileri ikinci yangın sonrasında da uğraştıran en önemli meselelerden birisi oldu. 1899 yangınında yanan, daha tamirlerine başlanmadan 1890 yangınına maruz kalan iki câminin kısa sürede inşasına başlanamaması bazı sıkıntıları da beraberinde getirdi. Arşiv kayıtlarına göre Malatya’nın yeni kasaba merkezi olan Aspuzu’da yangınlardan kurtulabilen tek bir câmi vardı, o da Söğüdü Câmii⁸²

⁷⁸ BOA, DH.MKT., 1682/112, 24 R 1307.

⁷⁹ BOA, DH.MKT., 1684/122, 2 CA 1307; DH.MKT., 1684/143, 2 CA 1307.

⁸⁰ Sabâh, S. 254, 22 N 1307.

⁸¹ BOA, İ.Ş.D., 103/6124, 23 RA 1308; Ş.D., 327/48, 14 RA 1308.

⁸² Söğüdü Câmii, 1893 depreminde hafif derecede hasar görmüştür. Câmi minaresinin külahındaki taşlar yerinden oynarken, şerefesinin etrafındaki korkuluk taşları da birbirinden ayrılmıştır. Satılmış, a.g.m., s. 141.

idi. Bu sırada yaklaşık 7.000 haneye sahip olan Malatya çok sayıda nüfusu barındırmasına rağmen Söğüdü Câmii'nin sadece 600 kişilik kadar kapasitesi bulunmaktaydı. Diğer bir ifadeyle Söğüdü Câmii Malatya'daki cemaatin ibadetlerini gerçekleştirebilmesi için kâfi gelmemekte, bilhassa Cuma Namazı'nın edası sırasında sıkıntı çekilmekteydi. Bu nedenle yanan iki câminin en kısa zamanda inşaatının bitirilerek ibadete açılması elzemdi. Ancak câmilerin inşasının gerçekleştirilebilmesinin önünde çok büyük bir engel vardı ki o da masraflarının karşılanmasındaki maddi yetersizlikti.

Yanan iki câminin bağlı olduğu vakıflara ait gelirler, ibadethanelerin yeniden inşaları için gerekli olan masrafı karşılamaya yetmemekteydi. Bu nedenle hem yerel yönetimler hem de câmilerin bağlı bulunduğu vakıfların idaresini üstlenen mütevelliler yardım sağlamak amacıyla hükümet nezdinde çeşitli girişimlerde bulunmuşlardı.⁸³ Bu bağlamda bir taraftan Bâbü's-saâde Ağası Câmii mütevellisi Abdülmecid Efendi tarafından padişaha iletilmek üzere bir arzuhal kaleme alınarak gerekli inşaat masraflarının karşılanması için yardım ve inşaat sürecinin hızlandırılması talep edilirken, diğer taraftan Malatya Livası İdare Meclisi ile Ma'mûretü'l-'Azîz Vilâyeti İdare Meclisi câmilerin inşaat masrafları konusunu müzakere ederek hükümet merkezinin yardımına başvurmuşlardı.⁸⁴

Malatya İdare Meclisi, yaptırdığı inceleme neticesinde iki câminin yeniden inşasının 636.800 kûsur kuruş karşılığında gerçekleştirilebileceğini belirledi. Bâbü's-saâde Ağası Câmii gelir defterinde kayıtlı olan 436.700 kûsur kuruşluk yıllık gelirin Mâliye Hazînesinden, geri kalan kısmın ise Hazîne-i Hâssadan yani padişahın kendi hazinesinden karşılanması istihdamında bulunuldu. İki câminin birden inşa edilmesinin maddi açıdan mümkün olmaması durumunda ise sadece Bâbü's-saâde Ağası Câmii'nin inşası talep edildi.⁸⁵ Ayrıca câmilerin en kısa zamanda inşasına başlanması için Malatya müftüsü ve uleması tarafından da bir yazı kaleme alındı. Malatya Mutasarrıflığı ile Ma'mûretü'l-'Azîz Vâliliği de çeşitli vesilelerle birçok defa mevcut câminin yetersizliğinden bahisle Bâbü's-saâde Ağası ve Hâce Câmilerinin inşaatına başlanılarak kısa sürede bitirilmesi için gerekli muamelenin hızlandırılması gerektiğini vurguladılar.⁸⁶

Gerekli incelemeler yapıldıktan sonra Bâbü's-saâde Ağası Câmii'nin inşaat masrafların 318.000 kûsur kuruş tutacağı hesaplandı. Bu paranın, yukarıda bahsi geçtiği üzere, câminin kendisine ait yıllık gelirden karşılanmak üzere Mâliye Hazînesinden verilmesi talep edildi. Sadâret makamının 22 Haziran 1892 tarihli emirnamesine cevap olarak Malatya Mutasarrıflığı Bâbü's-saâde Ağası Câmii'nin inşaat masrafları için gösterilen karşılık meselesinin incelendiği ve sonra arz edileceğini bildirmekteydi, yani kaynak problemi bu tarihte henüz çözülememişti.⁸⁷

Hoca Yusuf Efendi Câmii inşaatının ise 443.016 kuruş masrafa tamamlanabileceği hesaplandı. Bu meblağın tamamının birinci yangın sonrasında Malatya'da başlatılacak olan yardım kampanyaları sayesinde toplanabileceği düşünülmüş, ancak başarı sağlanamamıştı. Bu başarısızlıkta 1890 Kasım'ında Malatya'da çıkan ikinci büyük yangın ile halkın bir kısmının geçim kaynağı olan afyonun değerinin önemli derecede düşmesi (afyonun kıyyesinin 500-600 kuruşa sattıkları halde o sırada 80 kuruşa kadar inmesi) çok önemli rol oynadı. Bu nedenle yerel idare ancak câminin inşaat masraflarının yarısının yani 221.508

⁸³ Bu yazılardan birisi 18 Ağustos 1892 tarihinde Ma'mûretü'l-'Azîz vâli vekili Mirliva Mustafa imzasıyla Sadâret makamına gönderilmişti. *BOA*, ŞD., 1466/1, 5 R 1310.

⁸⁴ *BOA*, ŞD., 1466/1, 5 R 1310.

⁸⁵ *BOA*, BEO., 24/1733, 27 ZA 1309; ŞD., 1466/1, 5 R 1310.

⁸⁶ *BOA*, ŞD., 1466/1, 5 R 1310.

⁸⁷ *BOA*, ŞD., 1466/1, 5 R 1310.

kuruşunun halktan yardım olarak toplanabileceğini belirtti. Yazının devamında ise “*Büyük bir Müslüman nüfûsa sâhib olmasından dolayı Malatya halkının farz olan ibâdetlerini gerçekleştirmesi hususunda bir darlık içinde bırakılmasının merhamet sâhibi pâdişâhın nezdinde uygun görülmeyeceği*” beyanıyla bahsi geçen 221.508 kuruşun tamamlanabilmesi için padişahın ihsanına müracaat etmekten başka çare kalmadığı belirtildi ve padişahın kendi hazinesi olan Hazîne-i Hâssadan ihsan buyurması istirham edildi.⁸⁸

Yukarıda bahsi geçen talebin kabul görmediği ancak câmi inşaatının kaynak sorununu çözmek için yeni çareler arandığı, daha sonraki yazışmalardan anlaşılmaktadır. Öyle ki Malatya Sancağı İdâre Meclisi, Hoca Yusuf Efendi Câmii'nin inşaat masraflarını karşılamak için Evkâf-ı Hümâyûn Hazînesi Mal Sandığı'nda bulunan 70.000 kuruşu talep etti, bunun da Evkâf-ı Hümâyûn Hazînesi adına halktan yardım toplaması kaydıyla giderilebileceğini belirtti. Ayrıca bahsi geçen meclis, vakfın Rûmî 1300-1307 (M. 1884-1891) seneleri arasındaki Malatya ve Ma'mûretü'l-'Azîz'e bağlı köy ve mezraların gelirlerinden sağlanan 100.000 kuruşun Mal Sandığı'nda bulunduğunu ifade etmekteydi. Bunun üzerine Mâliye Nezâreti, bahsi geçen 100.000 kuruşun tek tek hesabını gösteren pusulayı 21 Ekim 1891 tarihinde istedi. 22 Haziran 1892 tarihinde ise Sadâret makamı Malatya ve Ma'mûretü'l-'Azîz'deki 100.000 kuruşluk pusulanın gönderilmesine rağmen Evkâf-ı Hümâyûn Hazînesi adına yardım olarak talep edilen 70.000 kuruşluk ödemesinin şimdiye kadar neden geciktiğini sormaktaydı.⁸⁹

Malatya'da yanan câmilerin yeniden inşası konusunun Şûrâ-yı Devlet, Meclis-i Vükelâ, Mâliye Nezâreti, Dâhiliye Nezâreti gibi ilgili kurumlarda defalarca müzakere edildiği görülmektedir.⁹⁰ Hükümet merkezinin öncelikle Hoca Yusuf Efendi Câmii'nin bağlı olduğu vakfın gelirlerinin durumunu öğrenmek istediği görülmektedir. Bu bağlamda Şûrâ-yı Devlet, 17 Eylül 1892 tarihinde Hoca Yusuf Efendi Câmii'nin bağlı olduğu vakfın senelik toplam gelirlerinin ne kadar olduğunu, bu gelirlerin hangi seneden beri vakfedildiğini ve nerelerde bulunduğunu, halkın geçen seneden beri Mal Sandığı'na olan borçlarının miktarını, bunların hangi senelere ait olduğunu ve hangi mallardan oluştuğuna dâir bilgileri yerel hükümetten talep etti. Bu yeni talep üzerine Malatya Mutasarrıflığı, câminin bütün giderlerinin (imamet, hitabet, mezuniyet, tevliyet, tamir) karşılanması amacıyla vakfa ait 6 adet dükkânın bulunduğunu, ancak bunlardan sağlanan gelirlerin câminin kendi masraflarına bile yetmediğini, üstelik bu dükkânların iki yangında da yanması nedeniyle inşaat masraflarının vakıf gelirleriyle tamamlanmasının mümkün olamayacağını bildirdi.

Hükümet merkezinin yerel hükümetten talep ettiği bilgilerden ikisi de padişahın ihsanı olan ve yangınzedelere tahsis edilen 50.000 kuruştan kalan paranın miktarı ile Malatya halkının Rûmî 1300-1305 seneleri arasındaki vergi, bedel-i askeri, ağnam rûsumu (hayvan vergisi) ve aşar ihalesinden kaynaklanan borçlarının tutarıdır. Bunun üzerine liva muhasebesi tarafından düzenlenen ve borç miktarının yani liva emvâl-i umûmiyesinin 10.874.800 kûsur kuruş olduğunu gösteren defter İstanbul'a gönderildi.⁹¹ Neticede hükümet merkezi, Hoca Yusuf Efendi Câmii inşaatı için eksik kalan 221.508 kuruşluk masrafın liva halkına ait borçların tahsil edilebilen kısmından karşılanmasını kararlaştırdı. Burada hükümetin beş yıl boyunca tahsil etmekte sıkıntı çektiği alacaklarını câminin inşaatına ayırması, borçlu Malatya halkının eski

⁸⁸ BOA, ŞD., 1466/1, 5 R 1310; DH.MKT., 2055/77, 8 Ş 1310; İ.DH., 1302/5, 25 R 1310.

⁸⁹ BOA, ŞD., 1466/1, 5 R 1310.

⁹⁰ BOA, İ.ŞD., 103/6124, 23 RA 1308; ŞD., 1466/1, 5 R 1310.

⁹¹ BOA, ŞD., 1466/1, 5 R 1310.

vergilerini ödemeleri sayesinde kendi şehirlerine de katkı sağlaması anlamını taşımaktadır. Bu sayede vergi gelirlerinin bir kısmı doğrudan devlet hazinesine girmese de borçların ödenmesi teşvik edilmektedir.⁹²

Kaynak probleminin bu şekilde çözümünü müteakip Malatya uleması ve ileri gelenleri, ihsan ve yardımlarından dolayı dönemin padişahı II. Abdülhamid'e minnetlerini ifade etmek amacıyla bir teşekkürname kaleme aldılar. Ayrıca inşa edilecek câminin adının padişahın ismine atfen Hamîdiye Câmii olarak değiştirilmesini talep ettiler. Bu bağlamda Malatya halkının, yardım gördükleri padişaha karşı bir nevi minnet ve vefa duygularını açıkça gösterdikleri söylenebilir. Yukarıda belirtildiği üzere gerekli paranın vergi borçlarının tahsilinden karşılanması hususu ve Malatyalıların, câminin ismini değiştirilmesine yönelik talepleri hükümet merkezinde ilgili birçok kurumda müzakere edilerek uygun görüldü ve nihayetinde 15 Şubat 1893 tarihinde padişahın onayıyla kesinlik kazandı.⁹³ İnşaatı halktan toplanan yardımlar sayesinde daha önce başlatılan⁹⁴ ve ismi Hamîdiye olarak değiştirilen Hoca Yusuf Efendi Câmii ile Medresesi'nin inşaatına yeni kaynakların tahsisi ile devam edilmekteydi. Ancak bu sefer de, daha para tahsili gerçekleşmeden, Malatya'da büyük tahribata sebep olan 3 Mart 1893 depreminin meydana gelmesi, câmi ve medresenin inşaatını akim bıraktığı gibi⁹⁵ mevcut inşaata da zarar verdi.⁹⁶

Malatyalı şâirlerden Necatî, Yeni Câmî'nin yapılışıyla ilgili olarak kaleme aldığı "Medh-i Câmî'-i Şerîf-i Malatıyye" isimli 35 beyitlik bir şiirinde inşaatın başladığı dönemi ele aldığı ele almıştır. Şâir, câmi inşaatının bitirilmesi için Malatya halkını gayrete getirmek istemekte ve yaptığı yardımlar nedeniyle Padişah II. Abdülhamid'e övgüler düzmektedir. Ayrıca câmi inşaatının başlangıç dönemi hakkında da bazı ipuçları vermektedir. Bu bağlamda inşaatta kullanılması için dağlardan her biri neredeyse yüz kantar ağırlığında taşlar getirildiğini ve hatta bazı işçilerin bu taşların altında kalarak yaralandığını belirtmektedir.⁹⁷

Deprem sonrasında câminin inşaatına devam edilmek istendi, ancak daha önce de en büyük sıkıntı olarak yetkililerin karşısına çıkan kaynak problemi yeniden baş gösterdi. Çünkü câmi ve medresenin inşası için sağlanan paranın tamamı harcanmıştı, üstelik amele ücretleri bile ödenememekteydi. Kaynak probleminin çıkmasının iki sebebi bulunmaktaydı. Birincisi 3 Mart 1893 tarihinde yaşanan yıkıcı deprem nedeniyle halktan istenilen miktarda yardım toplanamamıştı. Daha önce halktan 221.508 kuruş toplanması kararlaştırılmasına rağmen 111.500 kuruş yani yarısı kadarı toplanabilmişti. İkinci sebep ise keşfi yapılan câmi ve medreseye daha sonradan bazı binaların eklenmesinin kararlaştırılmasıydı. Bu yeni planlanma, eksik meblağın daha da artmasına sebep oldu. Bu nedenle Malatya İdâre Meclisi, inşaatın tamamlanabilmesi için daha önce sarf edilen 201.508 kuruş ve 111.500 kuruşa ek olarak, 336.687 kuruşa daha ihtiyaç olduğunu belirtmekteydi. Ma'mûretü'l-'Azîz vilâyetinin bu sıradaki vâlisi Mehmed Enis Bey, 28 Haziran 1894 tarihinde, yukarıda belirtilen miktardaki meblağın karşılanması için girişimde bulundu.

⁹² BOA, DH.MKT., 2055/77, 8 Ş 1310; İ.DH., 1302/5, 25 R 1310.

⁹³ BOA, DH.MKT., 2055/77, 8 Ş 1310; İ.DH., 1302/5, 25 R 1310; DH.MKT., 26/8, 14 L 1310.

⁹⁴ BOA, ŞD., 1466/1, 5 R 1310; DH.MKT., 2055/77, 8 Ş 1310; Şâir Necatî, kaleme aldığı bir şiirde Hoca Yusuf Efendi Câmii'nin temeli için "Sene üç yüz dokuzunda temel bıraktılar cânım" ifadesini kullanmıştır, ancak ay ismi zikretmediği için bu yılın hangi takvime ait olduğu bilinmemektedir. (1)309 yılı, Hicrî takvime göre 7 Ağustos 1891/25 Temmuz 1892 arasına, Rûmî takvime göre 13 Mart 1893/12 Mart 1894 arasına isabet etmektedir. Bununla birlikte şâirin daha önceki şiirlerinde Rûmî takvimi kullandığı bilinmektedir. Çeçen, a.g.e., s. 39.

⁹⁵ BOA, BEO., 493/36924, 11 R 1312.

⁹⁶ Satılmış, a.g.m., s. 150.

⁹⁷ Çeçen, a.g.e., s. 96-99.

Bu bağlamda bahsi geçen paranın ya Rûmî 1305'ten 1307 sonuna kadarki senelerinin emval-i umumiyesi bakayasından karşılanmasını yani Malatya halkının beş yıllık vergisinin yanı sıra iki yıllık vergi bakayasının da bu inşaat için sarf edilmesini ya da Hazîne-i Hâssadan sağlanmasını talep etti. Ancak vâli, yukarıda bahsi geçen talebine yönelik uzun süre olumlu ya da olumsuz bir cevap alamadı. Bu nedenle 18 Eylül 1894 tarihinde Sadâret makamına hitaben yeni bir yazı kaleme alarak, talebini tekrarladı. Ayrıca ikinci yazısında câminin inşaatının hayli ilerlediğini, bu şekilde yarım bırakılmasının uygun olmayacağını, inşaat mevsiminin geçmekte olduğunu ve Malatyalıların câminin inşaatının tamamlanmasına yönelik taleplerinin ardı arkasının kesilmediğini vurgulamaktaydı.⁹⁸

Vâlinin bu talebi İstanbul'daki ilgili idari kurumlarda müzakere edildi. 25 Kasım 1894 tarihinde Mâliye Nezâreti, bu tür masrafların Evkâf-ı Hümâyûn Hazînesine ait olduğu ve bu tür masrafları karşılanmanın hazinenin usullerine uymadığı gerekçeleriyle talebi uygun görmedi. Ardından Şûrâ-yı Devlet câmi ve medrese inşaatında "*lâzımın terki ve elzemin ihtiyârî (tercih edilmesi) gibi tadîlât-ı mümkinenin icrâsı hâlinde*" belirtilen meblağın aşağılara çekilmesini tavsiye etti. Talep ettiği paranın Mâliye ve Evkâf-ı Hümâyûn Hazînelerinden karşılanamayacağı cevabını alan Vâli Mehmed Enis Bey, 8 Şubat 1895 tarihinde yeni bir öneride bulundu. Bu öneri, Hoca Yusuf Efendi Câmiî ve Medresesi'nin masraflarından 200.000 kuruşunun, 3 Mart 1893 depreminde yıkılan ya da hasar gören bazı câmi, mescit, tekke, medrese, kilise gibi dini mahiyetteki binaların tamiratına karşılık olarak gösterilen 376.000 kuruş değerindeki paradan karşılanmasıydı. Vâli, 18 Ağustos 1895 tarihli yazısında ise 200.000 kuruşun Hoca Yusuf Efendi Câmiî'ne sarf edilmesi halinde inşaatın büyük bir kısmının tamamlanacağını, geri kalan 100 küsur bin kuruşun ise azar azar halktan toplanacak yardımlardan sağlanabileceğini, yardım fonunda kalan 176.000 kuruşla da diğer câmi ve kiliselerin tamirinin imkân derecesinde sağlanacağını belirtmekteydi. Ayrıca bu sayede câmi ve medrese için bu zamana kadar harcanan 400.000 küsur kuruşun heba olmasını engelleyeceğini, inşa edilen kısımların yağmurun etkisiyle hasara uğramaması için kış gelmeden câminin üzerinin kapatılması gerektiğini ifade etti.⁹⁹ Bir öncekinde olduğu gibi bu yazıya da hemen cevap verilmediği görülmektedir. Öyle ki 9 Nisan 1896 tarihli yazısında Ma'mûretü'l-'Azîz vilâyetinin yeni vâlisi Rauf Bey bahsi geçen konuda bir an önce yetki verilmesini Şûrâ-yı Devlete hitaben yazdığı yazıda vurgulamaktaydı.¹⁰⁰

Osmanlı Arşivinde Hoca Yusuf Efendi Câmiî'nin inşasıyla ilgili yazışmalara bundan sonraki süreçte rastlanılmamaktadır. Bununla birlikte konuyla ilgili literatürden elde edilen bilgiler câminin inşaatının yavaş da olsa devam ederek yangından 21 yıl kadar sonra tamamlandığı yönündedir. 1900 yılının başlarında duvarları yükselmeye başlayan câminin inşaatı¹⁰¹, 1907 yılına geldiğinde çatı seviyesine çıkarılmıştır.¹⁰² Câminin inşaatının tamamen bitirilmesi konusunda ise kaynaklar hemfikir olmayıp, 1910¹⁰³ ya da 1912 yılında tamamlandığını iddia edenler olduğu gibi¹⁰⁴ inşaatın Birinci Dünya Savaşı (1914-1918) sırasında dahi devam ettiğini belirtenler bulunmaktadır.¹⁰⁵ İnşası sırasında Malatyalıların talepleriyle Hamîdiye

⁹⁸ BOA, ŞD., 1471/6, 29 RA 1313.

⁹⁹ BOA, ŞD., 1471/6, 29 RA 1313.

¹⁰⁰ BOA, ŞD., 1471/34, 21 ZA 1314.

¹⁰¹ Işık, a.g.e., 500.

¹⁰² Habibe Kazancıoğlu, "Osmanlı Arşiv Belgeleri Işığında Malatya", (yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi, 2001), 53.

¹⁰³ İsmail Aytaç, "Malatya ve Yöresinde Türk-İslam Dönemi Yapıları", (doktora tezi, Selçuk Üniversitesi, 1998), 121.

¹⁰⁴ Kuruçaylı, a.g.t., 40.

¹⁰⁵ Işık, a.g.e., 501; Ürkmez, Hoca Yusuf Efendi Câmiî inşaatının 1893 yılında tamamlanarak açılışının yapıldığını belirtmektedir (Ürkmez, "Malatya'da Üç Yangın...", s. 764). Bu bilgi, câminin isminin değiştirilmesinden dolayı yapılan

ismini alan Hoca Yusuf Efendi Câmii'nin ismi¹⁰⁶ bir daha değişmiş ve II. Meşrutiyet Dönemindeki açılışından itibaren Yeni Câmi olarak adlandırılmıştır. Halk arasında Yeni Câmii adıyla birlikte, aynı anlama gelen, Teze Câmii ismi de kullanılmaktadır.¹⁰⁷ Bâbü's-saâde Câmii'nin inşası ile ilgili ise arşiv kayıtlarının belirli bir tarihten sonra son bulmaktadır. Bununla birlikte 1980'li yıllarda yayınlanmakta olan yerel gazetelerden Görüş'te câmi hakkında bazı önemli bilgiler bulunmaktadır. Bu sırada sadece Çınarlı ismiyle anılmakta olduğu anlaşılan câminin inşaatı, Rûmî 1328 yılında (1912/1913) tamamlanmıştır. İnşaat masrafı 313.688 kuruş tutmuştur. Şimdiki Vakıflar İşhanı'nın yerinde, Tüccar Pazarı ile Yeni Câmii arasında bulunan Çınarlı Câmii, taş ve kerpiçten, kubbesiz olarak inşa edilmiştir. Son cemaat yeri kapalı olan ve avlusunda havuzu ve tahtadan bir minaresi bulunan câmi, halkın muhalefetine rağmen Turgut Temelli'nin Malatya Belediye Başkanlığı sırasında (21 Kasım 1963-11 Ekim 1971) Şehir Meclisinin 9'a karşı 10 oyluk kararıyla yıkılmış ve yerine Vakıflar İşhanı inşa edilmiştir. Bu girişimde dönemin Devlet Bakanı Nüvit Yetkin'in de teşvikleri olmuştur.¹⁰⁸

Malatya Rüştîye Mektebinin Başka Bir Yere Taşınması

1889 yangını sonrasında çarşı çevresinde yapılan düzenlemelerden birisi de Malatya Rüştîye Mektebinin¹⁰⁹ başka bir yere taşınmasına yöneliktir. Daha önce belirtildiği gibi mühendislerin çalışmaları neticesinde dükkânların ve hanların inşaatı sırasında yeniden düzenlenen Malatya Çarşısı civarında yeni caddeler açılmıştı. Bunun neticesinde zaten çarşı içinde ve hükümet konağının önünde bulunan rüştîye mektebi de büsbütün alışveriş mekânlarının arasında kalmıştı. Diğer bir ifadeyle rüştîye mektebi eğitim için elverişsiz bir hale gelmişti.¹¹⁰ Durumun farkında olan Malatya Eğitim Müdürlüğü, okulun eğitime daha elverişli başka bir yere taşınması için başvuruda bulundu. Bu girişim üzerine Ma'mûretü'l-'Azîz Vâlîliği, mektebin durumunu incelemek amacıyla Ma'mûretü'l-'Azîz Maârif (Eğitim) muhasebe memuru Mehmed Arif Bey'i Elazığ'dan Malatya'ya gönderdi. Mehmed Arif Bey, yaptığı incelemeler sonrasında Maârif

bir yorum olsa gerektir. Bahsi geçen arşiv kaydında câminin bu tarihte açıldığına dâir bir bilgi olmadığı gibi (BOA, DH.MKT., 26/8, 14 L 1310), yazışmaların tamamı incelendiğinde de bu bilginin yanlış olduğu ortaya çıkmaktadır. BOA, DH.MKT., 26/8, 14 L 1310.

¹⁰⁶ BOA, DH.MKT., 2055/77, 8 Ş 1310; İ.DH., 1302/5, 25 R 1310; DH.MKT., 26/8, 14 L 1310.

¹⁰⁷ Işık, a.g.e., 502.

¹⁰⁸ Celâl Yalvaç, "Malatya Tarihinden Notlar: Çınarlı Câmii", *Görüş*, 26 Haziran 1984; Çınarlı Câmii ve Şâir Necatî'nin Divan'ı hakkında sağladıkları çok kıymetli bilgi ve kaynaklardan dolayı İnönü Üniversitesi öğretim üyelerinden Doç. Dr. Mehmet Korkut Çeçen'e ve araştırmacı-yazar Nezir Kızılkaya'ya teşekkür ederim.

¹⁰⁹ İnşasına 1870 yılında başlanan Malatya Rüştîye Mektebi, 1871 yılına tamamlanmış ve aynı yıl eğitim-öğretime başlamıştır. Okulun inşaat masrafları ve açıldıktan sonraki giderlerini karşılayabilmek amacıyla hayırseverler tarafından miri arazi üzerine 16 dükkân inşa edilmiştir. Rüştîye mektebi ise dükkânların bitişiğine inşa edilmiştir. Danyal Tekdal, "Osmanlı Modernleşme Döneminde Bir Taşra Okulu: Malatya Erkek Rüştîyesi (1870-1899)", *Şarkiyat İlmî Araştırmalar Dergisi*, 12/3 (2020), 374-375; 1892 yılı itibarıyla Malatya Rüştîye Mektebine gelir sağlayan dükkânlardan 3.340 kuruş gelir elde edilmekteydi. Bu paranın önemli bir kısmı, 2.760 kuruşu, öğretmenlerin maaşlarına, kalan kısmı ise tamiyat, vergi vs. diğer masraflara harcanmaktaydı. BOA, MF.İBT., 27/60, 24 Ş 1308.

¹¹⁰ Danyal Tekdal, Malatya Rüştîyesi ile ilgili çalışmasında, rüştîyenin 1899 ve 1890 yangınlarında zarar görmesinden dolayı kullanılamaz hale geldiğini belirtmektedir. Tekdal, a.g.e., 375; Aynı hata, Naim Ürkmez tarafından da tekrarlanmıştır. Ürkmez, "Malatya'da Üç Yangın...", s. 760; Arşiv kayıtlarında okulun yangınlarda hasar görmediği açık bir dille ifade edilmektedir. Mektebin taşınmasının asıl sebebi, yeni açılan caddeler nedeniyle binasının tamamen dükkânların arasında kalmasından dolayı eğitime elverişsiz hale gelmesidir. Sonraki nedenlerden birisi de mektep binasının 1893 depreminde binasının ağır hasar görmesidir. BOA, MF.MKT., 120/23, 10 M 1308; Y..PRK.ŞD., 2/12, 8 L 1312.

Nezâretine gönderilmek üzere hazırladığı 2 Temmuz 1890 tarihli raporda rüştiye mektebi için kullandığı “*hakikaten mekteplik hâminden çıkmış olduğundan*” ifadesiyle okulun uygunsuz bir mahalde kaldığını ve daha verimli bir eğitim açısından uygun bir yerde yeni bir binanın yapılması gerektiğini vurgulamıştı. Ma‘mûretü’l-‘Azîz Vâliliği, Arif Bey’in incelemeleri doğrultusunda 8 Temmuz 1890 tarihinde Maârif Nezâreti nezdinde girişimde bulunarak okulun başka bir yerde inşası için izin istedi.¹¹¹

Taşınma girişimleriyle birlikte rüştiye mektebi binası ile arsasının, çarşı bölgesinde yeni caddelerin açılmasıyla birlikte kazandığı önem ve yüksek maddi değere göre değerlendirilmeye çalışıldığı görülmektedir. Bu bağlamda mektebin hem devamlı gelir getiren bir konuma kavuşturulması hem de sosyal amaçlı kullanılması düşünülmüştü. İki katlı olduğu anlaşılan mektebin üst katının Mehmed Arif Bey’in ifadesiyle ‘*mükemmel bir misafirhaneye dönüştürülebileceği*’, alt katı ve etrafındaki arsasına ise otuz dokuz dükkân yaptırılabilirdi öngörüldü. Bu durumda dükkân gelirlerinden eğitim için yıllık 25.000 kuruş civarında bir gelir sağlanabileceği tahmini olarak hesaplandı. Mektebin taşınmasıyla birlikte, sadece mevcut binanın eğitim için devamlı surette yıllık büyük bir gelir sağlamayacağı, aynı zamanda kazandırılacak yeni bir bina sayesinde şehrin imarına katkı sunulacağı belirtilmekteydi. Bu arada Ma‘mûretü’l-‘Azîz Vâliliği, başka bir yerde yapımına izin verilen rüştiye mektebi binasının masraflarının Mal Sandığındaki eski eğitim hissesinden karşılanmasını talep etti. Aynı zamanda vâli, bu işin her ne kadar masrafa yol açacak olsa da eski mektep binası ve arsasının değerlendirilmesiyle eğitim hissesine büyük meblağlarda gelir sağlayacağını ve bu gelirlerin kısa sürede yeni bina için harcanacak masrafları amorti edeceğini yazılarında hatırlatmaktaydı.¹¹² Maârif Nezâreti, Ma‘mûretü’l-‘Azîz Maârif Müdürlüğüne hitaben kaleme aldığı 10 Eylül 1890 tarihli yazısında vilâyetten gelen teklifin kabul edilebileceğini belirtti. Bununla birlikte yeni mektebin inşasına dair Vilâyet İdâre Meclisinden çıkacak keşif defterinin gönderilmesini istedi, ardından yeni mektebin ne şekilde inşa edileceğini, ne zaman yeni yerinde eğitime başlayacağını ve eğitime ara verilmeden taşınma için ne türden tedbirler alındığını sordu.¹¹³ Bu tarihlerde, rüştiye mektebinin taşınması hakkında yukarıdakilerin dışında bilgiler içeren yeni yazışmalara ulaşılamamıştır. Anlaşılan o ki 6 Kasım 1890 yangınının çıkması rüştiye mektebinin taşınması işini bir süreliğine sonuçsuz bırakmıştır.

Malatya Rüştiye Mektebinin taşınması hususu 1891 yılının ortalarında yeniden gündeme geldi. Okulun inşaat masraflarının Maârif Müdürlüğü’nün geçmiş seneler hasılatından karşılanması kararlaştırıldı ve inşa edilecek okulun keşifnamesi talep edildi. Malatya İdari Meclisi, okulun inşaat masraflarının en az 60.000 kuruş tutacağını, ancak bu miktardaki paranın karşılanması için hazinenin müsait olmadığını, ayrıca yaşanan yangınlar sebebiyle halktan da para toplamanın mümkün olmadığını belirtti. Diğer bir ifadeyle yeni bir rüştiye mektebinin inşasından vazgeçildi. Dolayısıyla Malatya İdari Meclisi, Rüştiye Mektebinin, Hükümet Konağı civarındaki Gazi Sinan Paşa Câmii’nin yanında bulunan ve bir önceki sene halkın yardımlarıyla inşa edilen mekteb-i iptidâiye binasına taşınmasını talep etti. Buranın tercih edilmesinde, bahsi geçen binanın mevcut rüştiye mektebi binasından daha geniş ve muntazam olması etkili oldu. Öğrencilerin bu binaya nakledilmesiyle boşa çıkacak eski Malatya Rüştiye Mektebi arsasının bir kısmının, altına beş adet dükkân ve üstüne bir daire yapılabilecek miktarının, belediyeye 30.000 kuruşa satılması ve buradan elde edilecek paranın daha önce tasarlanan inşaat faaliyetleri için harcanması planlandı. Elde edilecek paranın 20.000 kuruşu ile yirmi beş dükkânın inşası ile okulun misafirhane olarak kullanılabilirdi

¹¹¹ BOA, MF.MKT., 120/23, 10 M 1308.

¹¹² BOA, MF.MKT., 120/23, 10 M 1308.

¹¹³ BOA, MF.İBT., 25/123 tarih yok.

üst katının tamirâtı ve tadilatının masraflarının karşılanabileceği düşünöldü. Kalan 10.000 kuruş ile dükkânlardan ve misafirhaneden elde edilecek yıllık gelirin ise binası rüştiye mektebine devredilen iptidâî mektep için Nasuhi Bey Caddesi üzerinde bulunan vakıf arazisine yeni bir binanın yapılması ve bunun dışında Malatya'nın çeşitli yerlerinde inşası düşünölen üç adet ibtidâî mektebin masraflarına harcanması kararlaştırıldı. İptidâî mektebin inşası için eksik kalan para için ise yardımsever halka başvurulması düşünöldü. Malatya İdâre Meclisinin yukarıdaki kararları, Ma'mûretü'l-'Azîz Vilâyeti Maârif Müdürlüğü ve İdâre Meclisinde onaylanarak, Maârif Nezâretinden izin istendi.¹¹⁴

Merkezi hükümet, teklifi kabul etmemiş olacak ki sonradan mekteb-i rüştiye binasının mekteb-i iptidâîye binası yapılması kararlaştırıldı. Ancak bu sırada yaşanan 3 Mart 1893 depreminde bina ağır hasar görererek kullanılamaz hale geldi. Deprem sonrasında mekteb-i iptidâîye fikrinden vazgeçildi. Bir müddet sonra hayırsever ahali tarafından borçlanılarak, arsasına otuz iki adet dükkân inşa edildi. 1895 yılı başlarında ise bu dükkânların kira gelirlerinden elde edilen paralarla, 53.375 kuruş masrafla, daha önce planlandığı üzere bir misafirhanenin inşa edilmesi kararlaştırıldı ve merkezi hükümetten izin istendi. Verilen izin doğrultusunda misafirhanenin inşaatına başlanarak, kısa süre içerisinde bitirildi.¹¹⁵

Yangın ve Sonrasında Üstün Gayreti Görölenlerin Taltif Edilmesi

Afet yönetimi bağlamında değerdendirilebilecek hususlardan birisi de afetzedelerin yaralarının sarılması bağlamında üstün gayretleri görölenlerin ödüllendirilerek taltif edilmeleridir. Ödüllendirme talepleri yerel hükümetten gelmekteydi. Ma'mûretü'l-'Azîz vâlisi, birinci yangın sonrasında, 19 Şubat 1890 tarihinde, gayretlerinden dolayı takdir ettiğı bazı kişilerin nişanlarla taltif edilmesini Dâhiliye Nezâretinden talep etti. Bu isimlerin başında kendisinin Elazığ'dan gönderdiği Hacı Mehmed Said Efendi gelmekteydi ki dördüncü rütbeden bir kıta Mecidî nişanla taltif edilmesi istendi. Ödüllendirilmesi istenen bir diğerd kişi ise Malatya ileri gelenlerinden Tutliyan Ohannes Efendi idi. Ohannes Efendi için üçüncü rütbeden Mecidî nişan talep edildi. İki görevlinin taltif edilmesiyle ilgili talebin cevabı kısa sürede alınmamış olacak ki Vâli Ali b. Cemil Yusuf Paşa, Sadârete hitaben kaleme aldığı 26 Mart 1890 tarihli yazısında ödüllendirme talebini yeniledi. Neticede padişahın 3 Haziran 1890 tarihli iradesi ile ismi geçerd kişiler nişanlarına kavuşmuş oldular.¹¹⁶

Birinci yangın sonrasında olduğu gibi ikinci yangın sonrasında da üstün gayret gösteren kişilerin taltif edilmesi Ma'mûretü'l-'Azîz Vâliliğı tarafından talep edildi. Vâli Nasuhi Paşa 18 Kasım 1890 tarihinde yangının söndürölmesi sırasında ve câmiler ile medreselerin inşasında gayret gösterenlerin taltifini istirham ederek, bu kişilerin isimlerinin bulunduğu evrakı posta ile göndereceğini belirtmekteydi.¹¹⁷

Yangınzedelere Sağlanan Bazı Kolaylıklar ve Suiistimal İddiaları

İkinci yangın sonrasında Vâli Nasuhi Paşa'nın, parasal yardım ve borçların dışında, Malatya halkı için bazı kolaylıkların gösterilmesi hususunda bazı taleplerde bulunduğu görölmektedir. Bu bağlamda vâli, Erzurum istihkamâtı¹¹⁸ için Malatya'dan istenilen amelenin, kasabanın geçirmiş olduğu iki büyük yangın neticesinde çektiğı büyük sıkıntılardan bahisle şahsen ya da bedelen yerine getirilmesine güçlerinin

¹¹⁴ BOA, MF.MKT., 130/64, 22 M 1309.

¹¹⁵ BOA, Y..PRK.ŞD., 2/12, 8 L 1312; Tekdal, a.g.m., 376.

¹¹⁶ BOA, DH. MKT., 1711/34, 4 Ş 1307; İ.DH., 1181/92331, 14 L 1307.

¹¹⁷ BOA, Y.MTV., 46/76, 5 R 1308; İ.MMS., 117/5017, 14 R 1308.

¹¹⁸ Düşmana karşı savunma amacıyla arâzi üzerinde yapılan her türlü inşaat ve siper. Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, haz. Aydın Sami Güneyçal, (Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları, 1998), 457.

yetmeyeceğini belirtmiş ve bu senelik Malatya halkının muaf tutulmasını talep etmişti. Vâlinin talebi, Dâhiliye Nezâreti tarafından 10 Eylül 1891 tarihinde Seraskerlik makamına iletili.¹¹⁹ Bununla birlikte talebin sonucu hakkında herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır.

Yangının yaralarının sarılması ve yardımların yapılması aşamasında bazı mağduriyetlerin yaşandığına dair şikâyetler de mevcuttur. Bunlardan birisi Arslanbey Mahallesi ahalisinden Kalaycızade Ahmed'e ait olup, şikâyet mevzuu, yangın sonrasındaki taksimatla alakalıdır. Bahsi geçen yangınzede, sahip olduğu ve tapusu bulunan bir adet dükkân arsasının kendisine çok geç verilmesinden dolayı şikâyette bulunmuştur. Kalaycızade Ahmed, sonuç alamayacağını düşünmüş olmalı ki şikâyet dilekçesini yerel makamlara değil, hükümet merkezine göndermiştir. Yazışmaların 1894 yılında yapıldığı dikkate alınır ve müddeinin iddiası doğruysa ciddi bir gecikmenin yaşandığı söylenebilir. Şikâyet dilekçesi üzerine Dâhiliye Nezâreti 24 Ağustos 1894 tarihinde Ma'mûretü'l-'Azîz Vâliliğine bir talimat vererek, iddiannın araştırılmasını ve neticesinin bildirilmesini istemiştir.¹²⁰ Bununla birlikte araştırmanın neticesine dair bir arşiv kaydına ulaşmak mümkün olmamıştır.

1890 yangınının yaşandığı gün Malatya'da yangınla ilişkili olduğu sonradan öğrenilen bir olay tespit edildi. Olay, ikinci yangının çıktığı akşam vakitlerinde Hristiyan mahallesindeki evlerden birinin penceresinden tabancayla ateş edilmesidir. Ateşin bu sırada oradan geçmekte olan devriye koluna atıldığı iddia edilerek, buna cesaret eden kişi araştırılarak tutuklandı. Ancak yapılan inceleme ve yargılama neticesinde zanlının Malatya'da çıkan yangını haber vermek amacıyla tabancasını ateşlediği anlaşıldı. Bunun üzerine 20 gün kadar tutuklu bulunan zanlı serbest bırakıldı.¹²¹

Yangınlara Dâir Duyguların ve Düşüncelerin Yansıması: Destân-ı İhrâk-ı Sâni Şiiri

Yaşanan yangınlar dükkânları ve evleri yanan Malatya halkını maddi anlamda çok zor durumda bıraktığı gibi, Malatya halkının tamamını büyük üzüntüye sevk etmişti. Toplumun duyguları, 1890'da yaşanan ikinci yangın sonrasında Şâir Necatî¹²² tarafından kaleme alınan "Destân-ı İhrâk-ı Sâni"de yani "İkinci Yangın Destanı"nda dile getirilmiştir. İkinci yangın hakkında önemli ipuçları barındıran ve 57 dörtlükten oluşan bu şiirin afetten hemen sonra kaleme alındığı anlaşılmaktadır.

¹¹⁹ BOA, DH.MKT., 1866/80, 5 S 1309.

¹²⁰ BOA, DH.MKT., 274/64, 21 S 1312.

¹²¹ BOA, DH. MKT., 1800/142, 8 Ş 1308.

¹²² Şâir Necatî'nin asıl adı Mehmed'dir. Malatya'da Vezir-zâde lakabıyla tanınan bir aileye mensup olup, Şeyh Halil Efendi'nin oğludur. Hafızdır. İstanbul'da uzun süre kalmış, Kuleli Kışlası Hastahanesi ikinci imamlığı görevinde bulunmuş ve bu görevinde iken emekli olmuştur. Ne zaman ve nerede vefat ettiği bilinmemektedir. Bununla birlikte en az 70 yıl ve 1893'e kadar yaşadığı bilinmektedir. Şâir, tasavvuf yolunda ilerleyerek Nakşibendi tarikatının Halidî kolunda şeyhlik makamına ulaşmıştır. Şiirlerinde önce Fehmî, sonra Necatî mahlasını kullanmıştır. Dinî, tasavvufî ve sosyal konuları içeren şiirler kaleme almıştır. Şâir Necatî, özellikle toplumu ilgilendiren meseleleri ve etrafında yaşanan olayları, şiirlerinde ayrıntılı bir şekilde tasvir etmiş ve düşüncelerini sade ve akıcı bir dille kaleme almıştır. Etrafında cereyan eden olaylar sonrasında toplumun durumunu eleştirel bir gözle değerlendirmiştir. 83 şiirden oluşan bir Divan'a sahiptir. Çeçen, a.g.e., s. 15-39

DESTÂN-I İHRÂK-I SÂNÎ¹²³

Dinle kelâmını ey ibn-i insan
İhrâk-ı sâniyi edeyim beyân
Ehli Malatıyye oldu perîşân
Rûz u şeb (yangın günü) ağlatdı pîr ü civânı

Neccâr oğlu dükkânından tutuşdu
Yangın yanıp her tarafa yetişdi
Zâlim hırsız ara yere girişdi
Yağmalayıp mâlî tutdu pinhânî

Bu ednâ pendimi tut ki gözüm
Gerçi makbûl ise söylesem sözüm
Çınarlı Câmî'e pek yandı özüm
Çıktı âsümâne tozu dumanı

Noksân kîle ile eğri terâzi
Ahmak bulurlarsa yolarlar kazı
Gitdi Malatya'nın kalmadı feyzi
Korkarım bulmazlar bir lokma nânı (ekmeği)

Tekebbür oldular (kibirlendiler) cümle ağniyâ (zenginler)
Bilmem ne gidişdir gidişler fenâ
Kâffe menhiyyâtlar (yasaklar) oldu 'ayânî (açıktan)

Dikkatle efendim bir nazar kılın
Bakın şu ihrâka (yangına) bir 'ibret alın
Bu belâyı sizler ol Hakdan bilin
Bu yüzden kimseye kılman bühtânı (iftirayı, suçlamayı)

Dükkân sahibinin kırıldı beli
Kapandı söylemez ol bülbül dili
Sersem gibi herkes şaşırđı yolu
Kalmadı insanın tâb u tevânı (gücü kuvveti)

Kırlarlar namazı du'âya durmaz
Beş para sadaka zekâtı vermez
Sâ'illerin (dilencilerin) kimse hâlini sormaz
Nazar kılın başa gelen tufanı

¹²³ Çeçen, a.g.e., 108-114; Adnan Işık'ın destanı yorumlarken, "Çınarlı Câmîye pek yandı özüm" mısrasından yola çıkarak Çınarlı (Babüssaade Ağası) Câmîi'nin yandığını ve yeniden inşa edildiğini ifade etmektedir (Işık, a.g.e., s. 608) ki, bu yorumun ikinci kısmı yanlıştır. Nitekim inşa edilmesi için girişimlerde bulunulsa da Çınarlı Câmîi'nin inşaatının başladığına ya da bitirildiğine dâir herhangi bir kayıt bulunmamaktadır.

Yangın yanıp her tarafa çekildi
Emlâk sâhibinin beli büküldü
Harâb oldu sanki hinta (buğday) ekildi
Ola ki pâdişâh ede ihsânı

Gelin ey kardaşlar tevbe kılalım
Şerî'at râhına (yoluna) doğru gidelim
Hudânın nevhini (yasaklarını) gel terk edelim
Tefekkür kılalım ol kabristânı

Fukarâya şâhım ya kimler bakar
Kuru sebebiyle yaşları yakar
Yetimlerin âhı semâya çıkar
Bi'llâhi ditretir 'arş-ı Rahmânı

Ger Hakdan olmazsa deprenmez sinek
Şu denî (alçak, soysuz) dünyaya çekme gel emek
'İsyân bizlerindir kime ne diyek
Zirâ incitdiler ehl-i 'imânı

Kalması cihânda ehl-i sadâkat
Günbegün artmakta ehl-i delâlet
Ne yapsın fâsıka erbâb-ı devlet
Öyle kimselerin nârdır (ateştir) vatanı

Sülûk-i İslâmı elden kodular
Cebr ile yetîmin mâlın yediler
Rakıya imâm suyu dediler
Hatâ zann eylemez kılar küfrânı

Zâhidler terk etdi savm u salâtı
Ganîler terk etdi haccı zekâtı
Yokdur bu dünyanın asla sebâtı
Yalan cife içün döner pervânı

Ciğer ihrâk olup benzer kebaba
Hiçbir söz yokdur rakı şarâba
Hakkın belâları gelmez hesaba
Nazar kıl hadîse yokla Kur'ânı

Pes tehi (boşuna) söylemez şâirler kelâm
Âhir zamandır böyle bir eyyâm
Şimdi destânımız bulmakta hitâm
Haberdâr edeyim ol Hamîd Hânı.

Tefekkür kılmazlar mevti memâtı (ölümü),
Yoksa nûş etdik mi (içtik mi) âb-ı hayâtı
İçinde neyin var be hey Necatî
Ehl-i takvâların geçdi zamânı.

Şâir Necati, yukarıda 18 kıtasının verildiği şiirinde, yanan Malatya Çarşısı'nın bulunduğu bölgeyi dümdüz bir yazıya benzetmiş ve Malatya'nın perişan olduğunu belirtmiştir. Dükkân sahiplerinin bellerinin kırıldığını, güç ve kuvvetlerinin kalmadığını, başta dükkânlarını ve evlerini kaybedenler olmak üzere bütün halkın moral olarak çok kötü durumda bulunduğunu, yangının gençleri dahi ağlattığını ifade ettikten sonra özellikle Çınarlı Câmii'nin yanmasına çok üzüldüğünü söylemiştir.

Şâir, 1890'da yaşanan yangın sonrasında yazdığı bu şiirinde sadece Malatya'nın durumunu ve üzüntülerini dile getirmemiş, aynı zamanda yangınların meydana gelmesinin sebebi olarak, toplumsal durumunu ele alan eleştirel değerlendirmeler yapmıştır. Şiirden açıkça anlaşılacağı üzere, Şâir Necatî, bu dönemde yetim malı yendiğini, helal kazançlara haram katıldığını, hırsızlığın yaygınlaştığını, hatta yangın sırasında bile hırsızların dükkânları yağmaladıklarını, tartıda yolsuzluk yapıldığını, yetim malı yendiğini, rakının imam suyu olarak tüketildiğini ve câiz görüldüğünü, veled-i zinaların dünyaya gelmekte olduğunu, zenginlerin kibir içinde bulduklarını, haccı ve zekatı terk ettiklerini, fakirlerin ve dilencilerin görmezden geldiğini, kadınların eşlerine itaat etmediklerini ve gidişatın çok kötü olduğunu belirtir. İslam'a aykırı bu tür çirkin hareketlerin bolca görüldüğünü ve günahların açıkta işlendiğini ifade eden şâir, ayrıca ezana ve namaza gereken önemin verilmediğini, insanların ölümü ve ahiretlerini pek düşünmediklerini, takva sahiplerinin pek kalmadığını, kısacası dinden diyanetten uzaklaşıldığını ve Malatya'nın feyzinin kalmadığını vurgular.

Halkın İslam'dan kopuşu ve neticesinde yaşanan ahlaki yozlaşmanın belaları davet ettiğini anlatmaya çalışan şâir, Malatya da yaşanan yangınların da Allah'ın bir hikmeti yani uyarısı olarak meydana geldiğini vurgular. Yangınlardan ibret alınması gerektiğini ifade eder ve herkesi Allah'ın yasaklarını terk etmeye, tövbe etmeye, ölümü tefekkür etmeye ve Allah'a sığınmaya davet eder. Bununla beraber kimsenin nasihat dinlemediğini ve kendisinin Allah'a sığındığını üzülecek ifade eder. Ayrıca şâir, fakir halkın yardıma muhtaç olduğundan bahisle Padişah II. Abdülhamid'e seslenir. Yapacağı yardımlarla fakirlerin, yetimlerin duasını ve sevabını alacağını ifade eder.

Sonuç

19. yüzyılın son çeyreğinde Ma'mûretü'l-'Azîz vilâyetine bağlı bir livanın merkezi konumunda bulunan Malatya şehri, 1889 ve 1890 yıllarında iki büyük yangına maruz kaldı. İki yangının da çıkış sebebi bilinmemekle birlikte aralarında bazı benzerlikler ve farklar bulunmaktadır. İki afet sırasında çarşıdaki dükkânların ahşaptan ve birbirlerine bitişik bir şekilde inşa edilmiş olması, yangınların çıktığı sırada havanın rüzgârlı olması ateşin kısa sürede ve hızlı bir şekilde yayılmasına neden olmuştur. Bu durum, her iki yangının da uzun bir müddet söndürülememesine ve çarşının tamamı ya da büyük bir bölümü ile diğer bazı binaların küle dönmesine yol açmıştır. Bununla birlikte yangınlarda can kaybının yaşanmaması en büyük teselli kaynağı olmuştur.

İki yangın arasındaki farklara baktığımızda ise ikinci yangının daha geniş bir alana yayıldığını ve daha fazla tahribata yol açtığı görürüz. İkinci yangında çarşıdaki dükkânların tamamının yanması ve alevlerin çarşı civarındaki bir kısım evlere sirayet etmesi, zararın boyutunu büyütüştür. Öyle ki yangınların birincisinde 600 ilâ 1.000 arasında, ikincisinde 1.100 ilâ 1.300 arasında bina küle dönmüştür. Dükkânların ve evlerin yanı sıra yangınlardan ciddi bir şekilde etkilenen diğer binalar ise câmiler, medreseler ve hanlar olmuştur. İki yangın arasındaki farklardan bir diğeri ise ilkinin gündüz, diğerrinin gece saatlerinde çıkmasıdır. Ancak bu fark genel neticeyi değiştirmemiş, yukarıda bahsedildiği gibi, ikinci yangında birkaç yüz bina fazla yanmıştır. Bununla birlikte birincisinde yangının gündüz çıkması, dükkân sahiplerinin mallarının önemli bir kısmını kurtarabilmelerine imkân sağlamıştır. İkinci yangında dükkân sahipleri mallarının çok az bir kısmını kurtarabilmişlerdir.

On bir buçuk ay içerisinde böylesi iki büyük yangının aynı kentte ve aynı muhitte yaşanması nadiren meydana gelen bir şey olmakla birlikte aynı kişileri etkilemesi açısından sonuçları çok ağır olmuştur. Birinci yangında geçim kaynaklarını kaybeden ve maddi yetersizliklerden dolayı dükkânlarını yine ahşaptan yaptırmak zorundan kalan çarşı esnafı, tam kendilerini toparlamaya başladıkları bir anda, daha bir yıl dolmadan, ikinci defa yangın talihsizliğini yaşamaları nedeniyle maddi anlamda çok zor durumda kalmıştır. 1891 yılı ve sonrasında çiftçinin büyük gelirler elde ettiği afyon fiyatlarında büyük oranda gerçekleşen düşüş, 1893 yılında, 3 Mart 1893'te meydana gelen deprem ve bundan birkaç ay sonra baş gösteren kolera salgını maddi ve manevi açıdan Malatya'yı adeta felce uğratmıştır. Yani 1889-1894 yılları arasındaki beş yıl Malatya ve Malatyalılar için çok zor geçmiştir.

Birçok afet ve talihsizliğin ardı ardına gelmesi nedeniyle maddi açıdan güçsüz düşen Malatya halkı maddi câmi ve medrese gibi binaların inşası için yeterli miktarda katkı sağlayamamıştır. Neticede yanan câmi ve medreselerin yenileri, inşaatlarına yangından hemen sonra başlanmasına rağmen kaynak probleminin aşılammaması nedeniyle, çok geç, uzun bir süre sonra tamamlanmıştır. Câmilerin 20 yılı aşkın bir sürede tamamlanabilmesi, hayırsever halkın o sırada içinde bulunduğu maddi sıkıntılara işaret etmektedir.

1889 ve 1890 yangınları sonrasında afetzedelerin yaralarını sarmak amacıyla Malatya ve Elazığ'daki idareciler ile yerel meclislerin yoğun bir mesai harcadıkları görülmüştür. Hükümetten sağladıkları maddi destek ve kredilerle her iki yangın sonrasında, daha bir yıl geçmeden, dükkânların inşasının tamamlanması ve çarşının düzenlenmesi, idarecilerin başarılı çalışmalar yürüttüklerine işaret etmektedir. Ayrıca yangın sırasında ya da sonrasında üstün gayret gösteren görevlilerin, merkezi hükümet tarafından taltif edilmesi, dönemin idari politikaları hakkında ipucu barındırmaktadır.

Yangınların, Malatya kent merkezinin imarında ve yeniden şekillenmesinde birinci derecede rol oynadığını söylemek mümkündür. Yapılan çalışmalar neticesinde Malatya kasabası daha geniş cadde ve sokaklara kavuşmuş yani daha modern bir görünüm kazanmıştır. Yanan dükkânlar yerlerini daha sağlam ve daha güzel görünüme sahip olan yenilerine bırakmış, adeta kentsel dönüşüm yaşanmıştır. Yeni açılan caddeler sayesinde adeta çarşı içerisinde kalan Malatya Rüştîye Mektebi eğitim açısından daha elverişli bir yere taşınmıştır. Binasının depremde ağır hasar görmesinden sonra merkezi konumda bulunan arsasına çok sayıda dükkân ve bir misafirhane inşa edilmek suretiyle çarşı kapsamına alınmıştır. Yani yangınlar sonrasında Malatya kent merkezi modernleştiği gibi aynı zamanda genişlemiştir.

Yangınlar, edebiyata da yansımış ve Şâir Necatî tarafından bu konuda iki şiir kaleme alınmıştır. Şiirlerde toplum olarak İslam'dan uzaklaşmanın ve açık bir şekilde günah işlemenin belaları, afetleri davet ettiğinin dile getirilmesi, hafız olan ve imamlık görevinde bulunan Şâir Necatî'nin kişiliğinde, o dönemin din adamlarının görüşlerini yansıttığı söylenebilir.

Kaynakça

Başkanlık Osmanlı Arşivi Belgeleri (BOA)

Bâbiâli Evrâk Odası Evrâkı (BEO.) 24/1733, 27 ZA 1309; 493/36924, 11 R 1312.

Dâhilîye Nezâreti Mektûbî Kalemi Evrâkı (DH.MKT.) 26/8, 14 L 1310; 274/64, 21 S 1312; 1682/112, 24 R 1307; 1684/122, 2 CA 1307; 1684/143, 2 CA 1307; 1688/81, 17 CA 1307; 1711/34, 4 Ş 1307; 1779/83, 26 L 308; 1780/15, 28 RA 1308; 1783/111, 10 R 1308; 1800/142, 8 Ş 1308; 1814/121, 22 R 1308; 1866/80, 5 S 1309; 2055/77, 8 Ş 1310; 2319/51, 14 ZA 1317.

İrade Dâhilîye (İ.DH.) 1181/92331, 14 L 1307; 1202/94125, 12 R 1308; 1302/5, 25 R 1310.

İrade Meclis-i Mahsûs (İ.MMS.) 117/5017, 14 R 1308.

İrade Şûrâ-yı Devlet (İ.ŞD.) 103/6124, 23 RA 1308.

Meclis-i Vükelâ (MV.) 59/41, 10 R 1308.

Maârif Nezâreti Tedrîsât-ı İbtidâiyye Kalemi Evrâkı (MF.İBT.) 25/123 tarih yok ; 27/60, 24 Ş 1308.

Maârif Nezâreti Mektûbî Kalemi Evrâkı (MF.MKT.) 120/23, 10 M 1308; 130/64, 22 M 1309.

Sadâret Mektûbî Mühimme Kalemi Evrâkı (A.MKT.MHM.) 501/39, 14 R 1308.

Şûrâ-yı Devlet (ŞD.) 327/48, 14 RA 1308; 1466/1, 5 R 1310; 1471/6, 29 RA 1313; 1471/34, 21 ZA 1314.

Yıldız Mütenevvi Maruzât Evrâkı (Y.MTV) 41/40, 29 RA 1307; 46/76, 5 R 1308.

Yıldız Perâkende Evrâkı Askerî Ma'rûzât (Y.PRK.ASK.) 52/25, 25 RA 1306; 66/55, 23 RA 1308.

Yıldız Perâkende Evrâkı Dâhilîye Nezâreti Ma'rûzâtı (Y.PRK.DH.) 3/58, 26 RA 1307.

Yıldız Perâkende Evrâkı Şûrâ-yı Devlet Ma'rûzâtı (Y.PRK.ŞD.)2/12, 8 L 1312.

Sürelî Yayınlar

Görüş, Celâl Yalvaç, "Malatya Tarihinden Notlar: Çınarlı Câmi", 26 Haziran 1984.

Mamûretü'l-'Azîz, S. 19, 20 R 1301.

Sabâh, S. 254, 22 N 1307.

Salnâme-i Vilâyet-i Ma'mureti'l-'Azîz, H. 1310 (M. 1892).

Tercümân-ı Hakikat, S. 3714, 12 R 1308.

The Levant Herald, Vol. IX, S. 46, 25 Kasım 1889; Vol. X, S. 46, 17 Kasım 1890; S. 48, 1 Aralık 1890; S. 51, 22 Aralık 1890; Vol. XI, S. 5, 2 Şubat 1891; S. 6, 9 Şubat 1891; Vol. XIII, S.13, 27 Mart 1893.

Telif Eserler

Aytaç, İsmail. "Malatya", *Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA)*, 27, (İstanbul 2003), ss. 474-477.

Aytaç, İsmail. "Malatya ve Yöresinde Türk-İslam Dönemi Yapıları", (doktora tezi, Selçuk Üniversitesi, 1998).

Çeçen, Mehmet Korkut. *Malatyalı Necatî Divanı*, Ankara: Grafiker Yayınları, 2015.

- Devellioğlu, Ferit. *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, haz. Aydın Sami Güneyçal, Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları, 1998.
- Göğebakan, Göknur. "Malatya", *DİA.*, 27, (İstanbul 2003), ss. 468-473.
- Işık, Adnan. *Malatya (1890-1919)*, İstanbul: YY., 1998.
- Karakaş, Okan. "Kentsel Mekân Olarak Meydanların Mekânsal Kalitesinin Ölçülmesine Yönelik Bir Araştırma: Malatya Yeni Câmi Meydanı", (yüksek lisans tezi, Fırat Üniversitesi, 2019).
- Kazancıoğlu, Habibe. "Osmanlı Arşiv Belgeleri Işığında Malatya", (yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi, 2001).
- Kuruçaylı, Burak. "Kollektif Bir Hafıza Mekanının İyileştirilme Süreci: Yeni Câmi ve Çevresi (Malatya) İçin Peyzaj Tasarım Önerisi", (yüksek lisans tezi, İnönü Üniversitesi, 2020).
- Quataert, Donald. *Anadolu'da Osmanlı Reformu ve Tarım (1876-1908)*, Çev. Nilay Ö.Gündoğan-Azat Z. Gündoğan, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2008.
- Satılmış, Selahattin. "1893 Malatya Depremi ve Afet Yönetimi", *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)*, 39 (2016): 137-178.
- Satılmış, Selahattin. *Osmanlı Devleti'nde Afet Yönetimi ve Depremlerin Sosyo-Ekonomik Etkileri*, İstanbul: İdeal Kültür Yayıncılık, 2017.
- Tekdal, Danyal. "Osmanlı Modernleşme Döneminde Bir Taşra Okulu: Malatya Erkek Rüşdiyesi (1870-1899)", *Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi*, 12/3, (2020): 369-409.
- Ürkmez, Naim. "Osmanlı Devleti'nde Bir Toplumsal Dayanışma Örneği: 1893 Malatya Depremi", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9/43 (2016): 970-986.
- Ürkmez, Naim. "Malatya'da Üç Yangın: 1889, 1890 ve 1919 Yangınları", *Geçmişten Günümüze Malatya Uluslararası Sempozyumu (14-16 Nisan 2016) Bildiriler Kitabı*, C. I, Yay. haz. Selcan Koçaslan, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2017, s. 755-767.

İnternet Kaynakları

- <https://malatyagunlugu.wordpress.com/tag/malatya-yeni-cami-tarihcesi/> (Erişim Tar. 02.08.2021).
- <https://www.ttk.gov.tr/tarih-cevirme-kilavuzu/> (Erişim Tar. 07.09.2021).

İkinci Meşrutiyet Dönemi'nde Soru Önergesinin İşleyişı ve Uygulamasında Karşılaşılan Sorunlar

Problems Encountered in the Functioning and Implementation of the Questionnaire in the Second Constitutional Period

Ahmet Ali Gazel

Prof. Dr.

Afyon Kocatepe Üniversitesi

Sosyal Bilgiler Eğitimi

agazel@aku.edu.tr

ORCID ID : 0000-0002-7211-6032

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type : Araştırma Makalesi
Geliş Tarihi / Received : 23 Ağustos 2021
Kabul Tarihi / Accepted : 30 Eylül 2021
Yayın Tarihi / Published : 15 Ekim 2021
DOI Number : 10.21021/osmed.996319

Kaynak Gösterme / Citation

Gazel, A. A. "İkinci Meşrutiyet Dönemi'nde Soru Önergesinin İşleyişı ve Uygulamasında Karşılaşılan Sorunlar". *Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, 13 (2021): 129-142.

İkinci Meşrutiyet Dönemi'nde Soru Önergelerinin İşleyişi ve Uygulamasında Karşılaşılan Sorunlar

Problems Encountered in the Functioning and Implementation of the Questionnaire in the Second Constitutional Period

Ahmed Ali Gazel

Öz

Kanun-ı Esasi'nin tam olarak parlamenter sisteme göre yapılandırılmamış olmasından dolayı, I. Meşrutiyet Dönemi'nde parlamenter sistem pek çok yönden eksik kalmıştır. 1909 yılında Kânun-ı Esasi'de yapılan değişikliklerle, parlamenter sistem oldukça demokratik bir yapıya kavuşturulmuştur. Ancak bazı hukuki eksiklikler ve tecrübesizlikler nedeniyle denetim mekanizmalarının işleyiş ve uygulamasında sorunlar yaşanmıştır. Örneğin ne Kanun-ı Esasi'de ne de 1877 Mebusan ve Ayan Meclisleri içtüzüklerinde, soru önergesine ait bir kural bulunmamaktadır. Bu nedenle II. Meşrutiyet Dönemi'nde soru önergeleri çeşitli tartışmalara neden olmuş ve bu dönemde soru önergeleri zamanla oluşan teamüllere göre işlemiştir.

Makalede, II. Meşrutiyet Dönemi'nde soru önergesinin işleyişi ve uygulamasında karşılaşılan sorunlar özellikle Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi'ne dayalı olarak anlatılmıştır. Bunun yanında dönemin basınından ve araştırma eserlerden de yararlanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Parlamenter Denetim, II. Meşrutiyet, Soru Önergeleri

Abstract

Since the Constitution was not fully structured according to the parliamentary system, the parliamentary system was lacking in many ways during the First Constitutional Era. However, with the amendments made to the constitution in 1909, the parliamentary system was transformed into a very democratic structure. However, due to some legal deficiencies and inexperience, there have been problems with the operation and implementation of the control mechanisms. For example, neither in the constitution nor in the parliamentary regulations, there is no rule of question proposal. Therefore, in the Second Constitutional Era, the question motions caused various discussions and in this period the question motions were processed according to the practices.

In the article, the problems encountered in the functioning and implementation of the parliamentary question in the Second Constitutional Period are explained especially based on the Memorandum of the Parliament. In addition, the press and research works of the period will also be used.

Keywords: Parliamentary Auditing, Second Constitutional Monarchy, question proposal

Giriş

Parlamente yönetimi, yasama ile yürütme ilişkilerine uyum ve denge getirme temeline dayanan bir sistemdir. Bu sistemin üç ana unsuru vardır: Birincisi, bir veya iki meclisten oluşan seçilmiş bir parlamento, ikincisi kral veya başkan statüsünü de haiz bulanabilecek sorumsuz bir devlet başkanı, üçüncüsü ise devlet başkanı tarafından meydana getirilen ve siyasî bakımdan parlamentoya karşı sorumlu olan kabinedir.

Kabinenin parlamento üzerindeki yetkileri; meclisi toplantıya çağırarak, gerektiğinde meclisi feshederek yeni seçimlere gitmek, kanun teklifinde bulunmak ve güvenoyu istemek şeklinde özetlenebilir. Buna karşın parlamentonun da kabine üzerinde murakabe hakkı ve görevi vardır. Bu murakabe ve kontrolün yaptırımı ise kabinenin veya bakanların parlamento önündeki sorumluluğudur. Kabinenin veya münferiden üyelerinin maruz kalabilecekleri mesuliyet siyasî, cezaî veya malî olabilir. Parlamento önündeki mesuliyetleri ise parlamente rejimin alâmet-i fârikası olarak görülen siyasî mesuliyettir. Siyasî mesuliyet müşterek olabilir, ancak malî ve cezaî mesuliyet şahsîdir. Malî ve cezaî mesuliyetin oluşabilmesi için kanunların ihlal edilmiş olması gerekmektedir. Ancak siyasî mesuliyet bu kadar somut ve açık değildir. Siyasî mesuliyet bir suç veya kusur olmaktan ziyade parlamento ile kabinenin tamamı veya bir kısım üyeleri arasındaki görüş farkı mahiyetindedir. Siyasî mesuliyetin neticesi ise istifa veya iktidardan düşürülme şeklinde sonuçlanır. Bunu sağlayan mekanizma da güvensizlik oyudur. Siyasî mesuliyet, ancak görevde olan kabine veya kabine üyeleri için geçerlidir. Cezaî ve malî sorumluluk ise hem hâlen görevde bulunanlara, hem de ayrılmış olanlara teşmil edilebilmektedir.

Parlamentoların kabineleri denetleme ve kontrol vasıtaları; soru, gensoru, meclis araştırması, meclis soruşturması ve genel görüşmedir. Bunlar arasında soru önermeleri dolaylı etki eden bir murakabe vasıtasıdır. Daha çok kamuoyunun dikkatini belli bir noktaya çekerek, kabineyi veya kabinenin bir üyesini parlamentonun ve kamuoyunun tenkit nazarı altına sokmaya matuftur. Netice itibarıyla sadece bir parlamento üyesinin, kabineden veya kabinenin bir üyesinden bilgi istemesinden ibaret olan bir denetim vasıtasıdır. Gensoru ve meclis araştırması ise soru önermesinin aksine, neticeleri itibarıyla hükûmeti veya üyelerini doğrudan etkileyebilen denetim vasıtalarıdır. Zira bunların sonucunda verilebilecek bir güvensizlik oyu ile kabine veya bazı üyeleri görevden düşürebilmektedir. Meclis soruşturması yoluyla da ilgili bakanın veya başbakanın Yüce Divan'a gönderilmesi mümkündür. Parlamentoların kabineleri denetleme vasıtaları arasında en çok kullanılanı ise kısa sürede sonuç alınabilmesi, konu kapsamının genişliği ve -genellikle- tek bir imza ile verilebilmesinden dolayı sorudur.

1. Soru Önergesi

Parlamentonun denetim araçlarından biri olan soru, kısaca bir veya daha fazla milletvekilinin bir konu hakkında hükûmetten bilgi istemesidir. Soru, istenilen cevabın niteliğine göre sözlü ve yazılı olmak üzere ikiye ayrılır. Sözlü soru, yazılı olarak verilen, fakat cevabın sözlü olarak istendiği sorulardır. Sözlü soru, ancak görevde olan başbakana veya bakanlara yöneltilir.

Hükûmetin umumî siyasetinden, idarî faaliyetlerinin en ince ayrıntılarına kadar her çeşit mesele sorunun konusu olabilir. Ancak bazı ülkelerde soru önermesinin konusunun sınırlandırıldığı da görülmektedir.

Soru önermelerinin şekli şartlarına gelince; hemen hemen bütün parlamente ülkelerde soru önermelerinin yazılı olarak verilmesi kabul edilmiştir. Genellikle çoğu ülkede soru sorma milletvekillerinin şahsî bir denetimi olarak görüldüğü için soru önermelerinin bir milletvekili tarafından verilebileceği kabul olunmuştur. Sorunun esas gayesi bilgi almaktan ibaret olduğu için, soru sahibi önergede şahsî fikirlerini

beyan edemez, iddialar serdedemez ve cevabı kendi içinde olamaz. Birçok ülkede ise sorunun kısa ve açık olması şart koşulmuştur.

Parlamento üyelerinin soru sorma hakkı hakkında genelde bir sınırlama yoktur. Ancak bazı ülkelerde bu hak sınırlandırılmıştır. Örneğin Almanya’da Bundestag üyesi bir parlamenterin her ay dört soru hakkı bulunmaktadır.

Soru önermeleri daima Meclis Başkanlığına verilir. Genellikle Meclis Başkanlarına, usule aykırı gördükleri soru önermelerini reddetme yetkisi verilmiştir. Soru önermeleri Meclis Başkanlığı tarafından bir tezkere ile hükûmete veya ilgili bakana bildirilir. Soru gönderildikten sonra, cevap hazırlanması için ilgili hükûmet üyesine belirli bir müddet verilir. Ancak bu süre birçok ülkede kısa tutulmuştur. Birçok ülkede sözlü soruların cevaplandırılması için, haftanın belirli bir günü veya saati ayrılmıştır.

Soru önergesinin görüşülmesi bakımından üç sistem bulunmaktadır. Bunlardan birincisinde sözlü soru görüşmesi, soru sahibinin önergesini izah ettiği bir konuşmayla başlar. İkinci sistemde, soru metni, ya soru sahibi tarafından ya da Meclis Başkanı tarafından okunur ve arkasından soru sahibine ayrıca bir izah konuşması hakkı verilir. Üçüncü sistemde ise, sorunun metni dahi okunmayarak gündemdeki yerinin belirtilmesi ile yetinilir.

Soruya muhatap olan bakanın veya başbakanın cevabı kısa, kaçamaklı olduğu veya tatminkâr görülmediği takdirde, bu müessese dairesinde yapılacak bir şey yoktur. Ancak soru sahibine tamamlayıcı soru sorabilme hakkı verilmesi, bu mahzuru bir derece hafifletmektedir. İçtüzüklerde cevabın, soru ile ilgili hususlara hasredilmesi mecburiyeti olmasına rağmen, pratikte bakanların belirli bir hareket serbestliğine sahip oldukları görülmektedir. Bazı ülkelerde cevap süresi sınırlandırılmıştır. Ayrıca bazı ülkelerde bakanların cevaptan kaçınma hakkı da bulunmaktadır.

Bakan cevabı öne alabildiği gibi, umumî menfaatler mülâhazasıyla sorulara gizli oturumda da cevap verebilir. Soruya muhatap olan bakan veya başbakanın bizzat kendisi cevap vermek zorunda değildir ve temsilcileri vasıtasıyla sorulara cevap verebilirler. Yine bakanlar aynı konudaki soruları birleştirerek cevap verebilirler. Ancak bakanın cevabından sonra her iki önerge sahibi de konuşma hakkına sahiptir. Bakanın cevabından sonra soru sahibi tekrar söz alabilir. Bazı ülkelerde soru sahibinin konuşması yerine, soru sahibine ve diğer mebuslara tamamlayıcı soru sorma yetkisi verilmiştir.

Yazılı sorunun sözlü sorudan tek farkı, cevabın yazılı olarak verilmesidir. Yazılı sorular sözlü soru sayısını azaltarak meclise zaman kazandırmaktadır. Ayrıca alenî müzakere yapılması sakıncalı olan bazı durumlarda da meclisin denetimini kolaylaştırmaktadır.

2. Türk Parlamento Hukuku’nda Soru Önergesi

1876 yılında ilan edilen Kanun-ı Esasi’de ve 1877 yılında hazırlanan Ayan ve Mebusan Dahilî Nizamnâmelerinde (İçtüzüklerinde) soru önergesine (sual takriri) ait bir kural bulunmamaktadır. Dolayısıyla I. Meşrutiyet Dönemi’nde soru önermelerine ait hukukî bir kayıt yoktur. II. Meşrutiyet Dönemi’nde de soru önergesiyle ilgili olarak Kanun-ı Esasi’ye bir madde eklenmemiştir. Soru önergesi ilk olarak, 12 Aralık 1918 tarihinde Meclis gündemine gelen içtüzük taslağında yer almıştır. Ancak II. Meşrutiyet Dönemi’nde soru ile ilgili maddelerin görüşülmesi bitirilemeden Meclis-i Mebusan feshedilmiştir.

TBMM, 26 Nisan 1920 tarihinde Mebusan Meclisi’nin 13 Mayıs 1877 tarihli değiştirilmiş içtüzüğünde bazı değişiklikler yapılarak uygulanmasını kabul etmiştir. Hangi maddelerin değiştirileceğini belirlemek

için bir komisyon kurulmuştur. Bununla birlikte, and içme, komisyonlar, toplantı yılı başlangıcı ve dilekçeler konuları dışında herhangi bir somut adım atılamamıştır. 11 Kasım 1924 tarihinde yeni bir içtüzük komisyonu kurulmasına karar verilmiştir. Komisyonun hazırladığı içtüzük taslağı 2 Mayıs 1927 tarihinde kabul edilerek yürürlüğe girmiştir.

2 Mayıs 1927 tarihindeki içtüzük değişikliklerine kadar soru ile ilgili olarak da genelde, II. Meşrutiyet Dönemi'ndeki teamüllere göre hareket edilmiştir. Yalnız, 6 Aralık 1923 tarihindeki 63. oturumda, içtüzüğün soru ile ilgili 111. maddesinin son fıkrasında bir değişiklik yapılmıştır. Buna göre soru sahibi, sorunun cevaplanacağı gün Meclis'te hazır bulunmazsa sorunun bir defaya mahsus olmak üzere ertesi toplantıya ertelenmesi kabul edilmiştir. Ayrıca soru sahibinin isterse başka bir önergeyle sorusunu tekrar edebileceği de kabul edilmiştir.

Soru, bir anayasa kuralı olarak, ilk defa 1924 Anayasası'nda yer almıştır: “Sual, istizah ve meclis tahkikatı Meclis'in cümle-i salahiyetinden olup şekli-i tatbiki Nizamname-i Dahilî ile tayin olunur” (Madde 22). 1927 yılında kabul edilen içtüzüğün de 149-156 maddeleri soru önergesi ile ilgilidir. Bu içtüzüğe göre soru önergesi, “sarih ve muayyen maddeler hakkında malumat istemekten ibarettir” (Madde 150).

Soru önergelerinin işleyişi konusunda 1957 yılına kadar, 2 Mayıs 1927 tarihinde kabul edilen içtüzük geçerli olmuştur. Ancak 28 Aralık 1957 tarihinde, 1927 yılında kabul edilen içtüzüğün 27 maddesi değiştirilmiştir. Bunlar arasında soruyla ilgili maddeler de bulunmaktadır.

Demokrasinin 27 Mayıs 1960 Askeri Darbesiyle kesintiye uğraması neticesi TBMM feshedilmiş ve TBMM İchtüzüğü de askıya alınmıştır. 13 Aralık 1960 tarih ve 157 sayılı yasa ile yasama görevini Millî Birlik Komitesi, Temsilciler Meclisi ve bunların ikisinin oluşturduğu Kurucu Meclis üstlenmiş ve bu tarihten yeni anayasanın ilan edildiği 1961 yılına kadar Millî Birlik Komitesi, Temsilciler Meclisi ve bunların ikisinin oluşturduğu Kurucu Meclis'in içtüzükleri geçerli olmuştur. 9 Temmuz 1961 tarihinde 1961 Anayasası'nın yürürlüğe girmesiyle bu içtüzüklerin geçerliliği kalkmıştır. 1961 Anayasası'na konan geçici 3. maddede TBMM'nin, Millet Meclisi'nin ve Cumhuriyet Senatosu'nun içtüzükleri yapıncaya kadar, 1957 yılından önce yürürlükte olan içtüzüğü kullanacağı kaydedilmiştir. Yine geçici 7/2 maddeye göre; TBMM, Cumhuriyet Senatosu ve Millet Meclisi'nin en fazla iki yıl içerisinde kendi içtüzüklerini yapmaları gerekmektedir. Cumhuriyet Senatosu İchtüzüğü 27 Aralık 1963 yılında, TBMM İchtüzüğü 17 Aralık 1965 tarihinde kabul edilebilmiştir. Millet Meclisi için hazırlanan tasarı ise uzun müddet müzakereye konamamıştır. Millet Meclisi kendi içtüzüğünü, ancak 5 Mart 1973 tarihinde kabul edebilmiştir. Bu tarihe kadar Millet Meclisi, 1927 yılında kabul edilen içtüzüğü kullanmıştır.

1961 Anayasası'nda soru önergesinin her iki meclisin yetkisinde olduğu yazılıdır (Madde 88). Cumhuriyet Senatosu İchtüzüğü'nün 117-125. maddeleri de soru ile ilgilidir.

Millet Meclisi İchtüzüğü 5 Mart 1973 tarihinde kabul edilmiş ve 1 Eylül 1973 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Dolayısıyla 1 Eylül 1973 tarihine kadar, çeşitli değişikliklerle beraber, 1927 yılında kabul edilen içtüzük geçerli olmuştur. 1973 yılında yürürlüğe giren Millet Meclisi İchtüzüğü'ne göre soru, “kısa, gerekçesiz ve şahsî görüş ileri sürülmeksizin bir önerge ile hükümet adına sözlü veya yazılı olarak cevaplandırılmak üzere, başbakan veya bir bakandan açık ve belli konular hakkında bilgi istemekten ibarettir”.

12 Eylül 1980 darbesinden sonra Millî Güvenlik Konseyi (MGK), TBMM'yi feshetmiş ve yasama yetkisini kendisi üstlenmiştir. MGK, yasama görevini yerine getirebilmek için 25 Eylül 1980 tarihinde MGK Yasama Görevleri İchtüzüğü'nü yürürlüğe koymuştur. 23 Ekim 1981 tarihinde de, MGK ile yasama

işini beraber yürütmek üzere Danışma Meclisi kurulmuştur. Danışma Meclisi de, kendi içtüzüğünü hazırlayınca kadar MGK İçtüzüğü ile çalışmıştır. Danışma Meclisi kendi içtüzüğünü ise 20 Kasım 1981 tarihinde kabul etmiştir.

Danışma Meclisi'nin hazırladığı Anayasa, 7 Kasım 1982 tarihinde halkoyu ile kabul edilmiştir. 1982 Anayasası'nın 98. Maddesine göre soru, "Bakanlar Kurulu adına, sözlü ya da yazılı olarak cevaplandırılmak üzere Başbakan veya bakanlardan bilgi istemekten ibarettir".

1982 Anayasası, 1961 Anayasası'nın aksine tek meclisli sistem getirmiştir. 1982 Anayasası'nın geçici 6. maddesine göre ise, yeni içtüzük yapıncaya kadar TBMM'nin 12 Eylül 1980 tarihinden önce yürürlükte olan içtüzüğün Anayasaya aykırı olmayan hükümlerini uygulaması kabul edilmiştir. TBMM'ye içtüzük yapması için belirli bir süre verilmemiştir. Ancak bu süre çok uzun sürmüştür. TBMM ise yeni bir içtüzük yapmaktansa eski içtüzüğün bazı maddelerini değiştirerek aynen kullanmıştır. 8 Mayıs 1996 tarihinde başlayan içtüzük değişikliği 16 Mayıs 1996 tarihinde bitmiş ve içtüzüğün 29 maddesi değiştirilmiştir. 1996 yılında yapılan değişikliğe göre, soru "kısa, gerekçesiz ve şahsî görüş ileri sürülmeksizin kişilik ve özel yaşama ilişkin konuları içermeyen bir önerge ile hükümet adına sözlü veya yazılı olarak cevaplandırılmak üzere, başbakan veya bir bakandan açık ve belli konular hakkında bilgi istemekten ibarettir".

2017 yılında yapılan referandum sonucu anayasada yapılan değişiklikle Türkiye'de Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi'ne geçilmiştir. Bu hükümet sistemi değişikliği neticesi olarak 1982 Anayasası'ndan sözlü soru kaldırılmış ve milletvekillerine sadece yazılı soru sorma hakkı tanınmıştır. 1982 Anayasası'nın 2017 yılında değiştirilen 98. maddesine göre yazılı soru "yazılı olarak en geç on beş gün içinde cevaplanmak üzere milletvekillerinin, Cumhurbaşkanı yardımcıları ve bakanlara yazılı olarak soru sormalarından ibarettir". TBMM İçtüzüğü de 2017'de yapılan anayasa değişikliğine göre 2018 yılında yeniden düzenlenmiştir. İçtüzüğün değiştirilen 96. maddesine göre yazılı soru "kısa, gerekçesiz ve kişisel görüş ileri sürülmeksizin; kişilik ve özel yaşama ilişkin konuları içermeyen bir önerge ile yazılı olarak cevaplanmak üzere milletvekillerinin, Cumhurbaşkanı yardımcıları ve bakanlara yazılı olarak soru sormalarından ibarettir". İçtüzüğün 99. maddesi yazılı sorunun cevabı ve 100. maddesi ise Başkanlıktan sorular ile ilgilidir. TBMM'de hâlen bu içtüzük kuralları geçerlidir.

3. II. Meşrutiyet Dönemi'nde Soru Önergesinin İşleyişi ve Karşılaşılan Sorunlar

Kanun-ı Esasi'de ve 1877'de hazırlanan Ayan ve Mebusan İçtüzüklerinde soru önergesine ait bir kural bulunmamaktadır. Dolayısıyla I. Meşrutiyet Dönemi'nde soru önergelerine ait hukukî bir kayıt yoktur. II. Meşrutiyet Dönemi'nde de soru önergesiyle ilgili olarak Kanun-ı Esasi'ye bir madde eklenmemiştir.

Soru önergesi ilk olarak, 1915 yılında bir komisyon tarafından hazırlanıp 12 Aralık 1918'de Meclis gündemine gelen içtüzük taslağında yer almıştır. İçtüzük taslağının soru ile ilgili maddeleri şöyledir:

107- Her mebus vükelâ-yı devletten birine şifahî veya tahrirî sualler irad edebilir.

108- Sual: Falan vak'a doğru mudur, falan haber hükümetçe mesmu olmuş mudur veya sahih midir, hükümet falan mesele hakkında bir karar vermiş midir veya vermek üzere midir? Tarzında kısa ve sarif malumat talebinden ibarettir. Sual varakasında cevabının şifahî (yani heyet-i umumiye muvacehesinde) veya tahrirî (yani ceride-i müzakerat nihayetine derc edilmek suretinde) olduğu tasrih edilmek muktazidir. Sual varakasını yalnız bir mebus imza edebilir.

109- Vükelâdan birine tahrirî sual irad etmek isteyen bir mebus bunun metnini Reise takdim eder. Riyaset bu suali derhal nazır-ı aidine tebliğ eyler ve nihayet üç gün zarfında fezleke-i müzakeratın sonuna

aynen dercettirir. Nazır cevabını tahriren Riyasete ita eder. Bu cevap, سوالin tarih-i tevdiinden on gün zarfında سوال ile birlikte ceride-i müzakeratın nihayetinde neşrolunur.

110- Şifahî sualler metni, tahriren Riyasete tevdi olunur. Riyaset bunları nazır-ı aidine tebliğ ile beraber fezleke-i müzakeratın nihayetine dercettirir ve ertesi celsenin ruznamesine tevdi sırasıyla idhal eyler.

111- Celse ibtidasında Riyaset ruznamede dahil olan sualleri kıraat ettirir, سوالin taalluk ettiği nazır cevap verir. Nazırlar gerek tahriri, gerek şifahî suallere menafi-i umumiye mülahazasına mebnî cevap veremeyeceklerini yahut malumat-ı muktaziyenin istihsalı maksadıyla cevaplarını bir müddet tehir edeceklerini beyan edebilirler. Sahib-i سوال olan bir mebus sorusunun esna-yı kıraatinde hazır bulunmazsa سوالini geri almış addolunur.

112- Nazır-ı mesulün cevabını müteakip yalnız سوال irad eden mebus beyan-ı mütalaa hakkını haizdir. Ancak mütalaa-i vakıa beş dakikadan ziyade imtidad edemez.

113- Celsenin küşadından itibaren yarım saat müdurunda ruznamede dahil bulunan sualler nihayet bulmamışsa, Riyaset mütebakisini ertesi ruznameye diğerlerini tercihane ithal ederek ruzname-i müzakerata geçer.

114- Hükümet bu سوالin müstaceliyetine hükmettiği takdirde, istediği zamanda diğerlerine takdimen buna cevap verebilir.

115- Bütçe müzakeresi esnasında mebuslar, nezaretinin bütçesi der-dest-i tezekkür olan nazıra, sualler hakkındaki kuyuda tâbi olmaksızın her faslın müzakeresinde o fasıla ait istedikleri sualleri irad edebilirler.

116- Soal neticesinde reye müracaat olunmaz.

Soru önergesi ile ilgili maddelerin görüşülmesi bitirilemeden 21 Aralık 1918 tarihinde Meclis-i Mebusan feshedildiği için belirtilen maddeler II. Meşrutiyet Döneminde bir içtüzük kuralı olamamıştır.

Yukarıda belirtildiği gibi mevzuatta olmamasından dolayı II. Meşrutiyet Dönemi'nde soru önergesi devamlı tartışma konusu olmuştur. Ancak bu tartışmalar ve hukukî yoksunluk, mebusların soru müessesesini kullanmalarına engel teşkil etmemiştir. II. Meşrutiyet Dönemi Meclis Başkanlarından Mentеше Mebusu Halil (Menteşe) Bey soru önergesi hakkındaki hukukî boşluğu şöyle dile getirmiştir:

“Kanun-ı Esasi'de ‘istizah önergeleri ekseriyetin kararıyla kabul olunur’ diye sarahat vardır ve öteden beri bu sarahat dâhilinde ifa-yı muamele edilmiştir. Fakat سوال takrirlerini Heyet-i Celileniz isterse istizah, isterse سوال şeklinde kabul eder. Fakat istizahta bir mecburiyet-i kanuniye var. Çünkü o ekseriyetle kabul olunur. Fakat سوال takrirleri için esasen Kanun-ı Esasimizde bir madde olmadığı gibi Nizamnâmemizde de سوال takrirlerinin ekseriyetle kabulüne dair bir sarahat yoktur ve binaenaleyh bunun vech-i tatbiki de bu suretle cereyan eylemektedir. Mamafih Heyet-i Celileniz nasıl arzu ederse o suretle olur”.

Serfiçe Mebusu Yorgi Boşo Efendi de 21 Temmuz 1909'da soru önergesi hakkında Kanun-ı Esasi'de bir madde bulunmadığı gerekçesiyle, Gümölcine Mebusu İsmail Bey'in Adana'da tutuklanan İtidal gazetesi sahibi İhsan Beyle ilgili verdiği soru önergesinin kabul edilmemesini istemiştir. Aydın Mebusu İsmail Sıtkı Bey, 15 Şubat 1910'da Kanun-ı Esasi'ye göre nazırların ancak gensoru suretiyle Meclis'e davet edilebileceklerini ve soruya cevap vermek için nazırları Meclis'e getirmeye haklarının olmadığını savunmuştur.

Kanun-ı Esasi değişikleri görüşülürken 9 Haziran 1909 tarihinde Bağdat Mebusu İsmail Hakkı Bey bir önerge vererek, soru önergesinin Kanun-ı Esasi'ye eklenmesini teklif etmiştir. Meclis Başkanı, bu önergenin içtüzük ile ilgili olduğunu belirterek işleme koymamıştır. Ancak Bağdat Mebusu İsmail Hakkı Bey söz alarak önergesini savunmuştur. Kanun-ı Esasi'de sadece güven oylaması ile sonuçlanan gensoru olduğunu, bu nedenle de en basit meselelerde bile oylama yapıldığını söylemiştir. İsmail Hakkı Bey, hükümeti düşürmemek için Meclis'in birçok meseleyi sormadığını veya doyurucu bilgi alamasa bile, müzakereyi yeterli görmek zorunda kaldığını söyleyerek teklifinin kabul edilmesini istemiştir. Karahisar-ı Şarkî Mebusu Mustafa Efendi de her meselenin gensoru şekline konarak Meclis'in bir hayli yorulduğunu, önemsiz birçok konuda uzun müzakereler yapılarak zaman kaybı olduğunu savunmuş ve önerge içeriğinin Kanun-ı Esasi'ye eklenmesini istemiştir. İstanbul Mebusu Ahmet Nesimi Bey ise bu işin içtüzük meselesi olduğunu ve Kanun-ı Esasi'ye eklenemeyeceğini, ayrıca gensoru hakkının soru hakkını da ihtiva ettiğini savunmuştur. Meclis Başkanı, İsmail Hakkı Bey'in önergesini oya sunmuş, ancak soru önergesinin Kanun-ı Esasi'ye girmesi teklifi kabul edilmemiştir.

Soru önergesinin Kanun-ı Esasi'ye eklenmesinin reddedilmesinden sonra, Kütahya Mebusu Ahmet Ferit Bey, 28 Aralık 1910 tarihinde diğer parlamentolardaki soru kurallarına uyulmasını teklif etmiştir. Buna göre, soru soracak mebusun önceden giderek nazırla görüşmesi ve nazırın onayını aldıktan sonra soru önergesi vermesi gerekmektedir. Ancak Ahmet Ferit Bey'in bu teklifi de kabul edilmemiştir.

II. Meşrutiyet Dönemi'nin ilk günlerinde hukukî yetersizlikten dolayı kanunların soruya müsaade etmediğini düşünen mebuslar, soru ile sorulabilecek meseleleri de gensoru ile sormuşlardır. Gensoru önergesinin Meclis'in kabulüne bağlı olması ise bir hayli zamanın heba olmasına neden olmuştur.

Soru önermeleri, yukarıda da belirtildiği gibi, anayasa ve içtüzüklerde yer almamasından dolayı, II. Meşrutiyet Dönemi'nin büyük bir bölümünde birçok yönden gensoru kurallarına uygun şekilde işlemiştir. Soru önergesinin kabul edilmesi için meclis kararına gerek olmamasına rağmen, ilk yıllarda sorular da gensoru önermeleri gibi çoğunluğun kararı ile kabul edilmiştir. Yine ilgili nazırın cevabından sonra cevabın yeterli olup olmadığının oya sunulmasına gerek olmamasına rağmen, gensoru kaidesine uyulduğu için soru sonrası cevabın yeterliliği meclisin onayına sunulmuştur. Bir diğer durum da oya sunulmuş reddedilen soru önermelerinin olmasıdır. II. Meşrutiyet Dönemi'nde altı soru önergesi, aynı gensoru önergesi gibi oya sunulmuş ve reddedilmiştir.

II. Meşrutiyet Dönemi'nde soru önermelerinin işleyişine gelince; Soru önermeleri yazılı olarak Meclis Başkanlığı'na verilmiştir. Genelde soru önermelerini bir mebus vermiştir. Bunun yanında birden fazla imza ile verilen soru önermeleri de bulunmaktadır.

II. Meşrutiyet Döneminde soru önergesiyle sorulabilecek konular hakkında herhangi bir sınırlama bulunmamaktadır. Mebuslar her konuyu soru olarak sorabilmişlerdir.

Soru önermelerinin muhatabı hükümetin başı olarak sadrazam, hükümet veya nazırlardır. Bazı sorular iki nazıra birden sorulmuştur. II. Meşrutiyet'in sonlarına doğru ise soru önermeleri genelde hükümetin cevaplandırması istemiyle verilmiştir. Açık, anlaşılır olmayan ve genel konuları içeren soru önermeleri kabul edilmemiştir.

Meclis Başkanı verilen soru önermelerinin, veriliş sırasına göre ya özetini ya da tam metnini okutmuştur. Ancak önergenin okunup okunmaması meselesi zaman zaman tartışma konusu olmuş ve mebuslar bu konuda rahatsızlıklarını dile getirmiştir. Örneğin Karesi Mebusu Hüseyin Kadri Bey'in, bazı askerî tayinlerle ilgili olarak 2 Aralık 1918'de hükümetin cevaplandırması için verdiği gensoru önergesi

görüülürken, Sivas Mebusu Dikran Efendi soru önergelerinin okunmasında sakınca olup olmadığını sormuştur. Meclis Başkanı da teamüle göre soru önergelerinin önce hükûmete tebliğ edildiğini, hükûmetten gelecek cevaba göre okunduğunu ve cevap gelmeden önergeleri okumanın Meclis'in zamanını zayı etmek olacağını söylemiştir. Dikran Efendi ise vaktin zayı olacağı fikrine katılmadığını, aksine okunmasının yararlı olacağını savunmuştur. Bunun üzerine Meclis Başkanı, bütün parlamentolarda uygulanan usule göre önergenin önce hükûmete tebliğ edildiğini, hükûmetin soruya cevap vermeye geldiği gün de önergenin okunduğunu belirttikten sonra, hükûmete tebliğ edilmeden önce okunması istenirse bunda da bir sakınca olmadığını söylemiştir. Daha sonra söz alan Trabzon Mebusu Yorgi Yuvanidis Efendi ise Başkan ile Başkan vekillerinin soru önergesi usulü hakkında bir birlikliklerinin olmadığından şikâyet etmiştir. Bunun üzerine Meclis Başkanı, Kanun-ı Esasi'de "istizah takrirleri ekseriyetin kararıyla kabul olunur" dendiğini hatırlatarak gensoru önergelerinin mecburen okunmak zorunda olduğunu, ancak ne Kanun-ı Esasi'de ne de içtüzükte soru önergelerinin çoğunlukla kabul edilmesine dair bir açıklık olmadığını, bu nedenle çeşitli uygulamalar görüldüğünü belirttikten sonra, bundan sonra heyet nasıl isterse öyle yapılabileceğini söylemiştir.

Soru önergesi okunduktan sonra ilk zamanlarda çoğunluğun kararıyla kabul edilmiştir. Ancak zaman ilerledikçe ve soru müessesesi yerine oturdukça, soru önergeleri Meclis'in kabulüne ihtiyaç duyulmadan ilgili makama gönderilmiştir. Örnek olarak, 30 Ekim 1911 tarihinde Aydın Mebusu İsmail Sıtkı Bey'in soru önergesi okunduktan sonra Meclis Başkanının ne yapılması gerektiğini sorması üzerine Yozgat Mebusu Hayrullah Efendi, 'Bunda sorulacak bir şey yok' demiştir. Bunun üzerine Meclis Başkanı da, 'bu bir sual teklifi kabul edersiniz' demiş ve soru önergesi kabul olunmuştur.

Soru önergesi okunduktan sonra görüşme açılmamış ve kimseye söz verilmemiştir. Ancak zaman zaman soru sahibinin önergesini açıklaması istenmiştir.

Soru önergesinin Meclis tarafından kabul edilmesinden sonra Başkanlık, önergeyi ait olduğu nezarete göndermiştir. Bununla birlikte Birinci Yasama Döneminin birkaç oturumunda nazır kabul etmeden, soru sorulamayacağı iddia edilmiştir. Aynı tartışma İkinci Yasama Dönemi'nin 1. Toplantı Yılı'nda da yaşanmıştır. İzmit Mebusu İsmail Canpolat söz alarak içtüzükte soru önergesinin olmadığını, ancak daha önce feshedilen Meclis'in teamülü gereğince soru önergesi verildiğini hatırlattıktan sonra, soru soracak mebusun önceden nazırla görüşerek onay alması gerektiğini savunmuştur. Ayrıca Birinci Yasama Dönemi'nde uygulanan soru usulünün Hukuk-ı Esasiye'ye de (Anayasa Hukuku) aykırı olduğunu iddia etmiştir. Meclis Başkanı ise Birinci Yasama Dönemi'nde mebusların teamül gereğince soru önergesi verdiklerini ve Meclis'te kabul edildikten sonra nazıra gönderildiğini, hâlbuki diğer memleketlerde usulün Canbolat Bey'in söylediği gibi olduğunu belirttikten sonra, soru önergesinde takip edilen usulün Canbolat Bey'in söylediği şekilde olmasını oya sunmak istemiştir. Dönemin muhalif mebuslardan Çamlık Mebusu Şahin Bey'in buna tepkisi "aman Reis Bey !" olmuştur. Teklife tepki gösteren bir mebus da Konya Mebusu Zeynelabidin Efendi olmuştur. Zeynelabidin Efendi, bu teklifin kabul edilmesinin soru hakkını sınırlandırmak olacağını, ayrıca değişikliğin böyle ani bir teklif ile oya sunulamayacağını söylemiştir. İstanbul Mebusu Hallaçyan Efendi, soru sorabilmenin her mebusun hakkı olduğunu belirttikten sonra, nazırdan alınacak onayın sorunun esası için değil, sorunun cevaplanacağı günü tayin için olduğunu belirtmiştir. İsmail Canbolat Bey tekrar söz alarak, eski Meclis'in soru usulünü teamülen uyguladığını ve içtüzüğe kaydettirmediğini, dolayısıyla kendilerinin de bu teamüle uymak zorunda olmadıklarını belirttikten sonra, nazır eğer soruya onay vermezse mebusun sorusunu gensoruya dönüştürebileceğini söylemiştir. Bunun üzerine Çamlık Mebusu Şahin Bey, "ekalliyet bu hakkı nasıl istima edecek" diyerek tepki göstermiştir. İstanbul Mebusu Hallaçyan Efendi, gensoru önergelerinin Meclis'in kabulüne bağlı

olduğunu hatırlattıktan sonra, sorunun da bu şekilde kayıt altına alınmamasını, aksi takdirde ekalliyetin soru hakkını kullanamayacağını belirtmiş, ancak sorunun cevaplanacağı günü belirlemede nazırın onayının alınmasının şart olduğunu söylemiştir. Tartışmaların uzaması üzerine Meclis Başkanı, eski teamülün devam ettiğini ve bu teamül gereğince de soruyu kabul edenlerin ellerini kaldırmamasını istemiştir. Bunun üzerine birkaç mebus, soru önergesinin Meclis onayı olmadan kabul edilmesi gerektiğini söylemiştir. Meclis Başkanı ise teamüle göre şimdiye kadar bütün soru önergelerinin aynı gensoru gibi Meclis'in onayı alınarak nezaretlere gönderildiğini söylemiş ve tartışmayı bitirmiştir.

Soru önergelerinin cevaplanacağı gün Meclis tarafından belirlenmiştir. Ancak çoğunlukla sorunun muhatabı olan nazırla görüşülerek Başkanlık tarafından bir gün tayin edilmiştir. Kendisine soru sorulan nazır ya kendi gelmiş ya da bir vekilini göndererek konu hakkında cevap vermiştir. Hangi nazıra, hangi memurun vekillik edebileceği zaman zaman Meclis'te tartışmaya neden olmuştur. 30 Aralık 1916 tarihinde İçtüzüğü'nün 188. maddesinde yapılan değişiklikle, hangi nazıra hangi memurun vekâlet edebileceği açıkça belirlenmiştir.

Nazır veya vekili cevap vermeden önce, bazen önerge sahibi sorusunu açıklıyor ve nazır ondan sonra cevap veriyordu. Nazır isterse, mecliste okunarak kabul edildiği günde de soruya cevap verebiliyordu. Nazırın cevabına ise sadece soru sahibi olan mebus karşılık verebiliyordu. Soru önergeleri sırasında bazen diğer mebuslar da nazıra karşılık vermek istemiş, ancak Meclis Başkanı buna izin vermemiştir. Ayrıca soru sahibi mebusun konuşmasından sonra nazırın tekrar söz aldığı da olmuştur.

Nazırlar isterlerse mazeret göstererek açıklamalarını ertelemişlerdir. Soru önergesine sonradan yapılan eklemeler ise cevap sırasında dikkate alınmamıştır. Eğer önergeler aynı konuyu ihtiva ediyorsa birleştirilmiş ve ilgili nazırın iki soruya birlikte cevap vermesi istenmiştir.

II. Meşrutiyet Dönemi'nde soruların cevaplandırılması ile ilgili olarak bir süre öngörülmemiştir. Bu süre genelde Meclis Başkanlığı tarafından belirlenmiş veya hükûmetin cevabı beklenmiştir. Ancak bu durum bazı soruların cevaplandırılmasının uzamasına neden olmuştur. Ayrıca soru önergesini cevaplayan nazırın ve soru sahibi mebusun konuşma sürelerine ait bir sınırlama da bulunmamaktadır.

II. Meşrutiyet Dönemi Meclis-i Mebusan İçtüzüğü'nde gündem maddelerinin görüşülmesine ait bir sıra bulunmamaktadır. Bu nedenle soru önergesinin hangi sırada görüşüleceğine dair bir açıklık yoktur. Soru önergeleri farklı zamanlarda farklı sıralarda cevaplandırılmıştır. Örnek olarak, 8 Temmuz 1912 tarihinde 1912 Bütçesi görüşülürken, Süreyya Bey ve arkadaşlarının verdiği soru önergesini cevaplamak üzere Dâhiliye Nazırının Meclis'e gelmesi üzerine, bütçe görüşmeleri kesilmiş ve Nazırın soru önergesine cevabı dinlenilmiştir. Aynı durum diğer denetim araçları için de geçerlidir.

II. Meşrutiyet Dönemi'nde bir nazır, mevcut haricî durumun cevaba engel teşkil ettiğini ileri sürerek soruyu cevaplamaktan kaçınmıştır.

Nazırın veya vekilinin cevabından sonra Meclis Başkanı, açıklamanın yeterli olup olmadığını oya sunmuş ve cevabın yeterli görülmesiyle gündemin diğer maddelerine geçilmiştir. Ancak II. Meşrutiyet'in sonlarına doğru mebuslar, soru önergeleri sonunda cevabın yeterliliğinin oya sunulmasına itiraz etmişlerse de bu uygulama nispeten devam etmiştir. Soru önergesinin görüşmesinden sonra genelde cevap yeterli görülmüştür. Bazen de sorunun gensoruya çevrilmesi ile ilgili önergeler verilmiştir. Bunun için genelde iki önerge veriliyordu. Bu önergelerin birisinde sorunun gensoruya çevrilmesi, diğerinde de gensoruya gerek olmadığı teklif ediliyordu.

Meclis Başkanı cevap yeterli görüldükten sonra kimseye söz hakkı vermemiştir. Ayrıca önergede birden fazla imza varsa ilk imza sahibi dışındakilere de söz hakkı tanınmamıştır.

Soru önergelerinde genelde, yazılı mı yoksa sözlü mü cevap istendiği belirtilmemiştir. Ancak 1918 yılındaki soru ile ilgili bazı maddelerin görüşülmesinden sonra, soru önergesinin yazılı mı yoksa sözlü mü olduğunun belirtilmesini isteyen mebuslar çıkmıştır. Örnek verilecek olursa; Trabzon Mebusu Ali Şükrü Bey, 16 Şubat 1920’de sansür hakkında Dâhiliye Nazırının cevaplandırması için bir soru önergesi vermiştir. Karesi Mebusu Abdülaziz Mecdi Efendi, içtüzükte sözlü ve yazılı olmak üzere iki kısım soru önergesi olduğunu hatırlattıktan sonra, bu önergenin hangisi olduğunun ifade edilmediğini, nazırın buna sözlü mü yoksa yazılı mı cevap vereceğinin önergede belirtilmesi gerektiğini söylemiştir. Meclis Başkanı, içtüzükteki soru maddelerinin tam olarak kabul edilmediğini belirterek, nazırın sözlü veya yazılı olarak cevap verebileceğini ifade etmiştir. Meclis Başkanı’nın bu sözünden de anlaşılacağı gibi, II. Meşrutiyet Dönemi’nde hukukî kayıt eksikliğinden dolayı yazılı ve sözlü sorunun cevaplanması hususunda bir keyfilik yaşanmıştır. Ayrıca soru önergesi ile ilgili kabul edilen dört içtüzük maddesinin daha sonraki uygulamalarda her zaman dikkate alınmadığı anlaşılmaktadır. II. Meşrutiyet Dönemi’nde verilen soru önergelerinden sadece iki tanesi yazılı sorudur.

Nazırın açıklamaları yeterli görülmezse, soru önergesi gensoruya dönüştürülmüştür. Soru önergesi cevaplandırıldıktan sonra sadece soru sahibi değil, her mebus soru konusunu gensoruya çevirmek için önerge verebilmiştir. II. Meşrutiyet Dönemi’nde beş soru önergesi, gensoruya çevrilmiştir.

Meclis, mebusların verdiği herhangi bir önergeyi de soru önergesi olarak kabul edebilmiştir. Örnek olarak, Karesi Mebusu Hüseyin Kadri Bey’in Mütareke şartlarına aykırı olarak yapılan askerî işgallerin bütün dünya meclisleri nezdinde protesto edilmesi konusunda Meclis Başkanlığı’nın yetkili kılınmasına dair önergesi, soru önergesi olarak kabul edilmiştir.

Mebuslar zaman zaman soru önergelerine hükûmetin cevap vermediğinden şikâyet etmişlerdir. Bazen de önergelerinin geç gündeme gelmesinden ve geç cevaplanmasından şikâyetçi olmuşlardır.

II. Meşrutiyet Dönemi’nde karşılaşılan problemlerden biri de soru önergelerindeki şekli eksikler olmuştur. Mebusların kullandığı ifadeden önergenin gensoru mu yoksa soru mu olduğu anlaşılammıştır. Böyle durumlarda önergenin hangi şekilde kabul edileceğine bazen önerge sahibi, bazen de Meclis karar vermiştir.

Netice olarak II. Meşrutiyet Dönemi’nin neredeyse tamamında soru önergelerinin kesin olarak belirlenmiş kurallardan ziyade, zamanla oluşan teamüllere göre işlediğini söylemek mümkündür.

II. Meşrutiyet Dönemi’nde 94 soru önergesi verilmiştir. I. Yasama Dönemi’nde 48 soru önergesi, II. Yasama Dönemi’nde 4 soru önergesi, III. ve IV. Yasama Dönemlerinde ise 21 soru önergesi verilmiştir. II. Meşrutiyet dönemindeki ilk soru önergesi 26 Ocak 1909’da verilmiştir. Meclis’in 17 Aralık 1908 tarihinde açıldığı düşünüldüğünde, ilk soru önergesinin yaklaşık kırk gün sonra verildiği görülür. Hâlbuki ilk gensoru önergesi Meclis’in açılmasından on bir gün sonra verilmiştir.

Birinci Yasama Dönemi’nde (1908-1912) mebuslar ağırlıklı olarak, kendi seçim mahallerine ait sorular sormuştur. Bunlar arasında deprem, halkın durumu, veba, kolera gibi hastalıklar, idarecilerin tayin ve yolsuzlukları gibi konular sayılabilir. Bunun yanında birçok defa Balkanlardaki karışık durum ve Arnavutluk’ta başlayan isyan hareketi de soru olarak sorulmuştur. Üçüncü Yasama Dönemi’nde (1914-1918) ise tabii olarak askerî konulara ait sorular sorulmuştur. Dördüncü Yasama Dönemi’nde (1920) ise

işgal güçlerinin mezalimleri, sansür, idare-i örfiye ve Divan-ı Harp'e ait konuların sorulduğu dikkati çekmektedir.

II. Meşrutiyet Dönemi'nde verilmiş olan 94 soru önergesinden 84'ü kabul edilmiş ve 47'si de cevaplandırılmıştır. Bunun yanında soru önergelerinin 6'sı reddedilmiş, 2'sinin görüşülmesi ertelenmiş, 1'i geri alınmış ve 5'i de gensoruya dönüştürülmüştür. Verilen soru önergelerinden sadece iki tanesi yazılı soru, diğerleri sözlü sorudur.

II. Meşrutiyet Dönemi'nde en çok soru önergesi toplam 30 adet olmak üzere, Dâhiliye Nazırlarının cevaplandırması için verilmiştir. Hükûmetin cevaplandırması istemiyle 23, Hariciye Nazırlarının cevaplandırması istemiyle 11, Sadrazamların cevaplandırması istemiyle 8, Harbiye Nazırlarının cevaplandırması istemiyle 6, Ticaret ve Nafia, Maliye, Orman ve Maadin ve Ziraat Nazırlarının cevaplandırması istemiyle 4'er, Adliye Nazırlarının cevaplandırması istemiyle 3, Maarif ile Ticaret ve Ziraat Nazırlarının cevaplandırması istemiyle ise 2'şer soru önergesi verilmiştir.

Sonuç

Kanun-ı Esasi ve Meclis-i Mebusan Dâhilî Nizamnamesindeki hukukî eksikler ve mebusların parlamenter denetimin hukukî alt yapısından mahrum olmalarından dolayı, I. Meşrutiyet Dönemi'nde sistemli ve istikrarlı bir parlamenter denetimden söz edilemez. Bu nedenle I. Meşrutiyet'teki parlamenter denetim daha çok mebusların yetenekleri, cesaretleri ve o ana kadar kazandıkları bilgi birikimiyle sınırlı kalmıştır.

Parlamenter denetim açısından, II. Meşrutiyet Dönemi daha sistemli ve istikrarlıdır. Zira 1909 yılında Kanun-ı Esasi'de yapılan değişikliklerle, parlamenter sistem oldukça demokratik bir yapıya kavuşturulmuştur. Yasamanın önündeki birçok engel kaldırılmış ve yürütme karşısında yasama kuvvetlendirilmiştir. Parlamenter denetim açısından en önemli değişiklik ise hükûmetin meclise karşı sorumlu hale getirilmiş olmasıydı. Nazırlar, hükûmetin genel siyasetinden müştereken ve kendi nezaretlerindeki işlerden de şahsen sorumlu olacaklardı. Bir nazır hakkında mecliste güvensizlik oyu verilirse nazır görevinden düşecekti. Sadrazam hakkında güvensizlik oyu verilirse hükûmet düşecekti. I. Meşrutiyet deneyiminden yararlanan ve 1909 yılındaki anayasal değişikliklerden destek alan mebuslar, II. Meşrutiyet Dönemi'nde dikkate değer bir parlamenter denetim gerçekleştirmişlerdir.

Genelde meclislerde en çok kullanılan denetim vasıtası, kullanım kolaylığından dolayı soru önergesidir. Ancak II. Meşrutiyet Dönemi Meclislerinde durum böyle olmamıştır. II. Meşrutiyet Dönemi'nde 166 gensoru önergesine karşılık, 94 soru önergesi verilmiştir. Bu durumun en önemli sebebi ise Kanun-ı Esasi'de ve Mebusan İçtüzüğünde soru ile ilgili bir kuralın olmamasıdır. Mebuslar hukukî kayıttan yoksun olduğu için ilk başlarda soru önergesi ile sorulabilecek birçok konuyu, gensoru önergeleriyle sormuşlardır. Ayrıca hukukî kayıttan yoksun olduğu için soru önergeleri, mecliste aynı gensoru gibi işlem görmüştür. Soru önergelerinin kabul edilmesi için meclis oylamasına gerek olmadığı halde, II. Meşrutiyet'in ilk günlerinde soru önergeleri de aynı gensoru gibi Meclis tarafından kabul edilmiştir. Yine soru önergelerinin cevaplanmasından sonra, cevabın yeterliliğinin oylanmasına gerek olmadığı halde, soruya muhatap olan kişinin açıklamalarının yeterliliği oya sunulmuştur. Normal şartlarda şekli eksikler dışında, soru önergesi reddedilememesine rağmen II. Meşrutiyet Dönemi'nde 6 adet soru önergesi çoğunluğun kararıyla reddedilmiştir.

Sonuç olarak, 1908'de Meclis'in açıldığı ilk zamanlarda hukukî kayıttan yoksun olduğu için mebuslar soru yerine çoğunlukla gensoruyu kullanmışlardır. Ancak zamanla gensoru ile soru arasındaki fark ortaya çıktıkça teferruata ait konular için soruyu, daha önemli konular için ise gensoruyu kullanmaya başlamışlardır. Diğer yandan mevzuatta olmadığı için II. Meşrutiyet Dönemi'nde soru önergeleri kesin olarak belirlenmiş kurallardan ziyade, zamanla oluşan teamüllere göre işlemiştir.

Kaynakça

- Aksoy, Batıkan. “Bakanlar Kurulunun TBMM tarafından Denetim Yollarından Biri Olarak Soru Önergesi”, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, 2003.
- Armağan, Servet. Memleketimizde İçtüzükler, İstanbul 1972.
- Balta, Tahsin Bekir. Türkiye’de Yürütme Kudreti, Ankara 1960.
- Başgil, Ali Fuat. Esas Teşkilât Hukuku, İstanbul 1960.
- Bülbül, Mahmut, “Parlamente Denetim Yolları”, Kadınlara Yönelik Çalışmalar Yürüten Sivil Toplum Kuruluşlarının Yasama Sürecine Katılımlarının Güçlendirilmesi Semineri, 5-6 Kasım 2009, Ankara 2009, Yasama Derneği, s. 1-11.
- Gazel, Ahmet Ali. Osmanlı Meclis-i Mebusan’ında Parlamento Denetim (1908-1920), Konya 2017.
- Gençkaya, Ömer Faruk. “Parlamente Bilgi Edinme ve Denetim Aracı Olarak Soru”, Parlamento Denetim Sempozyumu 07/05/2012, Ankara, s. 66-73.
- Google. <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.2709.pdf> (18.08.2021)
- Güneş, Turan. Parlamento Rejiminin Bugünkü Manası ve İşleyişi, İstanbul 1956.
- İba, Şeref. Parlamento Denetim Yolları, Etkinliği ve Susurluk Örneği, Ankara 1997.
- İba, Şeref. Türkiye’de Meclis Başkanlığı ve Başkanlık Divanı, Ankara 2001.
- İslâm, Nadir Latif. Türkiye’de Gensoru ve Meclis Tahkikatı, Ankara 1966.
- Kili, Suna; Gözübüyük. A. Şeref, Türk Anayasa Metinleri, İstanbul 2000.
- Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, Dönem 1, 2, 3, 4.
- Meclis-i Mebusan Nizamnâme-i Dahilisi, İstanbul 1331.
- Özbudun, Ergun. Parlamento Rejiminde Parlamento’nun Hükümeti Murakabe Vasıtaları, Ankara 1962.
- Resmî Gazete, 13 Nisan 1973, Sayı: 14506; 21 Kasım 1981, Sayı: 17521; 24 Mayıs 1996, Sayı: 22645.
- Savcı, Bahri. “Parlamente Rejimli Hükümetin Unsurları”, Siyasal Bilgiler Okulu Dergisi, IV, Sayı: 1, 2 ve 3, 4, Ankara 1949, s. 24-67.
- Teziç, Erdoğan. Türk Parlamento Hukukunun Kaynakları ve İlgili Anayasa Mahkemesi Kararları, İstanbul 1980.
- Yazıcı, Sibel. “Osmanlı Meclis-i Mebusanı ve Faaliyetleri (1914-1918)”, Doktora Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi, 2018.

Söke'nin İşgali ve İşgal Döneminde Rum Faaliyetleri

The Occupation of Söke and Greek Activities During the Occupation Period

Abdullah Doğtekin

Dr.

Manisa Celal Bayar Üniversitesi

Tarih Bölümü

abdullahdogtekin@hotmail.com

ORCID ID : 0000-0002-5070-3666

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type : Araştırma Makalesi
Geliş Tarihi / Received : 5 Eylül 2021
Kabul Tarihi / Accepted : 1 Ekim 2021
Yayın Tarihi / Published : 15 Ekim 2021
DOI Number : 10.21021/osmed.991385

Kaynak Gösterme / Citation

Doğtekin, A. "Söke'nin İşgali ve İşgal Döneminde Rum Faaliyetleri". *Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, 13 (2021): 143-168.

Söke'nin İşgali ve İşgal Döneminde Rum Faaliyetleri

The Occupation of Söke and Greek Activities During the Occupation Period

Abdulah Doğtekin

Öz

Sisam Adası'nın hemen karşısında yer alan Söke, daha öncesinde olduğu gibi Millî Mücadele döneminde de Rum nüfusunun yol açtığı sorunlarla karşılaşacaktır. Özellikle Sisam Adası bu türden faaliyetleri yürüten Rumların yuvası haline gelmiştir. Yunanistan ve adalardan gelen Rum eşkıyalar, yerli Rum çeteleriyle birleşmek suretiyle işledikleri cinayetler sonucunda sadece can kaybına neden olmadılar. Soygun ve yağmacılık faaliyetlerinde de bulunarak Müslüman Türklerin eşyalarını ve hayvanlarını gasp ettiler. Söke'deki Rumlar işgal döneminde eşkıyalığın yanı sıra propaganda ve casusluk faaliyetlerinde de bulunarak düşmana bilgi taşımışlardır. Bu çalışmada, işgalden sonra Söke Rumlarının tutum ve davranışlarında meydana gelen değişimler ile Söke kazası ve civarında gerçekleşen Rum faaliyetleri ele alınacaktır. Anadolu toprakları karşısında yer alan Ege adaları, dün olduğu gibi bugün de önemli bir tehdit ve tehlike arz etmektedir. Makale, işgal döneminde Ege adalarındaki Yunan ve Rum faaliyetlerine de değinerek bu tehlikeye bir kez daha dikkat çekmeyi de amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Söke, Rum, Rum çeteler, Yunan işgali

Abstract

Söke, which is located just across Samos Island, will face the problems caused by the Greek population during the National Struggle period as well as before. Especially the island of Samos has become the home of the Greeks who carry out such activities. Greek bandits from Greece and the islands did not only cause loss of life as a result of the murders they committed by merging with local Greek gangs. They also usurped the belongings and animals of Muslim Turks by engaging in robbery and plundering activities. The Greeks in Söke carried information to the enemy by carrying out propaganda and espionage activities as well as banditry during the occupation period. In this study, the changes in the attitudes and behaviors of the Greeks of Söke after the occupation and the activities of the Greeks in and around the town of Söke will be discussed. The Aegean Islands, located across Anatolian lands, pose a significant threat and danger today as it was yesterday. The article also aims to draw attention to this danger once again by mentioning the Greek and Greek activities in the Aegean Islands during the occupation period.

Keywords: Söke, Greek, Greek Gangs, Greek occupation

Giriş

Yunanistan'ın bağımsızlığından itibaren Ege Bölgesi, bir taraftan Yunanistan ve Etnik-i Eteryay Cemiyeti'nin çabalarıyla hızla Rumlaştırılırken, diğer taraftan ise Rumların bölgedeki sayısı artırılarak ve emperyalist devletlerin de desteğini almak suretiyle Batı Anadolu ve adalar Yunanistan tarafından ilhak edilmeye çalışılmıştır¹. Bu bağlamda Söke kazası da Rum nüfusunun fazlalığıyla dikkat çekmektedir. 1917 yılı içerisinde, İzmir ve çevresi nüfus istatistiği verilerine göre Söke kazasının toplam nüfusu 37.863 olup, bunun 21.639'u Müslüman, 16.016'sı ise Rumlardan oluşmaktadır. Nüfusun geriye kalanını ise 208 kişi ile Ermeni ve Museviler teşkil etmektedir². Sancaktaki Rum nüfusunun yaklaşık olarak yarısının Söke kazasında yaşadığı görölmektedir. Yukarıdaki verilere çok yakın olarak Söke kazasının nüfusu hakkında 1918 yılına ait bir başka veride ise kazanın toplam nüfusu 38.049 olup, bunun 21.765'i Müslümanlar, 16.059'unu ise Rumlar teşkil etmektedir. Diğer etnik unsurlar ise 225 kişidir³.

Bölge genelinde olduğu gibi Söke kazasında da sanayi, sanat ve ticaret sahasında azınlıkların, özellikle de Rumların hakimiyetleri açıkça hissediliyordu. Nitekim, Albay Şefik Bey'in de belirttiği üzere Rumlar, tarım ve en çok da ticaretle iştigal etmekte ve Türklerin tarımdan elde ettikleri kazançlarını, ticari aracılıklarla ellerinden alarak Türklerden refah seviyesi daha yüksek bir hayat tarzı sürdürmekteydiler⁴. Özellikle de Rumlar, hemen her iş kolunda varlık göstermişlerdir. Bu durum kazanın idari yapısında da gözlemlenmektedir. Söke'nin hemen karşısında yer alan Sisam Adası'ndan kayıklarla Söke kıyılarına çıkan ve mahalli Rumlarla birleşen Rum eşkıyaları sıklıkla köylere taarruz etmekteydiler. Yunanistan ve İtilaf Devletlerinden cesaret alan ve pek çok cinayet ve gasp olaylarını gerçekleştiren bu Rum eşkıyalar, Türk köylülerinin öküzlerini, koyunlarını ve sair hayvanlarını zorla alıp sürerek, kayıklarla Sisam Adası'na götürmekteydiler⁵.

Bölgedeki Rumların ihaneti yukarıda belirtilen hususlarla da sınırlı kalmamış, Anadolu'nun işgali sürecinde Yunan düzenli ordusunda da gönüllü olarak yer almışlardır. Bunlar, düşman ülkeler için casusluk yapmaya ve Osmanlı savaş gücünü baltalamaya ikna edilmişlerdir. Cihan Harbinden itibaren casuslukla elde edilen haberler sayesinde, Anadolu sahilinin en uç noktalarındaki Türk köylere kıyının açığındaki adalardan gelen Rum çeteleri tarafından sık sık baskınlar yapılmıştır⁶. Cemal Paşa'nın hatıralarında anlattıklarına göre, İttihat ve Terakki Partisince de Büyük Harp boyunca en önemli unsur meselesi, Aydın vilayetinin sahil kısımlarında çoğunlukla oturan Rumlar sorunuuydu⁷. Casusluğun yanı sıra askere alınan Rumların firarlarına destek Olma, ihtilal komiteleri ve çeteler oluşturma, istihbarat toplama, propaganda ve sabotaj gibi faaliyetlerde de bulunmuşlardır⁸.

¹ Nurdoğan Taçalan, *Ege'de Kurtuluş Savaşı Başlıarken*, (İstanbul: Hür Yayın, 1981), 42.

² Erkan Serçe, *İzmir ve Çevresi Nüfus İstatistiği 1917*, (İzmir: Akademi Kitabevi, 1998), 32-33.

³ Necmi Ülker, "Mondros Mütarekesi Döneminde Aydın Vilayetinin Nüfusuna Dair Bir Belge", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C.V, (1990): 35-36.

⁴ Nuri Köstüklü, *Millî Mücadele'de Denizli, Isparta ve Burdur Sancakları*, (Ankara: Kültür Bakanlığı Yay., 1990), 209.

⁵ Rahmi Apak, *İstiklal Savaşı'nda Garp Cephesi Nasıl Kuruldu*, (Ankara: TTK, 1990), 93; Sıtkı Aydın, *Güneybatı Anadolu'da Kuva-yı Milliye Harekâtı*, (Ankara: Kültür Bakanlığı Yay., 1990), 82.

⁶ Liman Von Sanders, *Türkiye'de Beş Yıl*, Çev. Eşref Bengi Özbilen, (İstanbul: Türkiye İş BankasıYay., 2018), 198-199.

⁷ Cemal Paşa, *Hatıralar*, haz. Alpay Kabacalı, (İstanbul: Türkiye İş Bankası Yay., 2017), 88-89.

⁸ Michael Llewellyn Smith, *Anadolu Üzerindeki Göz (İonian Vision)*, (İstanbul: Hürriyet Yay., 1978), 43-44; Salahi R. Sonyel, "Hiristiyan Azınlıklar ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Dönemi", *Yeni Türkiye Dergisi*, 38/3-4(2001): 687-691.

Yöntem

Bu makalede, Söke'nin işgali ve işgal dönemi boyunca Söke kazası ile civarındaki Rum faaliyetleri ile Osmanlı yönetiminin bunlara karşı almış olduğu tedbirler ve mücadele seyri incelenmeye çalışılacaktır. Çalışmamızda Rum faaliyetleri Söke kazası özelinde irdelenirken başlıca şu sorulara cevap aranacaktır: İncelediğimiz süreçte Rum asker firarilerinin ve Rum çetelerinin Söke kazası ve yakın çevresinde yol açtığı eşkıyalık olayları nelerdir? Merkezi yönetiminin iç güvenlik ve asayiş sorununa dair temel yaklaşımları nelerdir? Eşkıyalık olgusunun Söke halkı üzerinde ne tür etkileri olmuştur? Kazadaki ekonomik ve toplumsal yaşam bu süreçten nasıl etkilenmiştir? İtilaf Devletleri ve Yunanistan ile iş birliği yapmalarının ve bir ihanet sürecine girmelerinin nedenleri nelerdir?

Makale ele alınırken mümkün olduğunca birincil kaynaklardan özellikle Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi belgelerinden istifade edilmiştir. Bu belgeler içerisinde ağırlıklı olarak Dâhiliye Emniyet-i Umumiye Asayiş Kalemi, Dâhiliye Şifre Kalemi, Dâhiliye Kalem-i Mahsus, Dahiliye İdare-i Umumiye, Dahiliye İdare-i Umumiye Ekleri ve Hariciye İstanbul Murahhaslığı fonlarından yararlanılmıştır. Cumhuriyet Arşivi ile Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Arşivinde de katalog taramaları yapılmış fakat konumuzla ilgili olabilecek belgeler bulunulamamıştır. Osmanlı arşiv vesikaları dışında söz konusu tarihsel dönemi kapsayan hatıratlardan ve telif ve tetkik eserlerden de istifade edilmiştir. İncelediğimiz konu her ne kadar bazı telif eserlerde ele alınmışsa da⁹ bu ele alış şekli kısmi olup, bizim çalışmamızda yer verdiğimiz gibi bütüncül ve kapsamlı değildir. Bunun yanı sıra söz konusu çalışmalarda daha çok Atase Arşivi'nden yararlanılmış olup, Osmanlı Arşivi belgelerine ya hiç müracaat edilmemiş ya da bazı çalışmalarda kısmen yer verilmiştir. Makale bu yönüyle hem kapsamlılığı ve ele aldığı kaynaklar bakımından, hem de incelediğimiz tarihsel süreç açısından bir ilk olma özelliği taşımaktadır.

⁹ Söz konusu eserler için bkz.: Şefik Aker, *57. Tümen ve Aydın Millî Cidali, I-II-III*, (İstanbul: Matbaa-i Askeri, 1937); Sıtkı Aydın, *Güneybatı Anadolu'da Kuva-yı Milliye Harekâtı*, (Ankara: Kültür Bakanlığı Yay., 1990); Ömer Sami Coşar, *İstiklal Savaşı Gazetesi, C.I*, (Milliyet Yay., 15 Mayıs 1919-8 Ekim 1919); Mevlüt Çelebi, *İtalyan Arşiv Belgelerinde Anadolu'da Yunan Mezalimi (1919-1922)*, (Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 2010); M.Tayyib Gökbilgin, *Millî Mücadele Başlarken (Mondros Mütarekesi'nden Büyük Millet Meclisi'nin Açılmasına)*, (İstanbul: Kronik Yay., 2018); Şaduman Halıcı, *Millî Mücadele'de Kuşadası ve Söke (1919-1922)*, (İzmir: Yeniol Matbaası, 2009); Mustafa Turan, *Yunan Mezalimi (İzmir, Aydın, Manisa, Denizli 1919-1923)*, (Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yay., 2006); Zafer Çakmak, *İzmir ve Çevresinde Yunan İşgali ve Rum Mezalimi*, (İstanbul: Yeditepe Yay., 2007); Yaşar Çağbayır, *Söke*, (İzmir: Ayma Matbaası, 1989); İsmail Gün-Ahmet Özdemir, *Söke Tarihi ve Coğrafyası*, (Aydın: CHP Basımevi, 1941); Talat Yalazan, *Türkiye'de Yunan Vahşet ve Soykırımı Girişimi (15 Mayıs 1919-9 Eylül 1922)*, I-II, (Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1994); Millî Mücadele'de Aydın Cepheleri 3-Millî Mücadele'de Söke Cephesi ve Sökeli Cafer Efe Paneli 31 Mart 2006, Editör: Günver Güneş, (Aydın: Aydın İli ve İlçeleri Kültür ve Eğitim Derneği Yay., 2007), 1-135; Günver Güneş, "Yunan İşgalinin Söke ve Çevresinde Yarattığı Tahribat", *Millî Mücadele'de Aydın Cepheleri 3-Millî Mücadele'de Söke Cephesi ve Sökeli Cafer Efe Paneli 31 Mart 2006*, Aydın İli ve İlçeleri Kültür ve Eğitim Derneği Yay., Aydın, (2007); 73-96; Günver Güneş, "Kurtuluş Savaşı'nda İşgal Döneminde Söke", *I. Uluslararası Aşağı Büyük Menderes Havzası Tarih, Arkeoloji ve Sanat tarihi Sempozyumu 15-16 Kasım 2001, Söke*, Editör: Adnan Öztürk, İzmir, (2002): 109-120.; Türkmen Parlak, *İşgalden Kurtuluşa I Yunan Ege'ye Nasıl Geldi (İlk Günler)*, (İzmir: İzmir Sosyal Hizmetler Vakfı Kültür Yay., 1982); Muhammed Sarı-Muttalip Şimşek, "Millî Mücadele Yıllarında Aydın Sancağında Gayri-i Müslimlerin Faaliyetleri", *Büyük Taarruzun 90. Yılında Uluslararası Millî Mücadele ve Zafer Yolu Sempozyumu 2-4 Ekim 2012, C.II*, Ankara, (2014); Selahattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, I, (İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yay., 1991).

1. Söke'nin İşgali

İzmir'in Yunanlılar tarafından işgalinden bir gün önce yani 14 Mayıs 1919 tarihinde İtalyanlar, Kuşadası kazasına 150 kişilik bir müfreze çıkardılar¹⁰. Kuşadası'nın işgalinden sonra 150 kişilik bu müfreze, Yunanlıların Aydın'a doğru ilerlemelerini durdurmak amacıyla Selçuk'u işgal ettiler¹¹. Yine aynı günlerde İtalyan zırhlısı tarafından 350 kişilik silahlı bir birlik daha Kuşadası'na çıkarıldı ve İtalyanlar yaptıkları açıklamalarda, bu çıkarmanın Osmanlı Hükümeti ile ortak olarak verilen emre istinaden gerçekleştirildiğini beyan ettiler. Fakat bu durum yerel yönetim tarafından ikna edici bulunmamış ve işgal, Kuşadası Kaymakamlığı tarafından protesto edilmiştir. Aydın Valisi Ahmet İzzet Bey de kaymakama destek olmuş ve protestodan geri adım atılmaması hakkında kaymakama talimat vermiştir¹².

Kendilerine hedef olarak Söke'yi seçen İtalyanlar bu amaçla öncelikli olarak Söke kazasına bir keşif gezisi düzenlediler. Bu bağlamda İtalyan Albay Alessandro Ciano, 14 Mayıs günü yaveri ve emir çavuşu ile birlikte Söke'ye hareket etti¹³. Albay burada yaptığı konuşmada bölgeye Yunan kuvvetlerinin gelme olasılığının bulunmadığını belirterek 15 Mayıs günü Söke'ye 100 asker göndereceğini açıkladı. Ayrıca İtalyan işgalinin amacının bölge halkının huzur ve güvenliğini sağlamak olduğunu belirtti¹⁴. Yunan ileri harekâtını önlemek amacıyla Selçuk'ta yaptıkları gibi Söke'de de hükümet konağına bayraklarını çektiler¹⁵.

İtalyanlar, 15 Mayıs günü Selçuk'taki kuvvetlerinden 1500 piyade, 200 süvari ve dört makineli tüfekten oluşan bir askeri gücü Söke istikametinde harekete geçirdiler. Bu askeri birliklerin bir kısmı Balatçık istasyonuna doğru hareket ederken, diğerleri de Söke'ye yöneldiler¹⁶. Mayıs'ın 17'sinde ise Kuşadası'na iki vapur İtalyan askeri daha çıkarıldı. Kuşadası'nda bulunan 34. İtalyan Alayı da Söke'ye hareket etmek üzere hazır tutuldu¹⁷. Söke, 17 Mayıs 1919 tarihinde Kuşadası'ndan hareket eden ve İtalyan komutan Alessandro komutasında bulunan üç subay ve 200 askerden oluşan bir birlik tarafından işgal edilmiştir. Bunlar daha önce gelmiş olan İtalyan birlikleriyle Söke'de birleşmek suretiyle işgali gerçekleştirmişlerdir¹⁸.

İşgalden birkaç gün sonra İtalyan komutanı Teğmen Ugo Luca, Söke halkını komutanlık binası önünde toplayarak bir konuşma yapmış ve konuşmasında kendilerinin Söke'ye Sultan'ın emriyle geldiklerini ifade etmiştir. Şüphesiz ki asla doğru olmayan böyle bir iddiada bulunmakla İtalyanlar, işgalin Osmanlı Devleti'nin onayı ile gerçekleştirildiği izlenimini vermeye çalışmışlardır. Halkın üzerinde idari ve manevi otoritesi olanlarla iyi ilişkiler kurmak suretiyle halkı kendi yanlarına çekmek İtalyan işgal siyasetinin

¹⁰ İlhan Tekeli-Selim İlkin. *Ege'deki Sivil Direnişten Kurtuluş Savaşı'na Geçerken Uşak Heyet-i Merkeziyesi ve İbrahim (Tahtakılıç) Bey*, (Ankara: TTK, 1989); *Türk İstiklal Harbi: Batı Cephesi, I, 1. Kısım*, (Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1994).

¹¹ Halıcı, a.g.e., 133.

¹² BOA. DH. ŞFR. 630/9.

¹³ BOA. EUM.KLH. 4/34-14.

¹⁴ Halıcı, a.g.e., 133.

¹⁵ Parlak, a.g.e., 411.

¹⁶ Halıcı, a.g.e., 139-140.

¹⁷ BOA. DH. ŞFR. 630/129.

¹⁸ Celal Bayar, *Ben de Yazdım, Millî Mücadeleye Giriş, VI*, (İstanbul: Sabah Kitapları, 1997), 156; Süvari Yüzbaşı Ahmet, *Türk İstiklal Harbi Başında Millî Mücadele*, (İzmir: Akademi Kitabevi, 1993), 61; Mevlüt Çelebi, "İtalyan İşgal Bölgesi olarak Söke" *Millî Mücadele'de Aydın Cepheleleri 3-Millî Mücadele'de Söke Cephesi ve Sökeli Cafer Efe Paneli 31 Mart 2006*, Aydın İli ve İlçeleri Kültür ve Eğitim Derneği Yay., Aydın, (2007): 70.

önemli bir yönünü oluşturmaktadır¹⁹. İşgal, halk tarafından ise sükunetle fakat büyük bir üzüntü içerisinde karşılanmıştır²⁰.

Haziran 1919 tarihi itibarıyla İtalyanların Söke ve Kuşadası kazalarında bir alay piyade birlikleri bulunmakta olup, bir alay süvari birliğinin de gelmesi beklenilmekteydi²¹. Bunlardan bir müfreze Selçuk civarına, bir müfreze Aziziye civarına ve bir tabur asker de Söke'ye yerleştirilmiştir. Söke ve Kuşadası sahilleri İtalyan römorkörleriyle kontrol altında tutularak firarilerin dönmesine engel olunmaktadır. Yine aynı günlerde bütün teçhizatıyla dört batarya dağ topu bir İtalyan nakliye gemisiyle Bağçecik iskelesinden Kuşadası'na çıkarılmış ve bu toplardan bir kısmı da Söke'ye nakledilmiştir²².

İtalyanlar, işgal ettikleri diğer yerlerde olduğu gibi Söke'de de İslamların muhabbetlerini kazanmak amacıyla her türlü taşkınlıklardan çekiniyorlar ve misafir gibi ne lehte ne de aleyhte hiçbir şeye karışmadan oturuyorlardı²³. Şehir ve kasabalardaki nüfuzlu kişileri elde etmeye çalışarak, gittikleri her yerde sıhhi teşkilat kurarak halkın gönlünü kazanmaya çalışmışlardır²⁴. Örneğin İtalyanlar bunun için Osmanlı İstiklal gününde Söke'de yedi pare top atmışlardır²⁵. Türklerin sevgisini kazanmak için bilhassa Yunan işgalinden kaçan Türk ahaliye yardımlarda bulunmuşlar, halktan isteyenlere koruma belgeleri dağıtmışlardır²⁶. Söke ve Nazilli'deki muhacirlere battaniyeler göndermişlerdir. Hatta, Söke Milli Müfrezesini giydirmek için İtalyan askeri elbiseleri yardımında bulunmuşlar, fakat 57. Tümen komutanı Albay Şefik Bey'in Osmanlı askerinin İtalyan kisvesi altında bulunmasını onur kırıcı bulması üzerine bu yardım reddedilmiştir²⁷. Bu bağlamda İtalyanlar, işgal politikaları icabı, halka yiyecek ve giyecek yardımında bulunmuş, sağlık hizmetleri vermişlerdir. Ayrıca imar, haberleşme, eğitim, bankacılık, eğlence gibi değişik alanlarda da yatırımlar yapmışlardır²⁸. Mesela, yörenin çiftçi ve tüccar İslam ahalisine kredi vermek için Söke ile beraber Antalya, Konya ve Kuşadası'nda "Banka Di Roma"nın şubelerini açmışlardır²⁹. Bununla beraber tarafsızlık politikası gereği, Türklerin kendilerini savunmak amacıyla silahlı hazırlık yapmalarına karışmadıkları gibi Sisam Adası'ndan gelen Yunanlılarla yerli Rum eşkıyasının birleşmek suretiyle köyleri soymalarına ve hayvanları gasp etmelerine de müdahale etmemişlerdir³⁰. Şefik Bey'e göre ise İtalyanlar, Türklerle Rumların boğuşmasına taraftar bir siyaset takip etmişlerdir. Şefik Bey, yaşanan birçok olayın bu düşüncesini ispat ettiğini belirtmektedir³¹.

Bununla beraber Rumlar, bölgede izlenen siyaset ve olayları böyle aksettirmemişler, Türklere ve İtalyanlara karşı Rum Patrikhanesi ve metropolitlerin de bizzat içinde buldukları iftira faaliyetlerine girişmişlerdir. Nitekim içlerinde Söke Metropolitleri Aleksandros Efendinin de bulunduğu İzmir, Aydın ve

¹⁹ Halıcı, a.g.e., 140; Çelebi, a.g.e., 70.

²⁰ Gün-Özdemir, a.g.e., 100.

²¹ BOA. DH.İ.UM. EK. 53/51-1.

²² BOA. DH.İ.UM. EK. 53/51-5.

²³ Bayar, a.g.e., 156; Aker, a.g.e., II, 76.

²⁴ Tansel, a.g.e., I, 214-215.

²⁵ Aker, a.g.e., III, 67.

²⁶ Çelebi, "İtalyan Arşiv Belgelerinde...", 5.

²⁷ Aker, a.g.e., III, 77.

²⁸ Ferhat Berber, "Söke Kuva-yı Milliye'si", *Millî Mücadele'de Aydın Cepheleeri 3-Millî Mücadele'de Söke Cephesi ve Sökeli Cafer Efe Paneli 31 Mart 2006*, Aydın İli ve İlçeleri Kültür ve Eğitim Derneği Yay., Aydın, (2007): 39-47.

²⁹ Çelebi, a.g.e., 5.

³⁰ Bayar, a.g.e., 156.

³¹ Aker, a.g.e., II, 4.

Ayasulug Metropolitlerinden oluşan din adamları İtilaf Devletleri ile Venizelos'a çektikleri ve imzaladıkları telgrafta “Türklerle İtalyanların işgal ettikleri mevakide Hıristiyan ahali müthiş sui muamelelere hedef olmaktadır. Hesapsız Türk eteleri Türk memurlarının himayesi altında faaliyette bulunmakta, Hıristiyanları kesmekte ve emvalini yağma eylemektedir. İtalyanların tahtı işgalinde bulunan Söke, Kuşadası, Küllük ve Muğla havalisi Hıristiyan aleyhtarı hareketin merkezi olmuştur. İtalyan torpidoları cepane ile beraber çete rüesasını taşımaktadır. İtalyan kıtaatının huzuru Türkleri teşci ve tahrik etmekte olduğundan İtalyanların uzaklaştırılmasını insaniyet ve adalet namına istirham ederiz.” şeklinde yalan, iftira ve kara propaganda da bulunmaktan çekinmemişlerdir³².

Maalesef ki bölgedeki olaylar Metropolitlerin iddia ettiklerinin aksine cereyan etmektedir. Yüzlerce silahlı Selçuk Rum'unun saldırı ve yağmagirliği devam etmiştir. Selçuk ve Aziziye'deki Jandarma takım komutanı ile nahiye ve telgraf müdürleri yerli Rumların teşvikiyle Yunan subayı tarafından hapsedilmişlerdir³³. Yunanlıların İzmir'e geleceğini duyan Söke'nin yerli Rumları, her tarafı Yunan bayraklarıyla donattıkları gibi Türklerin katliama kalkışacağı hususundaki yalan ve iftiraya dayalı haberlerle de gerek İtilaf devletleri temsilcilerine ve gerekse de Yunan Hükümetine şikâyetlerde bulunmuşlardır³⁴. İtalyan işgalinden dolayı Rumlar, başlangıç aşamasında her ne kadar tedirgin olmuşlarsa da bu durum kısa sürmüş, tedhiş hareketlerinin azalmasına neden olmamıştır. İtalyanların Söke halkına iyi davranmaları Rumları durduramamış, Türklere karşı saldırılarına bir süre sonra kaldıkları yerden acımasızca devam etmişlerdir³⁵. Söke ilçesi köylerinden 200 kadarı at olmak üzere büyük, küçük 3.981 baş kasaplık hayvanı sürüp götürmüşlerdir. İstanbul Hükümeti, işlenen bunca cinayet ve zulüm karşısında bile düşmana karşı koymamayı, boyun eğmeyi telkin etmekteydi. Hükümetin emirleri doğrultusunda hareket etmek zorunda kalan Söke Kaymakamı, tam da bu nedenle halktan birisinin dayağına maruz kalmıştı³⁶.

Oysaki bölgede yaşanan işgaller karşısında, önce Aydın vilayetinden bu hususta hükümetin kararının ne olduğu ve yerel yönetimler olarak ne yapılması gerektiği sorulmuş fakat bir cevap alınamamıştı. Üstelik İzmir telgrafhanesi de İngilizler tarafından işgal edilmiş olduğundan vilayetle herhangi bir şekilde iletişim imkânı da kalmamıştı. Denizli mutasarrıflığı işgali, İzmir Belediyesi'nden Denizli Belediyesine işgalden henüz iki saat sonra çekilen bir telgraftan öğrenebilmişti. Bu durumda çaresizlik içerisinde merkezi hükümetten görüş sorulmaktaydı³⁷. İstanbul Hükümeti ise verdiği cevapta, vakar ve sakinliğin korunması gerektiğini, bunun da bir vatan vazifesi olduğunu ve İtilaf Devletlerinin başkentteki temsilcileri ile Amerikan Devleti temsilcisine protesto telgraflarının çekilmesinin daha uygun olacağını tavsiye ediyordu. Hükümete göre bölgedeki asayiş ihlal edecek ve işgalcilerin tepkisini çekecek her türlü davranıştan kaçınılmalıydı. Zira maddeten işgalcilere karşı koymanın imkânı yoktu ve Mütarekenin yedinci maddesine işlerlik kazandırılarak işgaller genişletilebilirdi³⁸.

Halkın Rum terörü karşısında sahipsiz ve savunmasız kalması üzerine 57. Tümen Komutanı Albay Şefik Bey, Yüzbaşı Selahattin'i Söke'ye göndererek İslam ahalisinin elleri kolları bağlı ölmektense düşmana misilleme yapmalarını, hükümetten icraat ve himaye bekleyecek bir zamanda olmadıklarını ve

³² Aker, a.g.e., II, 154-155.

³³ BOA. DH.İ.UM. EK. 53/51-5.

³⁴ Turan, a.g.e., 17.

³⁵ Güneş, a.g.e., 78; Ahmet Mehmetefendioğlu, “İşgal Öncesinde ve İşgalde Söke'de Güvenlik”, *Millî Mücadele'de Aydın Cepheleri 3-Millî Mücadele'de Söke Cephesi ve Sökeli Cafer Efe Paneli 31 Mart 2006*, Aydın İli ve İlçeleri Kültür ve Eğitim Derneği Yay., Aydın, (2007): 34-35.

³⁶ Bayar, a.g.e., 156.

³⁷ BOA. DH.EUM.AYŞ. 66/3

³⁸ BOA. DH. ŞFR. 99/222.

gönderilen silahlarla milli bir heyet ve Kuva-yı Milliye kurma girişiminde bulunmasını emretti. Teşkil edilen Kuva-yı Milliye'nin başına da Giritli Cafer Ağa (Caferaki) getirildi. Söke'de teşkil edilen bu Kuva-yı Milliye teşkilatı, 21 Haziran 1919 tarihinden itibaren Rum eşkiya ile fiilen mücadeleye başlamıştır³⁹.

İtalyanlar, Yunanlıların Anadolu'da yerleşmelerine mâni olmak ve barışçı bir politika takip ederek, kendilerine geniş ve verimli bir pazar sağlamak amacıyla Yunan işgalini kötü görmüşler ve şiddetle reddetmişlerdi⁴⁰. Bununla beraber bir taraftan Anadolu'daki çıkarlarını korumaya çalışırken, diğer taraftan da Yunanlılarla sıcak bir çatışmaya girmekten de kaçınmışlardır⁴¹. Oysa henüz işgalin başında İtalyan kuvvetleriyle çatışma ihtimalini önlemek için Aydın demiryolunun birkaç kilometre güneyinden geçen bir çizgi Yunanlıların hareket bölgesi olarak kabul edilmişti⁴². Ancak İtalyanlar, kendi bölgelerindeki Türkleri, Yunan bölgesine karşı saldırmak hususunda kışkırtmaktan geri durmuyorlardı. Zira Türk çeteleri söz konusu tarafsız bölgeyi Yunan kesimine indirecekleri darbeler için bir hareket üssü haline getirmişlerdi. Bu nedenle Yunanlılar sıklıkla Türk çetecilerini kovalamak için kararlaştırılmış olan sınırı geçerek Menderes'i aşmış, İtalyan kesimine girmek zorunda kalmışlardır⁴³. Tüm bu gelişmelerle birlikte bölgedeki İtalyan-Yunan rekabeti bir şekilde devam etmiş ve bu rekabet İzmir Emniyet Müfettişi tarafından sunulan raporda da yer almıştır. Söz konusu raporda, bir Türk vatandaşının İtalyan vatandaşlığına geçmek istemesi halinde İtalyanların oldukça istekli bir şekilde bu talebe hemen olumlu cevap verdiklerinden bahsedilmekteydi. Hatta İtalyanların bu konudaki istekliliği “yarım saatlik bir muameleyi gerektiren bir iştir” şeklinde ifade edilmiştir⁴⁴.

21 Nisan 1922 tarihinde Söke'de İtalyan işgali sona erene kadar, Yunanlıların Söke ve Kuşadası kazalarını ele geçirme istekleri devam etmiştir. Nitekim, Antalya Mutasarrıfının 27 Kasım 1919 tarihli yazısından öğrendiğimize göre, Yunanlıların Aydın'dan sonra Söke ve Kuşadası'nı da işgal etmek istemeleri ve bu durumun İtalyanlar tarafından anlaşılması üzerine bu harekâtı akim bırakmak isteyen İtalyanlar tarafından, Söke'ye Antalya'dan hemen 500 İtalyan askeri gönderilmiştir⁴⁵. İtalyanların bu tedbirleri yersiz değildir. Zira Söke, Yunanlılar tarafından yaklaşık 5 ay sonra, 1 Mayıs 1920 tarihinde işgal edilecektir.

İtalyanlar, Söke'yi 21 Nisan 1922 tarihinde Mutasarrıf Halil Bey zamanında boşaltarak Kuşadası'na çekildiler. Sonrasında ise kasabayı, Yunan askerleri işgal etti⁴⁶. Söke'de İtalyan işgali toplamda 2 yıl, 11 ay ve 4 gün sürmüştür⁴⁷. Söke ve civar köylerde sevinçle karşılanan bu durum Türk halkını çok zor durumda bırakmıştı. İtalyan arşiv belgelerinden öğrenildiğine göre, Söke ve Kuşadası'nın Yunanlılar tarafından işgal edilmesinden sonra Türklerin büyük çoğunluğu değerli eşyalarını düşük fiyatlara satarak yaşadıkları yerleri terk ettiler⁴⁸. Böylece Söke'nin bütün Müslüman ahalisi, olası daha büyük katliamlara karşı her türlü maddi varlığını geride bırakmak suretiyle Büyük Menderes'in karşısına, Bağarası tarafına geçtiler. Bir kısmı ise dağ köylerine ve Kuşadası üzerinden İzmir'e doğru dağıldılar. Zira, Rumların daha önce Söke ve çevresinde

³⁹ Aydın, a.g.e., 84.

⁴⁰ Türk İstiklal Harbi: Batı Cephesi, II, 1. Kısım, (Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1994), 55.

⁴¹ Tekeli-İlkin, a.g.e., 26.

⁴² Tansel, a.g.e., I, 215.

⁴³ Dimitri Kitsikis, *Yunan Propagandası*, (İstanbul: Meydan Neşriyat, 1963), 72.

⁴⁴ BOA. DH.EUM.AYŞ. 8/105-9.

⁴⁵ BOA. DH-KMS, 52/27; BEO. 4598/344834-59.

⁴⁶ Gökbel-Şölen, *Aydın İli Tarihi (Eski Zamanlardan Yunan İşgaline Kadar)*, C.I, (Aydın: Ahmet İhsan Basımevi, 1936), 247.

⁴⁷ Çağbayır, a.g.e., 45.

⁴⁸ Çelebi, a.g.e., 48.

yaptıkları mezalim ve fenalıklar bütün canlılığıyla hafızalarda çok tazeydi ve daha neler yapabileceklerini tahmin etmek zor değildi⁴⁹. Söke, 21 Nisan 1922 tarihinde, İtalyan birliklerinin ayrılmasından hemen sonra, saat 18.00'e doğru Yunan askerleri tarafından işgal edilmiştir⁵⁰. Bu, Söke'nin Yunanlılar tarafından üçüncü kez işgalidir. İlk işgal 1 Mayıs 1920 tarihinde gerçekleşirken, ikinci işgal 2 Şubat 1921'de, üçüncü işgal ise 21 Nisan 1922'de İtalyanların şehri boşaltmaları üzerine, aynı gün içerisinde meydana gelmiştir⁵¹. 21 Nisan 1922'de bir kez daha gerçekleşen bu üçüncü Yunan işgali 6 Eylül 1922'de sona ermiş ve toplamda 4 ay 17 gün sürmüştür⁵². Yunanlılar, daha 20 Nisan 1922 sabahından itibaren Söke bölgesinde saldırıya geçmişlerdir. Tesadüf ettikleri göçmenlerden 4 erkekle 2 kadını ve köylülerden gasp ettikleri eşya ve hayvanları yanlarında götürmüşlerdir. Yunanlıların bu katliamından kaçmak için Menderes nehrini geçmek isteyen kafilenden 20 kişi nehirden boğularak hayatını kaybetmiştir. Geri kalanlar ise Yunanlılar tarafından kadın, ihtiyar ve çocuk ayrımı yapılmaksızın öldürülmüşlerdir⁵³.

Yerli Rumların yaptıkları fenalıklar ve işledikleri cinayetler, İtalyan belgelerine de konu olmuştur. İtalyan makamlarının Yunan mezalimi hakkında gönderdikleri belgelerde, Anadolu'da yaşayan Rumların da mezalime katıldıklarına özellikle vurgu yapılmaktadır. Bu belgelere göre, yerli Rumlar, Anadolu'daki Yunan makamlarının müsamahasıyla çoğu zaman Yunan üniforması giyerek çapulculuk yapmışlardır⁵⁴. Söke'yi işgal eder etmez yerli Rumlarla iş birliği içerisinde şehirdeki bütün mağaza ve evleri yağmalayan Yunanlılar, Türk mahallelerinden bir kısmını da yakmışlardır⁵⁵. Bölgede faaliyet gösteren Rum çetelerinin birçoğu Yunan subayları tarafından yönetilmekte olup, Anadolu'nun içlerine doğru ilerleyen Yunan ordusuna rehberlik ediyorlardı. Bu çetelerin asıl görevi Yunan ordusunun yürüyüş güzergahındaki köylere saldırmak suretiyle güzergahı Yunanlılar için güvenli hale getirmektir⁵⁶. Önlerine çıkan savunmasız Türkleri acımasızca öldüren Rumlar, camilerdeki Türk bayraklarını indirmek suretiyle kurşunlamaktaydılar. Bir taraftan yörenin ileri gelen kişileri tutuklanarak Yunanistan'a gönderilirken diğer taraftan ise şehri boşaltan Türklerden geriye kalan mal varlıklarına Rumlar tarafından el konulmaktaydı⁵⁷. 26 Haziran 1919 tarihinde Söke halkı Yunan kumandanı tarafından hükümet konağı önünde toplanmış, halkın elinden zorla alınan silahlar, yörede Yunanlıların işbirlikçisi olan Rumlara dağıtılmıştı. Bu silahların önemli bir kısmı ise Çirkince'den papazlarıyla gelen Rumlar ile Söke'den gelen Geliç Rumlarına verilmişti. Şehirde bir katliam planlayan Yunanlılar, bu tavırlarıyla bölgedeki Müslüman ahalinin kendilerine karşı herhangi bir mukavemette bulunmalarını önlemek istemişlerdi⁵⁸. Batı Anadolu'nun diğer işgal bölgelerinde de yaptıkları gibi Söke'yi de yakarak çekilen Yunanlılar, giderlerken beraberlerinde Rumları da götürmüşlerdi⁵⁹.

⁴⁹ Çağbayır, a.g.e., 45; Güneş, a.g.e., 78-79; Gün-Özdemir, a.g.e., 104.

⁵⁰ Çelebi, "İtalyan İşgal Bölgesi...", 70.

⁵¹ Turan, a.g.e., 180.

⁵² *Anadolu'da Yunan Zulüm ve Vahşeti (Matbuat Müdüriyet-i Vesaik-i Resmîyeye Müsteniden Kaleme Alınmış Garbi Anadolu'daki Son Yunan Fecayine Aid Risaledir)*, haz. Mustafa Zahit Öner, (İstanbul: Matbuat ve İstihbarat Matbaası, Ankara 1338, Dün Bugün Yarın Yay., 2020), 46.

⁵³ Mehmed Hocaoğlu, *Belgelerle Yunan Barbarlığı*, (İstanbul: Berekat Yayınevi, 1985), 229.

⁵⁴ Çelebi, "İtalyan Arşiv Belgelerinde...", 11.

⁵⁵ Turan, a.g.e., 183; Gökbel-Şölen, a.g.e., 248.

⁵⁶ Justin Mccarthy, *Ölüm ve Sürgün*, Çev. Bilge Umar, (İstanbul: İnkılap Yay., 1998), 312-313.

⁵⁷ Güneş, a.g.m., 117-118.

⁵⁸ Turan, a.g.e., 149-150.

⁵⁹ Turan, a.g.e., 183.

2. Söke'nin İşgalinden Sonra Kazadaki Rum Faaliyetleri

İzmir'in Yunanlılar tarafından işgali Aydın'daki yerli Rumlara büyük bir cesaret vermiştir. Rum çeteleri, Menderes bölgesinde, özellikle Söke ve Kuşadası taraflarında faaliyetlerini artırarak Müslüman ahaliye zulüm ve işkencelerde bulunmuşlar, köylülerin sığırlarını sürüp götürmüşlerdir⁶⁰. Bu durum Aydın vilayeti tarafından İngiltere, Fransa, İtalya ve Amerikan Konsolosluklarına gönderilen yazılarda da belirtilmiş ve Rum tecavüzlerine mâni olmak için gerekli olan tedbirlerin alınacağı ifade edilmiştir⁶¹. Fakat Rumlar asla geri adım atmamışlar, hatta Aydın'ın Yunanlılar tarafından işgal edilmesi için sürekli olarak Yunan komutan nezdinde ricada bulunmuşlardır⁶².

Paris Barış Konferansında İzmir'in Yunanlılara verilmesi ve bu haberin Söke'nin Rum mahallesinde, Yoran ve Akköy'de de duyulmasıyla birlikte Rumlar, büyük bir sevinç ve coşku içerisinde mahallelerini ve evlerini Yunan bayraklarıyla donattılar. Bununla da yetinmeyen yerli Rumlar, Türklerin kendilerine katliam uygulayacakları şeklindeki iftiraya dayalı şikayetlerini İtilaf Devletleri temsilcilerine ve Yunan hükümetine bildirdiler⁶³. İzmir'in henüz işgal edildiği gün olan 15 Mayıs 1919 tarihinde Ömer Ağazade Mehmet Efendi'nin 860 adet koyunu Akköylü Rum çeteleri tarafından çalınmıştı⁶⁴. Eşkıya yatağı olan Söke'nin Rum mahalleleri birer silah deposu haline gelmişlerdi. Soygunlar yapan ve cinayetler işleyen Rumlar, bu faaliyetlerine "Yunan kıtalarına yardım" adını veriyorlardı. Böyle bir ortamda Söke'nin yerli Rumları ile Türklerin arası oldukça gergindi. İzmir'in işgalinden beri ne bir Rum elini kolunu sallaya sallaya Türk mahallesine girebiliyor, ne de bir Türk elini kolunu sallaya sallaya Rum mahallesine geçebiliyordu. Şehrin ortasından geçen çay sınır haline gelmişti⁶⁵.

Söke'deki yerli Rumlar, Yunanlıları karşılamaya hazırlanıyorken, Müslüman halk ise büyük bir korku ve heyecan içerisinde beklemekteydi. İşgaller karşısında merkezi hükümetin olumsuz tutumu ve nasıl hareket edilmesi gerektiğine dair hiçbir emir ve talimat alamamaları nedeniyle Söke'deki askeri ve sivil makamlar da tıpkı halk gibi telaş ve kaygı içerisinde bekliyordu. Bununla beraber yurdun her tarafında görüldüğü gibi Söke'den de protesto telgrafları çekildi⁶⁶. İzmir'in işgal edilmesi üzerine Yunanlıların İzmir'den yolladıkları erler tarafından yapılan bozguncu propagandalar hemen tesirini göstermiş ve 57. Tümen'e mensup erlerin mühim bir kısmı firar etmeye başlamıştır. Bu firarlardan Söke'deki birlikler de etkilenmiş ve Tümenin buradaki garnizonundan askerler, subaylarının bütün gayretlerine rağmen kümeler halinde firar etmeye başlamışlardır. Firarileri yakalamak için jandarma refakatinde görevlendirilen bir kısım eratin da yollarda firar ettikleri öğrenilmiştir⁶⁷.

Yunan işgalini kolaylaştırmak ve Rumları teşkilatlandırmak gayesiyle bölgede faaliyet gösteren kurumlardan birisi de Yunan Salib-i Ahmer cemiyetiydi. Yunanlıların İzmir'i işgalinden sonra bölgede Söke kazasının yanı sıra İzmir, Urla, Aydın, Manisa, Antalya ve Fethiye Megri'de birer Yunan Salib-i Ahmer Hastahanesi tesis edilmişti. Söke'de Rumların oldukça yoğun bulunduğunu göz önüne aldığımızda Salib-i Ahmer'in burada oldukça aktif bir şekilde çalıştığı rahatlıkla söylenebilir. Yunanistan, nakliye

⁶⁰ Asaf Gökbel, *Millî Mücadele'de Aydın*, (Aydın: Kolalı Matbaası, 2005), 83-86.

⁶¹ BOA. DH. İ. UM. EK., 88/1-342.

⁶² Gökbel, a.g.e., 100.

⁶³ Turan, a.g.e., 17.

⁶⁴ Çakmak, a.g.e., 95.

⁶⁵ Mehmet Emin Elmacı, "Sökeli Cafer Efe", *Millî Mücadele'de Aydın Cepheleri 3-Millî Mücadele'de Söke Cephesi ve Sökeli Cafer Efe Paneli 31 Mart 2006*, Aydın İli ve İlçeleri Kültür ve Eğitim Derneği Yay., Aydın, (2007): 50.

⁶⁶ Aker, a.g.e., I, 64.

⁶⁷ BOA. DH.İ.UM. 19/1; Coşar, *İSG, C.I*, Milliyet Yay., 19 Mayıs 1919.

vapurlarıyla gúya bu hastanelere malzeme getiriyor kılıfı altında işgal bölgesinin her tarafına silah, elbise, hâkî rengi kumaş, cephane ve bombalar getiriyordu. Gümrük memurlarının gelen vapurları kontrol etme taleplerine karşılık olarak da ya Yunan askerleri fiili müdahalede bulunuyorlar, ya da savaş açmakla tehdit ederek vapurların kontrolüne mâni oluyorlardı. Yunan nakliye gemileri, Yunan Salib-i Ahmer zabiti ve hasta bakıcısı sıfatlarıyla memleket dahiline pek çok zararlı şahsı sokmaktaydılar. Bu gelenler arasında aslen Osmanlı vatandaşı olup, Balkan Harbi sırasında veya Harb-i Umumi'de Yunanistan'a firar etmek suretiyle Osmanlı Devleti'ne karşı savaşmış olan firari Rumlar da bulunmaktaydı. Bunlar tamamıyla askeri eğitimden geçmiş, savaştan sonra ise gúya terhis olarak asli memleketlerine asker elbiseleriyle dönen çeteci Rumlardı⁶⁸.

Vilayette nizam ve asayişin yeniden sağlanması, ayrıca Aydın mevkiinin nezaketi dolayısıyla Vilayet Jandarma Alay Komutanlığı'na güçlü ve ehliyetli bir kişinin atanması vilayet tarafından merkezi yönetimden talep edilmekteydi⁶⁹. Söke Kaymakamlığının 13 Mart 1920 tarihli yazısından öğrenildiğine göre, işgalden hemen sonra Söke'de bulunan Osmanlı kıtası, gayri nizami bir surette dağılmış, jandarmalar ise vazifelerini terk ederek firar etmişlerdi. Rumlar, bir taraftan şehrin genelinde bir yağma faaliyetinde bulunurlarken, diğer taraftan da gözleri dönmüş bir şekilde cinayetler işliyorlardı. Yörede huzur ve asayiş yeniden temin etmek maksadıyla Aydın'ın Söbice nahiyesinde milli bir idare tesis edilerek, bu idare altına Söke kazasına bağlı Bağarası ve Akköy nahiyeleri de dahil edildi. Böylece, yörede güvenlik artık işgalden sonra nahiyelerde arta kalan jandarmalar ile milis kuvvetler tarafından sağlanacaktı. Bahsi geçen bölgede, işgal kuvveti olarak bulunan İtalyanlar da bu teşkilata yardımcı olarak, milis kuvvetlerin elbiselerini tedarik ettikleri gibi, kalan Osmanlı jandarmalarına da İtalyan askeri elbiselerinden vermişlerdi. Söke Kaymakamı, bu elim şartlar karşısında yöresinde Osmanlı gücünü ve onurunu yeniden tesis etmek için jandarmaların ıslah edilerek sayılarının 135'e çıkarıldığını; 100 kişilik bir askeri kuvvetin oluşturulduğunu; Bağarası ve Akköy nahiyelerindeki milli idarelere son verilerek kazanın her tarafında karakollar kurulduğunu ifade etmekteydi⁷⁰.

57. Tümen Komutanı Albay Şefik Bey, 17 Mayıs 1919 tarihinde Harbiye Nezareti'ne sunduğu raporda; Yunanlıların, İzmir'in işgalinden sonra, İzmir ve çevresinde yerli Rumlarla beraber yaptıkları mezalim hakkında bilgi vererek Rum köyleri halkının silahlı çeteler halinde Türk köylerine, İzmir-Aydın tren yolcularına tecavüze ve eşkiyalığa başladıklarını, bu saldırıların Kuşadası ve Söke bölgelerine de yayıldığını ve yaşananlardan dolayı Aydın ve havalisi Türk halkının aşırı heyecan içinde bulduklarını bildiriyordu⁷¹. Nitekim, daha çıkarmanın ikinci günü (16 Mayıs 1919) Selçuk (Akıncılar) bölgesindeki Rum çeteleri çevredeki Türklere saldırmaya başlamışlardı. Bu saldırıların Söke ve Kuşadası bölgelerine de sirayet etmesi ihtimali belirince, 57. Tümen Komutanı Albay Şefik Bey, 135. Alayın Söke'de bulunan ve sahilde küçük postalar halinde dağınık bulunan kuvvetlerini, bir bölükten aşağı olmamak üzere belli merkezlere toplanmasını, saldırılara ve ayaklanmaya cesaret edenlere bu kuvvetlerle karşılık verilmesini emretmişti⁷². Bu tarihte, Söke'de bulunan 135. Alay, 57. Tümenin en dolgun mevcutlu kıtası olup, Alay karargâhı ile 2. ve 3. taburları Söke'de bulunmaktadır. Tüm orduda görüldüğü üzere, 135. Alay da firar hadiselerinden olumsuz olarak etkilenmişti. Alay, gözetlemekle görevli bulunduğu sahillere yakın olan

⁶⁸ BOA. DH.EUM.AYŞ. 8/105-5.

⁶⁹ BOA. DH.EUM.AYŞ. 68/30.

⁷⁰ BOA. DH.İ.UM. 19/1.

⁷¹ TİH, II, 58.

⁷² TİH, II, 57.

Sisam Adası'ndan akıp gelen Rum çeteleri ve bunların destekledikleri yerli Rumlarla devamlı mücadele halindeydi⁷³.

Çine kazasından Harbiye Nezareti'ne gönderilen yazıda ifade edildiğine göre; İzmir'in işgali üzerine Söke kazasında yaşayan Rumların önemli bir kısmı İzmir'e ve Yunan işgal bölgelerine doğru göç etmişlerdir. Böylece başta İzmir olmak üzere Yunan işgalindeki yerlerde Rum nüfusunun çoğunlukta olduğunu göstermeye çalışmışlardır. Kaza Rumları ayrıca, hayatlarının tehlikede olduğu doğrultusunda bir kanaat ve kamuoyu oluşturmak suretiyle Yunan işgallerinin genişlemesini de amaçlamışlardır⁷⁴. İzmir'in işgalinin hemen öncesinde Yunanistan, İzmir'deki Rum nüfusunu artırmaya çalışırken, başta İzmir Valisi Kambur Ahmet İzzet Bey ve 17. Kolordu Komutanı Ali Nadir Paşa olmak üzere yerel yöneticiler bu duruma karşı kayıtsız bir tavır sergilemekteydiler. Bu husus, merkezi hükümetin de dikkatlerinden kaçmamış ve 13 Mayıs 1919 tarihinde Dahiliye Nazırı Mehmet Ali Bey tarafından Aydın vilayetine gönderilen şifreli telgrafta; İzmir'deki Rum nüfusunu yoğun göstermek için içeriden ve dışarıdan pek çok Rum'un şehre yerleştiği, bu durumun siyasi bir mahzur oluşturacağına bilinmesine rağmen yerel yönetim tarafından herhangi bir tedbir alınıp engel olunulmadığı gibi Dahiliye Nezaretinin de haberdar edilmediği belirtiliyor ve bu tutumun sebebi soruluyordu⁷⁵.

Mayıs ayının son günlerinde Ege'de teslimiyetçi, bezgin ve kötümser bir ruh hali hakimdir. Albay Şefik Bey, 23 Mayıs 1919 tarihinde Harbiye Nezaretine gönderdiği raporda bu umutsuz ve kötümser ruh halini şu şekilde tasvir etmektedir: *"Yunanlıların özellikle çetelerin zulmü ve bu zulme karşı İtilaf Devletleri'nin susması, halkın moral gücünü kırmış, başlangıçta görülen coşkunluk ve yurtseverlik, korku ve umutsuzluğa dönüşmüştür... halkın moralinin kırılmasının başlıca nedeni, Yunanlıların düzenleyip ordu birliklerinden ileriye sürdükleri sivil çetelerin giriştikleri zulme karşı korunmayışlarıdır. Bu çetelere karşı Tümenin aldığı tedbirler, Söke bölgesinde bir fayda sağlamışsa da Tümen mevcudunun azlığı ve askerlerin kaçışlarının genel bir biçim alması nedeniyle Selçuk, Torbalı bölgesinde çetelerin alçaklıklarına karşı bir etki yapma olanağı kalmamıştır"*⁷⁶.

29 Mayıs 1919 günü, Yoran Köyü Karakuyu mevkiinde Kömürcü Hasan Efendi oğlu Mehmet Efendi ile arkadaşı Deveci İbrahim, Yoran köyü yerli Rumları tarafından öldürülerek cesetleri parçalanıp develeri meydana bırakılmıştı⁷⁷. Yine aynı gün Yoran köyünden Divan-ı Umumiye Memuru Sökeli Kıbrıslıoğlu Ali Efendi'nin eşyası yağma edilmiş ve eşi gözü önünde tecavüze uğramış, dağa götördükleri bu zavallı kadını daha sonra darp edilmiş halde geri getirmişlerdi⁷⁸. Bu durum Rum vahşetinin İtalyan işgali altında da devam edeceğini göstermektedir. 1 Haziran 1919'da Söke'nin Rum mahallesinden Hancı Yanako, Rum Akköy Nahiyesine un götürmekte iken, devecisi olan Akçakayalı Feyzullah yerli Rumlar tarafından bıçaklanarak öldürülmüştür⁷⁹. 2 Haziran 1919 tarihinde, Tamasça Bucağı Karakolunda görev yapan jandarmalar, Söke'ye gitmek için yola çıktıkları sırada yerli Rumlar tarafından pusuya düşürülmüşlerdir. Olay neticesinde jandarma Mehmet oğlu Ali şehit olurken jandarma Cideli Hüseyin ise ağır surette yaralanmıştır. 6 Haziran'da ise Meliç köyünde tahtacılar, tahta kesmek üzere dağa çıktıkları sırada yerli Rumlar tarafından

⁷³ TİH, II, 58-59.

⁷⁴ Sarı-Şimşek, a.g.m., 968.

⁷⁵ BOA. DH. ŞFR. 95/135.

⁷⁶ Tekeli-İlkin, a.g.e., 89-90.

⁷⁷ Yalazan, a.g.e., I, 36.

⁷⁸ Sarı-Şimşek, a.g.m., 973.

⁷⁹ Güneş, a.g.e., 85; Turan, a.g.e., 180.

kandırılarak götürölmüşlerdir. Ayrıca 6 Türk'ü sebepsiz olarak dağda öldürdükten sonra katırlarını alarak Sisam Adası'na götürmüşlerdir⁸⁰.

8 Haziran 1919'da Savuca köyünde, Hüseyin oğlu Mustafa Söke'ye on beş dakika mesafede sığır gütmekteyken Yeniköylü 5 kişilik Rum çetesi, bu çocuğu yakalayarak on sığırı ile birlikte Rum Yeniköy'e götürmüşlerdir. Köydeki Rum kadınları da sığırları dağa kovalamak suretiyle eşkıyaya yardım etmişlerdir. Bu Rum canileri dağa on yaşındaki Mustafa'yı boğazından kesmişler ve ölü zannederek kayalardan aşağıya atmışlardır. Olaydan bir gün sonra zavallı çocuk aramalar sonunda boğazından kesilmiş olarak bulunmuş, memleket içerisinde dolaştırılmıştır. Bütün Türkler bu olaydan dolayı umumi bir mateme bürünmüştür. Çocuk, belki yaşatılabilir düşüncesiyle Söke'deki İtalyan Salib-i Ahmer Hastanesi'ne yatırılmış ise de iki gün sonra vefat etmiştir⁸¹. Bütün bu vahşeti işleyen ve neden olanlar ne yazık ki Söke kazasının yerli Rumlarıdır. Yıllarca huzur içerisinde birlikte yaşadıkları Müslüman ahaliyi katletmekten bir an bile imtina etmemişlerdir.

Haziran ayı boyunca Söke ve çevresinde Rumların yaptıkları fenalıkların ve işledikleri cinayetlerin ardı arkası kesilmemiştir. 10 Haziran'da Sarıca köyünden Hüseyin, Benli köyü Rumları tarafından yakalanarak dağa götürölmüş ve orada boğazı kesilmek suretiyle katledilmiştir⁸². 11 Haziran 1919 gecesi Sökenin Rum Gülebeç köyüne mensup Rum çeteleri tarafından yine Söke'nin Sarıca köyünden Çerkez Mahmut'un amcası Mustafa, İlyas ve Mehmet Ali'ye ait 15 sığır ile diğer iki hayvan gasp edilmiştir. Rum eşkıyalar ayrıca çoban Asmacı oğlu Hasan ve Süleyman'ın sekiz ve on iki yaşlarındaki çocuklarını da yanlarında götürmüşlerdir. Çocuklardan birisi daha sonra boğazından yaralanmış bir halde köyüne dönmeyi başarırken diğerinden bir daha haber alınamamıştır⁸³. Yine 11 Haziran'da Rum Gülebeç köyü civarında Kıyaklı pınar mevkiinde At Burgazı köyünden tahtacılık yapan otuz yaşlarında iki erkek, Gülebeç köyünün silahlı Rumları tarafından yakalanarak kayaların altına gömölmüşlerdir. Olayı karşı köyden seyreden İslam kadınlar hükümete ihbar ettikleri için cesetler dışarı çıkarılmıştır. 12 Haziran günü ise Söke'nin Konak mahallesinden Kerimoğlu Hüseyin Efendi, Kuşadası'na giderken yolda Rum çeteleri tarafından öldürölmüştür⁸⁴. 14 Haziran 1919 tarihinde Söke'nin Moralıdağı mahallesinden Balcı Koca Mustafa Rum çeteleri tarafından katledilmiştir⁸⁵. Aynı gün içerisinde Söke'nin Sarıca köyü; Akköy, Yoran, Gülebeç köyleri Rumlarından müteşekkil bir çete tarafından basılmıştır. Köy halkı ile Rum çetesi arasında bir buçuk saat süren çatışmada her iki taraftan da kaybın olmadığı 135. Alay Kumandanı tarafından 57. Fırka Kumandanlığına 16 Haziran tarihinde çekilen telgrafla bildirilmiştir. Bu vakiyaya da İtalyanlar tarafından hiçbir şekilde müdahale edilmemiştir⁸⁶ Yine aynı tarihli telgraf, Rum çetelerin faaliyetlerinin günden güne artmakta olduğundan bahsetmektedir. Rumlar, Söke'de bu faciaları gerçekleştirirken yine 14 Haziran tarihinde bu seferde komşu kaza olan Kuşadası'nın güneyindeki bir köyde üç Türk'ü öldürerek hayvanlarını çalmışlardır⁸⁷. 15 Haziran 1919 gecesi İslam Çaklı köyü kuvvetli bir Rum çetesi tarafından basılmıştır. Yaklaşık olarak dört beş saat kadar devam eden çatışmada asker mevcudunun yetersizliğinden dolayı olay yerine asker sevk edilememiştir. Söke halkından otuz kırk kadar Müslüman yardım için Söke'den İslam

⁸⁰ Yalazan, a.g.e., I, 36.

⁸¹ Güneş, a.g.e., 86.

⁸² Yalazan, a.g.e., I, 36-37.

⁸³ BOA. DH.EUM.AYŞ. 12/59.

⁸⁴ Yalazan, a.g.e., I, 36-37; Güneş, a.g.e., 86.

⁸⁵ Güneş, a.g.e., 85; Turan, a.g.e., 180-181.

⁸⁶ Zafer Çakmak "Batı Anadolu'da (İzmir ve Havalisinde) Rumların Faaliyetleri (1919-1922)", (Doktora Tezi, Fırat Üniversitesi, 2004), 141; Turan, a.g.e., 181.

⁸⁷ Çelebi, "İtalyan Arşiv Belgelerinde...", 28.

Çaklı köyüne gitmek üzere hareket etmişler, fakat Söke Rumlarının kasaba dışına ve Kuşadası yoluna kurdukları pusuya düşürülmüşlerdir. Çıkan çatışmada 2 Rum öldürülmüştür. Nihayetinde Giritli Müslümanlar Rum Çaklı'ya ulaşmışlar, İslam Çaklı ile Rum Çaklı köyleri arasında meydana gelen çatışmada Rumlardan yedi şahıs yaralanmıştır⁸⁸.

Yunan ve İtalyan işgali altında bulunan bölgede artarak devam eden güvenlik sorunları ve Türk halkına yönelen baskılar, 1919 yılı ortalarıyla beraber 57. Tümen komutanı Albay Şefik Bey'in teşebbüsleri neticesinde milli bir örgütlenmenin kurulmasıyla sonuçlandı⁸⁹. Bunun için Şefik Bey, 16 Haziran 1919'da Tümen Kurmayı Yüzbaşı Selahattin Bey'i, milli bir heyet ve milli bir kuvvet teşkil üzere Söke'ye örgütlemeye gönderdi⁹⁰. Yine aynı gün Söke'deki komutan Binbaşı Saip Bey'den de bölgede milli kuvvetler oluşturarak Yunanlılara baskın yapılması hakkında istekte bulundu⁹¹. Şefik Bey'in belirttiğine göre 135. Alayın Söke'de bulundurulması zaruriyet arz ediyordu. Zira, İtalyanların mevcudiyetinden dolayı Söke'nin tahliyesi caiz olamazdı. Diğer taraftan Söke mıntıkasında Sisam Adası'nın yakınlığından dolayı çoğunluğu teşkil eden Rumların Müslüman ahaliye ve hükümete saldırılarda bulunmaları her zaman için ihtimal dahilindeydi. Tüm bunların yanı sıra Söke ve Kuşadası mıntıkası, demiryolu boyunca ilerlemekte olan Yunanlıları gerisinden tehdit edecek bir konumda bulunuyordu⁹².

Söke'nin genel durumu ile ilgili incelemelerde bulunan Selahattin Bey, 19 Haziran günü ayrıntılı raporunu Şefik Bey'e takdim etti. Selahattin Bey raporunda; özellikle Sisam Adası'ndan gelen Rum şakilerin yerli Rumlarla birleşmek suretiyle Söke civarındaki Türk köylerine mütemadiyen baskınlar düzenlediklerini, Müslüman halkın sığır ve hayvanatını sürüp götürdüklerini, Müslüman ahalinin boğazlandığını, gözlerinin oyulduğunu, ateşlerde yakıldıklarını ve denize atıldıklarını, kaza kaymakamının Rumların yaptığı fenalıkları önlemekten aciz olduğunu ve bir Müslüman tarafından bu sebepten dolayı kaymakamın dövüldüğünü ve tüm bu olanlara karşılık güya görevleri bölgedeki güvenliği sağlamak olan İtalyanların yaşanan olaylar karşısında umursamaz bir tavır takındıklarını dikkat çekici bir şekilde ifade etmekteydi. Bölgede istedikleri gibi hareket eden Rum eşkıyalar, 3.000'e yakın sığır, 860 koyun ve 200'e yakın at olmak üzere toplam 3.981 baş hayvanı gasp etmişlerdi. Selahattin Bey'e göre sahipsiz kalan Müslüman halkın kendi başının çaresine bakmaktan başka çıkar bir yolu bulunmamaktaydı ve bu nedenle Söke'nin silah ve cephaneye ihtiyacı vardı⁹³.

19 Haziran tarihinde Selahattin Bey'in öncülüğünde 150 kişilik bir kuvvet oluşturularak başına da 135. Alaydan Binbaşı Saip Bey getirilir. Fakat ellerinde sadece 50 tüfek vardır ve 100 tüfeğe daha ihtiyaç bulunmaktadır. Bu silahlar daha sonra Milas deposundan Yüzbaşı Rıfat Bey tarafından gönderilecektir⁹⁴. Söke Müfrezesi adı verilen bu milli kuvvet gerçekte, Girit muhacirlerinden Sökeli "Caferaki" tarafından yönetiliyordu. Böyle bir kuvvetin varlığını sürdürebilmesi için gerekli geri desteğinin sağlanması gerekiyordu. Bütün bu felaket ve ıstıraptan bunalan ahaliye, ümit ve şevk vermek için bazı vatanperver gençler harekete geçmişlerdir. Bu nedenle aynı gün Söke Heyet-i Temsiliyesi de meydana getirilir. Bunun için kurulan Söke Heyet-i Milliyesi'nde birinci başkan Ömer Ağazade Mehmet Reis, ikinci başkan Tütüncüzade, üyeler; Ömer Ağazade Hasan, Hacı Ziya Beyzade İbrahim, ulemadan ve dava vekillerinden Bekir, Ali Kahyaoğlu Süleyman, Tahir, Giritli Mehmet ve Hacı Kazım Zade Ahmet Fevzi Bey gibi isimler

⁸⁸ Çakmak, a.g.e., 141.

⁸⁹ Mehmetefendioğlu, a.g.e., 35.

⁹⁰ Aker, a.g.e., II, 76; Aydınel, a.g.e., 83; Tekeli-İlkin, a.g.e., 142.

⁹¹ Elmacı, a.g.e., 51.

⁹² Aker, a.g.e., II, 24.

⁹³ Aker, a.g.e., II, 81-82.

⁹⁴ Tekeli-İlkin, a.g.e., 142; Aker, a.g.e., II, 81.

yer alıyordu⁹⁵. Söke kazasında artık Binbaşı Saip Bey'in kumandası altında, 30-40 mevcutlu 135. Alayın 2. Taburu ile, Bağarası bölgesinde Kaymakam Mazhar Bey'in kumandası altında bulunan 50 mevcutlu ve yine bir takım ve iki makinalı tüfeğe sahip 135. Alayın 1. Taburu yer alıyordu⁹⁶. Caferaki komutasındaki Söke Müfrezesi, bir yandan Yunan birliklerine baskınlar düzenlerken, diğer yandan da Yunan adalarından gelerek Türk köylerine saldırılarda bulunan Rum çeteleriyle mücadele ediyordu⁹⁷. Söke'de teşkil edilen bu müfrezeye, 21 Haziran 1919 tarihinden itibaren Rum eşkıya ile fiilen mücadeleye başladı⁹⁸.

Bununla beraber Haziran ayı içerisinde Rum çeteleri de faaliyetlerini artırmışlardır. 22 Haziran 1919'da Söke eşrafından Hacı Kazımzade Tefvik Efendi'nin çobanlarını Rum çeteleri koyun güderlerken yakalayıp, bilinmeyen bir yere götürerek katletmişler, sonrasında ise cesetlerini de yakmışlardır. Şehitlerin cenazeleri önce Söke'de teşhir edilmiş, daha sonra İtalyan askeri karargahına getirilmiştir. Burada İtalyan subayları tarafından cesetlerin çeşitli yönlerden resimleri çekilmiştir. Fotoğraflar Roma'ya, oradan da Paris Sulh Konferansı'nda bulunan temsilcilerine gönderilmiştir. 29 Haziran tarihine gelindiğinde ise Rum çeteleri, Söke'nin Yenicami mahallesinden, Mustafa Çavuş'un Kemer yolundaki bahçelerine girmek suretiyle hayatına hemen oracıkta son vermişlerdir⁹⁹.

Rum eşkıyalarının gerçekleştirdiği terör hadiselerinin artmasında tek belirleyici faktör elbetteki sadece yerli Rumlar değildi. Bölgeye dışarıdan gönderilen, gizli komite ve cemiyetlerin organize ettiği çeteler de eşkıyalık faaliyetlerinin artmasında oldukça önemli bir rol oynamaktaydılar. Nitekim, Haziran'ın 15. günü İzmir ve mülhakatında daimi surette asayiş tehdit etmek ve Yunan iddialarına zemin hazırlamak üzere İstanbul'da bulunan gizli bir komitenin sevk ve idaresi altında 130 çete reisi, bölgede teşkilat meydana getirmek amacıyla Romanya vapuruyla İzmir'e sevk olunmuştu¹⁰⁰.

İzmir'in işgalini takip eden aylarda da adalardan Ege sahillerine olan Rum göçünün kesintisiz olarak devam ettiği görülmektedir. Rum eşkıyaların faaliyetlerini artırmaları aslında bir bakıma bu göçlerin de bir sonucudur. Rum unsurun nüfus olarak çoğunlukta olduğunu İtilaf Devletleri nazarında da tesbit ve tasdik ettirmek ve bu suretle İzmir meselesinin kendi menfaatlerince hallini temin etmek üzere bu göçler, Yunan Hükümeti tarafından bizzat planlanarak teşvik ve organize edilmiştir. Balkan Harbini müteakip mübadele edilmiş olan Rumlar ile askerlikten firar etmiş olan Rumlar ve bunların yanısıra Yunanistan ve civar adalardaki pek çok Yunani, kendilerine arazi ve çiftlik verileceği vaadiyle Anadolu'ya sevk edilmiş ve bunlar, işgal edilen toprakları terk ederek içerilere doğru göç etmek zorunda bırakılan Müslüman Türk ahalinin evlerine ve çiftliklerine yerleştirilmişlerdir. İslamlar hakkında öteden beri tatbik olunan imha politikası artık bir müddetten beri İzmir mıntikasında da uygulanmaya başlanmıştır¹⁰¹.

Dahiliye Nezareti tarafından; Edirne, Aydın, Hüdavendigar, Kasatamonu, Trabzon, Karesi, Çanakkale, Menteşe, Antalya ve Canik vilayetlerine çekilen telgrafta suni bir Rum ekseriyeti göstererek Amerikan tetkik heyetini yanıltmak amacıyla Yunan Hükümetinin teşvikleri sonucunda adalardan pek çok Rum'un Anadolu'ya gelme teşebbüsü içerisinde olduğu ve bu duruma ivedilikle mâni olunması gerektiği bildirilmiş ve valiliklerin dikkati bu husussa çekilerek gerekli tedbirlerin ivedilikle alınması istemiştir¹⁰².

⁹⁵ Bayar, a.g.e., 156; Aker, a.g.e., II, 83.

⁹⁶ Aker, a.g.e., II, 104.

⁹⁷ TİH, II, 112.

⁹⁸ Aydınel, a.g.e., 84.

⁹⁹ Yalazan, a.g.e., I, 37; Güneş, a.g.e., 86.

¹⁰⁰ BOA. DH.EUM.AYŞ. 73/98-2.

¹⁰¹ BOA. DH-KMS, 52/32.

¹⁰² BOA. DH. ŞFR. 100/143.

Bu bağlamda Yunanistan, Trakya ve İzmir'i alabilmek için bir yandan bu bölgelere asker yığarken öte yandan da söz konusu yerlere Rum aileleri getirerek yerleştirmekteydi. Yunanistan ayrıca, bölgedeki İslamları az göstermek amacının bir gereği olarak daha önceden Makedonya'dan göç ederek İzmir ve çevresine yerleşmiş olan Müslümanları da tekrardan memleketlerine sevk etmekteydi. Harbiye Nezaretinin bu hususla ilgili olarak yaptığı uyarılar üzerine, Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti, ilgili valilikleri uyararak dışarıdan gelen Rumların Osmanlı sınırlarına girmesinin yasaklanmasını ve engel olunmasını talep etmiştir¹⁰³. Aydın vilayetinden Dahiliye Nezaretine gönderilen yazıdan öğrendiğimize göre, Yunanlılar tarafından işgal için Anadolu'ya getirilen asker sayısı, her ne kadar gerçek rakamı belirlemeye imkân yoksa da yaklaşık olarak 50 bin civarındadır. Yunanlıların asker kaynağı ise sadece Yunanistan'dan getirdikleri askerlerle sınırlı olmayıp, Rumlardan da Yunan ordusuna asker yazımı yapılmıştır. Bu bağlamda Rumlardan vaktiyle Yunanistan'a firar ve hicret etmiş olanlardan 20 Ocak 1920 tarihine kadar gelenlerin sayısı ise yaklaşık olarak 25 bindir¹⁰⁴. Aydın vilayetinin 1 Nisan 1920 tarihli yazısından öğrenildiğine göre, Yunanistan, Yunan Ordusu Başkumandanı J.Y. Parasko Vopolos'un umumi emri doğrultusunda Anadolu'nun Yunan işgali altında bulunan yerlerinde ikamet eden 1890, 1891, 1892, 1893 ve 1894 doğumlu ve askerlik vazifelerini henüz yerine getirmemiş olan Rum tebaayı kıtalarına sevk olunmak üzere askerlik yazımına davet ediyordu. Söz konusu Rum yükümlüler, 20 Mart tarihinden itibaren 31 Mart'a kadar vilayet dahilindeki 2. Piyade Fırkasının depo alayına müracaat edeceklerdi¹⁰⁵. Mutasarrıf Hurşit Bey'in Söke'den 31 Mayıs 1921 tarihinde Batı Cephesi Komutanlığına verdiği bilgiye göre, Aydın'daki 18. Alay tamamen Rumlardan müteşekkildi ve bunların apoletlerinde Yunan askerlerinden ayırt etmek için herhangi bir işaret bulunmamaktaydı. 1921 ilkbaharında Yunan ordusundaki firarilerin sayısında hızlı bir artış başlayınca Yunan askeri yetkilileri Rumları zorla askere almaya başlamışlardır¹⁰⁶.

İzmir'in işgalinden sonra, özellikle de Temmuz ve Ağustos ayları içerisinde Anadolu'daki valilikler tarafından Dahiliye Nezaretine gönderilen telgraflarda, kendi vilayet sınırları içerisindeki Rumların sıklıkla İzmir'e gitmek için seyahat varakası talebinde bulduklarından bahsedilmekteydi. Bölgedeki Rum nüfusunu çokluğunu göstermek ve Yunan ordusuna katılmak amacına yönelik olan ve son günlerde gittikçe artan bu isteklerle ilgili olarak ne yapılması gerektiği hususunda Antalya, Afyonkarahisar, Edirne ve Isparta valilikleri, Dahiliye Nezaretinden görüş sormaktaydılar. Nezaret ise ilgili vilayetlere gönderdiği yazılarda gerekli tedbirlerin alınarak bunların göçüne izin verilmemesini, ihtiyarlar müstesna olmak üzere asker olabilecek yaştaki Rumlara seyahat varakası verilmemesinin uygun olacağı talimatını vermiştir¹⁰⁷. Fakat bu durum öyle kolay bir şekilde kontrol altına alınamamıştır. Aydın vilayeti dahilindeki işgal edilmiş yerlerde Rum nüfusunu artırmak amacıyla Rum gençleri, metropolitler tarafından İzmir'e davet edilmiş ve bunlara yine bizzat metropolitler tarafından, dikkatleri üzerlerine çekmemek için farklı yollardan İzmir'e gelmeleri tavsiye edilmiştir. Bu bağlamda Dahiliye Nazırı Mehmet Şerif Bey tarafından 1 Şubat 1920 tarihinde Hüdavendigar, Ankara, Konya, Edirne ve İzmit valiliklerine çekilen telgraflarda Rumların İzmir ve mülhakatına olan göçlerine kesinlikle engel olunması emredilmiştir¹⁰⁸.

1919 yılının Haziran ayında sadece Söke kazası değil Kuşadası, Milas, Urla ve Seferihisar gibi Ege'nin hemen hemen tüm sahil beldeleri, Rum çetelerinin ağır saldırı ve tazyikine sahne olmaktadır. 28 Haziran 1919 tarihinde siyasi mümessillere gönderilen muhtırada Gizman ile Seferihisar kazası arasında bulunan Ahsen çukuru ve Badak köyü civarındaki Müslüman köylerinin Urlalı ve Seferihisarlı 1000'in üzerinde

¹⁰³ BOA. DH. EUM.AYŞ. 14/39-2,3.

¹⁰⁴ BOA. DH-KMS, 52/69.

¹⁰⁵ BOA. DH-KMS, 52/72-1.

¹⁰⁶ Çakmak, "İzmir ve Çevresinde...", 213-215.

¹⁰⁷ BOA. DH-KMS, 54/33-2,4,5,6,7,8,12,13,15.

¹⁰⁸ BOA. DH. ŞFR. 107/5.

sivil silahlı Rum tarafından kuşatma altına alınarak her türlü cinayet ile soygun ve yağmanın yapılmakta olduğu ifade edilmekte ve büyük devletlerin siyasi temsilcilerinden yardım istenmekteydi¹⁰⁹.

Temmuz ayına gelindiğinde de Rum eşkıyaların saldırıları hız kesmemiştir. 1 Temmuz 1919 tarihinde Rum Akköy bucağının yerli Rumları, Sakız burnu dalyanında İbrahim oğlu Mehmet'in dokuz kişiden oluşan ailesini ele geçirerek, hepsini kesmek suretiyle Menderes nehrine atmışlar. Bu cesetler, nehrin denize döküldüğü yerde gözetleme memuru olarak görev yapan İtalyan subayı tarafından fark edilerek denizden çıkarılmıştır. İtalyan gözcü, durumu Akköy'e bildirerek Rumları protesto etmiş ve olayı mahalli hükümete ihbar etmiştir¹¹⁰. Rum çeteleri 15 Temmuz günü, Karaağaçlı köyünden Abdullah'ın kızı ve altı yaşında bulunan oğlu Mürsel'i öldürüp, diğer bir evladının da kolunu kırmışlardır¹¹¹.

Söke Kaymakam Vekili Halil imzasıyla 27 Temmuz 1919 tarihinde Vükela Meclisi'ne gönderilen telgraf, Söke'de yaşanan dramı ve Rumların işledikleri mezalimi bütün çıplaklığıyla gözler önüne sermektedir: *"Mütareke'nin akdinden sonra Yunanlılar tarafından giydirilen ve silahlandırılan yerli Rumlardan mürekkep çeteler ile İslam ahalinin katl ve mahvedildiği ve Yunan ordusu için on binden fazla sürünün zorla alındığı ve son zamanlarda da 500 Müslüman kadının kasaba içinde veya tarlalarında katl ve dağa oduna giden Türk kadınlarının ırzları tecavüze uğradığı gibi bu vahşetlere devam edildiği görülmektedir. Hayatlarını kurtarabilmek için Yunan donanmasına pek çok yardım etmeleri yolundaki tehditler ile eşrafın ve ileri gelenlerin taciz ve tazyik olunduğu ve İzmir'den Nazilli'ye kadar tren yolundaki hiçbir Türk köyünün katliamdan kurtulamadığı, yalnız Söke ve mülhakatına 6000'den fazla anasız, babasız nüfusun iltica eylediği, bunların işesiyle evlerine geri gönderilmesi ve yanan evlerinin yeniden yapılması lüzumu arz edilmekte idi"*¹¹².

Bu günlerde, Rum eşkıyalarının faaliyetlerinde görülen artış, aslında Yunanistan'ın büyük işgal planının bir parçasından başka bir şey değildi. Zira Yunanistan, İzmir'in işgalinden sonra işgal sahasını genişletmek için bir sebep oluşturmak üzere bir taraftan Rum eşkıyalar aracılığıyla bölgede güvenlik zafiyeti varmış gibi göstermeye çalışırken diğer taraftan da Söke'nin karşısında bulunan Sisam Adası'nda ve civar adalarda asker toplayarak hazırlıklar yapıyordu. Kuşadası kaymakamlığının 23 Haziran 1919 tarihli telgrafından öğrendiğimize göre 28 yaşına kadar olan herkes Yunan Hükümeti tarafından silah altına alınmıştı. Bunların yarısından fazlası Anadolu harekâtına hazırlanmak üzere Sisam ve civar adalara getirilerek eğitilirken bir kısmı da Selanik yoluyla Rusya'ya sevk edilmişti¹¹³.

30 Temmuz tarihine gelindiğinde ise Söke Jandarma efradından Sarıkemerli Veli ve arkadaşı Hüseyin ile yanlarına kendilerine refakat eden yine Sarıkemerli yirmi yaşlarındaki iki Türk çocuğu, Akburgaz'da bulunan Müslüman ahaliyi kurtarmak için Domatça bucağı civarından geçerlerken Domatça Rumları tarafından pusuya düşürülerek öldürülmüşlerdir. Sarıkemer Karakol Komutanı Jandarma Süleyman Çavuş, öldürülen jandarmalarla, akrabası olan 20'yi aşkın kişinin cenazelerini getirmek için bir girişimde bulunmuşsa da üzerlerine dağdan, kalabalık bir Rum çetesi tarafından yaylım ateşi açılması üzerine cenazeleri alamadan geri dönmek zorunda kalmıştır¹¹⁴. Bu durum incelediğimiz dönem içerisinde Söke kazasında, sadece sıradan halkın değil kolluk güçlerinin de Rum eşkıyalar karşısında çaresiz kaldığını göstermesi açısından oldukça manidardır. 8 Şubat 1919 tarihinden 11 Aralık 1919 tarihine kadar geçen süreçte sadece Söke ve çevresinde Türk köylülerine ait 3.365 büyük baş, 860 küçükbaş hayvan ile 78 at

¹⁰⁹ BOA. DH.İ.UM. EK. 53/130-2.

¹¹⁰ Yalazan, a.g.e., I, 38; Güneş, a.g.e., 86.

¹¹¹ Yalazan, a.g.e., I, 38.

¹¹² Gökbilgin, a.g.e., 202-203.

¹¹³ BOA. DH.ŞFR. 626/168.

¹¹⁴ Sarı-Şimşek, a.g.m., 974; Yalazan, a.g.e., I, 38.

Rum çeteleri tarafından gasp edilmiştir. Türklerin kıymetli eşyaları da Rum çetelerinin gaspından nasibini almıştır¹¹⁵.

6 Ağustos 1919 tarihli Jandarmanın Kumandanlığının tezkere suretinde belirtildiğine göre İzmir ve civarındaki Rum ahalisi ile Çirkince, Balatçık ve Mürselli karyeleri Rumları tarafından bölgedeki köyler müteaddit defalar basılıp ev eşyaları, paraları, hayvanları gasp edildiği gibi bölge halkına cinayet, darp ve ırza geçme gibi pek çok mezalimde de bulunmuşlardı¹¹⁶. 7 Ağustos 1919 günü, Akburgaz köyünden Kurukayısıoğlu Hasan tarlasında Rum çeteleri tarafından katledilirken bir gün sonrasında Keliç köyü civarında su değirmenlerine un öğütmeye giden dört erkek ve üç kadından üç günden beri haber alınmamış olup, köylerine dönmemişlerdir. Onların akıbetinin de diğerleri gibi olduğu bilinmektedir¹¹⁷. Gelişmeler üzerine Dâhiliye Nezareti, İdare-i Örfiye Kararnamesi'ne dayanarak daha önce Aydın'da faaliyet gösteren İdare-i Örfi Divan-ı Harbi'ni Çine'de bulunan 57. Fırka nezdinde yeniden oluşturmak suretiyle Aydın, Denizli, Antalya ve Muğla'da silahlı çete faaliyetlerinin önlenmesini amaçlamıştır¹¹⁸.

Mütarekenin üzerinden yaklaşık bir yıl geçmesine rağmen Rum çeteleri, teşkilatlı bir şekilde adalardan gelmeye ve Ege sahilindeki yerleşim merkezlerine saldırmaya devam ettiler. Nitekim Aydın ve havalisi Kuvayı Milliye Komutanı Demirci Mehmet Efe, Harbiye Nezareti'ne gönderdiği 18 Ekim 1919 tarihli telgrafta Milas'ın Kocaorman yöresinde 30 kişilik bir Rum çetesinin icrayı faaliyete başladığını, Rumların başta Sisam Adası olmak üzere Ege adalarında teşkilatlanarak dört beş bin kişilik bir kuvvet oluşturduklarını ve bu kuvvetlerle Söke ve Milas sahillerine taarruz edeceklerini bildirmekteydi¹¹⁹. Saldırıların hedefinde oldukça geniş bir coğrafyanın var olduğu görülmektedir. Nitekim Dahiliye Nezaretinin 26 Ekim 1919 tarihinde, Sadarazamlık makamına ve Hariciye Nezaretine gönderdiği yazılardan öğrendiğimize göre, Sökeli Kaptan Aleko'nun öncülüğünde Sisam Adası'nda yaklaşık 4 bin kadar Rum eşkıyasından bir takım çeteler oluşturulmuştu. Bu çetelerin şu günlerde Antalya ve Kuşadası sahillerine çıkacağına haber alınması üzerine, Aydın vilayeti tarafından da gerekli tedbirler alınmıştı. Bu çetelerden birisi Milas ile Söke arasındaki Koca Orman bölgesinde görülmüş ve bölgeye hemen bir takip müfrezesi gönderilmişti¹²⁰. Sisam Adası'ndan gelerek Söke'nin Akköprü ve Yoran beldelerinde teşkilatlanan bu Rum çeteleri, Koca Orman ve Kazıklı taraflarında bazı yolcuları çevirerek zulümler yapmaya başlamışlardı. Takip ve tenkilleri için hemen müfrezeler sevk olunmuş, İtalyanlar tarafından sevk edilen müfrezeler, daha sonra Söke'den çıkarılan Mustafa Efendi müfrezesi ile birleşmişlerdi. Birleşen müfrezeler ile Rum çeteleri arasında Söke'nin Gülebeç mevkiinde meydana gelen çatışmada Rum şakilerden 4'ü ölü, 3'ü ise sağ olarak ele geçirilmiş ve Söke hükümetine teslim edilmişlerdi. İtalyanlardan 1 başçavuş hayatını kaybederken 1 asker de yaralanmıştı. Söke Müfrezesinde dahi 4 kayıp ve 3 yaralı bulunmaktaydı¹²¹.

Söke ve Kuşadası havalisinde faaliyet gösteren Rum eşkıyaların ekserisi, eskiden ismi geçen kazalarda ikamet eden Rum köylülerinden oluşmaktaydı. 1920 yılı başlarında, Söke ve Kuşadası kazalarının Rum köyleri ahalisinden olup, vaktiyle Sisam'a gitmiş olan birtakım Rumlarla, Sisam serserileri, bir Yunan subayının komutası altında, Müslümanları öldürmek maksadıyla 100 kişiden müteşekkil bir çete oluşturarak, Aydın vilayeti sahillerine saldırmakta, cinayetler işleyerek yöre köylülerini öldürmekte ve hayvanlarını gasp etmekteydiler. Bahsi geçen Rum çetesi, 31 Ocak günü Çanlı köyü sahiline çıkarak

¹¹⁵ Sarı-Şimşek, a.g.m., 974.

¹¹⁶ BOA. HR.SYS. 2709/15-46.

¹¹⁷ Yalazan, a.g.e., I, 39.

¹¹⁸ BOA. DH. KMS. 53-2/73.

¹¹⁹ Zafer Çakmak "Batı Anadolu'da...", 142.

¹²⁰ BOA. DH. KMS. 56/1-1.

¹²¹ BOA. DH. KMS. 56/1-3; BOA. DH. ŞFR. 649/34; BOA. BEO. 4598/344834-50.

Müslüman köylerine saldırılarda bulunmuş ve 30 adet keçiyi çalmak suretiyle Sisam Adası'na kaçırmışlardı. Civar İslam köylerinden ise 600 civarında keçiyi çalarak Sisam'a götürdükleri istihbaratı alınmıştı. Olayın haber alınması üzerine hemen üç subayın kumandasında Söke ve Kuşadası Jandarma Müfrezeleri ile Kuvayı Milliye'den oluşan birlikler takiplerine gönderilmişti. Eşküyaların elinden çalınan hayvanların bir kısmı kurtarılabilmiş fakat, Rum şakiler, gördükleri tazyik üzerine derhal Sisam Adası'na firar etmişlerdi. Kuşadası İtalyan İşgal Kumandanlığından bildirildiğine göre, daha sonra Sisam Konsolosu aracılığıyla önceleri Sisam'a aşırılmış olan 200 keçi ile 15 adet beygir ele geçirilirken Rum asilerden 15 kişi de orada tutuklatılmıştı¹²².

Söke kazası ve civarında faaliyet gösteren meşhur çetelerden birisi de Köse Yani çetesi idi. Mütareke sonrasında bölgeyi Yunanistan'a ilhak etmek isteyen Sökeli Yerli Rumlar tarafından Girit'ten getirilerek kiralık eşkıya olarak tutulmuştu. Bölgede faaliyet gösteren pek çok Rum çete liderinde de görüldüğü üzere onunda da aslında bir Yunan subayı olduğu söyleniyordu¹²³. Yunan işgali başlar başlamaz daha önce de Türk jandarması tarafından güvenliğin bir türlü sağlanamadığı Rumların yoğun olarak yaşadığı Akköy ve Yoran köylerinde Rum çeteler ve özellikle bunların arasında Köse Yani çetesi hem Türk köylüsüne hem de güvenlik güçlerine karşı acımasız eylemlerde bulunmuşlardı¹²⁴. Daltayan namıyla da meşhur olan Yani çetesi, Mütareke'nin akabinde Söke'nin Gülebeç ve At Burgazı köylerinde bir jandarmayı şehit ederken iki jandarmayı da yaralamışlardı. Yine Tomatçe köyü yakınlarında Söke eşrafından Ömer Ağa Zade Mehmet ağanın oğlu Ahmet Bey'i katleden katil de Yani'ydi. Söke Kaymakamlığından Aydın vilayetine gönderilen yazıdan öğrenildiğine göre Yani, nihayetinde 14 Nisan 1920 gecesi Söke'nin Tomatçe köyüne bir saat mesafede bulunan bir bahçe evinde gizlendiği sırada ele geçirilmişti¹²⁵.

Yunanistan'ın ve İtilaf Devletlerinin desteklerini sürekli olarak arkalarında hisseden Rum çeteleri, bölgede eşkıyalık faaliyetlerinde bulunurken çok farklı hile ve yöntemlere de başvurabilmekteydiler. Bir yandan Yunan ve İngiliz askeri elbiselerini giymek suretiyle Osmanlı güvenlik güçlerinin kendilerine karşı koymalarını önlemeye çalışırken; öte yandan da zeybek elbiseleri giyerek Müslüman ve Hıristiyan ahaliyi katledip, suçu Müslümanlara atmaktaydılar. Bu maksatla Yunanistan, İzmir ve havalisinde pek çok zeybek elbisesi tedarik ederek, bunların bir kısmını işgal mıntıkları dahilindeki Rum çetelerine dağıtırken, bir kısmını da işgal sahaları dışındaki Rumlardan fikirlerine hizmet edecek olanlara vermekteydi. İşte bu noktada Yunanistan, gerçekleştirmeyi tasarladıkları umumi taarruza mukabil olarak Hıristiyan ahalinin Türkler tarafından katledildiğini iddia edecekti¹²⁶.

Söke'yi işgal eden Yunan askerleri ilk etapta hemen Rumlara ve Ermenilere silah dağıtımında bulunmuşlardır. Söke'deki her Rum'un evi adeta cephanelik haline gelmiştir. Yerli Rumlar, Yunanlılarla iş birliği içerisinde bir taraftan bütün mağaza ve evleri yağmalarken, diğer taraftan da bir kısım Türk mahallelerini yakmış, civardaki İslam köylerinde korkunç zulüm ve işkencelerde bulunmuşlardır. Yunan Hükümeti Söke'yi soyup yağmalamak için Söke Belediye Başkanı Emolendi, Belediye üyesi Koço ve Mülkiye Müfettişi Kirkoru resmen göndermiş, Söke soygununu bu yerli Rum yöneticiler sevk ve idare etmişlerdir¹²⁷. Benzer hususlar İtalyan arşiv belgelerinde de yer almıştır. Söke'den İstanbul İtalyan Büyükelçiliği'ne çekilen telgrafta, işgal bölgesindeki Yunan vahşetinin, genişleyerek yayıldığı, Aydın'ın doğusundaki Köşk'te katliam yaptıkları ve katliamların sadece Yunan askerleri tarafından değil, Yunan

¹²² BOA. DH. EUM.AYŞ. 33/8.

¹²³ Parlak, a.g.e., 475.

¹²⁴ Güneş, a.g.e., 78.

¹²⁵ BOA. DH. EUM.AYŞ. 75/97.

¹²⁶ BOA. DH. KMS. 52/50.

¹²⁷ Hocaoğlu, a.g.e., 227-229.

yetkililerin izin verdiği ve yönlendirdiği yerli Rum çeteler tarafından da yapıldığı ifade edilmiřtir¹²⁸. Rum çeteleri, 30 Mayıs 1922 tarihinde Ağaçlı, Ferikler, Yoğurtçular ve Kızılcaköy'ü basarak yağmalamışlar, Kızılcaköy'ü civarında bir kadınla bir erkeği öldürmüşler ve üç kadına da tecavüz etmişlerdir. Efeler ve Badem köyleri arasında, Urlalı Süslüoğlu Kasap Hüseyin ile Kerim Ağa'nın damadı ve kardeşini katleden Rum eşkıyalar, Tahtalı köyünden de bir erkeği öldürmüş bir kadını da dağa kaldırmıřlardır¹²⁹. İtalya'nın Kuşadası muavin konsolosu Costa Sanseverino tarafından İzmir Başkonsolosuna gönderilen yazıdan öğrenildiğine göre ise, Haziran 1922 tarihinde Söke ve Kuşadası arasında bulunan Anya, Yayla, Caferli ve Akçaova köylerinin halklarına zulmetmiřlerdir¹³⁰. Köylerde öldürdükleri Müslümanların kafalarını keserek merkeze götüreren Rumlar, orada "Türk çeteleriyle yapılan çarpışmalarda ölü olarak elde edilen Türk çetecilerinin kafalarıdır" diye teşhir etmekteydiler¹³¹.

5 Eylül 1922 tarihinde Söke'yi yakarak çekilen Yunanlılar, işgal boyunca onlarla iş birliği içerisinde olan Rumları da beraberlerinde götürmüřlerdir¹³². Söke Kaymakamlığının 5 Eylül 1922 tarihli telgrafından öğrendiğimize göre, çekilme esnasında Yunanlılar tarafından Söke'deki Rumlara silahlar dağıtılmıştır. Son iki gündür Kuşadası'na çekilmekte olan Sökeli Rumlar ise bu silahları Kuşadası'ndaki Hıristiyanlara dağıtmışlardır. Yunanlılar işgal ettikleri her yeri boşaltırken yaptıkları gibi Söke'de de şehri yakmadan önce yerli Rumları erkenden haberdar etmiřlerdir¹³³. Çekilme esnasında Söke hükümet konağı yakılmamış fakat çarşı tamamen yakılmıştır. Çarşı civarındaki mahalleler ile Rum mahallesindeki büyük kiliseden çaya doğru uzanan cadde üzerindeki haneler ve İtalyan kumandanlık dairesi kısmen yakılmıřtır¹³⁴. Söke kazasında 1148 hanenin Yunanlılar ve işbirlikçileri olan Rumlar tarafından yakıldığı tespit edilmiřtir¹³⁵. Halkın varı yoğu, bütün serveti soygunlara yağmalara uğramış, canını kurtarmak isteyen ahali buldukları yerlerden kırsala doğru yönelince de düşman mitralyözleri ve süngüleriyle şehit edilmiřlerdir¹³⁶.

Söke'deki Rumlar gerek Büyük Harpte ve gerekse de Millî Mücadele döneminde sadece çetecilik faaliyetlerinde bulunmamışlar, aynı zamanda casusluk faaliyetinde de bulunarak başta Yunanlılar olmak üzere İtilaf Devletlerine bilgi taşımışlardır. Örneğin Söke'nin Yoran köyünden bir Rum, 12 Eylül 1921 tarihinde casusluk yaptığı iddiasıyla yakalanmıştır. Bunlar Millî Mücadele sonrasında işgallerin bitmesiyle beraber adalet önüne çıkarılarak mahkemelerde yargılanmışlardır. Yine Söke'nin Rum mahallesinden Yorgi oğlu Tabip Aleksi, "Yunanlılarla muhabere ve casusluk eylediği iddiasıyla" tutuklanırken aynı şekilde Koçarlı nahiyesine bağlı Yeniköy sakinlerinden Yorgi oğlu Dimestoklu da casusluk iddiasıyla tutuklanmıştır. Sonrasında suçu sabit görülerek dava dosyası Aydın Bidayet Mahkemesine gönderilmiřtir¹³⁷.

¹²⁸ Çelebi, "İtalyan Arşiv Belgelerinde...", 46.

¹²⁹ Hocaoğlu, a.g.e., 227-229; Turan, a.g.e., 181-183.

¹³⁰ Çelebi, "İtalyan Arşiv Belgelerinde...", 47.

¹³¹ Hocaoğlu, a.g.e., 228-229.

¹³² Turan, a.g.e., 183.

¹³³ Mustafa Tayla, *Batı Anadolu'da Yunan Mezalimi*, (Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 2001), 165-166. Hocaoğlu, a.g.e., 223-226.

¹³⁴ Anadolu'da Yunan Zulüm ve Vahşeti, 231; Tayla, a.g.e., 153.

¹³⁵ Anadolu'da Yunan Zulüm ve Vahşeti, 224.

¹³⁶ Tayla, a.g.e., 153.

¹³⁷ Sarı-şimşek, a.g.m., 976.

Büyük zaferden sonra Rum nüfusun çoğu Yunan ordusuyla kaçmış, kalanlar da mübadele ile Yunanistan'a göç etmiştir¹³⁸. Bununla beraber Söke ve çevresinde Rumların neden olduğu asayiş sorunları, önceki dönemlerle kıyaslanacak kadar olmasa da Cumhuriyetin ilk yıllarında bile zaman zaman ortaya çıkmıştır. Örneğin, 14 Aralık 1923 tarihinde Sisam Adası'ndan gelen yelkenli ve motorlu bir kayık Doğanbey sahili açıklarında o civarda bulunan devriye Türk müfrezesiyle çatışmaya girerken, ertesi gün sabahı yine ikinci bir kayığın bahsi geçen sahil açıklarında gözetlemelerde bulunduğu görülmüştür¹³⁹. Nitekim, 1924 yılı başlarında bile gazetelerde Rumların Sisam Adası'ndan gelerek Söke köylerine zarar verdiğine dair haberler yer alabilmektedir¹⁴⁰.

¹³⁸ Nejdet Bilgi, "Cumhuriyet'in ilk yıllarında İzmir Basınında Söke", *I. Uluslararası Aşağı Büyük Menderes Havzası Tarih, Arkeoloji ve Sanat tarihi Sempozyumu 15-16 Kasım 2001, Söke*, Editör: Adnan Öztürk, İzmir, (2002): 131.

¹³⁹ BOA. HR. İM.. 86/75.

¹⁴⁰ Bilgi, a.g.m., 137.

Sonuç

Osmanlı ülkesinin her tarafında görüldüğü gibi Aydın sancağında ve bu sancağın bir kazası olan Söke’de de gayrimüslimler, devletin bütün imkanlarından yararlanmışlar, idari, sosyal ve ekonomik hayatta oldukça aktif bir rol oynamışlardır. İncelediğimiz dönem içerisinde Söke kazasında nüfus çoğunluğunu Müslüman halk teşkil ediyor, ikinci sırada ise Rumlar yer alıyordu. Bununla beraber Aydın sancağı içerisinde Rum nüfusunun en yoğun olarak bulunduğu yer Söke kazasıydı. Bunlar; casusluğun yanı sıra askere alınan Rumların firarlarına destek Olma, ihtilal komiteleri ve çeteler oluşturma, istihbarat toplama, propaganda ve sabotaj gibi çok çeşitli faaliyetlerde bulunmuşlardır. Söke ve çevresi ise özellikle Sisam Adası’ndan gelen ve yerli Rumlarla iş birliği içerisinde faaliyet gösteren Rum çetelerinin saldırılarına maruz kalmıştır. Bunlar, Söke’nin köylerine saldırarak karakolları basmışlar, silah ve cephaneleri ele geçirdikleri gibi cinayetler işleyerek yöre halkının mallarını gasp etmişler, İslam ahalinin hayvanlarını alarak kayıklarla Sisam Adası’na kaçırmışlardır.

İzmir’in işgalinden sonra iyice şımaran Rumların terör faaliyetleri, Söke’deki İtalyan yönetimine rağmen varlığını sürdürmüştür. Söke, 21 Nisan 1920 tarihinde İtalyan birliklerinin ayrılmasından hemen sonra, Yunan askerleri tarafından işgal edilmiştir. Söke’yi işgal eder etmez yerli Rumlarla iş birliği içerisinde şehirdeki bütün mağaza ve evleri yağmalayan Yunanlılar, Türk mahallelerinden bir kısmını da yakmışlardır. Neticede tarihsel süreç içerisinde Osmanlı devletindeki Rum faaliyetleri bütün yönleriyle araştırılmaya ve tartişılmaya devam edecektir. Bu makalede Rumların, 17 Mayıs 1919’daki İtalyan işgalinden Yunanlıların Söke’yi boşalttıkları 6 Eylül 1922 tarihine kadar olan işgal döneminde Söke kazası ve yakın civarındaki faaliyetleri tasvir edilmiştir.

Kaynakça

Arşiv Kaynakları

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

BOA, Bab-ı Ali Evrak Odası (BEO.), 4598/344834-50, 59.

BOA, Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Asayiş Kalem-i (DH.EUM.AYŞ.), 8/105.

BOA, Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Asayiş Kalem-i (DH.EUM.AYŞ.), 12/59.

BOA, Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Asayiş Kalem-i (DH.EUM.AYŞ.), 14/39-2,3.

BOA, Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Asayiş Kalem-i (DH.EUM.AYŞ.), 33/8.

BOA, Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Asayiş Kalem-i (DH.EUM.AYŞ.), 66/3.

BOA, Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Asayiş Kalem-i (DH.EUM.AYŞ.), 68/30.

BOA, Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Asayiş Kalem-i (DH.EUM.AYŞ.), 73/98-2.

BOA, Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Asayiş Kalem-i (DH.EUM.AYŞ.), 75/97.

BOA, Dahiliye Nezareti İdare-i Umumiye Müdüriyeti (DH.İ.UM.), 19/1.

BOA, Dahiliye Nezareti İdare-i Umumiye Ekleri (DH.İ.UM. EK.), 53/51-1,5.

BOA, Dahiliye Nezareti İdare-i Umumiye Ekleri (DH.İ.UM. EK.), 53/130-2.

BOA, Dahiliye Nezareti İdare-i Umumiye Ekleri (DH.İ.UM. EK.), 88/1-342.

BOA, Dahiliye Nezareti Kalem-i Mahsus Müdüriyeti (DH-KMS.), 52/27.

BOA, Dahiliye Nezareti Kalem-i Mahsus Müdüriyeti (DH-KMS.), 52/32.

BOA, Dahiliye Nezareti Kalem-i Mahsus Müdüriyeti (DH-KMS.), 52/50.

BOA, Dahiliye Nezareti Kalem-i Mahsus Müdüriyeti (DH-KMS.), 52/69.

BOA, Dahiliye Nezareti Kalem-i Mahsus Müdüriyeti (DH-KMS.), 52/72.

BOA, Dahiliye Nezareti Kalem-i Mahsus Müdüriyeti (DH-KMS.), 53-2/73.

BOA, Dahiliye Nezareti Kalem-i Mahsus Müdüriyeti (DH-KMS.), 54/33-2,4,5,6,7,8,12,13,15.

BOA, Dahiliye Nezareti Kalem-i Mahsus Müdüriyeti (DH-KMS.), 56/1-1,3.

BOA, Dahiliye Nezareti Şifre Kalem-i (DH. ŞFR.), 95/135.

BOA, Dahiliye Nezareti Şifre Kalem-i (DH. ŞFR.), 99/222.

BOA, Dahiliye Nezareti Şifre Kalem-i (DH. ŞFR.), 100/143.

BOA, Dahiliye Nezareti Şifre Kalem-i (DH. ŞFR.), 107/5.

BOA, Dahiliye Nezareti Şifre Kalem-i (DH. ŞFR.), 626/168.

BOA, Dahiliye Nezareti Şifre Kalem-i (DH. ŞFR.), 630/9.

BOA, Dahiliye Nezareti Şifre Kalem-i (DH. ŞFR.), 649/34.

BOA, Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Kalem-i Hususi (EUM.KLH.), 4/34-14.

BOA, Hariciye Nezareti İstanbul Murahhaslığı (HR. İM.), 86/75.

BOA, Hariciye Nezareti Siyasi (HR.SYS.), 2709/15-46.

Kaynak Eserler ve İncelemeler

Aker, Şefik, 57. *Tümen ve Aydın Milli Cidali, I-II-III*, İstanbul: Matbaa-i Askeri, 1937.

Anadolu'da Yunan Zulüm ve Vahşeti (Matbuat Müdüriyet-i Vesaik-i Resmîyeye Müsteniden Kaleme Alınmış Garbi Anadolu'daki Son Yunan Fecayiiine Aid Risaledir), haz. Mustafa Zahit Öner, İstanbul: Matbuat ve İstihbarat Matbaası, Ankara 1338, Dün Bugün Yarın Yay., 2020.

Apak, Rahmi, *İstiklal Savaşı'nda Garp Cephesi Nasıl Kuruldu*, Ankara: TTK, 1990.

Aydinel, Sıtkı, *Güneybatı Anadolu'da Kuva-yı Milliye Harekâtı*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yay., 1990.

Bayar, Celal, *Ben de Yazdım, Millî Mücadeleye Giriş, VI*, İstanbul: Sabah Kitapları, 1997.

Berber, Ferhat, "Söke Kuva-yı Milliye'si", *Millî Mücadele'de Aydın Cephesi 3-Millî Mücadele'de Söke Cephesi ve Sökeli Cafer Efe Paneli 31 Mart 2006*, Aydın İli ve İlçeleri Kültür ve Eğitim Derneği Yay., Aydın 2007, 39-47.

Bilgi, Nejdî, "Cumhuriyet'in ilk Yıllarında İzmir Basınında Söke", *I. Uluslararası Aşağı Büyük Menderes Havzası Tarih, Arkeoloji ve Sanat tarihi Sempozyumu 15-16 Kasım 2001, Söke*, Editör: Adnan Öztürk, İzmir, (2002): 130-146.

Cemal Paşa, *Hatıralar*, haz. Alpay Kabacalı, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yay., 2017.

Coşar, Ömer Sami, *İstiklal Savaşı Gazetesi, C.I*, Milliyet Yay., 15 Mayıs 1919-8 Ekim 1919.

Çağbayır, Yaşar, *Söke*, İzmir: Ayma Matbaası, 1989.

Çakmak, Zafer, "Batı Anadolu'da (İzmir ve Havalisinde) Rumların Faaliyetleri (1919-1922)", Doktora Tezi, Fırat Üniversitesi, 2004.

Çakmak, Zafer, *İzmir ve Çevresinde Yunan İşgali ve Rum Mezalimi*, İstanbul: Yeditepe Yay., 2007.

Çelebi, Mevlüt, *İtalyan Arşiv Belgelerinde Anadolu'da Yunan Mezalimi (1919-1922)*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 2010.

Çelebi, Mevlüt, "İtalyan İşgal Bölgesi olarak Söke" *Millî Mücadele'de Aydın Cephesi 3-Millî Mücadele'de Söke Cephesi ve Sökeli Cafer Efe Paneli 31 Mart 2006*, Aydın İli ve İlçeleri Kültür ve Eğitim Derneği Yay., Aydın 2007, 65-71.

Elmacı, Mehmet Emin, "Sökeli Cafer Efe", *Millî Mücadele'de Aydın Cephesi 3-Millî Mücadele'de Söke Cephesi ve Sökeli Cafer Efe Paneli 31 Mart 2006*, Aydın İli ve İlçeleri Kültür ve Eğitim Derneği Yay., Aydın 2007, 49-57.

Genel Kurmay Başkanlığı; *Türk İstiklal Harbi: Batı Cephesi, I, 1. Kısım*, Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1994.

Genel Kurmay Başkanlığı; *Türk İstiklal Harbi: Batı Cephesi, II, 1. Kısım*, Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1994.

Gökbel, Asaf, *Millî Mücadele'de Aydın*, Aydın: Kolalı Matbaası, 2005.

Gökbel, Asaf ve Hikmet Şölen. *Aydın İli Tarihi (Eski Zamanlardan Yunan İşgaline Kadar)*, C.I. Aydın: Ahmet İhsan Basımevi, 1936.

- Gökbilgin, M.Tayyib, *Milli Mücadele Başlarken (Mondros Mütarekesi'nden Büyük Millet Meclisi'nin Açılmasına)*, İstanbul: Kronik Yay., 2018.
- Gün, İsmail ve Ahmet Özdemir. *Söke Tarihi ve Coğrafyası*. Aydın: CHP Basımevi, 1941.
- Halıcı, Şaduman, *Millî Mücadele'de Kuşadası ve Söke (1919-1922)*, İzmir: Yeniyo! Matbaası, 2009.
- Güneş, Günver, "Kurtuluş Savaşı'nda İşgal Döneminde Söke", *I. Uluslararası Aşağı Büyük Menderes Havzası Tarih, Arkeoloji ve Sanat tarihi Sempozyumu 15-16 Kasım 2001, Söke*, Editör: Adnan Öztürk, İzmir, (2002): 109-120.
- Güneş, Günver, "Yunan İşgalinin Söke ve Çevresinde Yarattığı Tahribat", *Millî Mücadele'de Aydın Cepheleri 3-Millî Mücadele'de Söke Cephesi ve Sökeli Cafer Efe Paneli 31 Mart 2006*, Aydın İli ve İlçeleri Kültür ve Eğitim Derneği Yay., Aydın 2007, 73-96.
- Halıcı, Şaduman, *Millî Mücadele'de Kuşadası ve Söke (1919-1922)*, İzmir: Yeniyo! Matbaası, 2009.
- Hocaoğlu, Mehmed, *Belgelerle Yunan Barbarlığı*, İstanbul: Berekat Yayınevi, 1985.
- Kitsikis, Dimitri, *Yunan Propagandası*, İstanbul: Meydan Neşriyat, 1963.
- Köstüklü, Nuri, *Millî Mücadele'de Denizli, Isparta ve Burdur Sancakları*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yay., 1990.
- Mccarthy, Justin, *Ölüm ve Sürgün*, Çev. Bilge Umar, İstanbul: İnkılap Yay., 1998.
- Mehmetefendioğlu, Ahmet, "İşgal Öncesinde ve İşgalde Söke'de Güvenlik", *Millî Mücadele'de Aydın Cepheleri 3-Millî Mücadele'de Söke Cephesi ve Sökeli Cafer Efe Paneli 31 Mart 2006*, Aydın İli ve İlçeleri Kültür ve Eğitim Derneği Yay., Aydın 2007, 29-37.
- Parlak, Türkmen, *İşgalden Kurtuluşa I Yunan Ege'ye Nasıl Geldi (İlk Günler)*, İzmir: İzmir Sosyal Hizmetler Vakfı Kültür Yay., 1982.
- Sanders, Von Liman, *Türkiye'de Beş Yıl*, Çev. Eşref Bengi Özbilen, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yay., 2018.
- Sarı, Muhammed ve Muttalip Şimşek, "Millî Mücadele Yıllarında Aydın Sancağında Gayr-i Müslimlerin Faaliyetleri", *Büyük Taarruzun 90. Yılında Uluslararası Millî Mücadele ve Zafer Yolu Sempozyumu 2-4 Ekim 2012, C.II*, Ankara, (2014).
- Serçe, Erkan, *İzmir ve Çevresi Nüfus İstatistiği 1917*, İzmir: Akademi Kitabevi, 1998.
- Smith, Michael Llewellyn, *Anadolu Üzerindeki Göz (İonian Vision)*, İstanbul: Hürriyet Yay., 1978.
- Sonyel, R. Salahi. "Hıristiyan Azınlıklar ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Dönemi", *Yeni Türkiye Dergisi*, 38/3-4(2001): 687-691.
- Süvari Yüzbaşı Ahmet, *Türk İstiklal Harbi Başında Millî Mücadele*, İzmir: Akademi Kitabevi, 1993.
- Taçalan, Nurdoğan, *Ege'de Kurtuluş Savaşı Başlarken*, İstanbul: Hür Yayın, 1981.
- Tansel, Selahattin, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, I, İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yay., 1991.
- Tayla, Mustafa, *Batı Anadolu'da Yunan Mezalimi*, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 2001.
- Tekeli, İlhan ve Selim İlkin. *Ege'deki Sivil Direnişten Kurtuluş Savaşı'na Geçerken Uşak Heyet-i Merkeziyesi ve İbrahim (Tahtakılıç) Bey*, Ankara: TTK, 1989.

Turan, Mustafa, *Yunan Mezalimi (İzmir, Aydın, Manisa, Denizli 1919-1923)*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yay., 2006.

Ülker, Necmi, “Mondros Mütarekesi Döneminde Aydın Vilayetinin Nüfusuna Dair Bir Belge”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C.V, (1990): 35-36.

Yalazan, Talat, *Türkiye’de Yunan Vahşet ve Soykırımı Girişimi (15 Mayıs 1919-9 Eylül 1922)*, I-II, Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1994.

XVI. Asır Osmanlı Ulemasında Siyaset - İlim İlişkisi: Birgivi Örneği

The Relationship of Politics and Science Among XVIth. Century Ottoman Ulema: The Example of Birgivi

Osman Cengiz
Dr. Öğretim Üyesi
Pamukkale Üniversitesi
Tarih Bölümü
cengiz.osman@hotmail.com
ORCID ID: 0000-0001-8143-5388

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type : Araştırma Makalesi
Geliş Tarihi / Received : 18 Eylül 2021
Kabul Tarihi / Accepted : 14 Ekim 2021
Yayın Tarihi / Published : 15 Ekim 2021
DOI Number : 10.21021/osmed.997217

Kaynak Gösterme / Citation

Cengiz, O. "XVI. Asır Osmanlı Ulemasında Siyaset - İlim İlişkisi: Birgivi Örneği". *Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, 13 (2021): 169-187.

XVI. Asır Osmanlı Ulemasında Siyaset - İlim İlişkisi: Birgivî Örneği

The Relationship of Politics and Science Among XVIth. Century Ottoman Ulema: The Example of Birgivi

Osman Cengiz

Öz

XVI. Asır, Osmanlı düşüncesinin klasik şeklini aldığı bir süreci kapsamaktadır. Osmanlılar İznik Medresesi ile birlikte Maverünnehir ve Mısır gibi ilmî havzalarla daha sıkı bir ilişki içinde olmuştur. XV. Asır sonrasında ise bilim ve düşünce alanında kendi kimliklerini kazandılar. XVI. asır alimi olarak Birgivî'nin, çağdaşları Ebussuûd ve Çivizâde'ye kıyasla ürettiği düşünce onun bürokrat olmamasıyla da ilgiliydi. Onun idareye mesafesi ve siyasete karşı olumsuz tavrı, çoğunlukla kassâm-ı askerlik vazifesi sırasında edindiği tecrübeye dayanmaktadır. Sokullu Mehmed Paşa'yı bazı meselelerde ikaz ettiği bilinmektedir. Siyaset ve ilim ilişkisinde onu öne çeken ana konu ise vasiyetsiz para vakfına itiraz etmesidir. Bu konuda Ebussuûd ile münakaşaya girmiştir. İlim tasnifinde ise Gazzalî'den etkilendiği anlaşılan Birgivî'nin Tarîka'daki tasnifi klasik sınıflamalardan farklılaşmaktadır. Kalam ilmine karşı temkinli yaklaşımı, tıp ilmini ve tedavi olmayı çok gerekli ve farz bulmaması şüphesiz ki onun zühd ve tasavvuf anlayışının yansıması olarak yorumlanabilir. Bu çalışma Birgivî Mehmed Efendi'nin Osmanlı idaresi ve ilmî birikime karşı tavrını ortaya koymayı ve ilk devirlerdeki ve ayrıca onun ilişkide olduğu ilmî çevredeki ulema-siyaset bağına değinmeyi amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Uleması, Birgivî, Ebussuûd, XVI. Asır Osmanlı Düşüncesi.

Abstract

XVI. The century covers a period in which Ottoman thought took its classical form. Along with the Iznik Madrasa, the Ottomans had a close relationship with scientific basins such as Transoxiana and Egypt. After the XV th. century, they gained their own identity in the field of science and thought. As a XVI th. century scholar, the thought that Birgivî produced compared to his contemporaries Ebussuûd and Çivizâde was also related to the fact that he was not a bureaucrat. His distance from the administration and his negative attitude towards politics are mostly based on the experience he gained during his service as a qassâm asqery. It is known that he warned Sokullu Mehmed Pasha about some issues. The main issue that draws him to the fore in the relationship between politics and science is his objection to the money foundation. He had an argument with Ebussuud about this issue. In the classification of science, Birgivî's classification in Tarîka, which is understood to have been influenced by Gazzali, differs from the classical classifications. His cautious approach to theology and his disapproval of medical science and treatment are undoubtedly positioned as a reflection of his understanding of asceticism and mysticism. This study aims to reveal Birgivi's attitude towards the Ottoman administration and scientific accumulation, and to approach the ulema-politics link in the scientific circle.

Keywords: Ottoman Ulema, Birgivi, Ebussuud, XVI. Century Ottoman Thought

Giriş: Siyaset ve Ulema

Osmanlı uleması ve ulema vezirler, devletin işleyişinde ilk devirlerden beri etkin bir rol üstlenmiştir. Özellikle ilk medresenin İznik'te Sultan Orhan tarafından kurulması ve buraya baş müderris olarak Davud Kayserî'nin atanmasından önce siyasetin bilimle olan serüveni çoktan başlamıştı. Osmanlılarda tadrîs, kazâ ve iftâ gibi alanların ayırımı ve protokol biçimleri Fâtih Sultan Mehmed'in teşkilat kanunnamesinde görülmektedir. I. Murad devrinde Bursa kadısına *kazasker* ünvanı verilmişti. Gelibolulu Mustafa Âlî, Molla Yegân'ın, Molla Fenârî'den sonra "*medrese ve fetvâ ve Bursa kazâsına mutasarrıf*" olduğundan bahsetmektedir¹. İstanbul'un fethinden sonra II. Mehmed, İstanbul kadısı ile kazaskerin görevlerini ayırmış² ve başkent müftüsü Fatih Kanunnamesi'nde *şeyhülislam ve ulemanın reisi* olarak anılmıştır³. Benzer biçimde Kanûnî döneminde de Ebussuûd Efendi başşehir müftüsü olarak ilmiyenin reisi ve kazaskerler onun ardında kalmıştır⁴. Fatih Sultan Mehmed, Çandarlılar gibi güçlü Türk ailelerine mensup vezirleri tasfiye etmiş onların yerine devşirmeleri geçirmişti. Fatih'in bu tasfiyesi siyasi alanla sınırlı kalmamış ve Çandarogulları'ndan hiç kimse ilmiye sınıfına sokulmamıştı⁵. Ulema, Osmanlıların sonraki yüzyıllarında gittikçe daha büyük bir ehemmiyet kazandı. Zira ulema sınıfı her kesim için bir meşruiyet aracıydı. Padişahın fermanı, fetva ile güçleniyor; isyanlar ve darbeler dahi fetva ile meşrulaşıyordu. XVI. asra kadar çoğunlukla fetva, fermanla bağımsız iken bu yüzyılda Çivizade'nin para vakfını yasaklayan fetvası için hatt-ı hümayun çıkartması ve Ebussuûd'un *Maruzât*'ının fermanla tatbikinin sağlanmasında olduğu gibi fetvanın, ferman ile genel bir uygulama haline getirilmesine dair örnekler vardır⁶. XVII. yüzyıla kadar daima yükselen trentte bir nüfuza sahip olan ulemanın, bu yüzyılda siyasi gücü hissetme ve kullanma temayülüne girdiği anlaşılmaktadır. Zira bu dönemde ulemanın siyasete olan ilgisinin fazlalaştığı gözlenmektedir. I. Ahmed'le başlayan süreçte her zümre kendi güç ve etki alanını kuvvetlendirmek için ulema ile sıkı bir ilişki içine girmiştir⁷. Başarılı olan isyanlardan sonra asiler ve darbeciler, kendi hayatlarını garantiye almak gayesiyle önde gelen ulemanın imzalarının bulunduğu hüccetler hazırlamıştı. Bu geleneğin ilk defa II. Bayezid döneminde başladığı ve sonraki isyanlarda da icra edildiği kaydedilir⁸.

Osmanlılarda coğrafya, tıp ve matematik gibi alanlardaki bilimsel gelişmeler, XVI. yy. sonrasında da devam etmekte ve Avrupa takip edilmekte ise de Avrupa'dakine benzer bir ilişki ağının Osmanlı'da bulunmaması bir yana, Avrupa'daki değişimin, *memalik-i mahrûse*'de gerçekleşmemesinin sebepleri farklıydı⁹. Avrupa'da bilim üretimi ve bilimsel faaliyet öncelikle burjuva ve onun biriktirip temin ettiği sermaye ile sıkı ilişki içindeydi. Burjuvanın, desteklediği bilimsel çalışmanın ürünü olan ve sonraları patent ve telif hakkına sahip olacak olan *imtiyazlı bilgi* vasıtasıyla elde ettiği kazanç, kraliyetin karşısına daha güçlü çıkmasını ve onunla masaya oturmasını temin etmişti. Böylece, bilimsel gelişme, birikmiş sermaye ve merkezi yönetim, arasında ortaya çıkan bu üç taraflı ilişki, çoklu menfaatlerin güdülenmesiyle hızlı bir değişim ve dönüşüme neden oldu. Osmanlı ülkesindeki bilimsel çalışmalar ise özellikle XVI. asırdan sonra

¹ Gelibolulu Mustafa Âlî, *Kühû'l-ahbâr*, Tıpkı Basım, (Ankara: Kültür Bakanlığı, 2009), 82a.

² İlber Ortaylı, *Hukuk ve İdare Adamı Olarak Osmanlı Devleti'nde Kadı*, (İstanbul: Kronik Yayınları), 2016, s. 25.

³ Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri*, I (İstanbul: Fey vakfı, 1990), 318.

⁴ İlber Ortaylı "Kadı" *TDV İslam Ansiklopedisi*, XXIV, 70.

⁵ Yücel Öztürk "Osmanlı Klasik Sisteminin Teşekkülü ve Çözülüşü" *Türkiye Günlüğü*, Sayı 58, Kasım-Aralık, 1999, (133-149), 137. Ayrıca bkz. Hüseyin Yılmaz, "Osmanlı Tarihçiliğinde Tanzimat Öncesi Siyaset Düşüncesine Yaklaşımlar" *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, Cilt 1, Sayı 2, 2003, (231-298), 289-290.

⁶ Krş. İnalçık, *Kuruluş ve İmparatorluk Sürecinde Osmanlı: Devlet Kanun, Diplomasi*, (İstanbul: Timaş Yayınları, 2019), s. 58; Mumcu, *Osmanlı Devleti'nde Siyasetin Katli*, (İstanbul: Phoenix Yayınları, 2017), s. 92-96.

⁷ Bu durum, siyasi tavır üzerinden ulemanın farklı taraflarda yer almasına ve onların siyasi mücadele içinde yıpranmasına neden olmuştur. Bkz. Mehmet İpşirli, "Osmanlı Uleması" *Osmanlı*, VIII (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999), s. 71.

⁸ Erhan Afyoncu, Ahmet Önal ve Uğur Demir, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Askerî İsyenlar ve Darbeler*, (İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2016), s. 29.

⁹ Krş. Ekmeleddin İhsanoğlu "Osmanlı Bilimine Toplu Bakış" *Osmanlı*, VIII, 21-23.

hem sermaye birikiminden hem de merkezî yönetimin teşvik ve güdümünden bağımsız gelişmiş ve önceki asırlardakine benzer bir gelenek oluşturamamıştır. Zira siyaset ve devlet perspektifi XVI. yy. sonrasında içe kapanmaya başlamış; kelim, fıkıh ve tasavvuf birlikteliğinde aklı yetkinliği temel alan refleksi, bu bilimlerin ayrışmasıyla statik din anlayışını artırmıştı. Esasen bu durumun, ilmî ve fikrî zihniyet problemi olduğu aşikardır. Böylece Osmanlılar, siyaseten *din ve bilim* veya *vahiy ve akıl* arasında tercih yapmak gibi XVI. asrın ikinci yarısına kadar klasik dönemde hiç denenmemiş bir tecrübeyi yaşadılar. Bununla birlikte XVIII. yüzyıl ve sonrasında Avrupa'ya ait bilgi ve bilimler, toplumsal sorunlara bir çözüm çabası olarak değil devletin bekasına hizmeti açısından dikkat çekmiş ve ithal edilmiştir¹⁰.

Şah İsmâil'in Anadolu'daki faaliyetlerini yoğunlaştırdığı bir süreçte Yavuz Sultan Selim'in Sarıgörez/Sarıgürz Nüreddin Efendi'den aldığı fetva¹¹ ve Kemalpaşazâde'nin *Risâle fi tekfiri'l-revâfız* gibi eserleri¹² ayrıca Şeyhülislâm Ebussuûd Efendi'nin verdiği fetvalar, dönemin siyasi hassasiyet noktalarına işaret etmektedir. Ebussuûd Efendi'nin kızılbaşlarla ilgili vermiş olduğu fetvanın içeriği¹³ Kemalpaşazâde'nin fetvaları ile benzerdir. Ebussuûd Efendi, kızılbaşların İslâm'ı hafife aldıkları, haramı

¹⁰ Dolayısıyla bilimle uğraşan kimse ve kurumların, daha çok siyasî kimlik taşıyıcıları (Encümen-i danîş ve Meclis-i maârif-i umumiye üyeleri, Said Halim Paşa, Prens Sebahattin vs.) bilim-merkezî yönetim ilişkisini güçlendirse de sermaye birikimi üzerinden işleyen ticaret-bilim ya da kar-merak ortaklığının yeri, Osmanlı'da hala boş durmaktaydı. Korkut Tuna "Osmanlı Batılılaşma ve Bilimler" *Osmanlı*, 8/56-57. Günümüzde de benzer bir durumun devam ettiğini söylemek yanlış olmamalıdır. Zira bugün bizler Avrupa'daki gelişmelerden haberdarız. Neyi nasıl yaptıklarını da biliyoruz. Buna rağmen benzer bir altyapıyı ve Ar-Ge sistemini kurmakta bazen gönülsüz oluyoruz.

¹¹ Yavuz Dönemi (1512) Şeyhuşlislâmı Sarıgörez'e ait fetva metni şöyledir: "Müslümanlar bilün ve âgâh olun, şol tâyife-i Kızılbaş ki reisleri Erdebilöğlü İsmail'dür Peygamberimizün aleyhi's-salât ve's-selâm şerâfatını ve sünnetini ve din-i İslam ve ilm-i dini istihfâf ettikleri ve dahî Allahü Teâla haram kıldığı günahlara helaldür didükleri ve istihfâfları ve Kur'an-ı azîmi ve Mushafı ve kütüb-i şerâti tahkîr idüb oda yakdukları ve dahi ulemâyâ ve sülehâyâ ihânet [اهانت—tahkir?] idüb kırub mescidleri yıkdukları ve dahi reisleri laîni ma'bud yerine koyub secde itdükleri ve dahi Hazret-i Ebîbek'e radiyallahu anh ve Hazret-i Ömer'e radiyallahu anh söğüb hilafetlerini inkâr itdükleri ve dahi peygamberimizün hatunu Ayşe anamıza (radiyallahu anhâya iftira idüb) söğdükleri ve dahi aleyhi's-salât ve's-selâm şer'ini ve din-i İslâmı götürmek kasdın itdükleri bu zikr olunan ve dahi bunların emsâl-i şer'e muhalif kavilleri ve fiilleri bu fakir bâkî ulema-yı dini İslam katlarında (tevâtürle) malum ve zahir olduğu sebebden biz dahi şeriatün hükmi ve kitaplarımızın nakli ile fetvâ verdük ki ol zikr olunan tâyife kâfirler ve mühlidlerdür ve dahi her kimse ki anlara meyl idüb batıl dinlerine razı ve muâvin olalar anlar dahi kâfir ve mühlidlerdir bunları kırub cemaatlerin dağıtmak (cemi Müslümanlara) vâcib ve farzdur. Müslümanlardan ölen saîd ve şehîd cennet-i a'lâdadur ve anlardan ölen hor ve hakir cehennemün dibindedür. Bunların hali kâfirler halinden eşedd ve ekbahdur. Zira bunların boğazladukları ve dahi saydıkları gerekse doğanla ve gerekse ok ile ve gerekse kelb ile olsun murdardur ve dahi nikâhları gerekse kendülerden ve gerekse gayrden alsunlar batıldur ve dahi bunlar kimseden miras yemek yokdur ve (bir nahiye ehli ki bunlardan ola) Sultan-ı İslam eazzellahu ensârahu için vardur ki bunların (ricallerin katl idüb) mallarını ve nisalarını ve evlatlarını guzât-ı İslam arasında kismet ile ve bunların ba'de'l-ahz tevbelere ve nedametlerine iltifat ve itibar olunmayub katl oluna ve dahi bir kimse ki bu vilayette olub anlardan idüğü biline veyahut anlara giderken tutula katl oluna ve bi'l-cümle bu tayife hem kâfirler ve mühlidlerdür ve hem ehl-i fesadur. İki cihetten katilleri vacibdür Allahumme'n-sur men nasara'dîn, ve'hzul men hazele'l-müslimîn. El-Müftî ez'afü'l-ibâd Hamza el-fakîr eş-şehîr bi-Sarugörez" Topkapı Sarayı Müzesi Aesjivi, nr.6401, M. C. Şehabeddin "Tekindağ, Yeni Kaynak ve Vesikaların İşığı Altında Yavuz Sultan Selim'in İran Seferi" *İÜ Edebiyat Fak. Tarih Dergisi*, c.XVII, s.22, Mart, 1967, 54-55. Ayrıca bkz. Mehmet Özkan, Balıkesirli Bir Osmanlı Alimi: Sarı Gürz Nureddin Hamza Efendi (ö.928/1522) ve el-Murtazâ Adlı Eseri", *Milli Mücadele'nin 100. Yılında Kuva-yı Milliye Şehri Balıkesir Uluslararası Sempozyumu Bildiri Kitabı* (19-22 Eylül 2019), Editörler: Prof. Dr. Zeki Çevik, Prof. Dr. Kamile Gülüm, Prof. Dr. Birsnel Oruç Aslan, Arş. Gör. Hasret Ulusoy Yıldırım, Balıkesir Büyükşehir Belediyesi Kent Arşivi Kültür Yayınları No: 16/2, Nisan 2020, c.II, s. 504.

¹² Vejdi Bilgin, *Fakih ve Toplum –Osmanlı'da Sosyal Yapı ve Fıkıh*, (İstanbul: İz Yayınları, 2003), s. 128-130.

¹³ "Ol zalimler Kur'an-ı Azîm'i şeriat-ı şerîfeden İslâmı tahfif eylemekle ve kütüb-i şer'iyye-i tahkir edüb oda yakmak ile ve ulemâ-i dinî ilimleri için ihanet edüb kırmak ile ve reisleri olan fâcir me'lûni ma'bud yerine koyub ana secde eylemekle ve dahi hürmeti nusûs-ı kat'iyye ile sabit olan muharremât-ı diniye-i istihlal etmekle ve Hazret-i Ebîbek ile Hazret-i Ömer'e radiyallahu anhumaya la'n eylemekle kâfir olduklarından sonra Hazret-i Aişe-i sıddıkanın radiyallahu anhâ berâeti ve nezâheti bunca âyât-ı azîme nâzil olmuş iken anlara itâle-i lisan eylemekle Kur'an-ı Kerîm'i tezkîb edüb kâfir olduklarından gayri Hazret-i Risâletin sallallahu aleyhi ve sellem cenab-ı azizlerine şîn getürdükleri ile sebb-i nebi eylemiş olub cumhûr-i ulemâ-i a'sâr ve emsâr icmâ'i ile katilleri mübah olub küfürlerinde şek edenler kâfir olurlar" Pehlül Düzenli, "Osmanlı Hukukçusu Ebussuûd Efendi ve Fetvaları", Doktora Tezi, Selçuk Üniv.ersitesi, 2007, s. 146.

helal saydıkları için Ehli Sünnet dışı sapık fırkalardan biri saymış ve öldürülmelerini helal görmüş¹⁴ ve onlarla savaşarak bu uğurda şehit olmanın *gazâ-i ekber ve şehâdet-i azîme* olduğunu vurgulamıştır¹⁵. Osmanlı'da *Şeyhlikten şahlığa geçme* heves ve arzusu fark edilen veya böyle yorumlanan bazı âlimler, devlet tarafından siyasî tehdit olarak algılanmışlar¹⁶ bu sebeple Gülşenî, Hamzavî ve Bayramî gibi ekollere bağlı batınî ve ibahî görüşlere sahip kabul edilen bazı mutasavvıflar mühlid veya zındık olmakla itham edilmişler veya takibata uğramışlardı¹⁷.

Ebussuûd, *kadı*'nın hükmünün tartışılmasını veya onun aldığı kadılık ücretlerinin dile dolanmasının siyaseten mazur görmemiştir. Zira bu tavır, devlette karşı bir zaaf oluşturacak ve otoriteyi sorgulatacak bir teşebbüs olarak konumlanmaktadır. Usulüne uygun görülmüş bir davadan sonra tarafların fazladan hucdet istemeleri üzerine her bir kâğıt için ayrı ücret almanın makul olduğunu "*haram denilmez, kağıd mülkî olub bey' etmiş olur*" diyerek cevaplamış ardından ise "*Bu surette bazı kimesler kadıya, senin ziyade hucdet için aldığın rüşvetdir. Alınan akçe kanundan ziyadedir haramdır, dese haramdır diyen zeyde şer'an ne lazım gelir? Sorusuna "Helale haram demiş olur, (kâfir olur)"*"¹⁸ şeklinde cevap vermiştir. Osmanlı Devleti'nde müftüden fetvâ ve kadıdan hüccet almak için "*akçe ödenmesi*" yerleşik bir uygulamadır¹⁹.

¹⁴ Ebussuûd'un Kıbrıs Seferi, kızılbaşlar ve Şehzade Bayezid ile ilgili fetvaları bu dönemde siyasî alanda ulemanın rolüne verilebilecek örneklerdendir. Bkz. Abdullah Demir, *Şeyhülislam Ebussuûd Efendi: Devlet-i Aliyye'nin Büyük Hukukçusu*, s. 64-70; Imber, *Şeriatın Kanuna*, s. 96.

¹⁵ Düzdağ, *Ebussuûd Efendi Fetvaları Işığında 16. Asır Türk Hayatı*, (İstanbul: Enderun Kitabevi, 1983), 109 (f.479).

¹⁶ Melamî şeyhlerin mehdîlik davalarında bu durum açıkça görülür. Ocak, *Osmanlı Sufiliğine Bakışlar*, s. 168-173. Ayrıca bkz. Ocak, *Yeniçağlar Anadolu'sunda İslam'ın Ayak İzleri-Osmanlı Dönemi*, s. 72-81.

¹⁷ Bu noktada Çivizâde'nin kaleminden çıkan şu satırlar mühimdir: *Şeyh İbrahim müridlerinin besmele ile zebh etdikleri şer'an helal midir? El-Cevab: Fî zamaninâ meşhur olan Şeyh İbrahim, Mısır'da fevt olup, Mederese-i Müeyyediye kurbunda defn olunmuştur. Ânin halin, tafsil üzere bilip, âna mürid olan zındıktır, milleti yoktur, zebîhası hükm-i meyyitedir, helal olmaz. Şeyh Mehmed*¹⁷. "*Zeyd-i âlim, "fî zemâninâ meşhur olan Şeyh İbrahim müridleri Yahûdî tâifesinden küfürde eşedir. Zîrâ bunlar Rasulullah sallallahu aleyhi ve sellem nübüvvetine ve hem fazlına münkirlerdir. Ammâ Yahûdî tâifesinin ba'zı, Hazret-i Rasûlün nübüvvetine münkir, fazlına mu'terifdir. Ve ba'zı hem nübüvvetine ve hem fazlına mu'terifdir, "lakin nübüvveti Arab'a mahsustur" der" dese şer'an Zeyd'e ne lazım olur. El-Cevap: Nesne lazım olmaz. Çivizâde. İbnü'l-Edhemî, Mecmûa-i fetâvâ, Süleymaniye Ktp. Atif Efendi Kütüphanesi, 2835. vr. 9a. Bu mesele sonradan Ebussuûd'a şu şekilde sorulmuştur: A'zam-ı ulemâ-i dîn ve a'lem-i fuzelâ-i râh-i yakîn, bu mesele tahkikinde ne buyururlar ki: Zeyd dese ki "Mısır'da, câmi'i Müeyyediye kurbunda medfûn olan Şeyh İbrâhim Gülşenî ve ana mürid olanlar ve itikad edip muhabbet eyleyenler külliyyen mühlidlerdir ve zındıklardır. Merhum Çivizâde fetvâsı bu hususta bize kâfidir. Anların imâmetleri câiz değildir ve anlara itikâd eylemek hatâdır ve ana mensub olanlar dâll ve mudill ve zebîhaları haramdır" dese, Amr mukâbelede dese ki "bu sözü mutlak söyleme, beyt: Sırr-ı dil[râ] her bende-i hodâ nemîdâned / Hod-râ to der-în miyâne enbâz mekon! [Her Tanrı kulu gönül sırrını bilmiyor. Kendini sen, bu arada ortak yapma!] "hel şekakte kalbehû" hadîs-i şerîfiyle amel evlâdir. Bu kavmin küllîsi sen dediğin gibi değildir. Zîrâ Şeyh İbrâhim'i gördüm, mirâren nasihatını dinledim. Ol aziz Ehl-i sünnet itikâdî üzere idi ve âbid ve zâhid ve ehl-i takvâ ve hak yolunda âşık ve sâdik idi. Ve Müslümanları hevâ-i nefse tâbî' olmadan nehy edip, şer'-i serîf muktezâsı ile amel eyleyip, selef-i sâlihîn tarîki üzere halkı doğru yola irşâd eylemekte cidd ü himmetin sarf eder kimse idi. Hattâ Pâdişâh hazretleri (zâdellâhu umrahû) cânibinden ol azizi Mısır'dan İstanbul'a getirdiler, ahvâli kemâ yenbağî tafahhus olunup cemî-i etvârî şer'-i şerîfe muvâfık bulunmuştur. Çivizâde yalnız ânin hakkında bed-gümân olmamıştır, Şeyh-i ekber Şeyh Muyiddin-i Arabî ve Şeyh Ömer İbnü'l-Fârız ve Molla Hudâvendigâr (kaddesallahu esrârahum) ve sâir meşâyihden çok kimselere sû-i zan etmiştir, anın re'yi bize delil olmasa olur, zirâ mutlak söyleyip, selb-i küllî eylemiştir. Bu tâifenin içinde hod zâhiri ve bâtını şer'-i şerîfe muvâfık, sünni ve dindar ve ehl-i sülûk ve perhizkâr nice 'âbid ve zâhid ve âlim ve nâsih mü'min ve müttaki kimseler vardır. Ve anlara itikad edip muhabbet eden Müslümanlar hadden birun ve adeden efzundur. Eğerci ol azize mensub, geçinenlerin arasında mülâhide var ise, anlara ne itibar, şeyh İbrâhim kendi ârif ve kâmil ve vera' ve takvâya ve ilm-i ma'rifete mâil olmakla, mürid olanlarda akidesi pâk kimseler çok ve zâhirî şer'a muhâlif kavilleri ve fiilleri olmayan halîfelerine ve muhiblerine ve müridlerine sû-i zan etmek lâyük değildir" dese, bu hususta Amr'ın sözü Şeyh İbrâhim ve ana mensub olanlar bi'l-küllîye tarîk-i sedâddan ve istikâmetten ma'zûl müdür, bu hususta re'y-i sâibiniz ne vechiledir? Şâfi Cevab buyurup, indallah me'cûr ve müsâb olası. El-cevap: Ehl-i sünnet ve'l-cemâat itikadî üzere olup şer'-i şerîf muktezâsınca amel edip selef-i sâlihîn tarikine sâlik olan¹⁷ kâinen mâ kân makbuldür. Şeyh İbrâhimlidir demekle onlara dahl ve taarruz câiz değildir" Düzdağ, *Age*, s. 192-193.*

¹⁸ Ebussuud, *Duâname-i Ebussuûd*, İBB, Atatürk Kitaplığı, Belediye, K0792, 14b.

¹⁹ Atçıl, *Procedure in the Ottoman Court and the Duties of Kadis*, 20. Onun bir devlet adamı ve dost olarak Kanunî ile yakınlığı, Süleymaniye Camii'nin temeli atılacağı zaman (27 Cemâziyelevvel 957 Cuma/13 Haziran 1550) Kanûnî'ye refakat ederek ilk temel

Ebussuûd'un fetvalarıyla hukuku daha işlevsel ve devlete daha faydalı kılmaya çalıştığı bilinmektedir²⁰. İşte tam bu noktada fikhî metinlere aykırı görülüp meşruiyetine fetva verilen bazı uygulamalar, özellikle Ömer Lütfi Barkan tarafından *şer'ileştirme* olarak yorumlanmıştır. Esasında yapılan işlem, devletin öteden beri sürdürdüğü bir uygulamanın veya önceden ortaya çıkmayıp belli bir zaman sonra devletin yürürlüğe koymak istediği uygulamalara Şeyhülislam fetvasıyla meşruiyet kazandırılmasıdır. Bu çerçevede sorunun, fikhî metinlerin veya “şer’î algının” istediği biçimde değil Osmanlı Türk-Moğol geleneğinin arzu ettiği biçimde çözümlendiği kaydedilmiştir. Bu yoruma göre burada bir şer’ileştirme değil aslında *örfileştirme* söz konusudur. Bu takdirde Osmanlı'nın, geleneksel fıkıh anlayışına uymadığı fakat onu kendi tevarüs ettiği siyasî tarihî mirasa uydurduğu yorumu yapılabilir²¹. Bu duruma kardeş katli²², para vakıfları, yargıdaki işkence biçimleri vs. misaller çokça verilen örnekledendir²³.

Siyaset ve ulema ilişkisi itibarıyla XVI. yüzyılın kanun düzenlemelerinde bürokrat ulema kimliği bakımından iki isim öne çıkmaktadır: Şer’î hukuk sahasında Ebussuûd ve örfî hukuk sahasında ise Celalzâde Mustafa Çelebi²⁴. XVI. yüzyılda bir nişancıda aranan başlıca iki özellik, resmî yazışmaların inşasında ustalık ve devlet kanunlarında uzmanlıktır. Yirmi üç yıl aralıksız olarak nişancı olan Mustafa Çelebi bu vasıfları haizdir²⁵. Çivizâde'nin bazı fetvaları, hukuk-siyaset ilişkisine atıf yaparak toplumsal kaos ve adalet bağına kurma biçimini gösterdiği gibi, bu ilişkiyi yorumlama şeklini de yansıtır. Bu metinlerde

taşını, gelenek olduğu üzere mihrap duvarının yükseleceği yere yerleştirmesiyle de örneklenebilir. Selçuk Mülayim “Süleymaniye Camii ve Külliyesi” *DİA*, 38/114; Cavid Baysun “Ebüssuûd Efendi” *İA*, 4/93. Kanûnî'nin, Sigetvar seferinde iken, İstanbul muhafızı İskender Paşa ile birlikte idâreye nezâret etmesi için İstanbul'da bıraktığı Ebussuûd Efendi'ye duâ talebinde bulunduğu meşhur mektup ise şöyledir: “*Hâlda hâlâdaşum sinde sindaşum âhîret karındaşum tarîk-ı hakda yoldaşum Monlâ hazretlerine du'â-yı bîhadd iblâğından sonra nedür hâlünüz ve nicedür mizâc-ı lâzîmü'l-îmtizâcunuz sıhhat u 'âfiyetde midür. Hazret-i Hakk celle şânuhû hizâneyi hafiyyesinden kemâl-i kuvvet ve nihâyetde selâmet müyesser eyleye. Niyâz olunur ki evkât-ı müteberrikede bu muhlislerini kalb-i şerîflerinden iz'âc itmeyeler ola ki küffâr-ı hâksâr münhezim ü mükedder ola 'asâkir-i İslâm mansûr u muzaffer olup rızâ-yı ilâhîye muvâfık 'amel ola. Summed-du'â bende-yi Hudâ Sultân Süleymân” Abdülkadir Dağlar, “Türkçe Mektupları Işığında Ebussuûd Efendi'nin Beşerî Münâsebetleri”, *Osmanlı Araştırmaları / The Journal of Ottoman Studies*, XLI (2013), 279-320, s. 292.*

²⁰ Joseph Schacht, *İslam Hukukuna Giriş*, çev. Mehmet Dağ-Abdülkadir Şener, (Ankara, 1986), s. 98.

²¹ Bunun belki de en dikkat çeken örneği hanedan üyelerinin öldürülmesi meselesidir: “Genel olarak isyan eden hanedan üyeleri öldürülürler. Bununla beraber ağır bir suç işlemedikleri takdirde hanedan üyelerinin katledilmemeleri son derece dikkate değer. Türk-İslam devletlerinde suçsuz hanedan üyelerinin öldürülmesi bilhassa Anadolu Selçuklularında geniş ölçüde görülmeğe başlamıştır”. Mumcu, *Osmanlı Devleti'nde Siyaseten Katl*, s. 169. Ayrıca bkz. s. 174.

²² Timur'un “hanedan üyelerinden birisinin tahtta hak iddia etmesi (yani isyan etmesi) durumunda, bu görüşünden vazgeçinceye kadar hapsedilmesini emretmesi” gibi farklı uygulamalar da olmuştur. İlgili hüküm şöyledir: “*Emrettim ki eğer öz oğullarımdan herhangi biri saltanat talebinde bulunarak başkaldırırsa, onu vurup-dövüp öldürmeye veya azalarından birine zarar vermeye kimse cüret etmesin. Lakin bu yolundan geri dönünceye kadar onu tutuklukta saklasınlar ki bu iş halk içinde bozgunluğa yol açmasın*”. Timur'un *Günlüğü: Tüzükât-ı Timur*, İstanbul, 2014, 92; Cüneyt Kanat, *Ortaçağ Türk Devletlerinde Suç ve Ceza*, (İstanbul: Küre yayınları), 2017, s. 61. Bununla birlikte A. Ahat Andican, *Tüzükât-ı in iç metin tutarsızlıkları ve diğer kaynaklarla bazı uyumsuzlukları sebebiyle Timur'a ait olmadığı ve on yedinci yüzyılda kaleme alındığı vurgusunu da buraya not edelim. A. Ahat Andican, “Tüzükât-ı Timurî Gerçek mi ve Geçerli bir Birincil Tarihî Kaynak Olarak Kullanılabilir mi?” *Türkiyat Mecmuası*, c. XXVII, 2, 2017, 33-83. Bununla birlikte İnalçık'ın görüşü şudur: “Kim toplamış olursa olsun Tüzükât-ı Timurî gibi eserler eski Türk-Moğol devlet geleneği ile ilişkilendirilebilir.” İnalçık, *Osmanlı'da Devlet, Hukuk, Adalet*, s. 58.*

²³ Tartışılan diğer başlıklar ve modern tartışmalar için bkz. Muharrem Midilli, “Klasik Osmanlı Hukukundaki Şer'-Örf Ayrımına Dair Modern Tartışmalar”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, Cilt XII, Sayı 23, (2014), 33-48

²⁴ Mehmet Akif Aydın “Ceza” *TDV İslam Ansiklopedisi*, VII, 481.

²⁵ *Peçevî Tarihi*, haz., Bekir Sıtkı Baykal, I (Ankara: Kültür Bakanlığı yayınları, 1992) 34. Ferman, menşur, nâme gibi padişah adına çıkarılan yazılarda Celalzâde'nin kullandığı hitaplar ve ifade biçimleri, en az XVII. yüzyılın ilk çeyreğine kadar Osmanlı bürokrasisinde örnek tutulmuştur. Snjezana Buzov'un ifadesiyle Kanunî devrindeki çalışmalar bir “*tedvin (compilation), tahkim (consolidation) ve tanzim (systematization)*” düzeyine ulaşmış bu da Celalzade Mustafa'nın Ebussuûd ile birlikte üstlendiği bir vazifeydi. İkisinin çabaları sayesinde kanunun hazırlanması ve uygulanması, Osmanlıların egemenlikle ilgili düşüncelerinin önemli bir ilkesi haline gelmişti. Kaya Şahin, *Kanunî Devrinde İmparatorluk ve İktidar: Celalzade Mustafa ve 16. Yüzyıl Osmanlı Dünyası*, çev. Ahmet Tunç Şen, (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2014), s. 255.

mahkemenin dokunulmazlığına, sultanı temsil eden kadının²⁶ saygınlığına gösterilmesi gereken özeni; meclis-i şer'a yapılmış bir saldırının en ağır biçimde cezalandırılacağı; ilmin âlimin yüceliğine yapılan atfı ve bütün bunlarla dinin sıkı ilişkisinin vurgulandığını görmekteyiz²⁷. Çivizâde, askeri devletin bir rüknü olarak görür ve ona saygısızlık edilmesine müsaade etmez²⁸. Çivizâde, dört halifeden Hz. Ali'yi daha fazla sevdiğini söyleyen kişiye “*nesne lazım gelmeyeceğini*” söylerken, devlet politikasının aksine Şîi-Safevî münakaşasına çekilebilecek bir konuyu, şaşırtıcı biçimde yumuşak karşıladığı söylenebilir²⁹.

Esasen sadece fakihler değil özellikle tarihçiler de siyasetin merkezinde yer almışlardı. Fatih'in fetihlerini kaleme alan Tursun Bey, eserine “Sana Zülkarneyn'i [onun tarihini] soruyorlar. De ki: Size onun yaşadıklarını anlatacağım”³⁰ ayetiyle başlayarak II. Mehmed'i *Cihan hükümdarı* manasını taşıyan Zülkarneyn ile ilişkilendirmişti³¹. Tursun Bey'in siyâsî güç ve dinî misyonu birleştiren ve peygamberliği ihtilâflı bir karakter olan Zülkarneyn ile giriş yapmayı, Hz. Süleyman'a tercih etmesi, şüphesiz ki onun hükümdarlık yönünün ağır basması ve Fatih Sultan Mehmed ile daha çok uyuşmasıydı. “Yeryüzünde bir halife yaratacağım” ayetini zikreden Tursun Bey böylece retorik olarak, Kur'an'ın meşru saydığı siyâsî ve askerî *mülk* yani hâkimiyet fikrini, Fatih'in şahsına izafe ediyordu. Başka tarih ve ahlak metinlerinde olduğu gibi Tursun Bey'in de Zülkarneyn'e bahis açması, Osmanlılar'ın düşünce dünyasının siyaset anlayışına atfı yaparak *Peygamber Şeriatı* ile *Padişah Fermanı* arasındaki tamamlayıcılık ilişkisini hatırlatmayı hedeflemektedir

Birgivî'nin Siyaset Tasavvuru ve İdareye Mesafesi

Birgivî Mehmed Efendi'nin (ö. 981/1573) doğumu için 929/1523³² veya 926/1526³³ seneleri verilse de doğrusu kendi ağzından “*Vilâdetüm tarihi dokuz yüz yirmi dokuz cemâziyelûlâsının onuncu günüdür*” şeklindeki beyanı sebebiyle ilkidir³⁴. Takıyyüddin veya Muhyiddin gibi elkabın³⁵ onun vefatından sonra sevenleri tarafından verildiğini söylemek mümkündür. Yetiştigi asırda devrin alimleri ve idarecileri üzerinde etkili bir isim olan Birgivî Mehmed Efendi daha çok vasiyetsiz para vakfına karşı çıkmasıyla

²⁶ Imber, *Şeriatın Kanunu*, s. 179. Mehmet Ali Ünal, *Osmanlı Müesseseleri Tarihi*, s. 109.

²⁷ “Berât-ı şerif ile kâdı olan Zeyd, mahkemesinde oturup icrây-ı şer' ederken bazı eşkıya bir yere cem' olup şehir içinde aydınlık zamanda gelip mahkemeyi taşa tutup, pencerelerin ve kapıların yaralayıp Zeyd-i kadıyı katl etmek kastedip, kadı dahi mahkemesin bırakıp yalın ayak başı kabâ eline bir seyf alıp kaçsa kadıya ne lazım gelir ve mahkemeye taş atan kimesnelere ne lazım gelir. Beyan buyurula. El-Cevap: Vallahu A'lem. Zeyd-i kadı kaçıp kurtulmak ile nefsin katilden halâs etmiş olur. Mahkemey-i şerifeye taş atan kâfirler katl olunmak lazımdır. Müslüman nâmına olup taş atılır. Kable'l-ahz tevbe ederlerse elleri kat' olunmak lazımdır. Ve tevbe ettiklerinden sonra tecdîd-i iman ve tecdîd-i nikâh gerektir. Eğer tevbe etmezlerse ânlar dahi kâfirlerdir. Katl olunmak lazımdır. Bu surette ol şehrin ulemâsına ve sâir halkına anda hazır bulunup, bakıp durup men etmeyenlere, “kadı zalim idi, hakkıdır, etti buldu” diyenlere ne lazım gelir? El-Cevap: Allahu A'lem. Hâşâ sümme hâşâ bu makûle kelimât eden kâfirden eşedir. Tecdîd-i iman ve tecdîd-i nikâh lazımdır. Bu ihanet şer'-i mutahharıdır. Kadıya değildir. Min eyyi vechin kân ol kâfirlerin haklarından gelinmeğe îânet lazımdır. Ketebehu el-hakîr Muhammed ufiye anh” Fetâvâ-yı Veliyyüddin, Esad Efendi, nr. 1098, vr. 6b ve 195b'den naklen Ahmet Aydın, “Çivizâde Muhyiddin Mehmed Efendi'nin Fikhî Görüşleri ve Fetvâları”, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Ünversitesi, 2006, s. 144

²⁸ “Zeyd-i nâib, kâfirin ve Müslümanların nikâhına izin veririm ammâ yeniçerinin nikâhına izin vermezim bunlar kâfirden eşedir, dese Zeyd'e ne lazım olur? El-Cevap: Ta'zîr lazım olur. Çivizâde” İbnü'l-Edhemî, *Mecmûa-i fetâvâ*, vr. 14b

²⁹ “Zeyd, câr-ı bârin [yârin] cümlesin severim ammâ Ali'yi artık (daha fazla) severim dese ne lazım olur? El-Cevap: Nesne lazım gelmez” *Fetâvâ-yı Çorlulu Sinan b. Ramazan*, Bayezid Ktp., nr. 2757, vr. 314a'dan naklen Ahmet Aydın, *A.g.e.*, s. 208.

³⁰ Kehf Suresi 18/83.

³¹ Tursun Bey, *Târih-i Ebu'l-Feth*, 3; Mustafa Öztürk “Zülkarneyn” *TDV İslam Ansiklopedisi*, XLIV, 564.

³² Birgivî, *Risâletü İnkâzî'l-Hâlikîn*, thk ve tkl. Hüsâmuddin bin Musa Affâne, (Kudüs: Câmîatü'l-kuds, 2002), 15

³³ İsmail Paşa Bağdâdî, *Hediyetü'l-Ârifin Esmâü'l-Müellifin ve Âsârü'l-Musannifin*, (Müesses tarih Ararabi: Beyrut, 1955), II/252; Mustafa Barçın, “Ünlü Alim İmam Birgivî” *Sebîlürreşâd*, Cilt XIV, Sayı 329, s. 59.

³⁴ Huriye Martı, *Birgivî Mehmed Efendi*, (TDV Yayınları: Ankara, 2011), 25.

³⁵ Birgivî, *Risâletü İnkâzî'l-Hâlikîn* (Hüsâmuddin), 15.

bilinmektedir³⁶. Ömrünün sonlarına doğru kaleme aldığı *es-Seyfü's-sârim*'i (9 Zilkade 979/24 Mart 1572) vasiyetsiz para vakfetmenin câiz olmadığını ispat için telif eden Birigivî,³⁷ Şeyhülislâm Ebussuûd Efendi'ye ve onunla aynı görüşü paylaşan Kadı Bilâlzâde'ye reddiye olarak yazmış ayrıca ücretle Kur'an okumanın ve bunun için para vakfetmenin caiz olmadığına dair *İnkâzü'l-Hâlikîn* (967/1560) *İkâzü'n-Nâimîn ve İfhamü'l-Kasırîn* (972/1565) risalelerini kaleme almıştır. *Muaddilu's-salât* (1567-68) ise ta'dil-i erkân ile ilgili yazdığı bir eserdir. Ebussuûd'un, kendisinden otuz yaş kadar küçük olan Birigivî'ye para vakfi konusunda ikazda bulunduğu bilinmektedir³⁸. Birigivî, Kızıl Molla lakabıyla tanınmış ve müderris olmadan önceki son hocası³⁹ Abdurrahman Efendi'nin (ö.983/1575) öğrencisi olmuştur⁴⁰. Abdurrahman Efendi'nin yanına mülâzım olup ihtisasını onun yanında tamamlayarak icazet alan ve müderrislik pâyesi elde eden Birigivî bir süre bazı medreselerde müderrislik yapmıştır. Onun çerçeve metin denebilecek en meşhur eserleri ise *et-Tarîkatü'l-Muhammediyye ve's-sîretü'l-Ahmediyye* ve *Vasiyetnâme*'sidir. Vasiyetnâme, *Risâle-i Birigivî* adıyla da bilinir. Her ne kadar siyaset ve makam düşkünlüğü; gösteriş ve mansıp hevesi; şöhret ve para hırsı gibi konulara hemen her eserinde temas edip bunların ahlaka aykırı tavırlar olduğuna vurgu yapsa da bu husustaki temel eseri *Zühru'l-mülûk* isimli risalesidir⁴¹.

Birigivî'nin yazmış olduğu bir mektup onun siyasetle arasına koyduğu mesafe ve onun bu konudaki tavrına güzel bir örnektir. Mektup, Kanuni'nin kendisinin ve annesinin Ravza-i Mutahhara'ya vakfettikleri kıymetli eşya hakkındadır. Ebussuûd'a sultanınve validesinin vakfını uygun ve caiz görmüştür. Birigivî ise buna katılmamaktadır. Hatta mektup bu sebeple, *Reddû'l-Birigivî li-fetvâ Ebussuûd* olarak da bilinmektedir. Ahmet Turan Arslan mektubun kime yazıldığına dair bir kayda rastlamadığını bununla birlikte hocası Atâullah Efendi'ye yazmış olabileceği kanaatinde olduğunu kaydeder⁴². Birigivî'nin soru cevap şeklindeki izahı şu şekildedir:

Soru: Ve merhum-ı merkûnun hill-i sıhhatlerinde "Nezr-i Türbe-i Münevvere-i Falır-i Mevcudat Muhammed Mustafa -Aleyhi's-Selam!- deyü Ravza-i Şerife'ye bir murassa' kılıç göndermişlerdir ve valide-i kerimleri merhume dahi hal-i sıhhatlerinde nezr deyü Ravza-i Mutahhara'ya bir altun zenzirli altun kindil gönderüp Hucre-i Şerife'ye ta'li'k etmişler; ve bir altun murassa' kılıç ve bir altun murassa' tac ve bir altun murassa' meftûl ve sekiz evrak la'l ile otuz yedi incü ile bir büyük boyun la'li' ve bir çift la'li' küpe ve yetmiş dört iri boyun incüsü ve dört yüz dirhem bir altun murassa' kemer göndermişler, Medine-i Münevvere'de olan hazinede mahffiz etmişler. Bunlar nice olmak gerekdür; şer'an ne ma'kule nesneye sarf olmak gerekdür? Beyan huyurulup müsab oluna!

el-Cevab: Ravza-i Münevvere'nin masarif-i lâzimesine sarf olunmak lazımdır. Zikr olunan fetvalar bu fakir anladuğum üzere sehv ü hatadur. Bir nice vechile: Amma evvelkisi Bab-ı Salis'de zikr itdik ki, padişahın hazi'nesinde olan ya Beytûlmal yahud haramdır. Eğer bu vasiyyet itdüğü şeyleri gendüler satun aldı ise mülkleri olur. Velakin semenini Beytû'l-mal'den viricek Beytû'l-mal'e medyun olur. Bundan gayri

³⁶ Osmanlı para vakıflarıyla ilgili ayrıca bkz. Tahsin Özcan, *Osmanlı Para Vakıfları: Kanunî Dönemi Üsküdar Örneği*, (Ankara: Türk tarih Kurumu Basımevi, 2003); Kaşif Hamdi Okur, "Para Vakıfları Bağlamında Örfün Kaynak Değerine İlişkin Birigivî ve Ebussuûd Arasındaki Tartışmalar", *Balikesirli Bir İslam Alimi İmam Birigivî*, Ed. Mehmet Bayyigit vd. (Balıkesir: 2021), I, 65-75; Osman Cengiz, 16. Yüzyıl Osmanlı Düşüncesinin Kaynakları: Çivizade, Ebussuûd, Birigivî, (İstanbul: Ketebe Yayınları, 2019).

³⁷ Birigivî, "Hâşiye fî Redd-i Akvâli Ebi's-suûd", 249 vd.

³⁸ Emrullah Yüksel, "Birigivî" *TDV İslam Ansiklopedisi*, VI (İstanbul: TDV, 2010),192; Marinos Sariyannis, *Ottoman Political Thought up to The Tanzimat: A Concise History*, 63-64.

³⁹ Huriye Martı, *Birigivî Mehmed Efendi*, s. 32.

⁴⁰ Atâî, *Zeyl-i Şekâyık*, 179-180; Emrullah Yüksel, "Birigivî" *TDV İslam Ansiklopedisi*, VI, 192; Mehmet Ali Ünal, "Birigivî Mehmed Efendi ve Osmanlı Fikir Hayatına Etkileri" Uluslararası Balıkesir'e Değer Katan Şahsiyetler Sempozyumu, haz., Şenol Çelik, Serdar Genç, (7-8 Kasım 2013 Balıkesir), Bildiriler, s. 237.

⁴¹ Huriye Martı-Ahmet Ürkmez, "XVI. Asır Osmanlısında Bir Âlimin Kaleminden Siyaset Eleştirisi: Birigivî ve Zühru'l-Mülûk Adli Eserinin Tercümesi", neşr., ÇÜİFD, cilt: 15, sy. 2, 2015, 1-28.

⁴² Ahmet Turan Arslan, "İmam Birigivî'nin (929-9818/1523-1573) Bir Mektubu", *İlmî Araştırmalar*, Sayı 5, 1997, s. 61.

neçe na-meşru yerlere sarf itmekle dahi zıman lazım olur. Ve hazineye gelen haramı dahi zımandır. Ve bi'l-cümle medyûn-ı müstağrakdır. Vasiyyet, ba'de'd-deyndür. Medyûn-ı müstağrak olanın vasiyyeti caiz değildir."⁴³.

Daha sonra muhtelif fıkıh kitaplarından nakiller yapan Birgivî konuyu geniş biçimde açıklamaktadır. Onun beytü'l-mal ve idare konusundaki hassasiyeti bu mektupta açıkça ortaya çıkmaktadır. Birgivî bürokrat bir alim değildi. Bununla birlikte Sokullu Mehmed Paşa'ya yaptığı tavsiyelerde olduğu gibi siyasetten tamamen bağımsız ve ona ilgisiz de kalmadı. Esasında bürokrat alim tipi klasik dönemde kendi karakterini oluşturmuştur. Esasen onun muhatabına da bazı hususi tavsiyeleri vardır:

"Ve dahi sizlerin kuzat ve ümera umuruna tasaddi itdüğünüzden bu fakir hiç faide anlamaz; eğer dünyevî ve eğer uhrevî. Belki iki cihetden zarar vardır anlaruz. Vezirin size ineinmesi bu hususdan. Zira anlar bu hususda müstakil olmak isterler. Siz anda mani' olursuz; nice murad itdüğü hılaf olur. Andan 'adavet naşi olur. Eğer uhra hali derseniüz, kuzatın ve ümeranın hali ma'lumunuz ise bunlara mu'avenetin zararında şübhe itmezsiniz. Kütahiyye'de bu fakire demişdiniz ki, "Bu kadar kaşmamız padişah oluncadır; kendi ile de böyle söylemişsizdir. Ol zamanda el çeküp kendi halimize meşgul oluruz." Amma şimdi ol va'deye vefa olmadı. İmdi, sizden mercu olan oldur ki, cümleden el çeküp kapunuzu bekidüp gelenlere "Biz sahib-i emir degilüz"; begler, sipahiller ise, anlar için vezir nasb olunmuşdur; kuzat ve müderrisin ise, anlar için Kadıaskerler vaz' olunmuşdur; havadis istiftası için Müftl vaz' olunmuşdur. Bizim bunlardan biri vazifemiz değildir, deyü redd idesüz. Padişah hazretine da'vet olundukda varup düşdüğüne göre ba'zı emr-i ma 'ruf ve nehy-i münker söylemek üzere kasr idesüz. Kendi nefsiñüz ıslahına meşgul olub bakıyye-i ömrü nefsi halvet ve taatda geçürsüz. Dünyaya bir dahi gelmesiz ki, ta o vakit tezevvüd idesiz. Ehlin ve 'yalin dünyası i çü n dininizi yıkmayasuz, ecuebiler kanda kaldı! Bu nasihati kabul i derseniüz di ninizi olduğundan ma 'ada dünyanız dahi ma 'mur olur. Vezir dahi muhabbet ider. Zira şirketden kurtuluş, istiklal biisil olur. Bu aralığa karışmamağla beşayış kurtulurmuşsınız bari. Heyhat, heyhat!"⁴⁴

Onun bu nasihatleri makam ve mansıp konsundaki ve idarecilerle olan muamelesindeki net tavrını ortaya koymaktadır. Birgivî'nin padişah vakıflarıyla ilgili bir başka fetvası ise şöyledir:

*Mes'ele (47): "An Aliyyin radiya'llahü anh: İnne li külli kâriin fi külli senetin mietey dînârin ve elfe dirhemîn min beyti'l-mâli ve in ehazehâ fi'd-dünyâ ve illâ ehazehâ fi'l-âhireti ve kâne Aliyyün yu'ti hamelete'l Kur'anî'l- Azîmi hazzahû min beyti'l-mâli"*⁴⁵ *Pes, bu rivâyete mağrûr olub cum'a günü devr-hânlarla vakf olan evkâf-ı selâtînden okudukları Kur'an-ı Azîm mukâbelesinde virdikleri akçeyi alub ekl itmek câiz midir? Ammâ niyet bu olsa ki "padişah vakfidir, beytülmale yakındır ben de mahalli müstehakkım" dise yahut ne mikdar okunacağı tayin olunup emr olunmuş değildir heman hazırînin istimâi içündür ücret değildir, sıladır diseler bu asıl za'mın nef'i olup şer'a muvâfik olur mu? Ale't-tafsîl bu ukdeyi hall buyurub müsâb olalar.*

el-Cevâb: Bu mes'ele cevabı bast ve tafsîle muhtacdır. Zamanımız hâkimleri müsaade etmez velâkin icmâli budur ki padişahların vakıfları ekser köyler ve yerlerdir. Anlar ise padişahların mülkü değildir, heman mütevellîler gibidir. Vakıf-ı mülkî, meşrudur. Tatalım mülk de olsa yerlerden öşr ve resm-i zemîn adına alınanlar haraç hükmündedir. Öşrün ve haracın vakfı sahih değildir. Zira şer', anlar için mesârif ta'yin itmişdir. Vâkıf ânı tağyire kâdir değildir ve Müslümanlardan bennâk91 deyu ve yerlerden tapu deyu aldıkları haracın masârifi menfaât-ı âmmesi olandır. Mücerred fakir değildir. Mukâtil ve ulemâ ve kudât

⁴³ Arslan, *Agm*, s.64.

⁴⁴ Arslan, *Agm*, s.72.

⁴⁵ Hz. Ali'den şöyle rivayet edilmiştir: Her sene, her Kur'an okuyucusuna beytülmalden iki yüz dinar ve bin dirhem ödenirdi. Onu bu dünyada alırsa o onundur. Almazsa sevabını ahirette alır. Hz. Ali Kur'an-ı Azîm'i taşıyanlara (hafızlara) Beytülmalden paylarını veriyordu".

ve vu'âz ve müftîn müteallimîn ve muallimîn gibi, eğer devr-hânlardan bunlardan biri ise yerlerden alınan eğer oşür eğer resm-i zemîn kadar kifâyet helâl olur. Amma bennâk ve ânın emsâli herkese haramdır.⁴⁶

Birgivî Mehmed Efendi, Kanûnî döneminde hocası Abdurrahman Efendi'nin Rumeli Kazaskerliğini birinci defa yürüttüğü 1551-1557 yılları arasında onun vasıtasıyla Edirne kassâm-ı askerîsi oldu ve bu görevini dört yıl boyunca sürdürdü. Bu arada muhtelif mekânlarda ders okutmaya, vaaz ve irşada devam etti⁴⁷. Onun *kassâm-ı askerî* iken aldığı maaşını sonradan dağıttığı nakledilir. Memurlukta yükselme imkânı varken sade bir hayatı tercih ettiğini söylemek mümkündür. Zira doğru olan bir hükmü hakşinas biçimde söylemesi ve haksızlığa yaptığı itirazlar onun tabiatının devlet kademelerine çok uygun olmadığını gösterir niteliktedir. Bununla birlikte Birgivî'nin memurluk ve müderrislik tecrübesi son eseri denebilecek olan *Tarîka*'da farklı biçimlerde yansır. Birgili Mehmed Efendi *Tarîka*'nın başında bir hadis paylaşır: “Sizden Allah Teâla'dan korkmanızı, Habeşli bir köle olsa bile başınızdaki yöneticilerin emirlerine kulak vermenizi ve onlara itaat etmenizi tavsiye ediyorum. Sizden hayatta kalanlar olursa ileride birçok ihtilaf görecektir.”⁴⁸. Buna göre onun dünyasında devlete ve yöneticiye karşı çıkmama veya mevcut bir isyana destek vermeme, toplumdaki huzur ortamının devamı ve kaosu oluşmaması için çok önemliydi. Nitekim “fitne” kavramını açıklarken imamın namazı uzatması, insanlara zulüm yanında devlet başkanına karşı isyan çıkarmayı da saymıştır⁴⁹. Birgivî İmamın/devlet başkanının nasıl bir usulle başa geçeceği konusuna değinmesi de zamanının en faziletli olarak bilinmesinin gerekli olmadığını ifade etmektedir. Keza devlet başkanının günahkâr olmasından veya zulmünden dolayı azledilemeyeceğini vurgulamaktadır⁵⁰.

Ona göre tâbi olan (başkasını taklit eden veya peşinden giden) kimsenin tâbi olduğu kimseye itiraz ve muhalefet etmemesi gerektiği gibi itaatsizlik etmesi de hatalı bir davranıştır. Reayanın, emir ve kadıya; çocuğun babasına; kölenin efendisine; talebenin hocasına; kadının kocasına ve cahilin de âlime muhalefet etmesi dilin afetlerindedir⁵¹. Onun afet teorisi, çerçeve metin olan *Tarîka*'nın tamamına dağılmış biçimde göze çarpar⁵². Toplum yaşamında ortaya çıkan pek çok bozukluk ve fesadın kaynağı Birgivî'ye göre, dinden ve onun ahlakî emirlerinden uzaklaşmadır⁵³. Ona göre “itaat” demek her şeye boyun eğmek manasına gelmemektedir. Bir bilginin kemalini ve değerini tasvir ederken, idareciden çekinmeksizin karşısında onun hoşlanmayacağı bir şey de olsa hakikati ifade edebilen, kendi menfaatini dikkate alarak doğruları çarpıtmayan, sultan ile düşmanı arasında bile hakka hakikate riayetle hüküm verip, yöneticiden tarafa meylederek karar vermeyen bir şahsiyet portresi ortaya koyan Birgivî, sultan ile halk yahut da zengin ile fakirin bir âlim için insanlık onuru bakımından eşit olduğunu, zengine zenginliği sebebiyle, makam sahibine de makamından dolayı “tevazu” göstermeyip, bilakis alçak gönüllüğü ancak Allah Teâlâ'nın rızası için göstermek gerektiğini vurgular ve şöyle der:

⁴⁶ Mehmet Özkan, “Osmanlıca Metinlerde İslam Hukuku Motifleri: Fetâvâ-yı Birgivî Örneği”, Balıkesir Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi Journal of Balıkesir University Faculty of Theology, Cilt 1, Sayı 1, Hazran 2015, (ss.79-107), 95.

⁴⁷ Bursalı Mehmet Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, I, 284; Atâî, *Zeyl-i Şekâyık*, s. 180; Martı, *Birgivî Mehmed Efendi*, 35; Emrullah Yüksel, “Birgivî” *DİA*, 6/192; Katharina Anna Ivanyi, *Virtue, Piety and the Law: A Study of Birgivî Mehmed Efendi's al-Tarîqa al-Muhammediyya*, A Dissertation Presented to the Faculty of Princeton University in Candidacy for the Degree of Doctor of Philosophy, November 2012, 124. Mehmet Özkan, *XVI. Yüzyıl Osmanlı Alim ve Fakih Muhammed Birgivî'nin Fikhî Meselelere Yaklaşımı*, (Bursa: Emin yayınları, 2016), s. 47.

⁴⁸ Ebu Davud, *Sünnet*, 5; İbn Mace, *Cihad* 39; Birgivî, *Tarîka*, (Taha), s. 26.

⁴⁹ Birgivi, *Tarîka* (Taha), s. 292.

⁵⁰ Yüksel, *Mehmed Birgivî'nin Dinî ve Siyasî Görüşleri*, s. 136.

⁵¹ Birgivi, *Tarîka* (Taha) s. 390; Birgivî, *Tarîka*, (Nedvî), s. 421. Krş. Kâfiyecî, *Kitâbü't-taysîr fi kavâidi ilmi't-tefsîr*, terc. İsmail Cerrahoğlu, (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları), s. 86.

⁵² Birgivî, *Tarîka*'da kalbin, dilin, kulağın, gözün, elin, midenin, tenasül uzvunun, ayağın afetlerini saydığı gibi bir organa özel olmaksızın bedeninin afetlerini de ilave eder. Birgivi, *Tarîka* (Taha) s. 110, 311, 413, 416, 429, 437, 447, 478.

⁵³ Selim Hilmi Özkan, “Bir Muhalefet Olarak İmam Birgivî” *Uluslararası Balıkesir Değer Katan Şahsiyetler Sempozyumu* (7-8 Kasım 2013- Balıkesir) Ed. Şenol Çelik, Serdar Genç, (Balıkesir: 2014), (381-387), s. 384.

“Âlim, idarecilerle sıkı fıkı olmaktan sakınan, onların dünyasından uzak duran, vakıf malı almaktan çekinen, Allah’ın kendi kısmetine takdir ettiği kadarına kanaat gösterip, daha fazlasını istemeyerek mal toplama hevesinde olmayan ve insanların elindeki nimetlere tamah etmeyen kişidir.”⁵⁴.

Ona göre zaruret olmaksızın kendi zamanındaki emir ve kadıların huzuruna çıkmak da ayağın afetlerindedir⁵⁵. Bazı kadıların aldıkları rüşvet veya memurluğun hakkını vermemelerinden kaynaklanan maaşın helallik şüphesi onu bu tavra zorlamaktaydı. Devlet memuriyetine sıcak bakmayan Birgivî devletle asgarî ilişkiyi tavsiye etmektedir. Bunun nedeni siyaset ile ilmi tam olarak bağdaştıramaması, siyaset ve idare sahasında gördüğü haksızlıklar olmalıdır. Onun bu olumsuz tavrı aslında sadece idareye değildir. Medrese yoluyla memuriyete açılan kapıya da aynı şekilde tepkilidir:

*Ve dahı ebnâma vasiyyetüm oldur ki danişmend olup medreseye varmayalar, kadıasker kapusına mülâzemet itmeyeler ve kadı ve beğ kapusına ihtiyaarlariyle varmayalar Allah teâlâya tevekkül ideler, ilm-i nâfi tahsiline ve neşrine ve a’ mâl-i sâliha ve takvaya meşgul olalar, helâlden sük olunandan kaçmayalar, kimseden mâl ve nimet mansıb taleb itmeyeler “Ve men yettekillâhe yec’al lehü mahrecen ve yerzukkü min haysü lâ yahtesib ve men yetevekkel ale’ llâhi fe-hüve hasbüh” ayetin daim tahammül ile okıyalar*⁵⁶.

İdarecilik ve hâkimlik istemek ona göre dünya malı dilenmek gibidir. Dilencilik ise sağlığı ve günlük yaşesi olan kimse için caiz değildir. *Tarîka*’daki nakle bakılırsa bazı âlimler kadılık görevini isteyerek kabul etmenin caiz olmadığını söylemişler ve tercih olunan görüşe göre ise bu görevi geçmek, istemeden veya araya birini sokmadan olursa *ruhsaten* caizdir. Buradaki *ruhsat* ifadesi usul-i fıkihtaki bir ilkeyi hatırlatmaktadır⁵⁷. Birgivî’nin niçin sonradan memuriyeti bıraktığı ve herhangi bir görev kabul etmediği bu tavırdan anlaşılmaktadır. Zira bir hâmi ve koruyucu edinmeden böyle bir vazife almak mümkün değildi. Birgili Mehmed Efendi’nin Ataullah’a siyasete karışmama, kadılar ve ehl-i örf ile rekabete girmeme tavsiyesi onun ilim-siyaset ilişkisine dair kanaatini göstermektedir. Ona göre böyle bir tavır, ilmin vakarına yakışmadığı gibi vezirlerin işine karışmak olacağından düşmanlığa sebep olacaktır. Dolayısıyla böyle bir tavır hem dünya hem ahiret açısından bir kayıptır⁵⁸. Onun Birgi’deki ehl-i örf ile münasebeti hakkı söylemekten çekinmeyen tarzıdır. Birgivî, Atâullah Efendi’ye yazdığı bir mektubunda Birgi Beyi ile görüşmesini şöyle anlatır:

Birkaç kâfir Müslüman olmuş, pes donanma ideriz deyü her taraftan âlet-i harb ü lehv ile kimesneler cem’ oldular. Ma’lûm-ı şerîfdir ki bu makûle nesne âdeten fesâddan hâli olmaz. Ve dahî celeb tâifesi âlet-i lehv ile bâzârda gezüb kimini döğüb ve kiminiün esvâbını gasb idüb çokca fesâd eylediler. Bu fakîr bir çâvuşu çağırub ‘Paşaya var. Bazı kelâmımız var. Ânlara söylemek isteriz izin verirler ise varalum’ deyü

⁵⁴ Birgivî, *Zühru’l-mülûk*, s. 7.

⁵⁵ Birgivî, *Tarîka* (Taha) s. 443.

⁵⁶ “...Her kim de Allah’tan korkarsa Allah ona bir çıkış yolu gösterir. Onu, hiç ummadığı bir yerden rızıklandırır. Her kim Allah’a tevekkül ederse, Allah ona yeter...” Talak Suresi 65/2-3.

⁵⁷ Ruhsat, Bazı mazeretlerden dolayı aslı hükmün gereğine uymamayı meşrû hale getiren geçici hüküm olarak tanımlanmaktadır.

⁵⁸ “...ve dahî sizlerin kuzât ve umerâ umuruna tesaddî itdüğünüzden bu fakir hiç fâide anlamaz. Eğer dünyevî eğer uhrevî belki iki cihetten zarar var anlarız. Vezîrin sizi incitmesi bu husustan. Zira anlar bu hususta müstakil olmak isterler. Siz anda mâni olursuz. Nice murâd etdüğü hilâf olur. Andan adavet nâşî olur. Eğer uhrâ hali dirsenüz kuzâtın ve umerânın hali eğer malunuz ise bunlara muâvenetin zararında şüphe etmezsiniz. Kütâhiyye’de bu fakire demişdiniz ki bu kadar karışmamız padişah oluncadır. Kendi ile de söylemişizdir. Ol zamanda el çeküb kendi halimize meşgûl oluruz. Ammâ şimdi ol va’deye vefâ olmadı. İmdi sizden mercû olan oldur ki cümleden el çeküb kapunuz bekidüb gelenlere: Biz sahibi emr değilüz! Beğler sipâhiler ise anlar için vezîr nasb olunmuşdır. Havâdis istiftâsı için kâdiaskerler vaz’ olunmuşdır. Bizim bunlardan biri vazîfemiz değildir, deyü redd idesiz. Padişâh hazretine da’vet olundukda varub düştüğünüze göre, bazı emri ma’rûf ve nehy-i münker söylemek üzere kasr idesiz. Bu nasîhati kabul iderseniz dininiz ma’mûr olduğundan mâadâ dünyanız dahi ma’mûr olur. Vezir dahi muhabbet ider. Zira şirketten kurtulur, istiklâl hasil olur” Birgivî, *Mektup*, 230’dan naklen Hulusi Lekesiz, “XVI. Yüzyıl Osmanlı Düzenindeki Değişimin Tasfiyeci (Püritanist) Bir Eleştirisi: Birgivî Mehmet Efendi ve Fikirleri”, Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, 1997, s. 157.

gönderdim. 'N'ola gelsün' demişler. Varub bu fesâdları beyân itdik. Didiler kim 'donanma men'ine kâdir değiliz. Ammâ âlet-i lehvi men' idelim, cüz'idir' deyüb hemân çavuşlara ısmarladı. 'Her kimin elinde âlet-i lehv görürsenüz fadın. Ânlar dahî bir ikisini fadmışlar. Hemân sebeb bu olmuş. Paşa sözünü tenfize kâdir değil. Ancak zulüm def' eylemek şânından değil⁵⁹.

Sokullu Mehmed Paşa'ya dahi nasihatte de bulunan Birgivi'nin, ilmin ve âlim izzetini muhafazada çok hassas olduğu anlaşılmaktadır⁶⁰. Birgivi'nin düşünce dünyasının merkezinde *emir bi'l-maruf nehiy ani'lmünker* yer almaktadır. Onun sultan da dâhil olmak üzere devlet erkânını ikazdan çekinmediği anlaşılmaktadır. İkazları hukuksuzluğun ve adaletsizliğin, ahlâka ve dine aykırı uygulamaların sona erdirilmesine yöneliktir. Hutbe esnasında sultanın ismi anıldığında zamanının müezzinlerinin sultanlar için söyledikleri övgü sözlerinin hatta *Allah razı olsun* demelerinin, onlara sesli dua etmelerinin çirkin işlerden oğlunu söyleyen Birgivi, bunu yaparken şüphesiz ki geçmişinden aldığı cüret ve güçle konuşmaktaydı⁶¹.

XVII. asır Osmanlı siyaset hayatı içinde güçlü bir grup olan Kadızâdelilerin, Birgivi ile meşruiyet kazanma teşebbüsleri de dikkat çekmektedir⁶². Bilindiği gibi Kadızâdeliler hareketi Kadızâde Mehmed Efendi (ö. 1635) ile başlamıştı. Kâtip Çelebi, Kadızâde Mehmed'in *İhyâ, Şerh-i Mevâkıf, Dürer ve Tarikat-i Muhammediyye* okuttuğu derslerine katılmış⁶³ ve derslerinin çoğunun sathice ve basit olduğunu söylemiştir. Kadızâde'nin Murad Paşa camiinde *Câmi'* ve *Muhtasar* ve *Sadru's-şerîa* dersleri epeyce devam etmiş ve bu uzun müddet sayesinde güzel konuşması (hüsni ta'bir) ve canayakın ders anlatması (lütf-i takrîr) ile tanınmıştır⁶⁴. Hareket, sonraları Üstüvânî Mehmed Efendi (ö. 1661) ve Vâni Mehmed Efendi (ö. 1685) ile devam etmiştir. *Kadızâdeliler* IV Murad, Sultan İbrahim ve IV. Mehmed dönemlerinde siyaset üzerinde hissedilir bir etki oluşturmuşlardır. Kadızâde Mehmed ile Abdülmecid Sivâsî (ö. 1049/1639) arasındaki tartışmalar *Fakılar ile Sofular* mücadelesi olarak bilinmektedir⁶⁵. IV. Murad'ın esasen, hakimiyeti eline alabilmek için toplumda belirli bir ağırlığı ve karşılığı olan kimselere ihtiyacı olduğu açıktı. Bu sebeple hem Kadızâde'ye hem de Sivâsî'ye iltifat ederek yakınlık göstermiştir⁶⁶. Yukarıda geçtiği gibi Kadızâdeliler için Birgivi bir meşruiyet aracı idi. Zira Kadızâdelilerin gündeme aldığı konular ile Birgivi'nin gündemi büyük oranda farklıdır. Nitekim gerek Kâtip Çelebi gerekse Naîmâ, Kadızâdelilerin gündeme getirdiği münakaşa mevzuları arasında Birgivi'nin çok büyük önem verdiği vasiyyetsiz para

⁵⁹ Birgivi, *Zühru'l-mülûk*, s. 8.

⁶⁰ "Kalbin afetlerinin on üçüncüsü dalkavukluk ve tevazuda aşırıya kaçmaktır. Mesela bir âlimin yanına bir ayakkabı tamircisi geldiğinde yerinden kalkıp onu oturtması sonra onun önüne geçip ayakkabılarını düzeltmesi ve onun evinin kapısına kadar onu uğurlaması zillettir" Birgivi, *Tarîka* (Taha) s. 168.

⁶¹ Birgivi, *Tarîka* (Taha) 374. Keza bu ahlakçı muhaddis, idarecilerin aldıkları hediyelerden devletin giderlerine, beytülmalî oluşturan kaynaklardan halka ait vergilere, idarecinin adil davranmasından zulmün ahiretteki bedeline kadar imanî, ahlâkî, malî ve sosyal pek çok konuda ikazlarda bulunmuştur. Birgivi, *Zühru'l-mülûk*, s. 23.

⁶² Kadızâdelilerin Birgivi'yi sadece bir meşruiyet aracı olarak kullandıklarına dair bkz. Cengiz, *16. Yüzyıl Osmanlı Düşüncesinin Kaynakları*, 247 vd.

⁶³ Kâtip Çelebi, *Mizânü'l-Hakk*, 137-138, 230.

⁶⁴ *Fezleke-i Kâtip Çelebi*, (İstanbul: Cerîde-i Havâdis Matbaası, 1287), II, 182.

⁶⁵ Ferhat Koca, "Osmanlı Dönemi Fıkıh-Tasavvuf İlişkisi: Fakılar ile Sofular Mücadelesinin Tarihi Serüveni" *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, v1 n1 (20020630): 73-131; Mehmet Özkan "Osmanlı'da İlmihal Geleneği: Kadızâde Mehmed Efendi (1045/1635) ve "Risâle-i Kadızâde" Adlı Çalışması" *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 27 Nisan 2016, 561.

⁶⁶ Krş. Marinos Sariyannis, *Ottoman Political Thought up to The Tanzimat: A Concise History*, (Boston: Brill, 2019), 104-105; Ahmet Ürkmez, *Kadızâdeliler-Sivasiler Tartışmalarının Hadis İlmine Etkisi ve İdrâkü'l-Hakîka Örneği*, (Yüksek Lisans Tezi: Konya, 2000), 2-25. Nitekim Zekeriyazade Yahya'ya (ö.1053/1644) gösterdiği muhabbet ve onu şeyhülislam yapması buna işaret etmelidir. Sultan IV. Murad'dan aldığı ihسانی dervişlere ve halka harcamayıp yolsuzluk yaptığı için idamına hükmedilip şeyhülislamın şefaatiyle cezası İstanbul'a sürgüne çevrilen Mevlevîliğin Konya Postnişini Ebubekir Çelebi (ö.1048/1638) gibi farklı örneklerle de rastlanır. Şeyhülislam Zekeriyazade Yahya'nın *Mescidde riyâpîşeler etsin ko riyâyı / Meyhaneye gel kim ne riyâ var ne mürâyı* beyti meşhurdur. Naîma, *Tarih*, V, 55.

vakfının caiz olmamasına yer vermemişlerdir⁶⁷. Kadızâdeliler tartışmasında vâizlerden ve sûfilerden öne çıkanları şöyle sıralamak mümkündür: a) Kadızâde Mehmed Efendi (öl.1045/1635) - Abdülmecîd-i Sivâsî Efendi (öl. 1049/1639) b) Üstüvânî Mehmed Efendi (öl.1072/1661) - Abdülehad Nûrî Efendi(1061/1651) c) Vâni Mehmed Efendi (öl. 1096/1685) - Niyazî-i Mısırî (öl 1105/1694)⁶⁸. Kadızâdeliler hareketini benzer hareketlerden ayıran bazı temel unsurlar göze çarpar. Bunlar, Kadızâdeliler'in bilinçli biçimde kullandıkları yöntemler ve içinde buldukları şartlar ile ilgilidir⁶⁹: Taraftar toplamak-örgütlemek, kamusal destek aramak-kullanmak, şiddet ve tedhişe başvurmak ve mevcut sosyal ve ekonomik sıkıntı⁷⁰.

Bazı tarikatlar, sonraki asırlarda Birgivî ve eserleri üzerine yoğunlaşarak onun etki sahasını genişletmişlerdir. Bunun iki mühim sebebi olmalıdır:

a) Her grubun görmek istediği kendi “*Birgivî imajını*” inşa etme ve Birgili Mehmed Efendi'yi sahiplenme arzusu

b) Sufilerin ve özellikle de vahdet-i vücud felsefesini benimsemiş olanların, kendilerine yönelik “*dışlama ve ötekileştirme*” baskısını göğüsleme; kendilerinin zındık veya mülhid olmadıklarını ve “*Ehl-i sünnet*” kimliğini paylaştıklarını gösterme arzusu⁷¹. Bu sebepler dolayısıyla kurumsal manada tasavvuf taraftarlarının özellikle vahdet-i vücudcuların ya da İbnü'l-Arabî muhiplerinin de *Tarîka*'yı şerh ettiklerini görüyoruz⁷². *Tarîka* ile Ehl-i Sünnet kimliğini pekiştiren şârihler aynı zamanda da bu esere kendi meşreplerine göre bir yorum ilave etmiş oluyorlardı. Şerhlerin, hangi metinlerin daha fazla tercih edilip okunacağını tayin ettiği yönündeki kanaat esasen bu vadede de geçerlidir. Bununla birlikte şerhler metni dönüştürme ve algıyı yönetme hatta *muellifin muradını* açıklama iddiası sebebiyle onu pek çok kapalı meselede konuşturma anlamına geldiği için, gerçekten de mühim bir rol üstlenmiş olmaktadır.

Birgivî'nin İlim Dallarına Bakışı ve İtirazları

XVI. asır Osmanlı bilim ve düşünce dünyası bakımından en verimli zaman dilimlerinden biridir. Bilindiği gibi İstanbul, XV. Asrın ikinci yarısından sonra Kahire ve Tebriz gibi şehirlere düşünce üretmek bakımından alternatif hale gelmişti. Osmanlıların ilk devirlerinde öğrenciler ilim tahsili için daha çok Anadolu dışına özellikle de Mısır, Şam ve Maveraünnehir bölgelerine giderken XV. Asrın sonlarında İstanbul ilmî kimliğini ispatlamıştı. XV ile XVI asır arasındaki en büyük fark ise Şîh Safevî tehdidi ile ortaya çıkan siyaset güdümündeki mezhebî çatışma oldu. Bu nedenle özellikle fıkıh alanında Hanefî mezhebî Kanunî'nin fermanı ve Şeyhülislam Ebussuûd 'un fetvasıyla hakimiyet alanını genişletmiş ve

⁶⁷ Kâtip Çelebi, *Mizânü'l-Hakk*, 137-139; *Naîmâ*, Tarih, VI, 219-220.

⁶⁸ İbrahim Baz, *Abdülehad Nûrî-i Sivâsî'nin Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri*, Doktora Tezi, (Ankara: 2004), 51; Koca, “Osmanlılar Dönemi Fıkıh - Tasavvuf İlişkisi: Fakırlar ile Sofular Mücadelesinin Tarihi Serüveni”, 108-113.

⁶⁹ Krş. Baz, *Abdülehad Nûrî-i Sivâsî'nin Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri*, 57-59.

⁷⁰ İktisadî refah ve kamusal güvenlik ile toplumsal hoşgörü arasında doğru orantı bulunduğu kaydedilmelidir. Kısaca bir toplumun refah seviyesi arttıkça o toplumda *kendine benzemeyene* karşı hoşgörünün de artması söz konusudur. Akis durumda ise zaten var olan sosyo-ekonomik sıkıntılar *öteki* üzerine fatura edilmekte ve bir yansıtma yapılmaktadır.

⁷¹ Mesela Nûreddin Cerrâhî, Cerrâhiyye yolunun Ehl-i sünnet itikadına tavizsiz bağlılığını Birgivî'nin *Vasiyetnâme*'sini okuyup okutmak suretiyle göstermiştir. Bkz. Şenay Yola “Cerrâhiyye” *TDV İslam Ansiklopedisi*, VII, 418.

⁷² Nablusî'nin ve Hâdimî'nin şerhleri bu bakımdan son derece önemlidir. Nablusî, tam bir vahdet-i vücudcu olduğu gibi Hâdimî de Muhyiddin İbnü'l-Arabî gibi mutasavvıfların zâhirî anlamda küfrü gerektiren sözlerinin ihtiyatla karşılanıp küfürlerine dair fetva verilmemesinin daha uygun olacağı kanaatindeydi (Mustafa Yayla “Hâdimî, Ebû saîd” *TDV İslam Ansiklopedisi*, XV, 25). Bu konuda Şimşek'in görüşü şöyledir: “Nakşî-Müceddidî bir Süfî olarak Hâdimî'nin vahdet-i vücûd hakkındaki görüşleri oldukça dikkat çekicidir. İbnü'l-Arabî ve vahdet-i vücûd karşıtlarının tutarsızlarına işâret ederek eleştirilerdeki ölçsüzlüğün sonuçlarının dikkatle değerlendirilmesi gerektiğini belirtir.” Halil İbrahim Şimşek, “Anadolu Müceddidlerine İlişkin Bazı Tarihî Bilgilerin Kullanılışı Üzerine Bir Değerlendirme”, *Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/2, 2002/2, 222.

tahkim etmişti. Bu çerçevede Birgivî'nin tavrı ise daha sert ve kuralcı bir hal almıştı. Zira kendisine şeriatı müdafaa vazifesi yüklemişti. Bu nedenle Birgivî için ilmihal öğrenmek farzdı⁷³.

Kâtip Çelebi, onu dinî ilimler konusunda inceliklere hakim ve araştırmacı biri olarak tanıtır ve mantık ilmine hakimiyetini över. Bununla birlikte felsefî ve aklî ilimlerin onun meşrebine uygun olmadığını kaydeder. Hatta “*halkın örf ve ahvaline vakıf olmak için tarih de okumamış*” bir kimsedir⁷⁴. Ona göre bilgiye konu olan şey, farz veya haram ise onu öğrenmek farzdı. Vacip veya mekruh ise vacip; sünnet ise sünnet; nafile ise, o konudaki bilgi de nafile idi⁷⁵. Bu konuda onun metodolojik bir tavır takındığı söylenebilir. Zaten çerçeve bir metin olan *Tarîka* da var olan ahlak felsefesi son derece sistematik işlenmiştir. Bu çalışmasında onun Gazzalî'den ilham aldığı açıktır. Aslına bakılırsa ilimlerin tasnifi ve değerlendirilmesinde de Gazzalî'ye yakındır. Birgivî'ye göre fıkıh, tefsir, hadis, usûl ilimleri, kırâat ve özellikle ferâiz (miras hukuku) için hesap gibi ilimleri öğrenmek farz-ı kifayedir. Herkesin bu konuda çaba harcamasına gerek olmasa da ehil olan kimselerin bu ilimlerle meşgul olmasını ister. Birgivî'ye göre Arapça diğer dillerden üstündür⁷⁶. Zira Kur'an ve Sünnet'in dilidir. Ona göre Kur'an ve Sünnet her bakımdan ölçüt olarak alınmalıdır. İlme büyük değer vermiş olsa da onun zaviyesinden, bazı ilimleri tahsil etmek doğru değildir. Bu arada Birgivî hangi ilimlerin farz veya gerkeli hangilerinin tahsilinin yasak olduğuna temas ederken kaynak vermeyi ihmal etmez. Onun temel müracaat eserleri ise *Bezzâziyye*, *Tatarhâniyye*, *Hulâsa* ve *Nevâzil* gibi kazuistik fetva çalışmaları olduğu gibi *İhyâ*, *Bostanü'l-Arifin*, *Talimü'l-Müteallim* gibi ahlak ve eğitim kitapları da yer alır⁷⁷.

Siyaset ve ilim başlığı altında Birgivî'de ele alacağımız temel konu elbette para vakıfları konusunda Ebussuûd ile yaşadığı münakaşadır. Zira para vakfı, Çivizâde'nin teşebbüsleriyle bir süre yasaklanmış olsa da 1548 senesinde bir hüküm-i şerif ile serbest bırakılmıştır⁷⁸. Birgivî, Ebussu'ûd'un para vakfı konusundaki risalesine bir reddiye yazarak bu konuyu tekrar gündeme taşımıştı⁷⁹. Birgivî'nin para vakfı uygulamalarına karşı çıkma sebebi kendi ifadesine göre, söz konusu paraların muamele-i şer'iyye ile işletilmesinden çok, bu muameleye riayet edilmeyerek karz ve bey akitleri üzerinden faize düşülmesiydi. Zira mevcut durumda Birgivî'ye göre îne usulü ile işletilmekteydi⁸⁰. Ebussuûd Efendi muâmele-i şer'iyye usulüne uygun yapıldığı takdirde sakınca görmezken Birgivî bu görüşü paylaşmakla birlikte fukahanın *sakinin ineden, o laineden* sözünü nakleder⁸¹. Buna göre Birgivî Mehmed Efendi, toplumda şerî muamelenin usulüne uygun yapılmadığı kanaatindeydi. Birgivî, Ebussuûd Efendi'ye reddiye olarak yazdığı ve çoğunlukla *es-Seyfî's-sarim* adıyla bilinen eserinde vasiyetsiz para vakfına ve Ebussuûd'un bu konudaki düşüncelerine itiraz etmiştir. Birgivî risalesinin başında şunları dile getirir:

⁷³ Birgivî, *Tarîka* (Nedvî), 108; Özkan, *Muhammed Birgivî'nin Fikhî Meselelere Yaklaşımı*, 63.

⁷⁴ Kâtip Çelebi, *Mizânü'l-Hak fî İhtiyârî'l-Ehakk: İslam'da Tenkit ve Tartışma Usulü*, Sad. Süleyman Uludağ Mustafa Kara, (İstanbul: Marifet Yayınları, 2001), s. 135.

⁷⁵ Birgivî, *Tarîka* (Nedvî), s. 111.

⁷⁶ Birgivî, *Tarîka* (Taha), s. 69.

⁷⁷ Birgivî, *Tarîka* (Taha), s. 68-73. Kazuistik çalışmalar ve nevâzil edebiyatı için bkz. Mustafa Türkan, *Hicri Altıncı Asır Hanefî Nevâzil Edebiyatı*, Ankara, 2020, s. 113-239.

⁷⁸ Mehmet Gel, “Kanûnî'nin Para Vakfı Yasağını Kaldıran 1548 Tarihli Hüküm-i Şerfi'nin Yeni Bir Nüshası” *Akademik Bakış*, Cilt 4 Sayı7 Kış 2010, s. 185-192.

⁷⁹ Birgivî, “Hâşiye fî Redd-i Akvâli Ebi's-suûd”, *Resâilü'l-Birgivî*, 249-281. Özcan, *Osmanlı Para Vakıfları*, 47-50. Marinos Sariyannis (with a chapter by Ekin Tuşalp Atiyas), *Ottoman Political Thought up to The Tanzimat: A Concise History*, Foundation for Research and Technology-Hellas-Institute for Mediterranean Studies Rethymno, (2015), s. 45.

⁸⁰ İne, vadeli satılan bir malın peşin para karşılığında daha düşük bir bedelle geri satın alınmasını ifade eden terim olup en yaygın açıklamaya göre, bir kimsenin bir malı belli bir fiyat karşılığında vadeli olarak satıp aynı malı peşin parayla sattığı fiyattan daha ucuz geri satın almasıdır. Bu şekilde yapılan alım satımına îne denilmesinin sebebi, akde konu edilen malın tekrar satıcıya dönmesi ve müşterinin hemen nakit parayı (ayn) elde etmesidir. H. Yunus Apaydın “İne” *TDV İslam Ansiklopedisi*, XXII, 283.

⁸¹ Birgivî, “İnkâzü'l-Hâlikin”, 81; Özkan, *Muhammed Birgivî'nin Fikhî Meselelere Yaklaşımı*, s. 245-248.

Bu, vasiyetsiz yahut ölüme bağlanmaksızın para vakfetmenin batıl olduğunu ortaya koymak için yazılmış bir risaledir. Çünkü zamanın müftüsü Ebussuûd, böyle bir vakfın lüzumu/bağlayıcılığı hususunda bir risale yazmış ve birçok yerinde de hataya düşmüştür. Sevap ümidiyle vakıf yapan kimselerin, bu esere güvenmemeleri için, onun kabulü mümkün olmayan yönlerini açıklamak gerekir ki hâkimler de bu görüşlerinin doğruluğuna inarak onun hükümlerine inanmasınlar. Nitekim görüşleri, güvenmeye elverişli değildir ve Kıyamet Günü'nde onların bu konuda herhangi bir mazereti olamaz. Usul ve fûrua aykırı, makûl ve menkûl olmaktan uzak ve çelişkilidir. Bu meseleyi, halk için fitne kabul ediyor ve her gücü yeten kişinin de bozması gereken bir münker olarak görüyorum. Fakat ya cahillik, korkaklık veya zayıflık sebebiyle hiçbir kimsenin de, bu işe el atacağını sanmıyorum. Bu sebeple bu münkerden kalemim ve dilim ile nehyetmek benim boynumun borcudur. Çünkü bildiğim halde bu konuda sessiz kalırsam lanetlenmekten korkarım⁸².

Birgivî daha sonra Ebussuûd'un risalesinden alıntılar yaparak her birini tenkit eder. Zamanın sultanının dört mezheb imamının verdiği hükümlere göre ülkeyi idare ettiğini söyleyen Birigvî, Züfer'in bu imamlardan olmadığına dikkat çeker ve onun görüşlerinin tafsilatıyla günümüze gelmediği gibi tabisinin de bulunmadığını vurgular⁸³. Keza Züfer'den gelen nakil, vakfın lüzumu (bağlayıcı oluşu) ile değil sadece cevazı ile ilgilidir. İmam Muhammed'in bahsettiği teâruf/örfleşme ise ona göre Hz. Peygamber zamanından müçtehid imamların bulunduğu döneme kadar olan teârufur⁸⁴. Yoksa herhangi bir asırda müçtehid bulunmayan yerdeki örfleşme değildir. Burada onun verilmiş bir fetvanın müçtehid imamın denetiminden geçmesi gerektiğine olan inancını veya bir müçtehidin görüşlerinden dışarı çıkmamayı hedef alan tavrını görüyoruz. Mehmet Bulut'a göre ekonomik ve siyasi kaygılardan uzak bir bilim adamı olarak Birgivî, vakıfların ve işletme biçimlerinin ehliyetsiz kişilerin elinde ortaya çıkan yanlışlıklarına dikkat çekmişti⁸⁵.

Birgivî'nin para vakfı meselesi dışında öğrenilmesine itiraz ettiği ilimler de vardı. Ona göre tahsil edilmesi yasak olan ilimler, zeki olmayıp kötü niyetli olanlar için kelam ilmi; sihir için kullanılan yıldız (astroloji) ilmidir. Birgivî'nin Kelam ilmine açtığı parantez şüphesiz ki onun inancı koruma refleksi ile ilgilidir. Zira XVI. asırda Safevî tehlikesi ve Şîî tasavvurlara engel olma düşüncesi sadece onun için değil devlet için de temel hareket noktası olmuştur. Kelam ilmiyle zeki, dindar ve ciddi kimselerin meşgul olması gerektiği kanaatindedir. Yıldız ilmini ise namaz vakitleri ve kıbleyi tayin edecek kadar öğrenmelidir. Hendese ilmini tahsil etmek ona göre meşru iken felsefe ve mantık ilimleri kelam içinde düşünülmemelidir. Kısaca Kelam öğrenecek olanlar için geçerli kriterler burada da esastır. Netice itibariyle Kelam ilmini sadece samimi ve zeki kimseler tahsil edebilecektir⁸⁶. Benzer biçimde ilahiyât (teoloji) ilimleri onların zararından korunmak ve onların batıl olanlarına cevap vermek gayesiyle öğrenilebilir. Burada Birgivî'nin felsefe ile ilahiyâtı ayırması dikkat çekicidir. Felsefeyi hikmete yakın görürken ilahiyâtı kelamın karşısında mütalaa etmektedir. Tabîyyâtın da dine aykırı olan kısmı, ilahiyât gibi olup dine aykırı olmayan tabîyyât tahsil edilebilir. Birgivî'ye göre tıp ilmi de müstehab bir ilimdir. Zira tedavi olmak vacip değildir⁸⁷. Onun bu tavrı zühd ve tevekkül anlayışıyla izah edilebilir. *Hulâsa* isimli eserden şöyle bir alıntı yapar: "İshal olan veya göz ağrısına tutulan bir kimse tedavi olmaz da bunun neticesinde zayıf düşer ve ölürse günahkâr olmaz.". Birgivî'ye göre bu fetva ile oruç tutup sonra iftar yapmayan (yani orucu uzatan) ve böylece ölen kimse

⁸² Birgivî, "Hâşiye fi Redd-i Akvâli Ebi's-suûd", s. 249. Krş. Yılmaz Fidan, "Ebussu'ûd'un Fikhî Meseleleri Çözümlemedeki Metodu", Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 2007, s. 258-260.

⁸³ Birgivî, "Hâşiye fi Redd-i Akvâli Ebi's-suûd", s. 250.

⁸⁴ Birgivî'ye göre *teâruf-ı küllî ancak icmâ-ı ilmî ile meşrulaşır*. Örfleşmeyi genel ve özel (hâss-âmm) olmak üzere ikiye ayırarak halkın örfü manasındaki özel teârufu ilmî hüccet saymaz. Birgivî, "Hâşiye fi Redd-i Akvâli Ebi's-suûd", 261-266.

⁸⁵ Mehmet Bulut, "Merkantilistler Karşısında İki Osmanlı Düşünürünün İktisadi Yaklaşımları" Birgivî Mehmet Efendi ve Kinalızade Ali Efendi" *Birinci İktisat tarihi Kongresi Tebliğleri -1*, (İstanbul: 2010), s. 354.

⁸⁶ Krş. Khaled el-Rouayheb, *Islamic Intellectual History in the Seventeenth Century Scholarly Currents in the Ottoman Empire and the Maghreb*, (Cambridge University Press, 2015), 17.

⁸⁷ Birgivî, *Tarika* (Nedvî), s. 115-120. Krş. Özkan, *Muhammed Birgivî'nin Fikhî Meselelere Yaklaşımı*, s. 66.

arasında fark vardır. Zira zayıf düşmeyecek kadar yemek farzdır. Bunu terk ederse kişi nefsinin telef etmiş olur. İlaç kullanmak ise Birgivi'ye göre böyle olmayıp ilaçla sağlığa kavuşmak kesin değildir. Onun bu konudaki temel ilkesi kesin sebepleri terk etmenin tevekkül olmadığıdır⁸⁸. Sihir ve tılsım gibi günah olan ilimleri bunlardan korunmak için tahsil etmenin caiz olduğu görüşünde olan Birgili Mehmed Efendi'nin bu konuda klasik görüşü tekrarladığı anlaşılmaktadır. Birgivi'nin ilimler tasnifinde kendinden önceki klasik sınıflamalara pek itibar etmediğini de kaydetmeliyiz⁸⁹. *Tarika*'da dikkat çeken bir tavır da ahlakî kavramların tanımlarında neredeyse tamamen Seyyid Şerif Cürcanî'nin (ö. 1413) *Tarifât*'ının kullanılmasıdır. Cürcanî, bu eserinde her bir kavrama birkaç tanımlama yapmakta özellikle son yapacağı tanımda "Ehl-i hakk der ki" diyerek mensubu olduğu irfanî Nakşî geleneğin izahlarını aktarmaktadır⁹⁰. Birgivi'nin *Tarika*'ya aktardığı tanımlar ise çoğunlukla bunlardır.

Sonuç

Bürokrat ulema ile bu kulvarda yer almayan alimlerin tavırlarının bazı başlıklarda ayrıldığı bilinmektedir. Ebussuûd'un devlet sorumluluğu yüklü kimliği elbette fetvalarını etkilediği, onunla vasiyyetsiz para vakfı konusunda münakaşaya giren Birgivi'nin ise böyle bir sorumluluktan azade hareket ettiği açıktır. Çivizade ile Birgivi de bu bakımdan kısmen farklılaşmaktadır. Birgivi'nin mizaç itibarıyla sert ve haksızlığa tahammül eşliğinin düşük olduğu göz önüne alınırsa niçin devlet memurluğuna mesafeli ve siyasete karşı dikkatli bir alim olduğu anlaşılmaktadır. Atâullah Efendi'ye yazdığı tahmin edilen mektupta ulemanın, vüzera ve diğer idarecilerin işlerine karışmanın yanlışlığını ve isabetsizliğini açıkça ortaya koymuştur. Birgivi'ye göre ulemanın vazifeli bulunmadığı devlet işlerine karışması hem o vazifedekileri rahatsız edecek hem de alim kimliği ile bağdaşmayacak ve onu kıymetsizleştirecektir. Sokullu Mehmed Paşa'ya yaptığı ikaz veya çocuklarına bıraktığı vasiyete bakılırsa onun siyasete mesafesi hayatındaki temel ilkelerden biridir. Bu durum onun kassâm-ı askerilik görevi sırasında edindiği tecrübe ile alakalı olmalıdır. Birgivi'nin ilimler tasnifi ise klasik sınıflamalardan farklılaşsa da özellikle Gazzalî fikirlerine yakın olduğu anlaşılmaktadır. Zaten *Tarika* esasen *İhyâ*'nın bir yansıması olarak gözükmektedir. Onun ahlakçı kimliği esasen *Tarika*'da net olarak gözükmekle birlikte bunun sadece teoride kalmadığı ve onun günlük hayatında da söylediklerini tatbik ettiği anlaşılmaktadır. Bununla birlikte *Tarika*'da verilen ahlakî kavramlar, büyük oranda Seyyid Şerif Cürcanî'nin *Tarifât*'ındaki *Ehl-i hakk* denilen tasavvuf ehlinin açıklamalarıyla tanımlanmıştır. Bu nedenle onun tasavvufî geleneğe zühdü aşan bir biçimde bağlı olduğu söylemek yanlış olmamalıdır. Birgivi'nin XVI. yüzyıl Osmanlı düşüncesine en büyük katkısı şüphesiz ki *Tarika*'da ortaya koyduğu ahlak felsefesi ve halkı anlayabileceği tarzdaki sunumudur. Öyle ki tereke defterlerine bakıldığında neredeyse her defterde bir *Tarika* bulmak mümkündür. Onun bu durumu *İhyâ* ve *Şiratü'l-İslam* gibi eserlerle birlikte anılmasını temin etmektedir. Vasiyyetsiz para vakfının, onu siyaset ve idareyle karşı karşıya getiren temel konulardan olduğu açıktır. Kendisinden önce Çivizâde bu meselede konuşmuş ve bir ferman ile yasak getirtmiş olsa da 1548 tarihli diğer bir ferman ile para vakfı uygulamasına tekrar izin verildiği kaydedilmiştir. Birgivi bu konuda da Ebussuûd'a bir reddiye yazarak siyaset ve idarenin uygun gördüğü her şeyin fıkhen uygun olmayabileceğini söylemiştir.

⁸⁸ Birgivi, *Tarika* (Taha), s. 74.

⁸⁹ Lütfü Cengiz, "Birgivi'de ilimler Sınıflandırması", *Balıkesirli Bir İslam Alimi İmam Birgivi*, Ed. Mehmet Bayyigit vd. (Balıkesir: 2021), III, (145-151), s. 151.

⁹⁰ Seyyid Şerif Cürcanî, *Tarifât*, (Beirut: Dâr-un-Nefais, 2017), 123, 150, 184, 195. Ayrıca bkz. Osman Cengiz, "Birgivi Metinlerinde Cürcanî Etkisi ve İrfanî Muhteva" *Balıkesirli Bir İslam Alimi İmam Birgivi*, Ed. Mehmet Bayyigit vd. (Balıkesir: 2021), III, 345-353.

Kaynakça

- Afyoncu, Erhan, Ahmet Önal ve Uğur Demir, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Askerî İsyenlar ve Darbeler*, İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2016.
- Akgündüz, Ahmet, *Osmanlı Kanunnameleri (I-XI)* İstanbul: FEY vakfı-OSAV, 1990-2016.
- Andican A. Ahat, “Tüzükât-ı Timurî Gerçek mi ve Geçerli bir Birincil Tarihî Kaynak Olarak Kullanılabilir mi?” *Türkiyat Mecmuası*, c. 27/2, 2017, 33-83.
- Arslan, Ahmet Turan, “İmam Birgivi'nin (929-9818/1523-1573) Bir Mektubu”, *İlmî Araştırmalar*, Sayı 5, 1997, ss. 61-74
- Atâî, *Zeyl-i Şekâyık*, İstanbul: 1268.
- Atçıl, Abdurrahman, *Procedure in the Ottoman Court and the Duties of Kadis*, The Institute of Economics and Social Sciences of Bilkent University, Department of History, Ankara: 2002.
- Aydın, Ahmet, “Çivizâde Muhyiddin Mehmed Efendi'nin Fikhî Görüşleri ve Fetvâları”, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2006.
- Bağdâdî İsmail Paşa, *Hediyetü'l-Ârifîn Esmâü'l-Müellifîn ve Âsârü'l-Musannifîn (I-II)* Beyrut: 1955.
- Bağdâdî İsmail Paşa, *İzahu'l-Meknun fî-z-Zeyl ala Keşfiz-Zunûn an Esamil-Kutub ve'l-Funûn (I-II)* Beyrut: Dâru ihyâî'-t-türâs el-arabî.
- Barçın Mustafa, “Ünlü Alim İmam Birgivi” *Sebilürreşâd*, Cilt XIV, Sayı 329, s. 59.
- Bilgin, Vejdî, *Fakih ve Toplum –Osmanlı'da Sosyal Yapı ve Fıkah*, İstanbul: İz Yayınları, 2003.
- Birgivi Mehmed Efendi, *Risâle-i Birgivi*, İstanbul: 1261.
- Birgivi Mehmed Efendi, *İm'ânü'l-Enzâr*, Dersaadet: Ahmed Kâmil Matbaası, 1331
- Birgivi Mehmed Efendi, *Risâletü İnkâzi'l-Hâlikîn*, thk ve tlk. Hüsâmuddin bin Musa Affâne, Kudüs: Câmîatü'l-kuds, 2002.
- Birgivi Mehmed Efendi, “es-Seyfü's-Sârim”, *Resâilü'l-Birgivi*, Beyrut, 2011.
- Birgivi Mehmed Efendi, “İnkâzu'l-Hâlikîn”, *Resâilü'l-Birgivi*, Beyrut, 2011.
- Birgivi Mehmed Efendi, *et-Tarîkakü'l-Muhammediyye*, thk. Muhammed Rahmetullah Hafız en-Nedvî, Dımaşk, 2011.
- Birgivi Mehmed Efendi, *XVI. Asır Osmanlısında Bir Âlimin Kaleminden Siyaset Eleştirisi: Birgivi ve “Zühru'l-Mülûk” Adlı Eserinin Tercümesi*, neşr. Huriye Martı-Ahmet Ürkmez, ÇÜİFD, cilt: 15, sy. 2, 2015, 1-28.
- Birgivi Mehmed Efendi, *Tarikat-ı Muhammediyye*, terc. Muhammed Taha, İstanbul, 2013.
- Birgivi Mehmed Efendi, “Hâşiye fî Reddi Akvâli Ebussuûd”, *Resâilü'l-Birgivi*, Beyrut, 2011.
- Bulut, Mehmet, “Merkantiltler Karşısında İki Osmanlı Düşünürünün İktisadi Yaklaşımları” Birgivi Mehmet Efendi ve Kınalızade Ali Efendi” *Birinci İktisat tarihi Kongresi Tebliğleri -1*, İstanbul: 2010.
- Cengiz, Lütfü, “Birgivi'de ilimler Sınıflandırması”, *Balıkesirli Bir İslam Alimi İmam Birgivi*, Ed. Mehmet Bayyığıt vd. (Balıkesir: 2021), III, (145-151)
- Cengiz, Osman, *16. Yüzyıl Osmanlı Düşüncesinin Kaynakları: Çivizade Ebussuûd Birgivi*, (İstanbul: Ketebe Yayınları, 2019).

- Cengiz, Osman, “Birgivi Metinlerinde Cürcanî Etkisi ve İrfanî Muhteva” *Balıkesirli Bir İslam Alimi İmam Birgivi*, Ed. Mehmet Bayyigit vd. (Balıkesir: 2021), III, 345-353.
- Dağlar, Abdülkadir, “Türkçe Mektupları Işığında Ebussuûd Efendi’nin Beşerî Münâsebetleri”, *Osmanlı Araştırmaları / The Journal of Ottoman Studies*, XLI (2013), 279-320.
- Demir, Abdullah, *Devlet-i Aliyye’nin Büyük Hukukçusu Şeyhülislâm Ebussu’ûd Efendi*, İstanbul, Ötüken Yayınları, 2006.
- Düzdağ, M. Ertuğrul, *Ebussu’ûd Efendi Fetvaları Işığında 16. Asır Türk Hayatı*, İstanbul: Enderun Kitap, 1983.
- Düzenli, Pehlül, “Osmanlı Hukukçusu Ebussuûd Efendi ve Fetvaları”, Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi, Konya: 2007.
- Ebussuud, *Duâname-i Ebussuûd*, İBB, Atatürk Kitaplığı, Belediye, K0792, 5a-5b, 14b.
- Gelibolulu Mustafa Âli, *Künhü’l-Ahbar*, Tıpkı Basım, Ankara: Kültür Bakanlığı, 2009.
- Şimşek, Halil İbrahim, “Anadolu Müceddidilerine İlişkin Bazı Tarihî Bilgilerin Kullanılışı Üzerine Bir Değerlendirme”, *Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi* I/2, 2002/2, 222.
- Imber, Colin (2004). *Seriattan kanuna Ebussu’ûd ve Osmanlı’da İslami hukuk*, (çev. Murteza Bedir), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2004.
- İbnü’l-Edhemî, *Mecmûa-i fetâvâ*, Süleymaniye Ktp. Atıf Efendi Kütüphanesi, 2835.
- İhsanoğlu, Ekmeleddin “Osmanlı Bilimine Toplu Bakış” *Osmanlı*, 8/21-23.
- Ortaylı, İlber, *Hukuk ve İdare Adamı Olarak Osmanlı Devleti’nde Kadı*, İstanbul: Kronik Yayınları 2016.
- İnalçık, Halil, *Kuruluş ve İmparatorluk Sürecinde Osmanlı: Devlet Kanun, Diplomasi*, İstanbul: Timaş Yayınları, 2019.
- İpşirli Mehmet, “Osmanlı Uleması” *Osmanlı*, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 8/71, 1999.
- Kanat, Cüneyt, *Ortaçağ Türk Devletlerinde Suç ve Ceza*, İstanbul: Küre Yayınları, 2017.
- Katharina Anna Ivanyi, *Virtue, Piety and the Law: A Study of Birgivi Mehmed Efendi’s al-Ṭarīqa al-Muhammediyya*, the Degree of Doctor of Philosophy, November 2012.
- Katip Çelebi, *Mizânü’l-Hak fi İhtiyâri’l-Ehakk: İslam’da Tenkit ve Tartışma Usulü*, Sad. Süleyman Uludağ Mustafa Kara, İstanbul: Marifet Yayınları, 2001.
- Şahin, Kaya, *Kanunî Devrinde İmparatorluk ve İktidar: Celalzade Mustafa ve 16. Yüzyıl Osmanlı Dünyası*, çev. Ahmet Tunç Şen, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2014.
- Lekesiz, M. Hulusi, “XVI. Yüzyıl Osmanlı Düzenindeki Değişimin Tasfiyeci (Püritanist) Bir Eleştirisi: Birgivi Mehmet Efendi ve Fikirleri”, Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, 1997.
- Lekesiz, M. Hulusi, “Osmanlılarda Sünnî-Hanefî Geleneğinin Oluşmasında Ulemanın Rolü”, *Osmanlı*, Güler Eren, (ed.), (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999), 8/80-84.
- Martı, Huriye, *Birgivi Mehmed Efendi*, Ankara: TDV Yayınları 2011.
- Midilli Muharrem, “Klasik Osmanlı Hukukundaki Şer’-Örf Ayrımına Dair Modern Tartışmalar”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, Cilt 12, Sayı 23, 2014, 33-48
- Mumcu, Ahmet, *Osmanlı Devleti’nde Siyaseten Katl*, İstanbul: Phoenix Yayınları, 2017.
- Mustafa Öztürk “Zülkarneyn” *TDV İslam Ansiklopedisi*, 44/564.

- Ocak, Ahmet Yaşar, *Osmanlı Sufiliğine Bakışlar*, İstanbul: Timaş Yayınları, 2011
- Ocak, Ahmet Yaşar, *Yeniçağlar Anadolu'sunda İslam'ın Ayak İzleri: Osmanlı Dönemi*, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2012.
- Ortaylı, İlber, *Hukuk ve İdare Adamı Olarak Osmanlı Devleti'nde Kadı*, İstanbul: Kronik yayınları, 2016.
- Ortaylı, İlber “Kadı” *TDV İslam Ansiklopedisi*, XXIV, 70.
- Özkan, Mehmet, *XVI. Yüzyıl Osmanlı Alim ve Fakihî Muhammed Birgivi'nin Fikhî Meselelere Yaklaşımı*, Bursa: Emin Yayınları, 2016.
- Özkan, Mehmet, Balıkesirli Bir Osmanlı Alimi: Sarı Gürz Nureddin Hamza Efendi (ö.928/1522) ve el-Murtazâ Adlı Eseri”, *Milli Mücadele'nin 100. Yılında Kuva-yı Milliye Şehri Balıkesir Uluslararası Sempozyumu Bildiri Kitabı* (19-22 Eylül 2019), Editörler: Prof. Dr. Zeki Çevik, Prof. Dr. Kamile Gülüm, Prof. Dr. Birsal Oruç Aslan, Arş. Gör. Hasret Ulusoy Yıldırım, Balıkesir Büyükşehir Belediyesi Kent Arşivi Kültür Yayınları No: 16/2, Nisan 2020, c.II, s. 504.
- Özkan, Mehmet, “Osmanlıca Metinlerde İslam Hukuku Motifleri: Fetâvâ-yı Birigivî Örneği”, Balıkesir Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi Journal of Balıkesir University Faculty of Theology, Cilt 1, Sayı 1, Haziran 2015, (ss.79-107), 95.
- Özkan, Mehmet “Osmanlı'da İlmihal Geleneği: Kadızâde Mehmed Efendi (1045/1635) ve “Risâle-i Kadızâde” Adlı Çalışması” *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 27 Nisan 2016, 561.
- Öztürk, Yücel “Osmanlı Klasik Sisteminin Teşekkülü ve Çözülüşü” *Türkiye Günlüğü*, Sayı 58, Kasım-Aralık, 1999, 133-149.
- Peçevi Tarihi*, haz., Bekir Sıtkı Baykal, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1992.
- Rouayheb Khaled, *Islamic Intellectual History in the Seventeenth Century Scholarly Currents in the Ottoman Empire and the Maghreb*, Cambridge University Press, 2015.
- Sariyannis, M., *Ottoman Political Thought up to The Tanzimat: A Concise History*, Foundation for Research and Technology-Hellas-Institute for Mediterranean Studies Rethymno, 2015
- Schacht Joseph, *İslam Hukukuna Giriş*, çev. Mehmet Dağ-Abdülkadir Şener, Ankara, 1986
- Seyyid Şerif Cürcanî, *Tarifât*, Beyrut: Dârun-Nefais, 2017.
- Şehabeddin, M. C. “Tekindağ, Yeni Kaynak ve Vesikaların Işığı Altında Yavuz Sultan Selim'in İran Seferi” *İÜ Edebiyat Fak. Tarih Dergisi*, c.XVII, s.22, Mart, 1967, 54-55.
- Tuna, Korkut “Osmanlı Batılılaşma ve Bilimler” *Osmanlı*, Yeni Türkiye Yayınları, VIII, 56-57.
- Tursun Bey, *Târih-i Ebu'l-Feth*, haz., Mertol Tulum, İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti, 1977.
- Türkan, Mustafa, *Hicri Altıncı Asır Hanefî Nevâzil Edebiyatı*, Ankara: İlahiyat Yay., 2020.
- Ünal, Mehmet Ali, *Osmanlı Müesseseleri Tarihi*, Isparta: Fakülte Kitabevi, 2017.
- Yılmaz, Hüseyin, “Osmanlı Tarihçiliğinde Tanzimat Öncesi Siyaset Düşüncesine Yaklaşımlar” *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, Cilt 1, Sayı 2, 2003, (231-298), 289-290.
- Yüksel, Emrullah, *Mehmed Birgivi'nin Dinî ve Siyasî Görüşleri*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2011.